

Jan Baptist Stalpart van der Wiele

ADVOCAAT, PRIESTER EN ZIELZORGER

1579-1630

DOOR

B. A. MENSINK

UITGEVERIJ PAUL BRAND N.V. BUSSUM

JAN BAPTIST STALPART VAN DER WIELE

PROMOTOR :
Prof. Dr. L. C. Michels

JAN BAPTIST STALPART VAN DER WIELE

ADVOCAAT, PRIESTER EN ZIELZORGER

1579-1630

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE R.-K. UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN,
OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS,
DR. W. K. M. GROSSOUW,
HOOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID,
VOLGENS BESLUIT VAN DE SENAAT
IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN
OP DONDERDAG 10 JULI 1958
DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR
BERNARDUS ANTONIUS MENSINK
GEBOREN TE ZWOLLE

UITGEVERIJ PAUL BRAND N.V. BUSSUM

CENTRALE DRUKKERIJ N.V. NIJMEGEN

*Aan de nagedachtenis van
mijn pas overleden Moeder
en van Vader*

INHOUD

Inleiding en verantwoording	1
Afkortingen	5
HOOFDSTUK I	7
De familie Stalpart van der Wiele Geboorte van Jan Baptist Den Haag in zijn tijd Schooljaren en verblijf in Leuven, Leiden en Orleans Advocaat voor den Hove van Holland	
HOOFDSTUK II	44
Theologie in Leuven en priesterwijding Verblijf te Rome en terugkeer naar Holland	
HOOFDSTUK III	79
Ambulant missionaris in Den Haag Delft Rotterdam en Schiedam Zending naar Friesland Pastoor te Delft Zending van Suitbertus Purmerent en Johannes Simons naar deze plaats Hun juridische verhouding tot Stalpart Inkomsten en woning van de Delftse pastoor Benoeming tot aartspriester Aard en omvang van deze functie Kanunnik van Sint-Pieter te Utrecht	
HOOFDSTUK IV	117
Lokale omvang van Stalparts pastoraat Delft en omstreken Zijn methode van zielzorg Zielzorg in Den Haag in Schiedam, Rotterdam en Leiden Moelijkheden met de jezuit Makeblyde en met de seculier Suitbertus Purmerent	
HOOFDSTUK V	152
Positieve resultaten van Stalparts arbeid Verklaring van het succes Speciaal voor Stalpart geldende redenen Kenmerken van zijn geest en karakter Vergelijking met Franciscus van Sales Zijn portretten Omgang met andere dichters Laatste jaren en dood	
BESLUIT	189
BIJLAGE I	192
Het levensverhaal van de priester-dichter Jan Baptist Stalpart van der Wiele door Wilhelmina de Reeck	

BIJLAGE II	221
Testament van Jan Baptist Stalpart van der Wiele 16 augustus 1630.	
BIJLAGE III	224
Stalparts album amicorum.	
BIJLAGE IV	230
De familie (Stalpart) van der Wiele in verband met Jan Baptist: bronnen en stamboom.	
Register	232

INLEIDING EN VERANTWOORDING

Ten opzichte van de priester-dichter Jan Baptist Stalpart van der Wiele bestaan er nog zoveel desiderata, dat men tevreden zou mogen zijn wanneer hieraan bij het vierde eeuwfeest van zijn geboorte of bij de viering van zijn dood in 1980, dan 350 jaar geleden, zou zijn voldaan. Geen van Stalparts werken is ons in een moderne uitgave toegankelijk. De zeventiende-eeuwse edities zijn zeldzaam en vaak alleen met de grootste moeite te raadplegen of te bestuderen. Er bestaan slechts een zestal bloemlezingen uit de moderne tijd. Die van Johannes van Vloten uit 1865 is nog de uitvoerigste, maar ze is in de keuze erg eenzijdig en laat echt devote liederen bij voorkeur ter zijde. Van het bestaan van de *Gulde-Iaer . . . Zonnen-dagen* van 1628 ontbreekt bovendien elk spoor, terwijl ze taalkundig gezien waardeloos is. Sinds 1920 is er de keurig uitgegeven bloemlezing van G. J. Hoogewerff, door L. C. Michels indertijd uitvoerig en ernstig bekritiseerd. Dan is er het zeer goede maar beknopte werkje van H. H. Knippenberg van 1924, waarna G. Kamphuis volgde in 1937. Een keuze uit de *Gulde-Iaers Feest-dagen* gaf A. van Duinkerken in 1942. Er verscheen echter slechts een eerste deeltje, omvattend de eerste helft van het jaar. Tenslotte werden door Clara Eggink, J. C. Bloem en A. L. Sötemann een aantal liederen uit *Extractum Catholicum* en *Gulde-Iaers Feest-dagen* in een moderne spelling uitgegeven in de reeks *Landjuweel* (dl. 2; uitg. H. D. Tjeenk Willink & Zoon N.V. — Haarlem 1954). We noemen deze bloemlezingen slechts, omdat de spaarzame oogst ook kenmerkend is voor heel de studie van Stalpart. Wel werden er, sinds C. R. Hermans in 1845 voor het eerst weer de aandacht op Stalpart vestigde, reeds enkele meer of minder uitvoerige studies aan zijn persoon of zijn werken gewijd. Behalve J. A. Alberdingk Thijm, G. J. Hoogewerff, A. Hollenberg, J. Pollmann, P. Polman O.F.M., W. J. C. Buitendijk en A. R. Heyligers onderscheidde zich hierin vooral L. C. Michels. Toch beperken zich hun studies tenslotte vrijwel alle tot details. De beste biografie, die al de totdantoe bekende gegevens beknopt samenvatte en er enkele nieuwe bijzonderheden aan toevoegde, verscheen samen met een prijzens-

waardige, uitgebreide bibliografie in 1937 van de hand van A. R. Heyligers in Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (1937, VIIe reeks, dl. VIII blz. 175-195 en dl. IX blz. 104-111). Toch blijft ook deze gebrekkig en ten enen male onvoldoende. Het kon ook niet anders.

Stalpart immers neemt op verschillende terreinen een belangrijke plaats in. Wie hem op zijn volle waarde als eigentijdse dichter wil leren kennen, moet reeds aan een menigte voorwaarden voldoen. Al is het te betreuren, zegt P. Polman in zijn voortreffelijke studie *Stalpart en zijn „Roomsche Reijs”* (Historisch Tijdschrift serie studies nr. 5-6, Tilburg 1938, blz. 8-9), dat er nog geen Rombauts of Dambre is opgestaan om naast Poirters, Verstegen en Harduijn aan Stalpart de plaats te geven die hem toekomt, te verwonderen valt het niet. Want door zijn veelzijdigheid stelt hij zeer bijzondere eisen. Polman wijst erop hoe kritisch het bronnenmateriaal gehanteerd moet worden om tot een betrouwbare biografie te komen. Verder is een uitgebreide kennis van het literaire leven dier dagen onmisbaar, wil men zijn betekenis als dichter doen uitkomen en markeren tot op welke hoogte hij inderdaad oorspronkelijk was. Daarenboven is een uitgebreide kennis van de muziekgeschiedenis van die tijd noodzakelijk. Tenslotte zal men voor een juiste waardering van Stalpart als polemist enigszins (l. grondig) met de literaire produktie op polemisch gebied binnen en buiten de landsgrenzen vertrouwd moeten zijn. We kunnen er nog de volgende eisen aan toevoegen: een behoorlijke theologische scholing, inzicht in het godsdienstige en maatschappelijke leven van de Nederlandse katholieken van zijn tijd, evenzeer een degelijke kennis van zijn taal en meer in het algemeen van die der zeventiende eeuw. En tenslotte is het niet minder een kwestie van aanvoelings- en indringingsvermogen en geestverwantschap.

Maar zelfs wanneer men aan deze voorwaarden zou hebben voldaan, heeft men nog niet de hele Stalpart. Dan heeft men slechts de diep religieuze dichter en de schrijver. Dan kent men zijn aard en opvattingen, begrijpt men beter zijn karakter en persoonlijkheid. Maar een zeer belangrijk hoofdstuk uit zijn leven blijft ons verborgen. Immers de kerkhistoricus eist deze figuur eveneens voor zich op. Hij was toch ook een der eerste missionarissen in Zuid-Holland. De kennis van zijn arbeid is onmisbaar voor wie een gedegen inzicht wil verwerven in de opkomst en de bloei van dat eigenaardige fenomeen der Hollandse Zending.

Daarom hebben we ons bij de bestudering van deze priester-dichter willen beperken. Op grond van reeds vroeger in archieven verzameld mate-

riaal is de keus gevallen op Stalparts jeugd- en studiejaren, en op zijn leven als advocaat, en daarna als priester in de gewone zielzorg. De titel van het boek heeft dit tot uitdrukking willen brengen. Het gedeelte dat handelt over zijn jeugd- en studiejaren werd daarbij als een vanzelfsprekende inleiding opgevat en om die reden in de titel niet aangeduid. Speciaal hebben we ook willen laten uitkomen dat een analyse van Stalparts dichterlijke kwaliteiten en van zijn dichtwerken hier niet mocht worden gezocht. Hierover zal eens een afzonderlijke studie moeten verschijnen, zoals dat reeds voor zijn *Roomsche Reijs* op zeer verdienstelijke wijze gebeurde. Bij de uitwerking van ons plan rezen echter vele moeilijkheden. Het bronnenmateriaal bleek nog grotendeels onuitgegeven, een uitvoerige bronnenstudie bleef van de aanvang af noodzakelijk. Zo hebben we voor het eerste hoofdstuk over de familie Stalpart een uitgebreid onderzoek ingesteld in het gemeentearchief te 's-Gravenhage, waar talrijke klappers en de welwillend verleende hulp van de archivaris en van verschillende beambten de taak aanzienlijk vergemakkelijkten en eigenlijk eerst recht mogelijk maakten. Hetzelfde moet gezegd worden van het archief van Delft, dat eveneens kostbare gegevens leverde. Enkele kleinere kwamen uit het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage en uit het gemeentearchief van Leiden. Voor de eigenlijke zielzorg was het archief van de Oud-Bisschoppelijke Clerezie de bijzonder rijke bron. Het aldaar gevondene werd echter een aantal malen aangevuld met materiaal uit het oude archief van de Vlaams-Belgische provincie der jezuiten, bewaard in het Algemeen Rijksarchief en de Koninklijke Bibliotheek te Brussel. Een brede argumentatie was het onvermijdelijke gevolg, wilden we onze beweringen voldoende met bewijzen staven. Een tijdlang koesterden we de hoop dat zich te Rome in het archief van de congregatio de propaganda fide nog bijzonderheden zouden bevinden uit Stalparts Romeinse jaren. Uitvoerige onderzoekingen, op ons verzoek met alle bereidwilligheid verricht door de directeur van het Nederlandsch Historisch Instituut aldaar, dr. J. P. Poelhekke, bleven evenwel zonder resultaat. Voor deze onderzoekingen betuigen we hem hierbij onze oprechte dank.

Bij de bestudering van de jeugd- en studiejaren heeft niet als uitgangspunt voorgezet en streven naar volstreekte volledigheid. Het ging er ons om de ontwikkelingsgang van deze bijzondere mens zo nauwkeurig mogelijk te bepalen, zowel tot beter begrip van zijn latere priesterarbeid als ook reeds in verband met zijn literair werk. We hebben getracht dit principe zo strak mogelijk door te voeren, zodat we bv. zijn verhouding tot Frankrijk en de

Franse cultuur pas bij zijn theologische studie in dat land ter sprake hebben gebracht. Daar zijn burgerrechtelijke ideeën uit zijn geschriften en in zijn onmiddellijke zielzorg ons niet gebleken zijn en slechts een zeldzame keer aan bod komen, werd het nodig noch gewenst geacht er veel aandacht aan te besteden. Wel hebben we op grond van dit uitgangspunt gemeend te moeten treden in nadere beschouwingen over zijn familie, al vindt men hier geen volledige genealogie (evenmin als in de eigenlijke stamboom, opgenomen als bijlage IV), voorts over zijn geboortestad, over het milieu waarin hij verkeerde en over de situatie aan de Leuvense universiteit. Bovendien hebben we diegenen die zich voor Stalparts persoon interesseren maar geen speciale kennis van zijn tijd bezitten, in staat willen stellen hem tegen de achtergrond van zijn eigen tijd te zien. Daarom hebben we ons meermalen laten verleiden tot uitweidingen, ondanks het bezwaar dat deze enigermate afbreuk zouden kunnen doen aan de compositie.

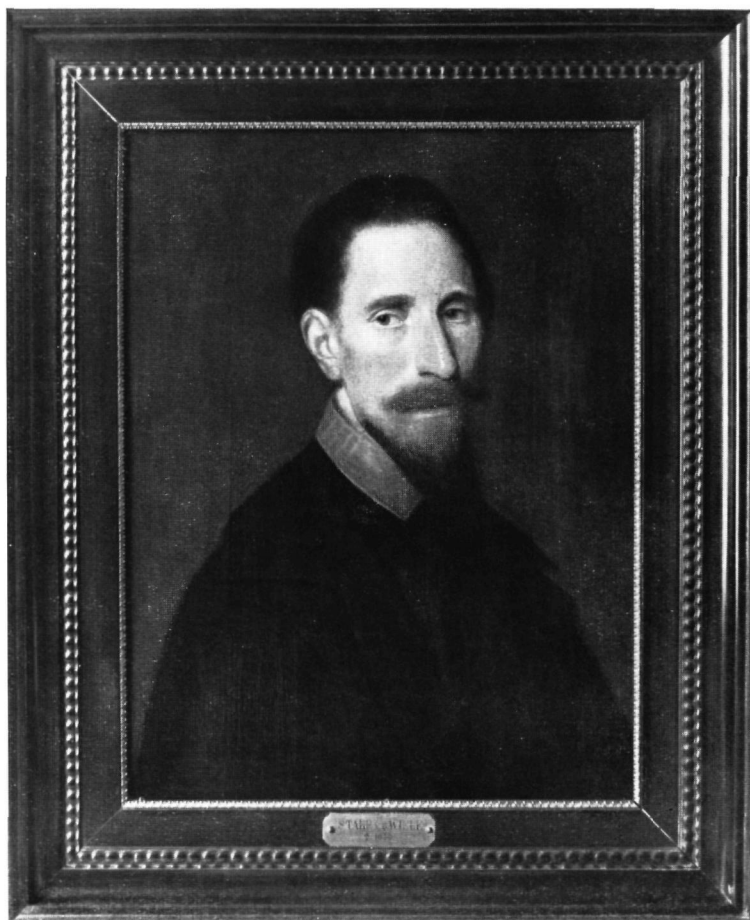
Een afzonderlijk woord tenslotte over de noten en aantekeningen. Teneinde deze onder de tekst te kunnen aanbrengen in plaats van op het einde van elk hoofdstuk, zoals oorspronkelijk de bedoeling was, hebben we de opgave van de bronnen voor de kennis van Stalparts familie en enige beschouwingen over de authenticiteit van haar wapen laten voorafgaan aan de geslachtslijsten die als bijlage IV het lezen van het eerste hoofdstuk pogen te vergemakkelijken. In de noten zelf zal men ook verschillende gegevens over familieleden van de priester aantreffen, die vroeger in studies over hem ter sprake zijn gebracht. Ter wille van het tweede hoofdstuk werden allerlei nog niet eerder gepubliceerde bijdragen uit Stalparts album amicorum in een afzonderlijke bijlage III bijeengeplaatst. In de hoofdstukken over zijn priesterarbeid hebben we daarentegen vrijwel steeds volstaan met het aangeven van de vindplaatsen. De teksten zelf, meestal brieven uit het archief van de Oud-Bisschoppelijke Clerezie, hopen we over enige tijd in een tijdschrift opgenomen te zien. Als bijlagen werden aan het slot toegevoegd Stalparts biografie door zijn geestelijke dochter W. de Reeck, en zijn testament. De aantekeningen hierbij werden tot een minimum beperkt. In het register hebben wij echter ook naar de bijlagen verwezen. De belangstellende lezer kan dan op de door de voorafgaande cijfers aangegeven plaatsen in het algemeen het commentaar erop vinden. Wanneer in de eigenlijke tekst naar dit leven wordt verwezen, geschiedt dit om technische redenen naar de bladen van het handschrift. Omdat deze ook in de bijlage worden vermeld, zal het weinig moeite kosten de plaats terug te vinden.

AFKORTINGEN

AAU.	=	Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht.
AOBC.	=	Archief van de Oud-Bisschoppelijke Clerezie, thans in het Algemeen Rijksarchief te Utrecht.
BGBH.	=	Bijdragen voor de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem. Sinds 1934, 51e deel, geheten:
Haarl. Bijdr.	=	Haarlemsche Bijdragen. Bouwstoffen voor de geschiedenis van het Bisdom Haarlem.
Die Haghe	=	Die Haghe. Bijdragen en Mededelingen (Voortzetting van: Haagsch Jaarboekje).
N.N. Biogr. Wdb.	=	Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.
NTg.	=	Nieuwe Taalgids.
TNTL.	=	Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde.
TTL.	=	Tijdschrift voor Taal en Letteren.

VERKLARING VAN DE IN DE AANTEKENINGEN GEBEZIGDE BEGINLETTERS DER EIGENNAMEN

B.v.St.	=	Bernardus van Steenwijk.
E.K.	=	Engelbertus van Kenniphoven.
J.S.	=	Joannes Simons of Simonis.
Rov.	=	Philippus Rovenius.
R.M.	=	Rumoldus van Medenblick.
S.P.	=	Suitbertus Hendricksz. Purmerent.
S.V.	=	Sasbout Vosmeer.
St.v.d.W.	=	J. B. Stalpart van der Wiele.

Jan Baptist Stalpart van der Wiele
Omstreeks 1615
(zie blz. 173vv.)

HOOFDSTUK I

De familie Stalpart van der Wiele. Geboorte van Jan Baptist. Den Haag in zijn tijd. Schooljaren en verblijf in Leuven, Leiden en Orleans. Advocaat voor den Hove van Holland.

Jan Baptist Stalpart van der Wiele werd geboren uit een oud geslacht ¹⁾, dat bekend is vanaf ongeveer 1220 en voorzover valt na te gaan, woonde in Zuid-Holland. De oorspronkelijke naam luidde Van der Wiele. De oudst bekende is Cornelis van der Wiele, gehuwd met een zekere Catharina. Hun zoon Jan (1279-1330) was gehuwd met Josina van der Vliet en had drie kinderen, van wie Rutgert, die in 1382 als rechter optreedt te Opalme, een voormalig ambacht in het Land van Altena ²⁾, de rechtstreekse voorvader is van de Stalpart van der Wieles. Zijn functie wijst erop dat hij door persoonlijke dienstplicht aan de graaf was verbonden. Ook de andere Van der Wieles stonden voorzover bekend in dienst van de graaf. Zo zou men mogen vermoeden dat ze oorspronkelijk behoord hebben tot de groep van de zgn. welgeborenen, die zich uit de veel talrijkere onvrije-dienstliedenstand heeft ontwikkeld en afgescheiden ³⁾. Ze zouden van boerenafkomst geweest zijn en in een verplichte dienstbetrekking tot de graaf hebben ge-

¹⁾ In overeenstemming met L. C. Michels (zie Hist. Tijdschr. 10 (1931) blz. 5 noot 1) hebben we gekozen voor de schrijfwijze Stalpart van der Wiele, die door Jan Baptist bij voorkeur wordt gebezigd, als hij niet afkort of latiniseert. Men zie evenwel de ondertekening van zijn testament: Stalpard vander Wiele. Ook ten aanzien van de andere familieleden komt de door ons gebruikte vorm herhaaldelijk voor. Opgave van de voornaamste bronnen van de geschiedenis dezer familie en een stamboom vindt men in bijl. IV, waaraan tevens lit. over de wapens van de Van der Wieles en de Stalparts alsmede enige bijzonderheden in verband met de vaststelling van het wapen van Jan Stalpart († 1495) werden toegevoegd.

²⁾ S. Muller Hzn., Bronnen voor de geschiedenis der kerkelijke rechtspraak in het Bisdom Utrecht in de Middeleeuwen, I De indeeling van het Bisdom ('s-Gravenhage 1915) blz. 412-413 en noot 13.

³⁾ Zie hierover I. H. Gosses, Welgeborenen en Huislieden (Groningen, Den Haag 1926).

staan. Later zouden ze zich daaruit tot hogere functies hebben opgewerkt. Hiertegen schijnt men evenwel een zwaarwegend argument aan te kunnen voeren. Het wapen van deze families vertoont nl. in een blauw veld twee rechtopgeplaatste en van elkaar afgewende zalmen van zilver. Dit zou duiden op afstamming van de heren van Altena, die op hun beurt hun oorsprong namen uit de graven van Teisterbant. Men moet zich weliswaar de vraag stellen of dit wapen authentiek is. In de zestiende en zeventiende eeuw, maar ook reeds veel eerder, mat men zich immers soms heel gemakkelijk adellijke titels en vooral een wapen aan ⁴⁾). Het wapen van deze familie is in ieder geval al vrij oud. Zeker Rutgert voerde dit reeds. Het blijkt uit een giftbrief dd. 21 mei 1382 van Reynoud Minnebode voor Rutgert als rechter en enkele heemraadsleden in het ambacht van Opalme. De brief wordt in *Batavia Illustrata* woordelijk meegedeeld. Hij was bekrachtigd met het zegel van Rutgert, omdat de anderen er naar hun eigen getuigenis geen hadden. In dit zegel van groene was stonden twee zalmen met de ruggen tegen elkaar, terwijl in de rand de naam van de eigenaar was gegrift. Het schijnt dus nog niet de vorm van het wapen gehad te hebben, maar de inhoud stemt met die van het later bekende wapen in wezen overeen. Merkwaardig is nu dat in het archief van het Hooftshofje (nr. 5) te 's-Gravenhage een „register” uit de achttiende eeuw voorkomt van „t boeck der geslachten van de Stalpers”, waarin eveneens over deze brief gesproken wordt. Het boek zelf is zoekgeraakt, maar een tweede deel, waarnaar in het register terloops eveneens enkele malen verwezen wordt ter vergelijking, bestaat nog en stamt uit de zestiende eeuw. Op fol. 9 van het eerste stond „een copye authentijcq” van de bewuste brief met in de kantlijn het wapen van Rutgert. Zo is het duidelijk dat de Van der Wieles reeds betrekkelijk vroeg tot de „schildboortige” geslachten moeten hebben behoord. Uit het wapen zonder meer kan men echter moeilijk besluiten tot hun adeldom of tot hun verwantschap met de heren van Altena. Gelijkeid van wapens kan immers ook met heel andere factoren samenhangen, gelijk indertijd J. B. Rietstap reeds uitvoerig heeft betoogd. We zullen hier vermoedelijk eerder aan een streekwapen moeten denken.

Rutgerts achterkleinzoon Adriaen (1438-1486), als raad van het Leenhof van Holland eveneens in dienst van de graaf, was in de echt verbonden

⁴⁾ Voor de geschiedenis der wapens zie J. B. Rietstap, *Handboek der wapenkunde* (2Amsterdam 1875) blz. 17vv., speciaal 32 en 49vv., of (3Leiden 1943), geheel omgewerkte en herziene uitgaaf door C. Pama, blz. 43vv.

met Everarda van Poelenburg. Uit het huwelijk werden twee jongens en twee meisjes geboren: Heylwich, Jacob, Pauwels en Adriana. Na de dood van Adriaen ging Everarda andermaal een huwelijk aan: met Jan Stalpart, die zelf grote bezittingen had, maar als rekenmeester van de grafelijke Rekenkamer van Holland wederom in dienst stond van de graaf i.c. van de Bourgondiërs.

Over het geslacht van de Stalparts heerst onzekerheid. Misschien kwam het oorspronkelijk uit de Zuidelijke Nederlanden, waar sinds de dertiende eeuw velen van die naam bekend zijn. In het algemeen behoorden ze er blijkbaar tot de volksklasse ⁵⁾. In ieder geval was Jan Stalpart zelf, gezien zijn rijkdom en zijn functie, wel niet uit het zuiden geëmigreerd, tenzij hij als betrouwbaar ambtenaar door de Bourgondiërs hier juist was heengezonden voor het financieel beheer in Holland. Zeker behoorde hij niet tot het gewone volk en was hij van voornamen huize. Vermoedelijk heeft ook zijn familie eens behoord tot de onvrije-dienstliedenstand, maar hieromtrent beschikken we evenmin over gegevens. Jan Stalpart voerde zelf een wapen. Dit blijkt wederom zowel uit *Batavia Illustrata* als uit het dossier (nr. 5) van het Hooftshofje. Everarda overleefde namelijk ook haar tweede man. Daar ze hem geen kinderen schonk, benoemde hij met goedkeuring van keizer Maximiliaen van Oostenrijk zijn vrouw tot universele erfgename, op voorwaarde dat de kinderen uit het eerste huwelijk de naam en het wapen van Stalpart zouden aannemen. Gaarne ging Everarda hiermee akkoord. Het zoëven genoemde dossier geeft nog enige nadere details en vermeldt, hoe Jan Stalpart Everarda's voorkinderen eraan gewend heeft bij de naam Van der Wiele ook die van Stalpart te voeren „agterlatende haar wapen van de stam van Van der Wijel [...] en aennemende het wapen van de voorn: Stalpert”. Het wapen zelf wordt niet beschreven, maar het later bekende van de familie toont in een rood veld drie palen van vair d.i. blauwe palen met zilveren lampen beladen, terwijl het gouden schildhoofd een losstaand blauw Sint-Andrieskruis draagt. Volgens dit wapen zouden de Stalparts verwant zijn aan het huis Châtillon en aan de graven van Blois. Aan dit laatste kan overigens wederom slechts weinig waarde worden toegekend. Het wapen zijn we echter bij verschillende nazaten van Everarda tegengekomen, wier eerste gemeenschappelijke stamvader Everarda's zoon Jacob is geweest (bijl. IV). Het moet dus wel van Jan Stalpart stammen.

⁵⁾ R. Haeserij, De toenaam Stalpaert, in NTg. 50 (1957) blz. 137vv.

Door het dubbele huwelijk ontstond zo krachtens Stalparts testamentaire beschikking de verbinding Stalpart van der Wiele. Er is dan ook geen innerlijk verband, al wordt dit later wel graag gelegd, tussen het eerste deel „Stalpart” of „Stalpaard” en het tweede deel „Van der Wiele”, waarin *wiel* niets te maken heeft met een wagenwiel maar eenvoudig „kolk” of „poel” betekent ⁶⁾). Hiermee zullen ook wel de twee zalmen van het wapen in betrekking staan. Over de betekenis van de naam Stalpart valt het volgende op te merken. Men heeft er eeuwenlang een samenstelling in gezien van *stal* en *paard*. Het woord *stalpaard* komt inderdaad voor. Het staat in tegenstelling tot weide- of akkerpaard: een luxepaard, dat op stal een bijzondere verzorging geniet die het in de wei niet krijgen kan ⁷⁾). Er zijn echter ernstige moeilijkheden aan deze verklaring verbonden. Vooreerst wordt de benaming ook voor postpaarden gebruikt; bovendien blijft de vraag open hoe het woord als familienaam in gebruik is kunnen komen (uithangbord? gevelsteen?). De hoofdzaak is echter dat er een meer voor de hand liggende verklaring mogelijk is. Hierbij ziet men in het woord de afleiding *stalp-aard*, waarbij het eerste deel de stam is van het werkwoord *stalpen* „op een bepaalde manier stappen, nl. kloppen of hard stampen, met zware en lompe voeten lopen, maar ook wel deftig lopen”. Dit woord komt niet alleen in het Middelnederlands voor, maar wordt bv. thans nog in het Oostnoordbrabants gebezigd in de vorm *stölpert* voor een slecht lopend paard. Stalpart zou dan ontstaan kunnen zijn als bijnaam naar de opvallende, hortende wijze van lopen van de eerste naamdrager ⁸⁾). Het type woordvorming zelf (werkwoordsstam gevolgd door het afleidingssuffix *-aard*) is in het Vlaams nog gangbaar ⁹⁾). Bij deze opvatting is het verrassend te constateren dat in de familienaam Stalpart van der Wiele noch het eerste deel noch het tweede iets met een paard of een wagen te maken hebben. Toch wordt de betrekking naderhand steevast gelegd.

De gecombineerde naamverbinding werd het eerst gedragen door Jacob (1465-1537), de enige van Everarda's kinderen die zijn tweede vader overleefde. Deze bekleedde vele voornamen functies, was raad van de Rekenkamer van Holland, verschillende jaren schepen van Den Haag en baljuw

⁶⁾ A. E. H. Swaen, *Nederlandsche geslachtsnamen* (Zutphen 1942) blz. 100.

⁷⁾ L. C. Michels, *Stalpaard*, in *NTg.* 49 (1956) blz. 336vv.

⁸⁾ R. Haeserijn l.c.

⁹⁾ J. Winkler, *Studiën in Nederlandsche namenkunde* (Haarlem 1900) blz. 143-145.

van Wassenaar, sinds 1518 hoogheemraad van Delfland en sinds 1533 baljuw van Den Haag ¹⁰). Hij trad in de echt met Maria van Arkel van Montfoort, bij wie hij zes jongens kreeg en vier dochters. Jan, de oudste, vermoedelijk genoemd naar de tweede echtgenoot van Everarda van Poelenburg, werd priester en kanunnik van het hofkapittel van Sint-Marie te Den Haag en is als zodanig een der schenkers van het bekende raam van Maria Boodschap in de St.-Jacobskerk aldaar ¹¹). Ongerept is zijn leven niet geweest, want van hem is een natuurlijke zoon Paulus bekend ¹²).

Adriaen, de tweede zoon, was o.a. ambachtsheer van Ruiven, heer van Rosenburg, raad en rentmeester-generaal van Zijne Keizerlijke Majesteit over Kennemerland en West-Friesland en hoogheemraad van Rijnland ¹³). Hij huwde met Eva van Mierop. Een van hun achterkleinzonen is de bekende, te Leiden overleden karmeliet Vincent (1601-1655); de zoon van een andere, Theodorus, stierf als priester te Voorburg in 1683.

Het derde kind van Jacob en Maria heette als haar moeder. Ze werd religieuze en later moeder-overste van het klooster Bethlehem in Den Haag, naar zijn patrones ook wel het St.-Barbaraconvent genaamd. Het stond onder het oppertoezicht van het norbertijnenklooster van Middelburg, dat ook de St.-Jacobskerk bestierde.

Twee andere zonen waren Frans en Cornelis. Een van de zonen van deze Frans, Nicolaes, trouwde met Elisabeth, het enige kind van Jan Ruygrok van de Werve, ambachtsheer van Grijsoord. Na zijn dood sloot Elisabeth een nieuw huwelijk met diens neef Jan, een zoon van Cornelis. Deze verliet nu de naam Stalpart, maar behield wel het wapen en noemde zich Jan van der Wiele van de Werve (1546-1625). Na het overlijden van zijn echtgenote in 1593 had hij ten behoeve van zijn zoon voor het Hof van Holland een proces te voeren over het bezit van het Huis Te Werve in Rijswijk, het stamhuis van zijn vrouw ¹⁴). Hij had succes en woonde er sindsdien tot aan zijn dood in 1625, waarna het in handen kwam van zijn zoon Jacob van der Wiele van de Werve (1581-1642), gehuwd met Adriana Hannemans

¹⁰) J. de Riemer, Beschrijving van 's Graven-hage, II (Delft 1739) blz. 36.

¹¹) L. J. Boogmans, De glazen der Groote- of St. Jacobskerk, in: Die Haghe 1903 blz. 133.

¹²) De Riemer I (Delft 1730) blz. 254.

¹³) Batavia Illustrata ('s Gravenhage 1685) blz. 1170.

¹⁴) F. A. Hoefer, Het Huis te Werve bij Rijswijk, in: De Navorscher 43 (1893) blz. 275vv.; P. Beelaerts van Blokland, Drie weinig bekende portretten Stalpart van der Wiele, in: Die Haghe 1935 blz. 59.

(† 1665). Vader en zoon zullen we later nog ontmoeten als een sterke steun voor hun familielid Jan Baptist, na zijn terugkeer uit Rome, als hij zich de rest van zijn leven zal gaan wijden aan de zielzorg.

De zesde en jongste zoon van Jacob en Maria van Montfoort was Augustijn. Onder hem komen nog slechts drie zusjes, Anna, Geertruid en Agatha. Augustijn is de grootvader van de dichter, maar was bij diens geboorte reeds enkele jaren overleden. Hij huwde met Janneken Pietersdr. die echter reeds in 1538 stierf bij de geboorte van haar eerste kind ¹⁵⁾). Ook het kind bleef waarschijnlijk niet in leven: er is althans verder nooit sprake van. Daarna huwde hij ten tweeden male: met Odilia de Bye, de dochter van Jonge Jacob Joostens de Bye ¹⁶⁾, burgemeester van Delft, en van Cornelia van der Hoog uit een aanzienlijk Delflands geslacht. Uit dit tweede huwelijk zijn acht kinderen bekend. In een tweetal akten uit 1577 en 1580 komen nl. als erfgenamen van hun vader Augustijn Jacobsz. Stalpart van der Wiele voor: Jan, Jacob, Magdalena gehuwd met Hans de Clercq, Cornelis, Joost, Frans, Evert en Jonge Jacob ¹⁷⁾). De laatste is wel genoemd naar zijn grootvader van moederszijde. Omtrent zijn persoon hebben we verder geen aanwijzingen meer kunnen vinden. Hij is vroeg gestorven of naar elders verhuisd. De vader, Augustijn zelf, is van 1552 tot 1554 regent geweest van het Sacramentsgildehuis, een functie die zijn zoon Jan in 1569 bekleedde. Sindsdien is de familie hoe langer hoe meer gaan behoren tot het zgn. stedelijke patriciaat, zonder dat de leden in het algemeen tot de hoogste ambten wisten op te klimmen.

Het is van belang in de loop van dit hoofdstuk ietwat breder in te gaan op de geschiedenis van Augustijns kinderen. Dit zal ons tevens een betere blik gunnen op de omstandigheden waarin zijn kleinzoon, de latere dichter, zou opgroeien. De oudste, Jan, was als deurwaarder ingeschreven bij het

¹⁵⁾ Register van als authentiek gewaarmerkte copieën, gemaakt door Adriaen Mathijs Benninck (gemeentearch. 's-Grav. Bibl. nr. Df152) fol. 103v.

¹⁶⁾ Onder de naam Jonge Jacob Joostens komt hij voor als schoonvader van Augustijn Stalpart in het zgn. register van het archief v. h. Hooftshofje nr. 5 fol. 6; vgl. voor de toevoeging „Jonge” Van Hoogstraten V Suppl. blz. 138b-139b, waar sprake is van twee broers Oude en Jonge Simon van Veene.

¹⁷⁾ Oude Rechterl. Archieven van 's-Gravenhage in het gemeentearchief aldaar (voortaan afgekort Recht. Arch. 's-Grav.) nr. 333 (vgl. het Haagse transportregister 1577 vlgnr. 217) fol. 340v-341v op 29 jan. en nr. 334 (vgl. idem 1580 vlgnr. 529) fol. 236v-238 op 13 febr.

Hof van Holland ¹⁸⁾). Jans oudste zoon, die genoemd werd naar zijn grootvader Augustijn, zou het beroep van zijn vader niet kiezen maar werd advocaat. Volgens Van Hoogstraten had Jan nog een tweede zoon, Jacob, alsmede twee dochters, die allen gehuwd zijn geweest ¹⁹⁾).

De tweede zoon, Jacob Augustijnsz., de vader van de latere priester-dichter, werd meester in de rechten en liet zich inschrijven als advocaat bij het Hof van Holland. In 1585 zat hij in de vroedschap van Den Haag, van 1600 tot 1602 was hij er schepen ²⁰⁾). Als rentmeester beheerde hij sinds 1580 het St.-Nicolaasgasthuis en het Leprooshuis. De rekeningen ervan zijn ons nog bewaard ²¹⁾). In 1606 blijkt hij nog in leven. De zesentwintigste en laatste van zijn hand, die over 1606, heeft hij nl. nog voltooid, maar in de kantlijn staat toegevoegd: overgelevert by mr. Joost Dedel van wege de erfgenamen van Jacob Stalpt. v. d. W., geweest zynde rentmr. van St. Nicolaes Gasthuys. De rekening is ondertekend: J. Dedel 1608. Vanaf 1607 volgt zijn schoonzoon Joost Dedel hem op. Jacob is dus in 1607 of misschien 1608 gestorven. Hij was getrouwd met Maria Pauw, wier vader was mr. Jan Pauw Claesz., die in 1544 als advocaat optrad voor den Hove van Holland ²²⁾) en wier broer mr. Dirk Pauw in 1570 schepen was van Den Haag. Haar zuster Sybilla was getrouwd met de oudste broer van haar man. Uit het huwelijk van Jacob en Maria Pauw werden vier kinderen geboren: Odilia, Augustijn, Jan Baptist, aan wie deze studie is gewijd, en Jacob. Waarschijnlijk is het meisje Odilia de oudste geweest, zoals Simon van Leeuwen wil, die overigens maar drie kinderen opgeeft ²³⁾). Zij

¹⁸⁾ Arch. Hof van Holland nr. 5943 fol. 174v, in het Alg. Rijksarch. te 's-Grav.: „Jan Stalpaert loco Joost van Leeuwen” op 9 febr. 1581 als deurwaarder ingeschreven. Voor Jans oudste zoon zie men bv. Recht. Arch. 's-Grav. nr. 450 fol. 169 op 25 juni 1616, waar gesproken wordt van: Johan Stalpart wonende op de laen . . . ende Mr. Augustijn Stalpart Advocaet voor den hove van Hollant sijnen soon. Vgl. ook idem nr. 452 fol. 32 op 7 maart 1620, waar vader en zoon eveneens worden genoemd.

¹⁹⁾ dl. V blz. 156.

²⁰⁾ De Riemer II blz. 123, 126-127. Vgl. ook het Notarieel Arch. 's-Grav. nr. 2 fol. 86v (18 juni 1602) in het gemeentearch. aldaar.

²¹⁾ Oud-Arch. St.-Nicolaasgasthuis nr. 33-35 (1580-1606) in het Alg. Rijksarch. te 's-Grav., en Oud-Arch. Leprooshuis nr. 28 in het gemeentearch. aldaar. Ook de rekeningen van Joost Dedel worden er bewaard.

²²⁾ Bat. III. blz. 1173. Vgl. A. R. Heyligers, Biografie en Bibliografie van J. Stalpart van der Wiele, in: Bijdr. Vad. Gesch. en Oudh. VIIe reeks dl. VIII (1937) blz. 176 en lit. aldaar.

²³⁾ Bat. III. l.c. Men zie voor deze kwestie ook: L. C. Michels, Stalpaert, in TTL. 9 (1921) blz. 92, waar zowel de opgave van Van Leeuwen als die van Van Hoogstraten te vinden is.

huwt immers eerder dan haar broer Augustijn, haar man volgt haar vader op als rentmeester, terwijl ze na de dood van haar vader de beschikking krijgt over de ouderlijke woning. In 1609 blijken nl. alle kinderen erfgenaam te zijn, maar in een akte van 11 nov. 1614 treedt alleen Joost Dedel als eigenaar op, en wel in zijn kwaliteit van man en voogd van Odilia, erfgename van Jacob Stalpart van der Wiele, haar vader ²⁴⁾. Officieel verklaart Joost Dedel in 1614 voor zijn medeschepenen, dat deze woning op de Vijverberg hem als zodanig door Jacob Stalpart nagelaten is en hem „aengecavelt es”. Ook bij de verkoop op 30 april 1622 aan Dirk Gool treedt slechts Joost als de eigenaar op. De verkoop geschiedt „uyt crachte van de scheydinge ende cavelinge tusschen henselven ende overige erffgenamen”. Er zijn uit deze tijd meer gevallen bekend, waarin de ouderlijke woning aan de oudste Stalpart kwam. Odilia's neef Augustijn kreeg het huis van zijn vader Johan; een achternicht, eveneens Odilia genaamd, voorkeursrecht van koop op dat van haar vader, Frans Evertsz. Stalpart. We bezitten een als authentieke copie aan bovengenoemde verkoopbrief van 1622 toegevoegde, officiële akte betreffende een bijeenkomst van 29 mei 1609 aangaande het ouderlijke huis op de Vijverberg. Hierin komt eerst Dedel ter sprake als man en voogd van Odilia, daarna pas Augustijn. Bij een tweede bijeenkomst zijn ook de zaakgelastigden van Jan en Jacob aanwezig. Jacob is zeker de jongste, hij wordt ook het laatst genoemd. Bij de twee laatsten komt dus de volgorde overeen met de leeftijd, hoogstwaarschijnlijk berust ze er in dit officiële stuk wel op. Het is redelijk dit ook voor de twee eersten aan te nemen. Uit de archieven zijn verder geen gegevens voor de dag gekomen. Bij Simon van Leeuwen is de volgorde: Odilia, Jan, Jacob. De schaarse gegevens die over Augustijn zijn te vinden, zijn hem blijkbaar niet onder ogen gekomen. Van Hoogstraten noemt ze alle vier, maar zijn volgorde wijkt aanzienlijk af: Augustijn, Jan, Odilia, Jacob. Wij hebben dus feitelijk Van Leeuwen en Van Hoogstraten gecombineerd.

Teneinde de lezer niet te zeer te verwarren in al deze familie-relaties, is het wellicht gewenst hier behalve de verdere lotgevallen van Odilia on-

²⁴⁾ Recht. Arch. 's-Grav. nr. 368 fol. 434v-435v (30 april 1622) en nr. 531 fol. 134v (11 nov. 1614). Aan eerstgenoemde akte is toegevoegd een uit 4 blzn. bestaande authentieke copie van een akkoordbrief en een relaas van bijeenkomsten hierover op 29 en 30 mei 1609. Vgl. H. J. J. M. Diepen, *Geschiedenis van de huizen aan den Lange Vijverberg*, in: *Die Haghe* 1945 blz. 33-34, waar eveneens wordt gezegd dat het huis van Joost Dedel was.

middelrijk ook die van haar kinderen in het kort te schetsen. Odilia trouwde in 1601 met de advocaat mr. Joost Dedel (1575-1624). Deze was de oudste zoon van Willem Dedel ²⁵⁾, in 1602 een der bewindhebbers van de pas opgerichte Verenigde Oostindische Compagnie. Willem overleefde zijn zoon Joost en stierf hoogbejaard in 1641 te Delft, waar zijn vrouw Ida van der Dussen hem reeds in 1599 was voorgedaan. Hij woonde hier dus blijkbaar, al werd hij in Den Haag begraven. Ida, de moeder van Joost, was een dochter van Bruno Jacobsz. van der Dussen, raad in de vroedschap van Delft en er in 1574 burgemeester. Joost zelf was enkele jaren schepen van Den Haag (1613-1615; 1617-1618), terwijl hij, gelijk reeds vermeld, zijn schoonvader opvolgde als rentmeester van het Sint-Nicolaasgasthuis en het Leprooshuis. Hij was dit bovendien van het Sacramentsgildehuis. Hij stierf reeds in 1624 en liet drie zonen na: Jacob, Johan en Cornelis, die allen rechten studeerden en van wie althans Jacob en Cornelis advocaat werden. Daarenboven had hij drie dochters: Ida en Cecilia, die geestelijke dochter werden te Delft, en Maria. Hun oudste zoon Jacob (1604-1676) huwde op 11 aug. 1625 voor Engelbertus van Kenniphoven met Elizabeth Pauw ²⁶⁾. Niet onmogelijk waren ze familie van elkaar. Als getuige trad o.a. Gulielma de Reeck op, wel dezelfde die later het leven van de priester-dichter zou beschrijven. Reeds op 5 febr. 1626 kon dit jonge echtpaar hun eerste kind Justus of Judocus ten doop laten houden, waarbij zijn grootmoeder Odilia Stalpart als peettante optrad ²⁷⁾. Anderhalf jaar later doopte de Delftse pastoor er met goedvinden van de Haagse aartspriester Engelbertus van Kenniphoven hun dochtertje Maria ²⁸⁾. Bij de doop op 17 aug. 1609 van Odilia's jongste zoon Cornelius ²⁹⁾ traden als peter en meter op Everardus Stalpart en Maria Clercx. Met Everardus zal Odilia's oom Evert bedoeld zijn, een broer van haar vader. Maria Clercx of Maria Jansdr. de Clercq is de vrouw van

²⁵⁾ Over Willem Dedel: E. B. F. F. Wittert van Hoogland, *Geschiedenis van het geslacht Wittert met de daaruit in vrouwelijke lijn gesproten familien* ('s-Gravenhage 1914) blz. 1371. Over Joost zie ook *De Riemer* I blz 422, 450, 487, 505 en II blz 130-132; *Bat. III.* blz 1173, *Van Hoogstraten* blz 159, *M. A. van Rhede van der Kloot, Aanteekeningen omtrent de Regeeringsfamilien van 's-Gravenhage en Scheveningen sedert 1353 tot 1739* (Den Haag 1905) blz 18.

²⁶⁾ *Kerkl Registers van 's-Gravenhage* nr 324 fol. 151v, in het gemeentearch. aldaar. Het is het doop- en trouwboek van de Haagse aartspriester E. van Kenniphoven, een der weinige die uit die tijd bewaard zijn.

²⁷⁾ *Idem* fol. 61v.

²⁸⁾ *Idem* fol. 66 baptizavit Joes Stalpert meo nomine.

²⁹⁾ *Idem* fol. 11.

Odilia's oudste broer Augustijn, genoemd naar zijn grootvader. Hij was meester in de rechten en huwde ten stadhuijze in 1607, een jaar nadat hij als deurwaarder ingeschreven was in de plaats van Joost Pauw, wel een familielid via zijn moeder ³⁰⁾). Blijkbaar had hij toen een positie waarop hij kon gaan trouwen. Kinderen heeft hij niet gehad. „Maertge Jansdr. de Clercq, weduwe van zal. Augustijn Stalpert”, vermaakt althans in 1645 al haar bezittingen aan haar zuster ³¹⁾). Augustijns broer Jan Baptist spreekt in 1630 in zijn testament van zijn enige broer Jacob (bijl II), de naam Augustijn komt er niet in voor. Hij moet tussen 1619 en 1630 overleden zijn.

Jacob is de jongste broer van onze priester-dichter. Hij huwde met Cornelia Piek uit Gelderland, wier ouders in Den Haag woonden ³²⁾). Later woonde hij met zijn gezin en zijn schoonzuster Theodora in Delft op het

³⁰⁾ Volgens Recht. Arch. 's-Grav. nr 739 fol 17v zijn ze op 18 febr 1607 ten stadhuijze ondertrouwd. Spoedig daarna zullen ze getrouwd zijn. Op 30 juni 1606 was Augustijn als deurwaarder ingeschreven blijkens Arch. Hof van Holland nr 5943 fol. 175v.

³¹⁾ Not. Arch. 's-Grav. nr. 75 fol 36 (22 febr. 1645). Deze zuster, Oede Jans de Clercq, was toen weduwe van Corstiaen Jansz. De testatrice kon niet schrijven ze ondertekent haar testament met een kruisje. Ontwikkeld was ze dus niet. Blijkens een akte van Augustijn uit 1619 (Recht Arch. 's-Grav nr 532 fol 136v) is Corstiaen bakker geweest. Hij had op 13 juni 1612 van zijn zwager Augustijn Stalpart een hypotheek gekregen op zijn huis in de Venestraat, dat nadien verkocht werd aan de kleermaker Balthasar Heijndricxs van der Kisten. Misschien wordt zo de relatie verklaard tussen Jan Baptist Stalpart van der Wiele en Van der Kisten, welke laatste blijkens Stalparts testament (bijl II), alwaar hij enkel Balten Heijndircxz heet, een kleine hypotheek van hem had met een jaarlijkse rente van f 12 en 10 stuiver, dus een hypotheek van ongeveer f 200.

³²⁾ Bat III blz 1173; Van Hoogstraten blz. 157. Dat haar ouders in Den Haag woonachtig waren, hebben we zonder bronvermelding genoteerd. Het is niet gelukt het opnieuw te verifiëren, maar reeds in de vijftiende eeuw woonden er Piek's in Zuid-Holland (Bat III blz 827, 945, 951). Sinds de tweede helft van de zeventiende eeuw vinden we ze overvloedig in Den Haag. Men zie de doop- en trouwklappers in het gemeentearchief aldaar. De meesten zijn hervormd, maar er zijn er waarschijnlijk ook een aantal katholiek of althans niet hervormd. Zo trouwt op 18 juli 1632 een Cornelis Piek, procureur van het Hof van Holland, ten stadhuijze. Men denke ook aan Nicolaas Piek, de martelaar van Gorcum, waar vele Piek's woonden. Zo was o a de in 1616 te Gouda overleden priester Jan Cornelisz. Piek eruit afkomstig (BGBH. 49 (1932) blz 423). Jacob Piek, doctor in de theologie en kanunnik te Bonn, die pastoreerde in Raumburg en omgeving, daarbij geassisteerd door Jacob Stalpart van der Wiele, de zoon van Jan Baptists broer Jacob uit Delft, was wel een familielid van deze Stalparts. In 1655 gingen beide priesters ook samen naar Bonn, waarna Jacob Stalpart later naar Delft terugkeerde (BGBH. 25 (1907) blz 235-236).

Bagijnhof ³³⁾). Slechts twee kinderen bleven in leven, een derde werd op 25 juli 1620 te Delft in de Nieuwe Kerk begraven ³⁴⁾). Hun zoon Jacob werd seculier priester en kreeg als zodanig in 1659 na het overlijden van de sedert vele jaren in Delft woonachtige Schiedamse pastoor mr. Govert van Vliet admissie binnen Delft, waar hij zijn intrek nam in het ouderlijke huis. Later trok hij evenwel weer weg naar Keulen ³⁵⁾). Hun dochter Hester werd zuster in Keulen, waar zij ook stierf.

Tussen Augustijn en deze Jacob komt de beroemdste van dit geslacht, Jan Baptist. Hij werd geboren op de 22e november van het jaar 1579, de feestdag van de heilige Cecilia ³⁶⁾, de Romeinse martelares, voor wie hij later zulk een vurige verering toonde. Alleen reeds sociaal en economisch gezien was hij een rijk begiftigd kind. Wel behoorde zijn familie niet tot de hoogste kringen van het Holland van die tijd, maar ze had uitgebreide relaties onder de Hollandse regenten. We vinden de Stalparts rond 1600 bij voorkeur als deurwaarders en advocaten; ook hun aanverwanten komen meestal uit deze kringen. Bij tijd en wijle vervulden ze het ambt van schepen of zaten ze in de vroedschap, al is het getal van dezulken zeker na de troebelen toch wel erg klein. Vooral kenmerken ze zich door zakelijk inzicht en economisch talent. Het waren rasechte Hollanders en de handel zat ook hun in het bloed. Herhaaldelijk vinden we ze tenminste bezig met de koop of verkoop van huizen of het geven of nemen van schuldbrieven en hypotheeken. En geen functie blijkt bij hen zo in trek te zijn geweest als die van rentmeester. Was een Adriaen Jacobsz. Stalpart van der Wiele uit Leiden († 1557) behalve ambachtsheer van Ruyven en hoogheemraad van Delfland ook raad en rentmeester-generaal van Zijne Keizerlijke Majesteit over

³³⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 243.

³⁴⁾ Begrafenisboek der Nieuwe Kerk dd. 25 juli 1620, in het gemeentearchief van Delft.

³⁵⁾ BGBH. 25 (1907) blz. 235.

³⁶⁾ Aldus op Stalparts grafsteen in zijn oorspronkelijke staat, gelijk blijkt uit W. van der Lelij, *Collectio Monumentorum sepulcralium ofte Versameling van alle de Wapens en Inscriptien op de Tombes Sepulturen, en Zarken, zoo in de Oude, en Nieuwe, als in de Franse en Gasthuijs=kerken binnen de stad Delft*, I blz. 3. (Hs. uit 1768 in het gemeentearchief van Delft); *Verzameling van Gedenkstukken in Nederland*, I ('s-Gravenhage 1777) blz. 27. Vgl. J. A. Alberdingk Thijm, *Verspreide verhalen in Proza*, I (Amsterdam 1879) blz. 199. Ook op het door Willem Jacobsz. Delff naar het schilderij van Ioh. van Nes gegraveerde portret staat 22 nov. 1579. De afwijkende data bij De Reeck (fol. 3) en in *Batavia Sacra*, II blz. 229 berusten dus op een vergissing.

Kennemerland en West-Friesland alsmede ontvanger van de geestelijke retributiën van Utrecht, Amstelland en Friesland, zijn neef, de vader van onze dichter, bracht het niet verder dan tot rentmeester van een St.-Nico-laasgasthuis en een Leprooshuis. De reden hiervan zullen we nog trachten op te sporen. Ondanks dit economisch inzicht waren de Stalparts toch niet bijzonder rijk. Misschien waren ze er te consciëntieus voor en weigerden ze overigens vaak gangbare geschenken en steekpenningen. Nauwgezetheid van geweten, en in het algemeen nauwkeurigheid, schijnt immers een andere trek van dit geslacht. Daarmee ging soms een opvallend krachtig door-zettingsvermogen gepaard. De zoëven genoemde Adriaen wekte als rent-meester-generaal door zijn energiek optreden tegen de knoeierijen van de pachters in Noord-Holland ten koste van de grafelijke schatkist zozeer de woede der betrokkenen op dat ze hem dreigden te vermoorden, maar hij zette door en bereikte zijn doel ³⁷⁾).

De Stalparts hoorden rond 1600 in het algemeen tot de betere midden-klasse. Voor een aantal van hen hebben we nadere gegevens ³⁸⁾ uit het „quohier van den vijfhondertsten penninck over alle de ingezetenen van 's Gravenhage . . . van den jare 1627". Het aantal gezinshoofden zal voor dat tijdstip bij een totaal van 16 tot 18000 inwoners op een 2700 te stellen zijn. Daarvan vielen er slechts 970 in de termen dezer belasting, d.w.z. dat ze meer dan 1000 pond bezaten. De toenmalige waarde van het geld is stellig op aanzienlijk meer dan het tienvoudige van tegenwoordig te schat-ten ³⁹⁾. In het kohier staat de weduwe van mr. Joost Dedel aangeslagen

³⁷⁾ J. Belonje, Twee bijzondere landkaarten, in: West-Friesland's Oud en Nieuw 9 (1935) blz. 70.

³⁸⁾ H. E. van Gelder, Haagsche Cohieren I (1627), in: Die Haghe 1913 blz. 9vv., vooral 20; idem II (1674), in: Die Haghe 1914/1915 blz. 1vv.

³⁹⁾ Het is moeilijk de waarde van het geld in ca. 1600 te vergelijken met die van tegenwoordig. We volstaan met het geven van enkele salarissen en lonen uit die tijd. Volgens besluit van de Staten van Holland dd. 26 nov. 1574 bedroeg het salaris van een stadspredikant ten hoogste f 300, in de dorpen ten hoogste f 200 per jaar met vrije huishuur. In Den Haag ontving hij ook inderdaad dit bedrag, maar in 1585 werd het reeds verhoogd tot f 400. Het salaris van een schoolrector bedroeg in 1589 f 450 (J. Smit, Den Haag in den Geuzentijd (Den Haag 1928) blz. 310vv.). In 1630 ontving de rector van de Bossche Latijnse school behalve vrije huishuur per jaar f 700, de conrector f 500, de 1e en 2e leraar resp. f 400 en f 200. In 1639 werden ze verhoogd tot resp. f 1000, f 750, f 600 en f 500 (M. de Haas, Bossche scholen van 1629 tot 1795 ('s-Hertogenbosch 1926) blz. 28-30). Voor deze stad in Generaliteitsgebied hebben misschien bijzondere regelingen gegolden. Men vergelijke nog een weekloon van f 3 voor een losse ongeschoolde arbeider omstreeks 1600 te 's-Heeren-

voor f 8000, haar zoon Jacob voor f 6000, haar tante, de weduwe van Jan Augustijnsz. Stalpart met haar zoon Augustijn voor f 4000, terwijl Frans, de zoon van Evert Augustijnsz., een vermogen van f 7000 opgeeft. Dit laatste bedrag komt goed overeen met de som die Frans in 1649 als legaat vermaakt aan zijn zoon Gerard en zijn dochter Agatha, beiden in de religieuze stand. Ze krijgen nl. ieder f 1000, terwijl zijn vijf andere kinderen tot universeel erfgenaam worden benoemd ⁴⁰⁾). Al deze Stalparts horen hier tot de min of meer gegoede middenklasse, wier bezit 1-10 mille beliep. Deze groep, een 550 man, werd hoofdzakelijk gevormd door deurwaarders en klerken, winkeliers en kleinere nijveren. Ter vergelijking dienen de drie andere groepen die in dit kohier te onderscheiden zijn. Vooreerst die van de 315 gezeten burgers, gevormd door enkele notarissen, door advocaten en procureurs met een eigendom ter waarde van 11 tot 50 mille. Vervolgens de 63 vermogenden met 51 tot 100 mille, een aantal hogere ambtenaren, vooral die met financieel beheer belast zijn, en andere aanzienlijke heren en patriërs. Tenslotte de 32 magnaten met een bezit van 100 tot 800 mille. Onder deze laatste groep treffen we Cornelis de Nobelaer aan, heer van Grijsoord, door zijn vrouw Anna Stalpart van der Wiele een achterneef van Jan Baptist, met een bezit van f 250000 en een andere achterneef Jacob van der Wiele van de Werve met f 200000. Tot de vermogenden hoort o.a. de advocaat mr. Hendrik Duyst van Voorhout, wel eveneens een achterneef van Jan Baptist ⁴¹⁾), met f 60000. Deze gevallen van bijzondere welgesteldheid onder bloedverwanten zijn niet in strijd met hetgeen we in het algemeen aangaande de economische positie van de familie hebben vastgesteld. Want ze berusten tenslotte steeds op een rijk huwelijk. Wel blijkt hieruit hoe de Stalparts tot deze oude patricische en bijzonder vooraanstaande kringen toegang hadden en er gemakkelijk aan werden geparenteerd.

Er zijn verschillende koopakten bewaard van de vader van onze Jan

berg, en van f 4 voor een vakman. Een predikant aldaar ontving een jaarsalaris van f 450, in de overige plaatsen was het f 350 (AAU. 73 (1953) blz. 28 noot 41). Zie ook W. Wilde, in: *Studien* 35 dl. 60 (1903) blz. 263, die voor het nader bepalen van de tegenwoordige waarde het geld uit het begin van de 17e eeuw minstens wil vereenvoudigen, maar er rekening mee houdt dat het misschien wel moet worden vertienvoudigd. Het vermenigvuldigingscijfer zal thans misschien eerder liggen bij het getal 20. Een rentevoet van 6 tot 6½ pct. hebben we herhaaldelijk aangetroffen in hypotheek- en andere rentebrieven uit deze tijd in het gemeentearchief te 's-Gravenhage.

⁴⁰⁾ Not. Arch. 's-Grav. nr. 240 fol. 308v. In dit testament van sept. 1649 herroept Franchoijs zijn testament dd. 2 dec. 1608, 4 okt. 1624 en 6 maart 1640.

⁴¹⁾ Zie hfdst. III noot 45.

Baptist, ook van zijn broers, van zijn zwager, van zijn oom Jan, zijn neven en van hemzelf. Er is geen reden om aan te nemen dat de ouders van Jan Baptist rijker zijn geweest dan hun dochter Odilia in 1627. Hetzelfde geldt van de overige familie. De akten betreffen, voorzover onderzocht, steeds bedragen die passen bij de tamelijk gegoede middenklasse. Voor de priester-dichter zelf hebben we een aantal nauwkeurige gegevens uit zijn testament (bijl. II). Aan zijn zuster Odilia legateert hij uitdrukkelijk een jaarlijks bedrag van f 80 aan rente en aan haar twee geestelijk levende dochters eveneens uit kapitaal samen jaarlijks f 120,25. Bovendien krijgt Odilia een hypotheek-brief, waarvan de waarde niet wordt aangegeven, maar die evenmin als de andere rentebrieven de f 50 aan jaarlijkse rente zal hebben overschreden. Bij een toenmalige rentevoet van 6 à 6½ pct. zijn we met een totaalbedrag van f 4200 zeker aan de zeer hoge kant. Hoeveel de universele erfgenaam, zijn broer Jacob, ontvangt, is niet precies na te gaan, zeker wel niet meer dan de weduwe Odilia en haar twee geestelijke dochters. Het gehele bezit van de priester zal dus eveneens op een f 7000 tot f 8000 zijn te stellen. We kunnen er zo nauwelijks aan twijfelen: ze hoorden allen economisch tot de midden-groep, maar hadden een bezit dat, in de tegenwoordige waarde omgerekend, voor de meesten rond de f 100000 gelegen moet hebben. Meer dan 2000 gezinnen waren in het geheel niet of lager belast dan de Stalparts, maar deze laatsten werden zelf op hun beurt weer door meer dan 450 gezinnen overtroffen. Zo is deze familie tevens een aardig voorbeeld van de vermogens-verschuiving naar en vooral -spreiding over de lagere klassen in de moderne tijd.

Sociaal gezien is de situatie op zijn minst zo gunstig. De meeste Stalparts hebben een academische scholing gehad en waren meester in de rechten of doctor in de medicijnen. Zo hadden ze door afkomst en aanzien, door hun ontwikkeling en vaak door hun ambt contact met regenten en patriciërs, advocaten en notarissen, deurwaarders en klerken. Maar evenmin voelden ze zich te hoog voor omgang met winkeliers en kooplui, met wie ze economisch op gelijke hoogte stonden. Tot deze laatste groep behoorden trouwens ook enkele van de Stalparts zelf. Cornelis Augustijnsz., een volle oom van Jan Baptist, was goudsmid en had zijn zaak bij het stadhuis. Zijn zoon Pieter werd daarentegen weer jurist ⁴²⁾. In de jonge, opkomende republiek, bruisend van leven, met haar verbazingwekkende, steeds meer de wereld omspannende handel en nijverheid was het uiteraard moeilijk de grenzen tussen

⁴²⁾ Recht. Arch. 's-Grav. nr. 514 fol. 54v.

de verschillende standen te blijven afbakenen. Daarvoor vertoonde het maatschappelijke leven te veel groei, te veel krachtontplooiing en vernieuwing. Het blijkt nog duidelijker bij een andere oom, Evert, die als „conijnvercooper” in de Venestraat woonde ⁴³⁾, al mogen we veronderstellen dat het woord niet de betekenis heeft van ons „konijnenkoopman”, maar van „poelier”. Everts zoon Frans, in 1602 gehuwd met Maria Dobben, verdiende zijn brood in de zijde- en wolhandel. Hij woonde dan ook „int flueele naeycussen”, eveneens in de Venestraat ⁴⁴⁾; misschien is het het huis van zijn vader. Frans’ jongste zoon Johan was „Franse cramer”. Twee andere zoons, Cornelis en Augustijn, werden echter chirurgijn, de eerste in Den Haag, de tweede in Rotterdam ⁴⁵⁾. Frans’ enige broer Cornelis werd kruidenier. Hij was gehuwd met Gerarda van Slingelant Dirksdr, wier broer ditzelfde vak uitoefende ⁴⁶⁾. Alles wel beschouwd schijnen alleen Evert en diens nakomelingen in dit opzicht van de familietraditie te zijn afgeweken. Toch konden ze het met de overige familie uitstekend vinden. Minstens tweemaal traden Van der Wiele van de Werves op als peter en meter van twee kinderen van Frans Evertsz. Bij een dezer gelegenheden was ook Hendrik Duyst van Voorhout voor hetzelfde doel aanwezig ⁴⁷⁾.

⁴³⁾ Not Arch ’s-Grav. nr. 2 fol 94v, waar hij op 14 juli 1602 als getuige optreedt.

⁴⁴⁾ Over Frans Evertsz zie Recht Arch ’s-Grav nr 456 fol 238 en Not Arch. ’s-Grav, waarin verschillende akten van hem worden bewaard. Zo nr 72 fol 199, een akte dd 17 jan 1641, waar ook zijn zoon Cornelis als chirurgijn ter sprake komt. In nr 241 fol 285v dd 5 dec 1650 is sprake van Johan.

⁴⁵⁾ Vlg. Kerkl Reg ’s-Grav nr 324 fol 158 huwde Cornelis 1 okt 1637 voor E. van Kenniphoven met Lucia van der Maes, op 20 sept van dat jaar gingen ze in ondertrouw op het stadhuis en trouwden burgerlijk op 4 okt. blijkens Recht Arch. ’s-Grav nr 743 fol 16v. Augustijn ging op 12 april 1643 burgerlijk in ondertrouw met Aeffgen Isbrants van Beaumont (idem nr 744 fol 6). In beide laatste gevallen wordt het beroep vermeld.

⁴⁶⁾ Recht Arch ’s-Grav. nr 531 fol 14-15, id nr 535 fol 151 (1 sept 1614) en fol 5 (26 jan 1615). Uit beide stukken blijkt contact, zeker op financieel gebied, van Cornelis Stalpart en Jan Slingelant met mr Joost Dedel.

⁴⁷⁾ Kerkl Reg ’s-Grav nr 324 fol 48v en 58v. De eerste keer betrof het de doop op 30 mei 1622 van een blijkbaar spoedig gestorven zoontje Franciscus, waarbij als peter en meter optraden Jacob van der Wiele van de Werve en Anna van der Wiele. Op 13 nov 1624 zijn Henricus Duyst van Voorhout en Adriana Hannemans het van een ander zoontje Joannes. Adriana Hannemans moet de vrouw zijn van Jacob van der Wiele van de Werve, Anna van der Wiele is ofwel hun dochter, die gehuwd is geweest met Ysbrand van Ravesway, ofwel hun nicht Anna Herbertsdr., de vrouw van Cornelis de Nobelaer.

Beide families stonden in zeer hoog aanzien. Met beide ook stond de Delftse pastoor op vertrouwelijke voet, zodat we wel een nauwe familieband mogen veronderstellen, zeker wat Den Haag en omgeving betreft.

Met mensen uit verschillende groepen van de bevolking kwam dus de kleine Jan Baptist op deze manier vanaf zijn jeugd in aanraking. Zo kon hij al vroeg die gemakkelijkerheid van omgang krijgen die hem later als priester zo bijzonder zou kenmerken. Zijn natuurlijke aanleg vond in zijn familie en milieu een uitermate vruchtbare voedingsbodem. Bovendien leerde de jongen van meet af aan zich te bewegen in toonaangevende en leidende kringen, hetgeen hem als zielzorger van groot nut zou blijken. Of hij ook al vroeg persoonlijk in aanraking is gekomen met het gewone volk, valt bij gebrek aan gegevens niet te zeggen.

Wat hij vooral echter in zijn familie vond, was een diep en levendig geloof. Zijn levensbeschrijfster verklaart dat hij werd voortgebracht en opgevoed door katholieke ouders. Zijn moeder wordt bijzonder door haar geprezen. Zij was een christelijke vrouw, die verschillende malen verteld zou hebben aan een „secreet persoon” welke gesteltenis zij had, toen ze de kleine Jan Baptist nog onder haar hart droeg. Ja, zeide ze, ik was genegen tot alle devotie en christelijke deugden, meer dan ik tevoren of daarna tijdens een zwangerschap ooit heb gehad. Ik voelde mij als het ware een heel ander mens, zodat ik dikwijls bij mijzelf dacht: Heer, wat zal dit voor een kind wezen? Dat het vrome klopje in haar grote bewondering en liefde voor haar geestelijke vader eenvoudig de vrije loop liet aan de fantasie, lijkt niet waarschijnlijk. Daarvoor toont ze zich in het algemeen te consciëntieus in het noemen van haar zegslieden, waar ze meende dat te mogen doen. Zo heeft ze dit verhaal zelf uit de mond van de moeder of van een derde vertrouwde persoon vernomen, maar er wel zonder enige kritiek onmiddellijk en onvoorwaardelijk geloof aan geschonken. De moeder kan echter gemakkelijk beïnvloed zijn geweest door de verdere geschiedenis van haar zoon en haar vrome stemmingen hebben gequasidateerd tot in de zwangerschap. Er blijkt dan toch wel uit dat ze een religieuze natuur is geweest. Natuurlijk hoeft dit niet te betekenen dat ze steeds onmiddellijk een duidelijk beeld had van wat van haar gevraagd werd, zelfs niet dat ze zonder aarzelen klaar zou staan om het hoogste te geven, zodra ze begrepen had wat God van haar verwachtte. Haar zoon zou het zelf maar al te smartelijk ondervinden. Dat ze evenwel een godsdienstige moeder is geweest, laat zich behalve uit de geschiedenis van haar zoon ook nog vermoeden uit de

levenskeus van haar kleinkinderen: van Odilia stelden zich immers twee dochters onder de geestelijke leiding van hun oom op het Bagijnhof, van Jacob werden beide kinderen opgenomen in de geestelijke stand. Odilia, Jan Baptist en Jacob zullen hun godsdienstige mentaliteit vooral aan hun moeder te danken hebben gehad, maar toch niet alleen aan haar. Want verschillende andere Stalparts tonen eveneens een opmerkelijke religiositeit. Behalve hetgeen W. de Reeck meedeelt, weten we van de vader van Jan Baptist alleen dat hij in 1572 uit afkeer van de geuzen „met heel zijn familie” een goed heenkomen zocht naar veiliger streken ⁴⁸⁾. Dit hoeft natuurlijk niet te wijzen op aanhankelijkheid aan de oude godsdienst. Vermoedelijk waren ze trouw aan de Brusselse regering: heel de geschiedenis van dit ambtenaren- en juristengeslacht wijst in deze richting en de latere feiten versterken dit vermoeden. Het feit dat Jan Baptist trouwens als jongen van 14 jaar naar de Leuvense universiteit in de Spaanse Nederlanden zou worden gezonden, zegt al iets. Of na het vertrek der Stalparts in 1572 hun goederen geconfisqueerd zijn, is niet bekend, maar in 1574 zullen ze met vele anderen zijn teruggekeerd. Jacobs broer Jan, die in 1571 als lid der Haagse vroedschap het stadhuis tegen rebellen had moeten bewaken en met de vroedschap eveneens uitgeweken was, werd bij zijn terugkeer tezamen met de pastoor van Voorburg gearresteerd en te Delft in verzekerde bewaring gesteld ⁴⁹⁾. Hij schijnt zich echter te hebben kunnen rehabiliteren, want terwijl de pastoor is opgehangen, merken we bij hem zelfs niets van confiscatie zijner goederen. Dit alles bewijst hoogstens dat ze het in de aanvang niet met de nieuwe gang van zaken eens zijn geweest. Ze hebben er zich noodgedwongen en tegen hun zin bij neergelegd. Maar de nieuwe leer bleef hun vreemd. Want over het algemeen is er na 1572 onder de Stalparts zeer weinig geloofsafval aan te wijzen, maar vinden we wel opvallend veel priesters en religieuzen. Het enige, duidelijke voorbeeld van blijvende overgang naar het protestantisme in deze familie vinden we pas in de zeventiende eeuw bij de nakomelingen van een oom van onze priester-dichter, nl. van Cornelis Augustijnsz. Stalpart van der Wiele ⁵⁰⁾. Diens kleinkinderen waren in ieder geval, zeker voorzover valt na te gaan, hervormd. Van zijn

⁴⁸⁾ J. Smit, Den Haag in den Geuzentijd (Den Haag 1922) blz. 207.

⁴⁹⁾ Idem blz. 264-265.

⁵⁰⁾ Zie over hen Van Hoogstraten o.c. dl. V blz. 157; Arch. Hooftshofje nr. 5; De Riemer passim. Over Cornelis Augz. Stalpart v. d. W., Cornelia en Pieter Wollebrants zie ook Recht. Arch. nr. 514 fol. 54v; over Pieter St. v. d. W. nog Haagsch Jaarboekje 1893 blz. 152-158; Die Haghe 1903 blz. 326; idem 1935 blz. 59, waar

vier zoons stierven er drie op jeugdige leeftijd. Zijn zoon Pieter (1597-1659) huwde op twintigjarige leeftijd met Maria Liebert, bij wie hij twaalf kinderen kreeg, waarvan er negen in leven bleven. De oudste hiervan, Cornelis, huwde met Elizabeth Bort. Dezen lieten in 1657 een dochter Catharina in de Grote Kerk te 's-Gravenhage dopen. De jongste dochter van Pieter was getrouwd met Theodorus Trigland, aanvankelijk advocaat voor den Hove van Holland, later professor in de rechten aan de hogeschool van Harderwijk en burgemeester aldaar. Hij was de zoon van de bekende contra-remonstrantse predikant Jacobus Triglandius, die in 1634 hoogleraar te Leiden werd. Men moet veronderstellen dat deze kinderen niet allen uit zichzelf tot het nieuwe geloof zijn gekomen, maar dat ze dat van huis uit hebben meegekregen. Dit hoeft echter nog niet te betekenen, dat nu juist de vader hervormd is geweest. Zeker is slechts dat Pieter zich in ieder geval niet als katholiek heeft gedragen. In het doop- en trouwboek van Engelbertus van Kenniphoven komt zijn naam nergens voor, ook onder de getuigenissen ten gunste van de jezuiten in Den Haag treffen we die niet aan (zie blz. 40). Evenmin hebben we hem echter gevonden in enig document van protestantse oorsprong. Het blijft dus de vraag of hij zich tot het nieuwe heeft gewend, nadat hij het oude geloof had verlaten. De mogelijkheid blijft, dat de kinderen hun protestantse overtuiging danken aan hun moeder, zonder dat de vader zelf partij gekozen had. Ook het feit dat zich in het archief van de Nederlands Hervormde Kerk een copie bevindt van een legaat van f 2000, door hem in 1652 geschonken, waarvan de rente ten goede moest komen aan de armen, wijst niet noodzakelijk op hervormde neigingen. Er zijn meer papieren van Stalparts in dit archief, zelfs het testament van Pieter zelf, gedateerd 12 juni 1652 en van zijn vrouw ⁵¹⁾, gedagtekend 11 nov. 1672; de vraag is maar wanneer en hoe het er is gekomen. Toch is er veel voor te zeggen dat reeds ten tijde van Cornelis Augustijnsz. zelf deze tak van de familie zich van het oude geloof heeft afgewend. Het is al opmerkelijk dat er nergens een spoor te bekennen is van contact van

gehandeld wordt over het schilderij van Pieters gezin, in 1645 door Jan Mytens geschilderd en thans in het gemeentemuseum van 's-Gravenhage; idem 1937 blz. 66. In het archief van de Ned. Herv. Kerk te Nootdorp bevindt zich het testament van Pieters oudste zoon Cornelis med. dr. Het is gedateerd 26 okt. 1702 en omvat een vermogen van meer dan f 60000 aan geld en goederen. Voor Th. Trigland zie N. N. Biogr. Wrdb. X kol. 1043; voor de vader: idem VI kol. 1282.

⁵¹⁾ Een authentieke copie van beide testamenten bevindt zich in Arch. Hooftshofje nr. 5.

Cornelis, die ook in Den Haag woonde, met de overige Stalparts. Belangrijker is echter dat hij gehuwd is geweest met Cornelia Wollebrants wier vader mr. Pieter Wollebrants, in 1565 kanunnik op het Hof in Den Haag, een actief en overtuigd protestant moet zijn geweest, zodat hij bij de stichting van de universiteit van Leiden er benoemd werd tot professor in de theologie. Hem werd verzocht op de diesviering in febr. 1575 een theologische rede te houden ⁵²⁾. We mogen aannemen dat behalve de vader ook de dochter protestant is geweest. Zo worden alle gegevens van protestantisme het meest redelijk verklaard. Cornelia zal haar kinderen volgens haar eigen overtuiging hebben opgevoed. Cornelis heeft er op zijn minst geen bezwaar tegen gehad. Misschien heeft hij zelfs de overtuiging van zijn vrouw gedeeld, maar fel is hij evenmin geweest als zijn nakomelingen, voorzover we weten.

Van een andere neef echter, Frans Evertsz. Stalpart ⁵³⁾, die we reeds als zijde- en wolhandelaar hebben leren kennen, waren twee dochters, Machtelt en Agatha, religieuze, de laatste in het klooster Sion te Lier in Brabant, terwijl twee zoons priester waren, nl. Gerard, die blijkbaar jezuïet is geworden, en Everard. Ook onder Frans' kleinkinderen komen geestelijken voor. We moeten veronderstellen dat ook Frans' vader Evert het katholieke

⁵²⁾ In het reeds genoemde register van Arch. Hooftshofje nr. 5 wordt verwezen naar een brief van burgemeesters en gerecht der stad Leiden aan „den Hoochgeleerden, wijsen ende voorsienigen onsen goeden vrundt en Heer Mr. Pieter Wollebrants, off sijn E. geliefde op den dagh vande Inauguratie der selver Universiteijt een oratie in Theologie te doen in dato 2e Febr. 1575. Siet het geslachtboek vande Stalpersts folt. 59”.

⁵³⁾ Von Hoogstraten blz. 158; Not. Arch. 's-Grav. nr. 240 fol. 308v en 309. (zie ook noot 40). In deze stukken komt Machtelt niet voor: ze is vermoedelijk dan al overleden. In het eerste stuk, Frans' testament uit 1649, worden alle nog levende kinderen opgesomd: achtereenvolgens Odilia, die voorkeursrecht van koop krijgt van de ouderlijke woning in de Venestraat, Cornelis, Evert, Augustijn en Johan. Apart komen Gerardus en Agatha ter sprake. Het zijn vrijwel alle voornamen die we bij deze familie telkens ontmoeten. Evert huwde met Catharina Booms te Luik. Na haar dood, zes jaar later, werd hij priester. Hij moet wel onderscheiden worden van zijn neef Everard, de zoon van Everts broer Cornelis die gehuwd was met Lucia van der Maes. De neef werd pastoor van De Lemmer en van Steenwijkerwold en stierf als pastoor te Rijswijk in 1706. Zie over hem ook D. (de Kok), in: Franciscaans Leven 1942 blz. 215-216. De oom stierf reeds in 1690. Deze had een zeer bewogen leven achter de rug en had vele belangrijke functies o.a. op politiek terrein vervuld. Hetgeen in het Hist. Tijdschr. 10 (1931) blz. 19 vermeld staat, geldt ten dele van de oom ten dele van de neef. Bij Van Hoogstraten worden ze echter nauwkeurig onderscheiden.

geloof niet heeft verlaten. Van de andere ooms en neven bezitten we in dit opzicht geen gegevens.

Bij de meer verwijderde familieleden is het precies eender gesteld. We vinden er meer blijken van vurige geloofsbeleving dan van overgang. Op het landgoed Te Werve in Rijswijk leest de pas uit Rome teruggekeerde Jan Baptist Stalpart de heilige Mis. Het huis wordt dan bewoond door zijn achterneef Jan van der Wiele van de Werve. Deze is goed katholiek, evenals zijn zoon Jacob, die hem als bewoner en eigenaar opvolgt. Een andere zoon sterft op drieëndertigjarige leeftijd tijdens zijn terugkeer uit Italië te Keulen en wordt er in de minderbroederskerk begraven ⁵⁴). Hij komt voor in het album amicorum van Jan Baptist. Hendrik, een zoon van Dirk Duyst van Voorhout en Adriana Stalpart van der Wiele, leverde met zijn broer Cornelis eveneens een bijdrage in dit album, terwijl we reeds zagen hoe hij als peter optrad bij de doop van een zoontje van Frans Evertsz. Stalpart. Nicolaes, een broer van Jan van de Werve, in 1577 door de bisschop van Haarlem benoemd tot rentmeester van de abdijgoederen van Rijnland en Schieland, was rentmeester en later zelfs curator van de Leidse universiteit ⁵⁵), maar had een dochter die intrad bij de annuntiaten te Brussel. Cornelis de Nobelaer en Anna Stalpart van der Wiele hadden niet minder dan twee zoons, Hendrik en Daniel, jezuiet ⁵⁶). Hun andere zoon Justus, heer van Burst en Grijsoord, was eveneens overtuigd katholiek. De franciscaan Joannes Stalpart van der Wiele uit Oudetonge is waarschijnlijk Anna's broer. Over Eva van Mierop, sinds 1577 weduwe van Adriaen Jacobsz. Stalpart van der Wiele, is zelfs een uitzonderlijk getuigenis tot ons gekomen ⁵⁷). Het is af-

⁵⁴) Van Hoogstraten blz. 156; F. A. Hoefer, in *De Navorscher* 43 (1893) blz. 275-295. Voor het album amicorum zie hfdst. II en bijl. III.

⁵⁵) BGBH 42 (1926) blz. 202.

⁵⁶) F. van Hoeck S.J., *Schets van de geschiedenis der jezuiten in Nederland* (Nijmegen 1940) blz. 70 en noot. Anna kwam met haar familie uit Oudetonge, dat met Nieuwetonge samen de heerlijkheid Grijsoord vormde. Cornelis de Nobelaer heeft haar waarschijnlijk dus ter plaatse leren kennen. Voor de franciscaan Joannes St. v. d. W. komt moeilijk iemand anders in aanmerking dan een, overigens als zodanig verder onbekende broer van Anna (zie bijl. IV). Zie voor hem L. C. Michels, in *Hist. Tijdschr.* 10 (1931) blz. 18 met lit.; J. F. M. Sterck, *Hoofdstukken over Vondel en zijn kring* (Amsterdam 1923) blz. 45-46. De tekst van de aldaar weergegeven brief is tamelijk onnauwkeurig.

⁵⁷) AOBC nr 724. *Memorie voor mijn heere Medenblick*. Dat het briefje van 1613 is, blijkt uit een brief van R. M. aan S. V. d. d. 8 mei 1613 (AOBC nr 283 fol. 3390), wanneer hij schrijft: *luxta adiunctam scedulam Illma R. V. omni cum observantia rogatur, ut istic quendam Stalperum commendare dignaretur...* In een

komstig van een van haar kleinzoons uit Leiden, wel Adriaen Vincentsz., die in 1614 zeker in Leiden woonde en er in 1616 poorter werd. Hij schrijft aan de Leidse pastoor Rumoldus van Medenblick en was blijkbaar zelf zo godsdienstig dat van zijn kinderen er zelfs vier geestelijk leefden. De brief is ongedateerd maar moet zijn van 1613. De schrijver verklaart erin als volgt:

Van deese Aeffgen Stalpart is noch so goede memorie in Hollandt onder de geestelicke personen die van veertich jaren heughen datse inderdaet (sonder beroumen gesproocken) meriteert gecanoniseert te warden om haer godtvruchtich leven ende vuricheijt int catholijck gelove. Deese Aeffgen en heeft haar huys ende eer niet gespaert voorde heylicge kercke, dan heeft inde troubelen, ten tijden vande destrucktie vande kercken veel geestelicke personen so klooster personen als andre geestelicken die verjaecht waren, seer vriendelick in haer huijs ontfangen ende liberalicken gevoet, die anders van armoede vergaen soudén hebben ende een groot gedeelt van haer middelen die haer Godt verleent hadde, daer by op geset, sonder dattet haer oijt verdrotén heeft. Ende zij heeft voort gelove al geleden dat haer Godt beliefft heeft op te leggen, gelycker ontallicke personen off getuijgen ende by avontuyr den reverend. mr. onbekent en is.

Behalve dit getuigenis is ook de aanleiding van het briefje zelf belangwekkend. Stalpart vraagt de pastoor nl. om een aanbevelingsschrijven ten gunste van zijn broer Jacob, die door graaf Anno van Oost-Friesland tot muntmeester van Emden benoemd was, welke benoeming te Keulen door de „Kreits“-heren echter nog bevestigd moest worden. Een aanbeveling van de kant van een katholiek priester zou hier z.i. uitstekende diensten kunnen bewijzen. Het merkwaardige is nu dat deze Jacob niemand anders is dan de vader van de latere karmeliet Vincent, die in 1601 te Kampen uit protestantse ouders zou zijn geboren en op veertienjarige leeftijd te Leiden katholiek is geworden⁵⁸). Zijn vader had hem, gelijk Vincent zelf later schrijft, in zijn geboortestad laten dopen door een afvallige priester, dus blijkbaar niet door een predikant. Dit wijst er al op dat Jacob niet hervormd

brief dd. 6 okt. 1613 (id. fol. 3531): . . . Pro Illmac. D. V. favore in causam Monetarij valde instat Stalperorum familia. Quod requirebatur testimonium mitto.

⁵⁸) Zie hierover A. H. L. Hensen, Vincent Stalpart van der Wielen, in BGBH. 47 (1929) blz. 1-17 en 161-186; Hist. Tijdschr. 10 (1931) blz. 20.

was, maar behoorde tot de grote groep dergenen die het oude geloof nog niet verlaten, het nieuwe nog niet gekozen hadden. Hij was alleen niet praktizerend. Wel heeft vader Jacob waar het hem te pas kwam blijkbaar een dubbelzinnige houding aangenomen. Om door Anno van Oost-Friesland aangesteld te kunnen worden, moet hij zich wel als protestant hebben voorgedaan. Om echter toestemming van de Kreitsheren te krijgen was katholiciteit weer een aanbeveling. Hij at dus van twee walletjes. Maar in zijn hart was hij katholiek. Het blijkt ook uit het gedrag ten opzichte van zijn zoon. Deze stuurde hij nl. later vanuit Emden naar Leiden om er humaniora te studeren. De jongen nam er zijn intrek bij zijn oom Adriaen, aan wie de vader dat met grote aandrang verzocht had. De kleine Vincent voelde er zich uitstekend op zijn plaats en ging van zijn oom als van een tweede vader houden. Het feit dat de vader zijn zoon bij voorkeur aan zijn broer wilde toevertrouwen, zegt genoeg van zijn innerlijke gezindheid. Hij kende toch diens vurig katholicisme en moest vermoeden, dat de jongen daardoor wel eens tot het oude geloof kon worden teruggebracht, wat in feite nog tijdens diens minderjarigheid gebeurde. Ten opzichte van zijn vrouw, Wijna Wijntjes uit Zwolle, met wie Jacob in 1600 huwde, liggen de zaken echter anders. Over haar bevindt zich een in dit opzicht belangrijk getuigenis in een brief die Vincent (Adriaensz.) Stalpart van der Wiele te Utrecht in 1680 schreef aan de apostolische vicaris Van Neercassel⁵⁹). Hierin vertelt hij nl. hoe zijn bloedverwant, de ongeschoeide karmeliet Vincent Stalpart, in 1629 naar Leiden kwam om zijn ketterse moeder tot andere gedachten te brengen en tevens zijn andere verwanten te bezoeken. Enkele jaren later kwam hij om dezelfde reden nog een tweede en een derde maal terug, naar het schijnt zonder succes overigens. Voor 1617 is Jacob al gestorven, want in dat jaar trouwt Wijna opnieuw te Emden met Jan van Romunde⁶⁰). Ze is daarna dus naar Leiden getrokken.

Hoogstwaarschijnlijk hangt ook het relatief matige bezit der Stalparts behalve met hun rechtvaardigheidsgevoel samen met hun trouw aan het oude

⁵⁹) AOBG. nr. 589 fol. 2917, dd. 9 maart 1680. In BGBH. 47 blz. 185 wordt deze brief ten onrechte toegeschreven aan Everard Stalpart van der Wiele, pastoor van Rijswijk. Hij is echter geschreven te Utrecht en de ondertekening is zeer duidelijk: Vester humillimus servus V. Stalpart v. Wiele. We hebben dus te doen met een schrijven van de in Utrecht woonachtige Vincent Adriaensz., die gehuwd was met Johanna van Weede.

⁶⁰) Volgens aantekeningen in het cahier Polvliet, echter zonder bronvermelding. Zie bijl. IV.

geloof. Het is althans opvallend dat er slechts uit de protestante tak tot hogere en winstgevende ambten en tot grote rijkdom weten op te klimmen, al gebeurde dit pas in de tweede helft van de zeventiende eeuw ⁶¹⁾). Zo laat de zoeven genoemde mr. dr. Cornelis Pietersz. Stalpart van der Wiele, een achterneef van Jan Baptist, zijn kinderen een bedrag na van meer dan f 60000. In 1674 bezat hij nog slechts f 27000, terwijl zijn broer Johan, professor in de anatomie te Den Haag, in laatstgenoemd jaar f 32600 aan eigendom bezat. Hun broer Pieter daarentegen, ontvanger van de Sociëteit ⁶²⁾ en later opvolger van zijn vader als burgemeester, was slechts f 7000 rijk, alhoewel hij f 1000 per jaar aan salaris genoot. Omdat deze laatste gegevens echter afkomstig zijn van eigen opgaven zonder dat ze in het toenmalige bestel voldoende op hun waarde gecontroleerd konden worden, zullen we er rekening mee moeten houden dat Pieter, die uit hoofde van zijn ambt de mogelijkheden tot ontduiking beter kende, een lager bedrag kan hebben opgegeven dan hij in werkelijkheid bezat.

De innerlijke en, indien men wil, conservatieve gehechtheid van de Stalparts aan het voorvaderlijke geloof verklaart ons intussen des te beter de grote, opofferende liefde van de latere priester voor het katholieke erfdeel der vaderen. Hij volgde de lijn van zijn geslacht en zou, dank zij mede deze traditie, komen tot een persoonlijke, diep doorvoelde en krachtige overtuiging, waardoor hij een zo belangrijke figuur zou worden voor het weer oplukende geloof van Sint Willibrord en zijn gezellen in deze Lage Landen.

De tijd waarin Jan Baptist Stalpart van der Wiele geboren werd, kenmerkte zich door woeling, onrust en onzekerheid. De opstand tegen Spanje was reeds verscheidene jaren geleden begonnen en de uitslag was allerminst duidelijk. Maar juist in deze eerste jaren had Stalparts geboorteplaats Den Haag zware slagen moeten incasseren ⁶³⁾). Als open dorp, zonder muren en

⁶¹⁾ Die Haghe 1914/1915 blz. 29, 85, 114. Voor Cornelis vergelijkte men ook zijn testament (noot 50). Zijn belastingopgave blijkt dus opvallend nauwkeurig.

⁶²⁾ De Sociëteit van 's-Gravenhage was een soort regeringsorgaan. Ze was het gevolg van een in 1587 aangegane overeenkomst tussen de Hoge Raad, de Provinciale Kamer en de Rekenkamer met de Haagse magistraat aangaande een gemeenschappelijke financiële politiek en gemeenschappelijk innen van de gewestelijke belastingen. Ze werd uit afgevaardigden van deze vier instanties samengesteld. Later blijkt ze ook andere functies uit te oefenen. Zie Die Haghe 1903 blz. 87-88 en 1906 blz. 470-471 en 475.

⁶³⁾ H. E. van Gelder, 's-Gravenhage in zeven eeuwen (Amsterdam 1937) blz. 97vv., citeert op blz. 110.

wallen, had ze zowel van Spaanse troepen als van Staatse vreselijk te lijden gehad. In de tweede helft van juli 1572 bezetten de geuzen Den Haag. Een jaar later tijdens het beleg van Leiden trokken de Spanjaarden er weer binnen; zij bleven er, behoudens een kleine onderbreking gedurende de Maasveldtocht van de broers van Willem van Oranje, tot oktober 1574. Pas in juni 1575 was de plaats voorgoed van alle troepen vrij. Nog maar nauwelijks was ze begonnen zich te herstellen van de ernstige verwoestingen uit deze jaren. Toen de geschiedschrijver van de opstand Pieter Bor in 1577 als controleur van de staatsgebouwen Den Haag bezocht, vond hij er nog „de straten met gras bewassen; van de veele heerlycke en schoone huysen waren deuren, vensteren, solderen en alt houtwerck verbrant, in de beste en cierlyxste cameren hadden de paerden ende beesten haere legers gehad; het yserwerck, anckers ende anders was uytte huysen gerooft, sodat men soude gemeent hebben, dat de huysen niet en mochten staende blyven ende seer weinig inwoonderen waeren daer gebleven”. Toch had Den Haag zijn zwaarste tijd reeds voorgoed achter de rug. Wel lieten de sporen der bezetting zich niet in zo korte tijd uitwissen, maar met energie werd het herstel aangevat. In 1574 reeds keerden vele uitgewekenen terug; in 1577 volgden het Hof van Holland en de Rekenkamer, in 1579 de Staten en de overige colleges, die in die moeilijke periode in het nabijgelegen, veilige Delft geresideerd hadden. Sindsdien waren alle Hollandse regeringsinstellingen, alsmede die van de Generaliteit, er weer gevestigd en was de plaats het centrum van de opstand en van de Republiek der Zeven Verenigde Gewesten. Langzaam maar zeker zette de opleving door. Tussen 1597 en 1616 kreeg het dorp zijn tegenwoordige singels, al zou het nog geruime tijd duren, voor de ruimte erbinnen volgebouwd was.

Bijzonder groot was de plaats nog niet. Volgens H. E. van Gelder ⁶⁴⁾ is in 1627 het aantal inwoners niet hoger te stellen dan 16 tot 18000, een 2700 gezinnen, terwijl Amsterdam toen reeds 115000 inwoners telde. In 1579, vlak na de troebelen en voor de uitbreiding, was het gelijk in zoveel andere Hollandse steden stellig aanzienlijk lager. Het inwonertal is in een eeuw tijds overigens geweldig gestegen. Want in 1514 waren er nog maar een 38 à 3900 communicanten, „die t’hove behoeren nyet en gerekent”, (enkele dorpen in de buurt telden daarentegen wel weer mee) ⁶⁵⁾. De grootste uitbreiding zal zich ook hier sinds de opstand voltrokken hebben. Al was

⁶⁴⁾ In: Die Haghe 1913 blz. 11vv.

⁶⁵⁾ J. Smit, Den Haag in den Geuzentijd blz. 7.

Den Haag geen handelscentrum als Amsterdam, toch was het veel rijker ⁶⁶⁾. Het bezit der bevolking is in 1627 op \pm f 50000000 te stellen. Bijna duizend gezinnen bezaten, zoals we gezien hebben, meer dan f 1000 en enkelen waren zelfs bijna miljonair. Een regeringsfunctie bekleden betekende in die tijd stellig niet het afstand doen van de mogelijkheid tot rijk worden. Het aantal regenten en juristen was er uiteraard zeer groot. Voor het bestuur van de plaats zelf zorgden in 1570 twee burgemeesters, sinds 1591 drie ⁶⁷⁾, terwijl de vroedschap twaalf leden telde. Het aantal schepenen bedroeg zeven ⁶⁸⁾. Allerlei functionarissen vormden het regeringsapparaat in Holland; ook de Generaliteit eiste talrijke ambtenaren en regenten. Daarbij kwamen dan nog de vertegenwoordigers der andere gewesten en, iets later, de gezanten der vreemde mogendheden. De familie Stalpart is er temidden van al deze personen beslist niet bijzonder opgevallen, financieel noch sociaal, hoezeer ze in veler kringen ook werd gerespecteerd.

Het geboortehuis van Jan Baptist is niet bekend. Het huis van zijn grootvader Augustijn aan het Noordeinde, dat deze zeker sinds 1538 bewoond heeft, kwam na diens dood in 1576 of 1577 aan de oudste zoon Johan, die het overigens zelf niet betrok, en het later verkocht ⁶⁹⁾. Traditie in dit opzicht hebben de Stalparts in deze tijd niet of nauwelijks gekend. Misschien stond de wieg van de dichter in de Torenstraat in het huis dat zijn vader 28 maart 1603 voor f 4200 verkocht, waarop hij drie dagen later van de Rotterdamse koopman Vincent Sayon voor f 3800 een woning overnam op de Lange Vijverberg, het tegenwoordige pand nr. 7, dat deze zelf in 1598 gekocht had voor f 4600. We zullen dit prijsverschil wel op rekening mogen schrijven van Jacob Stalparts koopmanschap, al had hij niet zoveel succes als later zijn schoonzoon Joost Dedel, die ditzelfde pand in 1622 voor liefst f 10000 verkocht aan Dirk Gool, de griffier van de lenen der Grafelijkheid van Holland ⁷⁰⁾. In dit laatste geval moet echter in aanmerking genomen worden, dat het huis dan met een bijkeukentje is uitgebreid, en vooral dat het geld ietwat in waarde schijnt gedaald. Overigens was het huis prachtig

⁶⁶⁾ Die Haghe l.c.

⁶⁷⁾ H. E. van Gelder o.c. blz. 27.

⁶⁸⁾ Oud-Archief van 's-Gravenhage nr. 608.

⁶⁹⁾ Recht. Arch. 's-Grav. nr. 333 fol. 340v, 29 en 21 jan. 1577.

⁷⁰⁾ H. J. J. M. Diepen, Geschiedenis van de huizen aan den Lange Vijverberg, in: Die Haghe 1945 blz. 33-34; Recht. Arch. 's-Grav. nr. 349 fol. 70v-72v en 109; nr. 425 fol. 434v-435v en nr. 492 fol. 194v.

gelegen in een nog gloednieuwe wijk. Nauwelijks is aan te nemen dat vader Jacob al deze huizen achtereenvolgens kocht om er zelf te wonen. Huizen schijnen voor hem bij tijd en wijle louter handelsobject te zijn geweest. Zo kocht hij in 1580 in de Nobelstraat een „huijs ende erf met het cleijne huysken daer achter aen staende in het Lombertstraetgen” ⁷¹⁾. En in 1598 verkocht hij, naar het schijnt, zelfs een huis en erf in Rotterdam ⁷²⁾. Wat er ook van zij, van een vast familiebezit ontbreekt ook hier elk spoor. Odilia woonde in 1627 in de Raamstraat ⁷³⁾, Augustijn bouwde zich in 1614 met behulp van een hypotheek van zijn jongste broer Jacob een nieuwe woning in de Nieuwstraat ⁷⁴⁾, terwijl Jacob in Delft woonde.

Van Jan Baptists kleuterjaren is ons niets, van zijn jongensjaren uiterst weinig bekend. Misschien is hij als kleuter op een van die particuliere kleine-kinderschooltjes geweest, zoals de klokkesteller mr. Jacob er sinds 1581 een mocht houden ⁷⁵⁾ voor tien of twaalf „knechtgens . . . om dye te leeren lesen en schryven ende duyts te leeren, mer gheen Latyn.” Sinds zijn zevende jaar zal hij de grote of Latijnse school in de Schoolstraat hebben bezocht ⁷⁶⁾. Er zijn althans geen gegevens, dat er in Den Haag in die tijd een Latijnse bijschool is geweest, zoals dat elders een enkel maal door het stadsbestuur, tegen een geldelijke schadeloosstelling per leerling aan de rector van de stadsschool, geduld werd. Evenmin is er reden te veronderstellen, dat de kleine Jan voor zijn ontwikkeling reeds op die leeftijd elders in de kost werd gedaan. Rector van de Haagse stadsschool was sinds het jaar 1574 mr. Bernardus Beyma, die zeer rekkelijk moet zijn geweest. Hij was een boezemvriend van de Haagse predikant Jheronimus Hortensius, die

⁷¹⁾ Recht. Arch. 's-Grav. nr. 334 fol. 255, 8 maart 1580.

⁷²⁾ Volgens aantekening in het Centraal Bureau voor Genealogie te 's-Gravenhage, ontleend aan Giftboek Reg. nr. 12 fol. 307, waarvan de juiste waarde door ons niet nader kon worden bepaald.

⁷³⁾ Die Haghe 1913 blz. 63.

⁷⁴⁾ Recht. Arch. 's-Grav. nr. 449 fol. 267, 2 juli 1614, en nr. 62531 fol. 121v, 30 aug. 1614.

⁷⁵⁾ Een Jongensschool. 1581, in: Haagsch Jaarboekje 1893 blz. 129.

⁷⁶⁾ Voor school en onderwijs zie: R. R. Post, Scholen en onderwijs gedurende de Middeleeuwen (Utrecht/Antwerpen 1954) blz. 70 vv.; P. N. M. Bot, Humanisme en onderwijs in Nederland (Nijmegen 1955). Speciaal voor Den Haag: J. Smit, Den Haag in den Geuzentijd blz. 320-329; A. J. Servaas van Rooyen, Iets over de scholastrie in Den Haag uit de jaren 1536-1539, in BGBH 37 (1899) blz. 441vv.

wegens gebrek aan orthodoxie zijn paspoort had gekregen ⁷⁷⁾). Aan zijn rekkelijkheid heeft Beyma vermoedelijk mede zijn aanstelling te danken gehad, want de Haagse magistraat, die het beheer van de school en het benoemingsrecht had, deed in dit opzicht niet onder. Aan de religie zijner leerlingen heeft de rector wel weinig moeilijkheden in de weg gelegd. Na zijn dood in 1588 is hij opgevolgd door mr. Volckaert Westerwolt, die vermoedelijk van dezelfde opvattingen is geweest.

De school zal als elders vijf klassen geteld hebben, met misschien nog een voorbereidende. Na het afmaken van de feitelijk laatste klas, de tertia, werd de leerling rijp geacht voor de universitaire studie. Stalpart leerde op deze school Latijn, logica en muziek, drie vakken waarin de pientere jongen later een niet te miskennen bedrevenheid zou tonen. Waarschijnlijk ontving hij er bovendien reeds enig onderwijs in het Grieks, overeenkomstig een gebruik dat in die tijd ook op andere scholen wordt aangetroffen. Het nam er echter steeds een ondergeschikte plaats in. Normaal begon men ermee in de voorlaatste klas, de quarta, en een bedrevenheid zoals bij het Latijn werd niet geëist ⁷⁸⁾). Stalparts Griekse kennis is ook altijd beperkt gebleven. Nergens toont hij een zekere belezenheid. Plutarchus citeert hij eenmaal, maar in een Latijnse vertaling ⁷⁹⁾). Zijn Grieks beperkte zich wel hoofdzakelijk tot een zekere woord- en grammaticakennis en wat bijbelgrieks. Of daar later aan de universiteiten waar hij zou studeren, nog veel is bijgekomen, valt niet met zekerheid te zeggen. Gelegenheid daartoe was voldoende aanwezig. Maar al is de mogelijkheid dat hij Griekse klassieken in de oorspronkelijke tekst heeft gelezen niet geheel uitgesloten, een aanwijzing in die richting bevatten zijn geschriften niet.

Belangrijker echter dan deze verstandelijke ontwikkeling was die van zijn karakter en van zijn godsdienstzin. Als wij af mogen gaan op de eigenschappen van zijn persoon in de latere jaren, moet hij een gave, beminnelijke jongen zijn geweest, vriendelijk en prettig in de omgang. Van nature had deze lichamelijke zo tengere knaap ook geestelijk iets teers, maar deze gevoeligheid werd hem een kracht, omdat ze beheerst werd door een bijzondere ernst en een sterke wil, die men bij hem op het eerste gezicht niet zou vermoeden. Wat hij wilde streefde hij na „fortiter et suaviter”, met

⁷⁷⁾ J. Smit, De vestiging van het protestantisme in Den Haag, in: Ned. Archief voor Kerkgesch. nieuwe serie XIX (1926) blz. 227-264.

⁷⁸⁾ Bot o.c. blz. 180vv., vooral 198-199.

⁷⁹⁾ Evangelische Schat blz. 59 in margine: Plutarch. de cupid. Divit.

energie en toch altijd bescheiden, al schijnt ons zijn bescheidenheid later ten aanzien van zijn geestelijke dochters wel eens te groot, waardoor hij zelfs de indruk kan wekken van zwakheid.

Ongetwijfeld heeft zijn biografie de neiging in haar held de heilige te bespeuren. Deze neiging schijnt ze overigens enigmatische te delen met de aartspriester die haar verzocht dit leven te beschrijven en haar werk goedkeurde (fol. 14). Toch hebben we geen reden geheel aan de waarheid van haar woorden te twijfelen als ze ons op gezag van Stalparts vroegere huisgenoten verhaalt, hoe de kleine jongen reeds in zijn prille jeugd gewoon was op vastendagen zijn ontbijt te verstoppen, teneinde naar het voorbeeld van Sint Jan Baptist te kunnen vasten. Zijn ouders vonden hem uiteraard daarvoor te jong en mochten er dus niets van merken. Het is de vraag hoe vaak hij zo iets heeft gedaan, maar het typeert zijn kinderlijke vroomheid. Overigens was hij, wat de uitoefening van zijn godsdienst betrof, in een wel zeer ongunstige tijd geboren. Het katholicisme, waarin hij werd grootgebracht, was bij zijn geboorte reeds zeven jaar lang van overheidswege door strenge plakkatens verboden. De kerken waren van hun oude luister ontdaan en voor kalvinistische godsdienstoefeningen in gebruik genomen of althans bestemd, de priesters gevlucht of tot werkeloosheid gedwongen. Toch bleef hij niet van het ontvangen der sacramenten verstoken. Bij het begin van de opstand was de norbertijn Vincentius Hugonis Mulock uit Zierikzee pastoor van de Sint-Jacob. Hij bleef dat tot zijn dood toe (1561-1585). Daarna was er lange tijd geen vaste priester gevestigd, tot in 1605 de seculier Engelbertus van Kenniphoven tot pastoor werd benoemd. In die tussenjaren zal vermoedelijk Sasbout althans bij tijden er min of meer de zielzorg hebben uitgeoefend, zoals plaatselijke traditie wil, die hem zelfs pastoor van de St.-Jacob noemt ⁸⁰). Uit deze tijd kan dus reeds een eerste contact van Stalpart met Sasbout dagtekenen. Misschien heeft hij na 1592 ook al kennis gemaakt met een of andere ambulante jezuïetenmissionaris. De eerste vaste jezuïet ⁸¹) kwam er pas in 1608. Toch is er geen reden om te veronderstellen dat seculieren of jezuïeten toen een sterke invloed hebben uitgeoefend op het kinderlijke gemoed. In nauw contact stond hij in zijn

⁸⁰) P. Zwart, Naam- en Opvolgingslijst der Eerw. Heeren Pastoors van de St. Jacobsparochie te 's-Gravenhage, in: Haagsch Jaarboekje 1892 blz. 23. Over Mulock zie ook: P. Gerlach O.F.M.Cap., Sasbout Vosmeer te Keulen, in AAU. 74 (1956) blz. 269 met lit. aldaar.

⁸¹) F. van Hoeck S.J., Schets van de geschiedenis der jezuïeten in Nederland blz. 51vv.

jongensjaren met de oude Pieter Zieren, die, geboortig uit Rotterdam, aldaar dominicaan was geworden en priester gewijd ⁸²⁾). Hij is wel dezelfde als Pieter Croeswijck Oudziens en was er dan ten tijde van de troebelen prior van het Rotterdamse klooster ⁸³⁾). Naderhand had hij van de stad een jaarlijkse alimentatie gekregen van twaalf pond, maar in 1583 werd hij er wegens heimelijke uitoefening van zijn priesterambt weer van beroofd en bovendien „als by dese periculoese tyden derselver stede onnut” voor negen jaar uit de stad verbannen. Hij nam toen zijn intrek in Den Haag, waar hij in 1593 in de leeftijd van vierenzeventig jaar nog verbleef, levend van de vrijwillige aalmoezen der gelovigen. Ondanks de plakkatens bleef hij zich aan de zielzorg wijden, en minstens eenmaal werd hij gesnapt en gevangen door de stad meegevoerd. Misschien had Wilhelmina de Reeck dit feit uit Stalparts eigen mond vernomen en was deze er zelf bij tegenwoordig geweest. Zeker zal hij er anders van hebben gehoord. Want deze dominicaan was de eerste biechtvader van de kleine Jan Baptist. Hij werd getroffen door het kloeki verstand en ongetwijfeld ook de diepe vroomheid van de knaap, in wie hij naar het zeggen van De Reeck (fol. 3v) iets bijzonders zag. Omgekeerd moet ook Jan door het leven en werken van deze oude priester ten zeerste gesticht zijn geweest, en het is niet vermetel te vermoeden, dat deze door zijn voorbeeld, misschien ook door zijn woord, in hem het ideaal heeft gewekt van het priesterschap. Zijn eerste begeerte was, gelijk we nog zullen zien, immers niet om wereldgeestelijke te worden, maar in te treden bij de dominicanen, al heeft hij verder nooit een daad in deze richting gesteld. Dit verlangen om priester te worden poogde hij door te zetten tijdens zijn studie aan de universiteit van Leuven, waar hij zich reeds op veertienjarige leeftijd bevond. Op 31 maart 1594 liet hij zich nl. te Mechelen door de uit zijn diocesis verdreven bisschop van Middelburg, Johannes van Strijen, die met goedvinden van het Mechelse metropolitaan kapittel sede vacante te Mechelen de pontificalia uitoefende, de tonsuur toedienen ⁸⁴⁾) en trad in de geestelijke stand. Hij werd blijkbaar opgenomen onder de clerus van het aartsbisdom Utrecht, waartoe zijn geboorteplaats Den Haag met ongeveer heel Zuid-Holland, het tegenwoordige bisdom Rotterdam, sinds 1599 immers hoorde. Uitdrukkelijk wordt hij dan ook scholier genoemd van het aartsbisdom Utrecht. Typerend voor de verwarring op kerkrechtelijk gebied

⁸²⁾ Zie over hem BGBH. 10 (1882) blz. 96.

⁸³⁾ A. H. L. Hensen, *Het Roomsche-Katholieke Rotterdam* (Rotterdam 1906) blz. 60.

⁸⁴⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 221, alwaar de officiële bul. Voor heel deze kwestie zie L. C. Michels, in: *Hist. Tijdschr.* 10 (1931) blz. 33-35.

in ons land is overigens het gezag waarmee de bisschop van Middelburg handelde. Bisschop van een suffragaan-bisdom, trad hij als enige overlevende bisschop van de hele kerkprovincie ook op voor het aartsbisdom zelf en schijnt zich zo rechten te hebben aangematigd, die tot die van de apostolische vicaris behoorden, op wiens gezag hij zeker niet handelde. De verhouding tussen deze prelaat en Sasbout, die toen nog geen bisschop was, is in dezen geenszins duidelijk, maar het is allerminst uitgesloten dat de bisschop gebruik maakte van een hem te eniger tijd door Rome gegeven recht. Zeker in 1594 was er nog veel onklaars in Sasbouts positie.

Dat een jongen van veertien jaar de tonsuur ontving, was op zichzelf niet ongewoon. Krachtens het kerkelijk recht van die tijd was het voor het ontvangen van de tonsuur voldoende, dat men ouder was dan zeven jaar. Wel eiste het concilie van Trente een redelijke verwachting dat de betrokkene later ook inderdaad in de geestelijke stand zou blijven, een verwachting die ten aanzien van de jonge Stalpart werkelijk gegrond was. Dat het zijn bedoeling is geweest dominicaan te worden, treedt hier niet aan het licht, eer het tegendeel: hij werd immers clericus van het aartsbisdom, al blijft zijn verhouding tot de apostolische vicaris ten enen male in het duister gehuld. Inzake deze vroegtijdige verlening van de tonsuur kan bij de overheid ongetwijfeld de bedoeling meegesproken hebben, de jongen, die nu eenmaal priester wilde worden, vanaf het begin zo sterk mogelijk aan het aartsbisdom met zijn ontstellend priestertekort te binden. Maar hoogstwaarschijnlijk houdt ze allereerst verband met het aanvaarden van een beneficie, waartoe een clericus vanaf zijn veertiende jaar gerechtigd was⁸⁵). Een dergelijk beneficie was voor die tijd vaak immers zo iets als een beurs. Het was het al eeuwen oude middel om de studie geheel of gedeeltelijk te bekostigen. Wel schijnt de veronderstelling allerminst te kloppen met de reactie van de ouders. Volgens De Reeck, die over deze jaren echter slechts beknopt en fragmentarisch schrijft en zelfs dan nog niet altijd juist geïnformeerd blijkt, riepen ze hun zoon terug, toen ze merkten dat hij het plan had opgevat dominicaan te worden. Ze vonden hem te jong voor een dergelijke verreikende beslissing en hadden bovendien „een weijnich tijtelicke hoop” op hem gesteld (fol. 3v). Over de tonsuur rept de biografie met geen woord.

Een feit is intussen dat Jan Baptist zich op 26 juli 1595 aan de Leidse universiteit liet inschrijven als student in de rechten. Hij woonde toen bij

⁸⁵) Vgl. L. C. Michels t.a.p., waar de mogelijkheid wordt opengelaten.

een zekere Hugo van Alkemade ⁸⁶⁾). De hoofddreden hiervan ligt wel haast zeker niet in de ontvangen tonsuur of in de vrees van de ouders dat hun zoon te Leuven priester dreigde te worden. Op 12 maart 1595 was echter door de Staten van Holland een plakkaat uitgevaardigd, dat in feite een vernieuwing was van een gelijkkluidend plakkaat van 12 maart 1591 ⁸⁷⁾). Hierin werd het de inwoners van Holland streng verboden te gaan studeren aan universiteiten in het gebied van de koning van Spanje. Zij die hun studies er reeds begonnen waren, moesten binnen zes maanden vertrekken, op straffe van een boete van f 300 voor elk jaar dat ze er nog zouden blijven. Bovendien zouden ze naderhand niet als advocaat mogen worden toegelaten noch welke openbare functie ook bekleden. Men mag veronderstellen dat de ouders hierdoor zijn afgeschrikt. Ze zagen de toekomst van hun kind in gevaar. Advocaat zou hij immers op deze manier nooit kunnen worden. Ze konden tenslotte niet weten of ook deze wet een dode letter zou blijven. Daarom riepen ze hun zoon binnen de voorgeschreven zes maanden terug. Bijna twee jaar had hij in Leuven doorgebracht. Toen hij in maart 1594 de tonsuur ontving, was hij student aan de universiteit. Daar is hij uiteraard wel bij het begin van het schooljaar gekomen, dus in sept. 1593. Hij moest toen nog veertien worden, zodat dit vroegtijdige begin der academische studies wel als een aanduiding van zijn bijzondere intelligentie beschouwd mag worden. Hij heeft er zich laten inschrijven als student in de vrije kunsten. Dit was immers de beginstudie van elke universiteitsstudent, waardoor men toegang kreeg tot de andere faculteiten ⁸⁸⁾). Gedurende twee jaar ontving men dan onderricht in de logica (negen maanden), de fysica (acht maanden) en de metafysica (vier maanden). De lessen volgde men aan een der vier pedagogieën van de Burcht, het Vercken, de Lelie of de Valck. Daarnaast waren er enige gemeenschappelijke colleges in eloquentia en moraalfilosofie. De laatste drie maanden van het tweede jaar dienden voor repetitie. Eind juli 1595 had Stalpart deze studie dus goeddeels achter de rug, maar het licentiaatsexamen kan hij niet hebben afgelegd. Dit had nl.

⁸⁶⁾ H. E. van Berckel, J. Stalpaert van der Wielen, student te Leiden, in BGBH. 25 (1900) blz. 317; vgl. Haarl. Bijdr. 46 (1928) blz. 324 noot.

⁸⁷⁾ Cornelis Cau, Groot Placaet-boeck, vervattende de placaten, ordonnantien ende edicten vande . . Staten Generaal . . ende . . vande . . Staten van Hollandt en West-Vrieslandt; mitsgaders vande . . Staten van Zeelandt ('s-Gravenhage 1658) kol. 223.

⁸⁸⁾ E. H. J. Reusens, Promotions de la faculté des Arts de l'Université de Louvain, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique* t. I (1864) blz. 377vv., dat overigens wel een vroegere tijd op het oog heeft.

altijd in september plaats en werd pas na het midden der achttiende eeuw verschoven naar de maand juli⁸⁹). Ook op de repetities heeft hij niet gewacht, want eind juli kwam hij in Leiden, ruimschoots binnen de door de Staten gestelde termijn. Een eindexamen van een universiteit onder Spaans oppertoezicht had momenteel toch geen waarde, moesten zijn ouders aannemen. Hoe ze de moeilijkheid dienaangaande te Leiden hebben opgelost, is niet bekend. Dat hij aldaar zijn eindexamen in de artes heeft gedaan, valt niet te bewijzen. Vermoedelijk hebben de verantwoordelijke instanties, van Stalparts studietijd te Leuven eventueel door invloedrijke relaties op de hoogte gesteld, weinig moeilijkheden gemaakt en is de jonge student zonder meer aanvaard. Althans in de zestiende eeuw schijnt men het met de officiële bepalingen niet altijd zo nauw genomen te hebben⁹⁰). De ouders kunnen hierbij de steun genoten hebben van hun familielid Nicolaes Stalpart van der Wiele, de rentmeester van de universiteit en een neef van Jan Baptists vader. Zeker is slechts dat hun zoon ingeschreven werd als student in de rechten. We achten het overigens niet geheel uitgesloten dat hij te Leiden nooit in feite gestudeerd heeft, maar er alleen pro forma is ingeschreven geweest. Daardoor immers hadden de ouders het duidelijke bewijs geleverd dat aan het besluit van de Staten was voldaan. Wel pleit hiertegen dat Jan blijkbaar te Leiden woonachtig is geweest, tenzij men ook dit pro forma zou mogen nemen. Wat er van zij, zelfs als Stalpart in Leiden gestudeerd heeft, is het slechts gedurende een korte tijd geweest. Voltoid heeft hij er zijn studies niet. We mogen wel aannemen dat religieuze bezwaren het hebben belet. Voor een katholiek waren er nogal moeilijkheden verbonden aan het studeren en vooral aan het zich laten inschrijven aan een ketterse universiteit, waardoor men als katholiek immers lidmaat werd van een kettens lichaam. De vraag was of dit in geweten wel verantwoord was⁹¹). Sasbout en de seculiere geestelijkheid in het algemeen waren er-

⁸⁹) V Brants, *La faculté de droit de l'Université de Louvain à travers cinq siècles* (2e Parijs-Brussel 1917) blz. 381.

⁹⁰) Vgl. R. R. Post, *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de reformatie van ± 1500 tot ± 1580* (Utrecht/Antwerpen 1954) blz. 51.

⁹¹) W. L. S. Knuif-R. G. R. Smeets, *Sasbout Vosmeer*, in *AAU* 43 (1917) blz. 179. L. C. Michels t a p.; P. Gerlach O.F.M. Cap., *Het journaal van de Rome-reis van Sasbout Vosmeer in 1602-1603*, in *Meded. Nederl. Hist. Instituut te Rome* 3e reeks/dl VI (1950) blz. 147-148 en noot 20 op blz. 186, eveneens bijl. IX aldaar op blz. 182. Ook naderhand studeerde er nog een grote groep katholieken in Leiden, met wie zich de jezuiten veel bezighielden. Zie L. J. Rogier, *Gesch. v. h. Kath. in de 16e en 17e eeuw*, II (2^e Amsterdam 1947) blz. 739.

tegen gekant, althans wat de inschrijving betreft, waarbij ze zich — wel terecht — geruggesteund voelden door de paus. De jezuïeten achtten het echter geoorloofd en hun standpunt zou het op den duur winnen. In de concordia van 1610, een overeenkomst tussen de regulieren en de seculieren door bemiddeling van de pauselijke nuntius gesloten en nogal voordelig voor de seculieren, werd bepaald dat het wel geoorloofd was in Leiden en Franeker te studeren, maar niet er zich te laten inschrijven. Het is niet zeker hoe in katholieke kringen in Den Haag in 1595 over het algemeen hierover gedacht werd, maar Stalparts ouders stelden zich zeker aanvankelijk op het ruime standpunt en stemden hierin dus feitelijk met de jezuïeten overeen. Spoedig is hij echter naar Frankrijk getrokken, naar de in 1312 gestichte katholieke universiteit van Orleans, die door meer Nederlanders werd bezocht en waar in diezelfde tijd o.a. Jacob Cats en enkele maanden na Stalparts vertrek ook Hugo de Groot studeerden. Misschien heeft echter in Stalparts geval behalve godsdienstige bezwaren familietraditie een rol gespeeld. Op 31 jan. 1598 behaalde Jan er het licentiaat in de beide rechten⁹²⁾. Hij was toen nauwelijks achttien jaar oud, waaruit wellicht nog meer kan worden afgeleid voor de eisen van het licentiaat dan voor Stalparts schrandere geest en uitnemende ijver. Zeker aan sommige Franse universiteiten was de situatie na de godsdienstoorlogen immers allertreurigst. We komen er in verband met Stalparts tweede bezoek aan Frankrijk op terug. Een licentiaat van achttien jaar was trouwens niet zo iets buitengewoons. Het wonderkind Hugo de Groot werd enkele maanden later maar nog in datzelfde jaar, toen hij nog geen zestien was, aan dezelfde universiteit na een studie van slechts weinige weken doctor, zij het alleen in het burgerlijk recht. In de vrije kunsten kon men het reeds na twee jaar tot magister brengen. Hoogstwaarschijnlijk heeft Stalpart in Orleans ook zijn baccalaureaat gehaald. De tijd in Leuven was er zeker te kort voor, Leiden geeft er geen uitsluitsel over, maar belangrijk voor de kennis van Stalpart is deze kwestie niet.

Aanstands na het examen begaf de jonge jurist zich weer naar Den Haag, waar hij zich liet inschrijven als advocaat aan het Hof van Holland: op 20 april werd hij beëdigd voor het Hof, op 28 mei voor de Hoge Raad⁹³⁾.

⁹²⁾ J. Bruggeman, Inventaris van de archieven bij het metropolitaan kapittel van de Roomsche Katholieke Kerk der Oud Bisschoppelijke Clerezie ('s-Gravenhage 1928) blz. 463. De bul is thans onvindbaar.

⁹³⁾ Bruggeman l.c.

vermogen van f 100000 ⁹⁸). Cornelis van Cuijck was een broer van Henricus, van 1596 tot 1609 bisschop van Roermond ⁹⁹). Zijn echtgenote woonde in 1627, toen ze voor f 60000 werd aangeslagen, als weduwe op de Lange Vijverberg ¹⁰⁰). Mr. Maerten Trompaerts trad tijdens Jan Baptists studieverblijf te Rome in 1609 op als diens zaakgelastigde in verband met het huis van Stalpart op de Lange Vijverberg, terwijl mr. Heyndrick Purmerent het bij diezelfde gelegenheid was voor diens jongste broer Jacob ¹⁰¹). Deze laatste advocaat had een tweeling, Suitbertus en Petrus, die beiden in 1610 te Keulen door Sasbout priester werden gewijd en van wie Suitbertus in de volgende hoofdstukken nog uitvoerig ter sprake zal komen. Het aantal katholieke advocaten was echter nog veel groter. Maximiliaen, de vader van de latere jezuïet Roeland de Pottre ¹⁰²), welke laatste op zijn beurt op 22 sept. 1605 als advocaat werd ingeschreven, had vermoedelijk eveneens het oude geloof bewaard; misschien geldt het ook van de twee anderen van die naam, die in deze tijd advocaat waren. De twee broers Simon en Pieter van Veen ¹⁰³), mannen van groot gezag en grote welstand, van wie de laatste in het jaar van Stalparts terugkeer eveneens in Den Haag kwam wonen om er later pensionaris te worden, waren persoonlijk weliswaar niet praktizerend, maar allerm minst protestant. Beiden stierven als katholiek, Pieter niet zonder toedoen van Stalpart, die met deze familie bijzonder bevriend is geweest. Simons vrouw en al zijn zeventien kinderen waren katholiek, zonder dat de vader er ook maar enig bezwaar tegen had. De meeste kinderen van Pieter waren het eveneens, diens vrouw was echter „gheus”. Volgens Rovenius waren in 1622 zelfs de meeste advocaten katholiek ¹⁰⁴). Het is Stalpart niet moeilijk gevallen zich temidden van al deze collega's thuis te voelen en tot aan zijn dood heeft hij met verschillenden van hen op zeer vriendschappelijke voet gestaan. Men mocht hem graag en in gezelschap was hij een aangenaam en vlot causeur (fol. 4). Tot zijn collega's

⁹⁸) Die Haghe 1913 blz. 53.

⁹⁹) F. v. Hoeck S.J., Vosmeeriana. Verslag van pater Boom over zijn bezoeken aan Vosmeer in Januari 1610, in: Haarl. Bijdr. 64 (1956) blz. 33.

¹⁰⁰) Die Haghe 1913 blz. 45.

¹⁰¹) Recht. Arch. 's-Grav. nr. 368 fol. 435v; vgl. ook noot 24.

¹⁰²) Zie over hem H. E. van Berckel, Priesters te Delft en Delfshaven. 1641-1696, in BGBH. 25 (1900) blz. 231-232.

¹⁰³) Zie L. C. Michels, Apollonia van Veen. Familie en Vrienden, in TTL. 25 (1937) blz. 5vv. vooral tot blz. 14; met lit.

¹⁰⁴) AAU. 20 (1893) blz. 363.

hoorden ook Jacob Cats en sinds dec. 1599 Hugo de Groot; van een nauwer contact met deze oud-leerlingen van Orleans is evenwel nergens een spoor te bekennen.

Vier jaar duurde zijn advocatuur en, mogen we zijn bewonderaarster geloven, dan vervulde hij zijn ambt op voortreffelijke wijze en toonde hij zich een geboren redenaar. Aan dit laatste hoeven we niet te twijfelen: een grote mate van welsprekendheid bezat hij onbetwistbaar. Toch was hij met al zijn schranderheid, ontwikkeling en oratorische begaafdheid zeker te jong om tot de gevierden van de balie te kunnen worden gerekend. Hij moest zich grotendeels nog vormen. Van de gevallen die de jonge advocaat te behandelen kreeg, weten we maar weinig. Het merkwaardigst is misschien de zaak die jonkheer Johan van Renesse van der Aa in 1602 bij het Hof van Holland aanhangig maakte, dezelfde persoon die in Batavia Sacra¹⁰⁵⁾ genoemd wordt als de officiaal van de vroegere aartsbisschop van Utrecht, Frederick Schenck van Toutenburg, en als vicarius sede vacante designatus († 1619), in welke laatste functie hij door Sasbout evenwel nooit erkend is. Daarenboven was hij proost van het kapittel van Sint-Jan te Utrecht en als zodanig liet hij rechten gelden als heer van Kudelstaart, Zevenhoven en Noorden. Op deze laatste titel begon hij in 1602 een civiel proces tegen de schout en de ambachtsbewaarders aldaar als vertegenwoordigers van een aantal gebruikers van de gronden waarop hij recht meende te hebben. Stalpart nu was met Cornelis van Cuijck Van Renesses advocaat¹⁰⁶⁾. Op 24 juni 1602 kwam de zaak voor de eerste maal voor, maar de beslissing werd veertien dagen uitgesteld. De volgende zitting was evenwel op 24 juli, maar eindigde eveneens zonder uitslag. Vermoedelijk heeft Jan van Renesse daarna de aanklacht ingetrokken, misschien omdat men tot een vergelijk was gekomen. Een uitspraak is er in ieder geval niet geweest. Het persoonlijke aandeel van Stalpart valt hier niet meer te achterhalen, de zaak zelf is van weinig belang. Opvallend is alleen dat hij optrad voor iemand die, althans naar het inzicht van Sasbouts medestanders en gewis ook van Sasbout zelf,

¹⁰⁵⁾ Prolegomena § 13 blz. 17.

¹⁰⁶⁾ AOBC. nr. 391 fol. 1412v: C. W(ten) H(age) aan Tilman Vosmeer dd. 6 juli 1602: D. Iōēs. a Riness ab A, vestrae Praepositurae usurpator ne dicam invasor, contra subditos in Curia Hollandiae actionem instituit, petens non solum decimas frumentorum hactenus dari solitas, verum etiam seminis raparum, lini, canibi, et aliorum minutorum granorum. Advocati causae eius sunt M. Cor. Cuijck et M. Iōēs Stalpart vān Wiel. Voor de 2 zittingen zie Arch. Hof v. Holland nr. 2166 en 3833 dd. 24 juni en nr. 2167 dd. 24 juli 1602.

als usurpator wederrechtelijk — van canoniek standpunt uit gezien — kerkelijke goederen beheerde.

Belangrijker dan deze uiterlijke activiteit was echter wat er innerlijk in hem omging. Naar buiten was hij een prettig en opgeruimd mens: men was graag in zijn nabijheid en hij gedroeg zich als de andere mensen van zijn stand. De Reeck vertelt echter hoe hij op tweeëntwintigjarige leeftijd begon te voelen „dat zijn voeten begosten te slibberen”, en dat hij erover dacht zich in een „staet” te begeven (fol. 4). We zullen dit zo mogen uitleggen dat hij niet tevreden was met de positie die hij in de wereld bereikt had. Diep in zijn hart was het oude ideaal blijven leven, al had hij zich uiterlijk en aanvankelijk misschien ook innerlijk naar de wil van zijn ouders gevoegd. Volkomen vrede had hij niet; met de jaren groeide in hem de onrust. De weerloosheid der Kerk in deze landen bleef hem hinderen. Steeds levendiger kwam het priesterschap voor zijn geest te staan. Dat het een lange en smartelijke strijd is geweest voor de beslissing viel, is niet erg waarschijnlijk. Hij was van nature te rustig en te harmonisch om bruusk en ontijdig levensbeslissingen te willen. Hij liet zijn idealen langzaamaan rijpen. En omdat hij een rechtschapen, bescheiden en onbaatzuchtig mens was, liet hij zich door bezwaren niet weerhouden. Hij mag misschien inniger gebeden hebben, zich nog meer dan voorheen met godsdienstige dingen hebben beziggehouden en overal waar hij kon, iets goeds hebben willen brengen, maar innerlijk geschokt is hij wel niet geweest. De nieuwe stap is eerder te zien, naar het ons wil voorkomen, als de rijpe vrucht van een langdurig, deels onmerkbaar groeiproces, maar in datzelfde jaar 1602 is zijn besluit definitief. Hij legt zijn ambt neer en trekt naar Leuven om voor priester te gaan studeren. Een eerzaam en achtenswaardig beroep gaf hij op om de lasten te aanvaarden verbonden aan het priesterschap van een Kerk in verdrukking en armoë. Al schijnt hij naar De Reeck te oordelen zijn oorspronkelijk idee om dominicaan te worden dan ook nooit vergeten te hebben, hij voelde zich geroepen tot de zielzorg in deze verweesde streken en wilde de zekerheid, dat hij hierheen als priester zou kunnen terugkeren. Zo zou hij tenslotte hier de glorie worden van de seculiere clerus, hij die anders stellig zou hebben bijgedragen tot de roem van de orde der predikheren. Zo heel veel waarde hoeven we aan de opmerking van De Reeck overigens niet te hechten, want ook van een bijzondere devotie tot de H. Dominicus of dominicaanse heiligen merken we naderhand niets, terwijl dat wel geconstateerd kan worden ten opzichte van de H. Ignatius en verschillende jezuïetenheiligen.

HOOFDSTUK II

Theologie in Leuven en priesterwijding. Verblijf te Rome en terugkeer naar Holland

In Leuven kwam Stalpart terug als een man van ervaring, die wist wat het leven bieden kon en die, nú ten volle bewust waar hij zich vroeger spontaan en als bij intuïtie had laten drijven, omwille van de geestelijke nood en het priestergebrek in zijn vaderland teruggreep naar het ideaal uit zijn jongensjaren. Ten tweede male in zijn leven ging hij colleges volgen, nu echter in de theologie.

Aan de Leuvense Alma Mater was het onderwijs in de theologie reeds geheel gemoderniseerd ¹⁾. Karel V had in 1546 een professoraat gesticht voor de H. Schrift, Filips II in 1567 een voor catechese, waarvan de lessen echter alleen 's zondags werden gegeven. In 1596 werd het boek der sententies van Perus Lombardus vervangen door de summa van Sint Thomas. In totaal waren er toen negen leerstoelen in de theologie. De professor die de sententies gedoceerd had, ging nu over naar de summa. Daarnaast stelde Filips nog een nieuw professoraat in voor de scholastieke theologie. Bij de visitatie door de aartshertogen in 1617 werd bepaald ²⁾ dat er dagelijks twee lessen zouden worden gegeven in de scholastieke theologie, een in de morgen om 11 uur en een om 14 uur. De oudste professor zou het eerste en het derde deel van de summa elk gedurende drie en een half jaar doceren,

¹⁾ Zie voor de geschiedenis der theologie in Leuven R. Guelluy, *L'Evolution des méthodes théologiques à Louvain d'Erasmus à Jansénius*, in *Revue d'Hist. Eccl.* dl 37 (1941) blz 31vv, vooral 46vv en lit. aldaar, L. v. d. Essen, *L'Université de Louvain (1425-1940)* „Leo Belgicus” (Bruxelles 1945), V. Brants, *La Création de la chaire de théologie scolastique et la nomination de Malderus à l'Université en 1596*, in *Analectes pour servir à l'hist. eccl. de la Belgique* t 35 (1908) blz 46-54; Fr. Raymond-Martin O.P., *L'Introduction de la „Somme” de S. Thomas à l'ancienne Université de Louvain*, in *Revue Thomiste* t 18 (1910) blz 230vv.

²⁾ E. Reusens, *Documents relatifs à l'histoire de l'Université de Louvain*, in *Analectes p. servir à l'hist. eccl. de la Belgique* t 29 (1901) blz 197-198.

de jongste de 1a 2ae en de 2a 2ae. In zeven jaar zou zo de cursus voltooid moeten zijn, waarna de professoren de stof zouden ruilen. Deze visitatie was in nauw contact met Rome reeds in 1607, dus nog voor het twaalfjarig bestand, begonnen om de gevolgen van de oorlog en de troebelen in Leuven ongedaan te maken. De slagen die het in de zeventiger en tachtiger jaren aan de rand van de afgrond hadden gebracht, was het toen nog steeds niet te boven ³⁾. Het bleef sindsdien gekweld door zware financiële nood. Erger nog was de strijd in de boezem der universiteit zelf en haar juridische strijd met de jezuïeten. De houding van de studenten liet eveneens veel te wensen over. De jaren 1600-1608 werden in dit opzicht gekenmerkt door herhaaldelijk wangedrag en ernstig vandalisme. Er was een sterke onderlinge verdeeldheid, die zich uitte in felle en vaak bloedige ruzies, zoals die in nov. 1604 tussen de pedagogieën van de Valck en het Vercken. De aarts-hertogen Albert en Isabella (1595-1633) toonden vanaf het begin een bijzondere belangstelling voor dit hoogste onderwijsinstituut in de Zuidelijke Nederlanden, hetgeen tenslotte tot de wettelijke regeling van 1617 leidde. Toch is Leuven er niet meer in geslaagd tot die bloei te geraken waardoor het in de zestiende eeuw zo beroemd was. Stalpart heeft dus niet in de gunstigste tijd de Alma Mater bezocht. De bepaling van 1617 aangaande de scholastieke theologie bracht niet iets heel nieuws, was eerder de wettelijke vastlegging of herijking, als men wil de officiële inscherping, van een reeds feitelijk voorgeschreven regeling ⁴⁾. Ten dele vindt men ze al in de oprichtingsbrief van aartshertog Albert van 26 maart 1596. Nieuw was alleen de wijze waarop de professoren de stof zouden verdelen. Al is het niet erg waarschijnlijk, dat de faculteit weer onmiddellijk tot bloei kwam, de bijbel-exegese en de scholastieke theologie waren reeds en bleven sindsdien de voornaamste vakken der theologie, hetgeen later ook in Stalparts werken tot uitdrukking zou komen. Hier zij het voldoende de bron aan te geven van Stalparts voorliefde voor deze wetenschappen, waarbij men er rekening mee moet houden, dat wat Leuven leerde ook in Rome te vinden was. Het behoorde tot de vruchten der katholieke restauratie.

³⁾ Reusens, Documents blz. 184-185; F. Camerlinck, L'Université de Louvain depuis le dernier quart du XVIe siècle jusqu'à la „Visite” des Archiducs Albert et Isabelle, in: L. v. d. Essen, L'Université de Louvain à travers cinq siècles (Bruxelles 1927) blz. 31vv.

⁴⁾ Guelluy, L'Evolution blz. 50; H. de Jongh, Deux lettres se rapportants à la Substitution de la Somme de Saint Thomas aux Sentences de P. Lombard . . . à Louvain, in: Analectes p. servir à l'hist. eccl. de la Belgique t. 35 (1909) blz. 370vv.

De theologische studies leidden tot de graden van baccalaureus, licentia-tus en magister. Er waren drie soorten baccalaurei: cursores, sententarii en formati. De cursores moesten blijkens de visitatie van 1617 magister artium zijn of religieus. De volle baccalaureaatsstudie duurde een kleine drie jaar. In die tijd moest men de gewone dagelijkse colleges volgen, een in de H. Schrift, twee in de scholastieke theologie en een over het door de professor vrij gekozen onderwerp. Dit vierde college was sinds 1617 niet meer verplicht; hoe het tijdens Stalparts studie was, wagen we niet te zeggen. Baccalaureus cursor of biblicus werd men na een jaar. Men moest met goed gevolg een examen hebben afgelegd in de H. Schrift en de summa, daarbij een scriptie inleveren en onder de vakantie een dispuut houden. Naast het volgen van de gewone colleges moest de student, om te komen tot het volgende examen, aan de hand van beproefde auteurs een verhandeling schrijven over een boek van het Oude en een van het Nieuwe Testament, waarna hij sententarius werd: hij kon dan beginnen aan de bestudering der scholastieke sententies. Een verhoog over de twee eerste boeken van Petrus Lombardus naar de uitleg van Sint Thomas en een tweetal discussies hierover, alsmede een derde over het volgende boek maakten hem tegen het midden van het derde jaar na een openbaar dispuut baccalaureus formatus. Hij had dan de helft doorlopen van de hele theologische cursus die leidde naar het licentiaat, waarvoor de student nogmaals bijna drie jaar de colleges moest volgen en een viertal discussies had te leiden. Daarna werd hij bevoegd zelf theologie te doceren. De doctorsbulle was daarvan de officiële, plechtig overhandigde bekrachtiging. Een afzonderlijk examen hield ze niet in.

Stalpart zal zich bij het begin van het nieuwe schooljaar hebben laten inschrijven, in ieder geval na 18 juni 1602; hij was bijna 23 jaar. Hij nam zijn intrek in het Paus-Adrianuscollege, uitsluitend bestemd voor studenten in de theologie⁵). In datzelfde jaar kwam ook de zeventienjarige Cornelis Jansen of Jansenius in Leuven studeren, die later door zijn *Augustinus* zoveel stof zou doen opwaaien en de vader zou worden van het janse-nisme⁶). Het is de vraag of ze elkaar toen al gekend hebben. Jansenius

⁵) Over dit college en zijn presidenten zie E. Reusens in: *Analectes p. servir à l'hist. eccl. de la Belgique* t. 18 (1882) blz. 87-118, op blz. 96 over M. Baius en Jac. Janssonius. Vgl. ook Valerius Andreas, *Fasti academici studii generalis Lovaniensis* (Lovanii 1650) blz. 303-309.

⁶) P. Lucianus Ceijssens O.F.M., *Nieuw licht over de oorsprong van het janse-nisme*, in: *Studia Catholica* 15 (1939) blz. 462vv.

studeerde nog de vrije kunsten en woonde in de pedagogie van de Valck, die echter wel in de onmiddellijke nabijheid van het Pauscollege lag. Nadat hij in 1604 het magisterium in de vrije kunsten had behaald, begon hij met zijn theologische studies en nu nam hij eveneens zijn intrek in het college, vanwaaruit hij pas in 1609 naar Frankrijk trok. Twee jaar hebben zo Stalpart en Jansenius onder eenzelfde dak gewoond. Dat er van laatstgenoemde invloed op Stalpart is uitgegaan, lijkt al heel onwaarschijnlijk: het leeftijdsverschil was trouwens ook te groot. Dat ze het contact met elkaar nog na het vertrek uit Leuven gehandhaafd hebben, is ons nergens gebleken. In het college ontmoette de Hagenaar een plaatsgenoot, met wie hij eens nauw zou moeten samenwerken, de latere aartspriester van Den Haag, Engelbertus van Kenniphoven. In 1603 werd deze priester gewijd, waarna hij echter nog tot het begin van 1604 in Leuven bleef om er zijn studies te voltooien. Na zijn licentiaat was hij nog ongeveer een jaar als lector te Averbode werkzaam. In de zomer van 1605 keerde hij naar zijn geboorteplaats terug, waar hij verder tot aan zijn emeritaat heeft gearbeid ⁷⁾). Tegelijk met Engelbertus waren Philippus Rovenius en Rumoldus van Medenblick licentiatius geworden ⁸⁾). Laatstgenoemde werd in 1606 na een korte zielzorg in Rotterdam pastoor te Leiden, waar hij naderhand de voornaamste biechtvader zou worden van Stalpart. Zowel de latere, tweede apostolische vicaris alsook deze toekomstige medebroeder heeft Stalpart dus te Leuven reeds leren kennen.

De latere deken van Haarlem en prefect van de maagden van de Hoek, Joost Boudewijnsz. Cats (1581-1641) uit Gorcum, echter gesproten uit een Schoonhovens regentengeslacht, ging op drieëntwintigjarige leeftijd als magister artium naar Keulen. In 1604 vertrok hij vandaar naar Leuven. Hier werd hij priester gewijd, waarna hij in 1608 als licentiaat in de theologie naar Holland terugkeerde. In de twee jaar van gemeenschappelijk verblijf in het Paus-Adrianuscollege is blijkbaar de grondslag gelegd voor een blijvende vriendschap tussen Cats en Stalpart. Want het moet wel deze J. Cats zijn,

⁷⁾ Bat. Sacra II blz. 239; N.N. Biogr. Wrdb. VIII kol. 962. Voor de talrijke brieven van en aan hem zie men Bruggeman, Inventaris blz. 52, 94 en 476. Er zou aan deze figuur evenals aan Rumoldus van Medenblick een afzonderlijke studie gewijd dienen te worden.

⁸⁾ Arch. de l'Université de Louvain nr. 504 fol. 114v. in Rijksarch. te Brussel. Voor Phil. Rov. zie in dit verband P. Gerlach O.F.M.Cap. in AAU. 67 (1948) blz. 51-52 noot 4. Voor R.M. zie Bat. Sacra II blz. 263; AAU. 67 (1948) blz. 111 met lit.

aan wie Stalpart in 1621 een exemplaar van zijn *Evangelische Schat* ten geschenke gaf ⁹⁾).

Vermoedelijk heeft ook de Zuidnederlander Justus de Harduijn er gestudeerd ¹⁰⁾). In 1607 werd deze te Gent priester gewijd. Als hij zich reeds te Leuven op de theologie heeft toegelegd, zal hij eveneens een tijd met Stalpart onder hetzelfde dak hebben gewoond. Het contact zou dan in 1622 hebben kunnen leiden tot de bijdrage in Stalparts *Vrouwelick Cieraet van Sint Agnes' versmaedt* die ondertekend werd met I.H., zoals Alberdingk Thijm indertijd reeds veronderstelde. Het is niet te gewaagd aan te nemen dat beiden zich toen aan de dichtkunst hebben gewijd. Voor de Harduijn is dit zeker, voor Stalpart min of meer waarschijnlijk voorzover het althans Latijnse verzen betreft. Deze activiteit heeft hij dan later in Rome voortgezet, waar hij al een grote mate van bedrevenheid tonen zal.

Veel belangrijker dan al dezen was toen voor de Haagse student zonder enige twijfel evenwel de president van het college, de Amsterdammer Jacobus Janssonius. Deze was zeer nauw bevriend met zijn studiegenoot van weleer, Sasbout Vosmeer, met wie hij op dezelfde dag het licentiaat had gehaald in de vrije kunsten ¹¹⁾). Via Janssonius is mogelijk ook het contact met de apostolische vicaris tot stand gekomen. Als president was Janssonius van 1589 tot 1625 de opvolger van Michael Baius, de grondlegger van het in 1567 door de paus veroordeelde baianisme. Of er een innige persoonlijke relatie tussen beide personen bestaan heeft, is niet geheel duidelijk, maar lange tijd heeft men Janssonius baianistische neigingen verweten en hem als een verbindingsschakel gezien tussen Baius en Jansenius. Op grond van nieuwere gegevens schijnt men dit echter nog moeilijk vol te kunnen houden. De kwestie is ook voor Stalpart van enig belang. Want Janssonius heeft op hem een zeer sterke invloed uitgeoefend. Hij was nl. in

⁹⁾ Zie over deze Cats: BGBH. 30 (1906) blz. 291vv.; Haarl. Bijdr. 61 (1946) blz. 142; AAU. 67 (1948) blz. 31 met lit. Exemplaar van *Evangelische Schat* met Stalparts eigenhandige aantekening „Admodum R.do viro D. J. Catzio Author D.D.” in bibl. seminarie Hageveld (Heemstede).

¹⁰⁾ O. Dambre, *De dichter Justus de Harduijn 1582-1641. Een biographische en letterkundige studie* ('s-Gravenhage 1926) blz. 75, waar de mening wordt uitgesproken dat De Harduijn er hoofdzakelijk de klassieken zal hebben bestudeerd. Voor de verklaring van I.H. zie J. Alberdingk Thijm in: *Volksalmanak voor Nederlandsche Katholieken* 1853 blz. 102 (= *Verspreide Verhalen in proza*, I (Amsterdam 1879) blz. 175).

¹¹⁾ P. Gerlach O.F.M.Cap., *De studietijd van Sasbout Vosmeer te Leuven 1563-1579*, in AAU. 72 (1953) blz. 154 en 160.

1598 door het Spaanse gezag tot professor benoemd en doceerde in Stalparts dagen exegese. Als zodanig heeft hij in zijn leerling de grondslag gelegd van de grote belangstelling voor de Schrift, waarvan Stalparts werken herhaaldelijk getuigen. Er is echter geen reden om aan te nemen dat de professor zich uit dien hoofde op bijzondere wijze met Augustinus' genadeleer heeft beziggehouden ¹²⁾).

Naast deze voor Stalpart verreweg de belangrijkste theoloog vond hij er nog ¹³⁾ de eerste professoren in de scholastieke theologie: Clarius, van 1593 tot 1611 hoogleraar, sinds 1596 in de uitleg van de summa, en de pas in 1596 benoemde Malderus, die er doceerde tot hij in 1611 bisschop van Antwerpen werd. Over de lessen van deze laatste worden we ten dele ingelicht door de uitgave van zijn commentaren op de 2a 2ae in 1616 en op de 1a 2ae in 1623. Oorspronkelijk is hij niet: hij sluit zich nauw aan bij de traditionele commentatoren. Andere professoren waarmee de nieuwe student in aanraking kwam, waren Cornelis Reineri († 1619), leider der zaterdagse dispuuten, de in 1598 benoemde en in 1633 gestorven Gilles de Bay, verwant aan Michael Baius, en Jacques de Bay, koninklijk professor in de catechese van 1591 tot 1614, een neef van Michael en vriend van Franciscus van Sales ¹⁴⁾).

Behalve de verplichte colleges kan Stalpart ook nog, althans enige tijd, enkele vrije colleges hebben gevolgd. In dat geval heeft hij ongetwijfeld zijn aandacht gewijd aan de lessen van de hoogleraar Justus Lipsius ¹⁵⁾). Hij toont in zijn geschriften nl. een grote belezenheid waar het de werken van de internationaal befaamde neostoicijn betreft. Geboren te Overijse tussen Brussel en Leuven in 1547, doceerde deze humanist van 1591 tot aan zijn dood in 1606, enkele dagen voor Stalparts priesterwijding, te Leuven literatuur en geschiedenis. Om zijn historische en filologische kennis trok hij buitengewoon veel leerlingen. Met de Fransman Guillaume de Vair, die overigens ten dele van hem afhankelijk is, was hij tegen 1600 de voor-

¹²⁾ P. Lucianus Ceijssens O.F.M., Nieuw licht over de oorsprong van het janse-nisme, in: *Studia Catholica* 19 (1943) blz. 209vv.

¹³⁾ J. Wils, Les professeurs de l'ancienne Faculté de théologie de l'Université de Louvain (1432-1797), in: *Ephemerides Theol. Lovan.* 1929 dl. IV blz. 338vv.

¹⁴⁾ A. L. J. Daniëls S.J., Les Rapports entre saint François de Sales et Les Pays-Bas 1550-1700 (Nijmegen 1932) blz. 81.

¹⁵⁾ L. Zanta, La Renaissance du Stoicisme au XVIe siècle (Paris 1914), vooral III. Zeer uitvoerige literatuurlijst aangaande Lipsius in: A. M. van de Bilt, Lipsius' *De Constantia* en Seneca (Nijmegen 1946). Zie ook F. Sassen in: *Studia Cath.* 33 (1958) blz. 74vv.

naamste vertegenwoordiger der neostoïcijnen in West-Europa. Door Justus Lipsius is Stalpart in aanraking gekomen met de Romeinse filosoof Seneca, wiens levensberusting bijzonder weerklank bij hem heeft gevonden, omdat ze zo zeer paste bij zijn eigen natuurlijke aanleg. Het is misschien niet ongenijmd zich af te vragen, of hij deze voorkeur voor Lipsius' opvattingen alleen uit diens werken heeft meegekregen. Mogelijk vond hij in de boeken terug wat hij reeds in de lessen had gehoord en persoonlijk verwerkt.

Ongeveer drie en een half jaar heeft Stalpart in Leuven theologie gestudeerd. Dat hij er een graad behaalde, is uit de papieren niet te bewijzen. Op de universiteitslijsten van theologisch gegradueerden die uit die jaren bewaard zijn, wordt zijn naam nergens aangetroffen ¹⁶⁾. Toch pleit er het een en ander voor dat hij Leuven als baccalaureus heeft verlaten, omdat hij anders waarschijnlijk al zijn graden in Rome zou hebben moeten halen.

Belangrijker dan alle kennis en academische graden was voor hem echter het ideaal van het priesterschap, dat hij in 1606 verwezenlijkt zag. Aangaande de data der wijdingen zijn we uitvoerig ingelicht door het handschrift van een van Stalparts opvolgers als pastoor van Delft, Nicolaas Broedersen, die zulk een belangrijke rol zou spelen in het schisma van Utrecht. In dit handschrift, dat nog in de oud-katholieke pastorie op het Bagijnhof te Delft bewaard wordt, zijn o.a. allerlei aantekeningen van Stalpart zelf verwerkt, die hij gemaakt heeft op een kalender, waarover Broedersen nog de beschikking heeft gehad maar die sindsdien is zoekgeraakt ¹⁷⁾. Op 3 juni 1605 ontving hij de kleinere wijdingen uit de handen van de aartsbisschop van Mechelen, Matthias Hovius. Daags daarna werd hij subdiaken en op 24 sept. diaken. Op 25 maart 1606, daags voor Pasen, bereikte hij zijn einddoel en werd hij priester gewijd. Ook deze hogere wijdingen ontving hij uit de handen van Matthias Hovius, daartoe mondeling

¹⁶⁾ Arch. de l'Université de Louvain nr. 504-507, in Rijksarch. te Brussel.

¹⁷⁾ N. Broedersen, *Historia compendiarie successionis Pastorum, Delphensium ab illo fere tempore, quo hic Reipublicae et Ecclesiae status est immutatus* In num XIV op fol 7 is sprake van Stalparts „*Calendario (suo) belgico*“, waarop volgens Broedersen op 2 april 1606 stond aangetekend: *Primitiae*. De schrijver van het hs vervolgt: *quod significare videtur, illo die primum ab eo fuisse celebratum sacrum Deinde suscepto per Brabantiam et aliquot vicina loca itinere, adnotat ibidem Calendario quibus diebus ad certa loca pervenerat, et ad diem 29 Junii 1606 adnotat ibidem: 29 pernoctavi Hallis Et ad diem 30 ejusdem mensis 30 dicto sacro veni Brux. sc. Bruxelas* Onder num XV wordt gesproken over 24 en 25 april; num XVI vervolgt weer met 2 juli. het vertrek uit Brussel.

door de apostolische vicaris gemachtigd ¹⁸⁾). Op Beloken Pasen, 2 april, droeg hij in het college zijn eerste H. Mis op (fol. 4), waarover hij ons helaas geen indrukken heeft nagelaten. Op zijn kalender heeft Stalpart aangekend dat hij 24 april naar het college is teruggekeerd om zijn koffers te pakken. Daags daarna is hij voorgoed vertrokken. Dit bericht staat bij Broedersen, nadat hij heeft meegedeeld dat Stalpart een reis maakte door Brabant en „enige naburige plaatsen”, die op Stalparts kalender blijkbaar nauwkeurig stonden genoteerd met datum en al. Op 29 juni overnachtte hij te Halle om de volgende dag na de H. Mis naar Brussel en vandaar naar het zuiden af te reizen. Vermoedelijk heeft hij na het definitieve vertrek uit Leuven zijn familie in Den Haag bezocht, waar zijn vader nog leefde. Hij had er immers ruimschoots de gelegenheid toe. Al is de kwestie zelf van weinig belang, het zou ons interesseren te weten of en hoe deze neomist binnen de huiselijke kring zijn priesterwijding heeft gevierd in die moeilijke en uitzonderlijke omstandigheden.

Na zijn reis door Brabant, die we wel als een verpozing moeten opvatten, ging Stalpart zich echter nog niet onmiddellijk aan de zielzorg wijden. Hij had de smaak voor studie te pakken, maar vooral, hij wilde zich eerst nog verder bekwamen. Dit typeert hem bijzonder. Priester geworden om de verweesde Kerk te hulp te komen, blijkt hij eigenlijk meer een man van studie en beschouwing, die in innig contact met God zich met vrucht zou hebben kunnen terugtrekken in de stilte van een klooster. Wanneer hij kiest voor de actieve zielzorg, komt dit alleen voort uit liefde voor de Kerk en voor zijn evenmens, en daarom juist zal zijn werk zo vruchtbaar worden. In dit verband rijst echter de vraag hoe de apostolische vicaris tegenover Stalparts plan stond, en in het algemeen hoe de verhouding en afhankelijkheid was van de jonge priester tegenover hem. Toen Engelbertus van Kenniphoven, blijkbaar in overleg met Janssonius, in 1604 tijdelijk een lectoraat te Averbode had aanvaard, was dit zeer tot ongenoegen van Sasbout, die bang was dat deze priester voor de Hollandse Zending verloren zou gaan. In een bijzonder dreigende brief riep hij hem daarom terug. Hetzelfde motief gold eigenlijk voor Stalparts buitenlandse plannen. Sasbout had groot gebrek aan priesters en het lag gewis niet in zijn lijn de priesters die hij had, hun

¹⁸⁾ Officiële wijdingsbrief, gedateerd 25 maart 1606, in: Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 221.

academische studies te laten voltooien en ze graden te laten halen, altijd met het risico dat ze elders een functie zouden aanvaarden. Vanuit dit standpunt kan Stalparts reis naar Rome moeilijk zijn volledige instemming hebben gehad. Het blijkt echter nergens dat hij er zich tegen gekant heeft. Wel was Stalpart krachtens mondelinge volmacht van „zijn ordinarius”, zoals het in de priesterwijdingsbrief heet, door de aartsbisschop van Mechelen gewijd en stond hij dus onder de jurisdictie van de apostolische vicaris, maar het schijnt niet betekend te hebben, dat de jonge priester zich ogenblikkelijk ter beschikking van zijn overste stelde. Het persoonlijke contact tussen beiden is vermoedelijk in die jaren nog niet erg sterk geweest, al zal Sasbout Stalpart tijdens bezoeken aan Leuven diverse malen gesproken hebben. Zeker heeft de apostolische vicaris na Stalparts priesterwijding zich noch mondeling noch schriftelijk tot hem gericht met het verzoek zijn theologische studies in Rome te voltooien, zoals heden te doen gebruikelijk is, maar het is zelfs niet geheel zeker dat Stalpart het nodig geacht heeft deze kwestie eerst uitvoerig met Sasbout te overleggen. Misschien heeft hij de vicaris eenvoudig van zijn plannen op de hoogte gesteld, eventueel met een dan echter louter formeel bedoeld verzoek om goedkeuring. Het zijn slechts gissingen: de bronnen laten ons hier goeddeels in de steek en we zijn op enkele algemene gegevens aangewezen. Maar er is een opvallend feit. Wanneer Stalpart in Rome is, schijnt de apostolische vicaris een zekere wrevel te koesteren. En in ieder geval heeft hij dan geen hoge verwachtingen van de Romeinse student en is hij bang deze priester nooit terug te zullen zien. We zullen er aan het einde van dit hoofdstuk op terugkomen. Het schijnt niet vermetel aan te nemen dat het verblijf zelf de vicaris onaangenaam was. Nauwelijks is Stalpart terug of we zien de stemming omslaan. Het was weer een zorg minder voor de vicaris. Zo schijnt het niet met de feiten in tegenspraak, als we menen dat Stalparts verhouding tot zijn overste zich kenmerkt door een in onze dagen ondenkbare vrijheid. Iets ongekenks was dit evenwel niet. Heel de middeleeuwen door voelden de priesters zich in dezen onafhankelijk van hun bisschop, gelijk in het volgende hoofdstuk duidelijk zal blijken. In Stalparts geval kwam daar nog bij de bijzonder netelige positie van de Kerk in deze landen. Sasbout was te zeer van ieders welwillendheid afhankelijk om telkens met straffe hand op te kunnen treden, zelfs al had hij dat gewild.

In Brussel is Stalpart tot 2 juli gebleven, daarna is hij de grote tocht naar het zuiden aangevangen die tenslotte naar Rome zou voeren. Eerst ging hij

naar Parijs, vandaaruit bezocht hij Bourges ¹⁹⁾). Hoelang hij er gebleven is vermeldt Broedersen, die hier nog steeds de grote bron blijft, niet. Van de kalender kon hij niet aflezen of de jonge priester rechtdoor naar Rome is getrokken. Gelukkig komt ons De Reeck te hulp, die ook hier in grote lijnen wel alle vertrouwen verdient. Volgens haar bleef Stalpart nog een jaar in Frankrijk theologie studeren en ondernam daarna vanuit Bourges de voetreis naar Rome (fol. 4). Het meest aannemelijke is misschien wel, dat hij dat jaar geheel of grotendeels heeft doorgebracht in de hoofdstad van Aquitanië, aan de in 1464 gestichte universiteit van Bourges. Van een nauw contact met het kerkelijke leven of met de cultuur van Bourges is evenwel geen sprake geweest. In zijn werken is er althans geen spoor van te bekennen: evenmin als van Orleans komt er een heilige van Bourges in zijn *Gulde-laers Feest-dagen* voor. Had het contact met de stad blijvende invloed op hem uitgeoefend, dan hadden we toch mogen verwachten dat hij de stedelijke heiligen niet geheel vergeten zou hebben, ook al is hij pas enkele jaren na zijn terugkeer uit Rome met dichten begonnen, gelijk hijzelf in zijn *Gulde laer . . . Zonnen-dagen* verklaart ²⁰⁾). En al is het waar dat hij allereerst heeft gedicht omwille van zijn gelovigen, ook zuiver persoonlijke devotie heeft hem menig lied ingegeven. Er is evenwel een meer algemene reden waarom we menen geen nauwe relatie met het leven in Bourges te moeten aannemen. Niet alleen heeft men kunnen vaststellen, dat er ook bij hem niet een bewuste, naspeurbare invloed valt waar te nemen van de Franse christenhumanist, de H. Franciscus van Sales ²¹⁾), hem in aard en opvatting niettemin zo verwant, maar er is over het algemeen geen aanwijzing uit zijn werken, laat staan uit zijn brieven, te halen, dat het toenmalige Frankrijk, waarvan hij de taal toch beheerste, geestelijk of cultureel veel voor hem betekend heeft. Daarvoor is het contact klaarblijkelijk niet innig genoeg geweest. Dit staat ongetwijfeld in verband met de vreselijke verwoestingen ten gevolge van de godsdienstoorlogen, die Frankrijk nog maar juist achter de rug had. De universiteiten hadden ook hier schrik-

¹⁹⁾ Biturigas, niet Bordeaux, zoals in Meded. Ned. Hist. Inst. te Rome 3e reeks dl. VI (1950) blz. 48 beweerd wordt.

²⁰⁾ In „Oog-merck des Auteurs over de Musike van 't Gulde-laer" op het einde: . . . neemt in danck dese mijne naerstigheyt, daer over ick t'uwen dienst nu meer als dertien jaren langh hebbe vergadert.

²¹⁾ Daniëls, *Les Rapports* blz. 168vv.

barend geleden ²²). Niet alleen waren ze materieel in diep verval, maar de geest had eveneens een geduchte knauw gekregen. Aan de Sorbonne bv. kon men voor geld met goed gevolg examens afleggen zonder ervoor te hebben gestudeerd. Wanneer dergelijke fraude mogelijk was aan de universiteit in het centrum van het land, hoeven we voor de rest niet veel beters te verwachten. Ook de nieuwe geest van de katholieke restauratie moest er zijn kracht grotendeels nog tonen ²³). Wel was het christelijk humanisme van een Franciscus van Sales er reeds in bescheiden mate tijdens Stalparts verblijf werkzaam, maar het is geheel langs hem heengegaan, hoe wonderwel het ook bij zijn aard paste. Frankrijk moet hem wel teleurgesteld hebben en heeft in ieder geval niet kunnen bieden, wat Leuven en spoedig Rome aan waarde voor hem had. We mogen veronderstellen dat Bourges in het positieve niet wezenlijk afweek van wat hij in Leuven en Rome, de twee centra der katholieke restauratie, vinden kon. Alleen was in Frankrijk de herleving nog maar in het beginstadium. Het enige van de Franse cultuur dat feitelijk een grote en duidelijke aantrekkingskracht op hem uitgeoefend blijkt te hebben, zijn Franse melodieën, waarvan hij er een groot aantal — in het „Lied Register, met de voysen” achterin *Gulde-Iaers Feest-dagen* reeds meer dan tachtig — als wijs voor zijn liederen gebruikte. De Franse wijzen overtreffen er in aantal verre de Italiaanse.

Vanuit Bourges is Stalpart na een jaar doorgetrokken naar het zuiden. Per dag legde hij ongeveer tien Hollandse mijlen te voet af, een veertig kilometer. Wel mogen we dergelijke berichten niet op een goudschaaltje wegen. Het klopt dat ze ons overlevert, heeft ze ongetwijfeld uit de mond van haar geestelijke vader zelf vernomen, als hij zijn geestelijke dochters vertelde van zijn grote reis naar de stad der christenheid en zijn verblijf aldaar. In grote lijnen stemmen ze wel met de waarheid overeen en hij heeft van de tocht een pelgrimage willen maken. Hij zal zich niet gehaast hebben, onderweg allerlei heiligdommen en bezienswaardigheden hebben bezocht en er misschien enige tijd zijn gebleven. Zo moet hij over de afstand Bourges-Rome, ongeveer 1200 km, enkele maanden hebben gereisd. Bij de dood van kardinaal Baronius op 30 juni 1607 was hij daarom hoogstwaarschijnlijk nog niet in de stad. Vermoedelijk kwam hij er pas in het najaar. Wanneer we het

²²) St. d'Irsay, *Histoire des Universités Françaises et Etrangères*, II (Paris 1935) blz. 61vv.

²³) Zie H. Bremond, *Histoire Littéraire du Sentiment Religieux en France. Depuis la fin des Guerres de religion jusqu'à nos jours* (Paris 1923), vooral I en II.

jaar verblijf in Frankrijk zeer ruim mogen stellen, is het zelfs niet uitgesloten dat hij te Rome arriveerde in het jaar 1608. In een brief van 16 febr. 1608 groet Sasbouts zaakgelastigde te Rome, Henricus Gravius, de apostolische vicaris vanwege een aantal bekenden ²⁴). De namen zijn ten dele onleesbaar, maar Stalpart is er in ieder geval niet bij. Het is natuurlijk mogelijk dat het contact tussen beiden toen nog zeer beperkt was. Niettemin blijft opmerkelijk dat we de eerste sporen van Stalparts verblijf in Rome pas vinden in een spoedig nader te noemen brief van Gravius van 25 april 1609. Later in zijn *Roomsche Reijs* (blz. 205; vgl. 176) zal Stalpart zelf getuigen „ettelikke jaeren binnen Romen ghewoondt” te hebben, hetgeen ongetwijfeld beter van toepassing is bij drie of vier jaar dan bij ruim twee. Ook De Reeck spreekt van „ettelicke jaren lanck” (fol. 4).

Het valt niet meer na te gaan tot wie Stalpart zich te Rome het eerst gewend heeft. Misschien heeft hij, vermoedelijk wel niet op advies van Sasbout, onmiddellijk contact opgenomen met Henricus Gravius, die behalve zaakgelastigde van de apostolische vicaris bovendien nog provisor en schatmeester was van Santa Maria in Campo Santo Teutonico nabij de Sint Pieter (1600-1620) en secretaris van de invloedrijke kardinaal Carolus Madrutius, bisschop van Trente en protector der Germaanse naties bij de Heilige Stoel. Sinds begin 1609 is er zeker een nauw contact geweest. Verschillende brieven wijzen het uit, o.a. de bovengenoemde van 25 april 1609, wanneer Gravius Sasbout schrijft: „My dunkt dat ik in Stalpard iet meer als gemeens zie uytstijnen; 't zy dat men zijnen yver beziet; 't zy dat men acht geeft op zijn veelvuldige geleerdheit”. Misschien heeft Gravius, die al jaren in Rome vertoefde en er talrijke relaties had, zich ten aanzien van de jonge Hollander aanvankelijk vrijwel tot het strikt zakelijke beperkt. Gravius' uitgebreide kennis en zijn vele relaties kunnen de nieuwgekomene vooral in het begin dan zeer te stade zijn gekomen. Op den duur is er in ieder geval een innig contact gegroeid. Sinds zijn eerste en reeds sterk lof-

²⁴) AOBC. nr. 284 fol. 3851. Uit 1609 zijn 4 brieven van Gravius bewaard waarin we de naam Stalpart aantreffen: 25 april (fol. 3871), 2 mei (fol. 3873), 15 aug. (fol. 3901), 12 sept. (fol. 3911); uit 1610 alleen 31 juli (fol. 3928). De bijzonderheden over Gravius werden ontleend aan: G. J. Hoogewerff, *Nederlandse dichters in Italië in de zeventiende eeuw*, in: *Meded. Ned. Hist. Inst. te Rome* 3e reeks, dl. VI (1950) blz. 49vv.; idem, *Bescheiden in Italië omtrent Nederlandsche kunstenaars en geleerden*, II blz. 348 en passim (*Rijks Gesch. Publ. kl. serie nr. 12*, 's-Grav. 1913). De Nederlandse vertaling verderop van de brief dd. 25 april 1609 is genomen uit: *Oudheden en gestichten van Delft en Delfland* (Leiden 1720) blz. 131; vgl. ook Gravius' lofprijzing van Stalpart tegenover Sasbout dd. 4 mei 1613 (idem fol. 4005v).

prijzende brief van 25 april 1609 geeft Gravius herhaaldelijk blijk van zijn grote hoogachting en waardering voor de Haagse priester, zelfs nog enkele jaren nadat deze uit de Eeuwige Stad is vertrokken.

Misschien heeft Gravius Stalpart ook in contact gebracht met Juan Batista Vives, bij wie de Hollandse priester zijn intrek nam ²⁵⁾. Deze Vives was een Spanjaard, in 1542 te Valencia geboren en op jonge leeftijd naar Rome getrokken om er in de beide rechten te promoveren. Hij kreeg toegang tot de pauselijke curie, waar hij tot steeds hogere ambten opklom. Eind 1604 werd hij protonotarius apostolicus de numero participantium en referendaris van de beide signaturen ²⁶⁾. Ondanks de bepalingen van het concilie van Trente over de residentieplicht en de cumulatie van beneficies werd hij, zonder dat hij Rome hoefde te verlaten, met goedvinden van paus Paulus V in 1606 aartsdiaken van Valencia, hetgeen hem een jaarinkomen van 1200 ducaten verschafte. In 1591 ontving hij de mindere wijdingen en het subdiaconaat. Pas op 20 dec. 1608 liet hij zich diaken wijden; precies drie maanden later werd hij priester. Deze Vives bezat een eigen voorname woning in de Via Frattina, nabij de Piazza di Spagna, op nog geen vijftig passen van het paleis van de Spaanse ambassade. Zo kwam Stalpart vermoedelijk eveneens in aanraking met andere hooggeplaatste Spanjaarden of

²⁵⁾ Over J B Vives zie A Castellucci, Mons Giambattista Vives fondatore del Pont. Collegio Urbano di Propaganda Fide, in *Alma Mater* 2 (1920) blz 18vv. Het artikel uit dit tijdschrift van de congregatio de propaganda fide, dat slechts enkele jrgen. heeft gekend, kon alleen in een overigens zeer uitvoerig extract geraadpleegd worden van de hand van A Mous, die ons daardoor zeer aan zich verplicht heeft. De gegevens over ontstaan, aard en opzet van Vives' stichting zijn door Castellucci blijkbaar geheel of grotendeels ontleend aan werken over Leonardi (zie blz 57) die ons nog niet onder ogen zijn gekomen. Voor onze studie was bovendien van groot belang: G J. Hoogewerff, *Nederlandse dichters in Italië* blz 48vv. Eigener beweging stelde deze zijn lezing „De voorgeschiedenis der Congregatie de Propaganda Fide en het ontstaan van het Collegium” (kort verslag in bovengenoemde *Meded. Ned. Hist. Inst.* blz. LXXIX-LXXXII) alsmede zijn persoonlijke aantekeningen hieromtrent ter beschikking. Hiervoor betuigen wij hem gaarne onze grote erkentelijkheid. Men zie voor Vives ook B. Katterbach O F M „Referendarii Utriusque Signaturae . . .” in *Sussidi per le consultazione dell' Archivio Vaticano*, II (Citta del Vaticano 1931) blz 263.

²⁶⁾ Van de beide pauselijke signaturen was de signatura gratiae de hoogste instantie voor het verlenen van gunsten. De paus stond persoonlijk aan het hoofd en de leden hadden slechts adviserende stem. De signatura iuris was het hoogste kerkelijke gerechtshof. Vanaf Clemens VII (1523-1534) werden de referendarissen, die een kwestie onderzochten en met advies aan de paus doorgaven, genoemd referendarissen van beide signaturen: ze dienden beide. In 1659 werden de twee tot één college verenigd (Katterbach O F M o.c. blz. XII).

Spaansgezinden. Ook deze omstandigheid zal zijn reeds bestaande koningsgezindheid, die vastere vorm had gekregen door zijn langdurig verblijf in de Spaanse Nederlanden, aanzienlijk hebben versterkt. Een uiteraard voorzichtig gesteld gebed voor de koning van Spanje en de leden van het Gulden Vlies wordt bij deze voormalige advocaat van het rebellerende Hof van Holland hoe langer hoe minder onbegrijpelijk ²⁷⁾). Behalve met leden der Spaanse ambassade moet hij in aanraking gekomen zijn met verschillende van de talrijke prelaten, archeologen, letterkundigen, notarissen, boekhandelaars en copïisten die in deze voorname wijk huisden ²⁸⁾). Maar al deze contacten werden in innigheid overtroffen door die met zijn huisgenoten. Hij was immers niet de enige die bij Vives inwoonde, maar trof er ook een aantal andere geestelijken aan, die allen dit met elkaar gemeen hadden dat ze voor missiegebieden bestemd waren.

Vives had uit zijn geboorteland een bijzonder warme apostolische belangstelling meegebracht. Vooral ging die uit tot hen die van het licht van het ware geloof verstoken waren. Kort na zijn subdiakenwijding in 1591 was hij daarom begonnen huisvesting te verlenen aan niet-katholieken, om hen in het geloof te onderrichten en op de doop voor de bereiden. Een dezer „neofiti” werd in 1598 ’s nachts op bed door een onbekende vermoord. De eigenaar werd blijkbaar op een of andere manier van de moord verdacht en pas in september 1599 van alle verdenking vrijgesproken ²⁹⁾). Deze onaangename ervaring kon Vives’ idealisme niet breken. In 1603 ging hij over tot een nieuwe stap, waarover hij al lange tijd had nagedacht, de stichting van een congregatio sancti Petri de propaganda fide, die te zijnen huize wederom onderdak vond. Hij genoot hierbij de krachtige steun van de heilige Giovanni Leonardi uit Lucca, de oprichter van de „congregazione dei chierici regolari della Madre di Dio”, die in haar opzet en uitwerking grote gelijkenis vertoonde met het oratorium van de met Leonardi trouwens nauw bevriende Filippus Neri. Leonardi’s missieliefde was niet minder groot dan die van Vives, zodat hij er zelfs een ogenblik aan gedacht heeft zijn eigen congregatie om te zetten in een missiecongregatie. Door de heilige Filippus Neri werd hem dit echter ontraden. Met des te meer enthousiasme gaf hij zich nu

²⁷⁾ Gulde-Iaers Feest-dagen blz. 1166 en 1138; vgl. B. A. Vermaseren, *De Katholieke Nederlandsche geschiedschrijving in de 16e en 17e eeuw over den opstand (Maastricht 1941)* blz. 293-294 voor de gezindheid van kath. auteurs uit die tijd.

²⁸⁾ L. von Pastor, *Die Stadt Rom zu Ende der Renaissance (Freiburg im Breisgau 1916)* blz. 47.

²⁹⁾ Castellucci o.c. blz. 22.

aan de uitwerking van Vives' plan. Na lange besprekingen stelde hij de statuten op voor de nieuwe stichting. Zelf achtte Vives, toen nog geen priester, zich daartoe blijkbaar niet in staat. In 1603 achtte Leonardi de tijd rijp om aan de uitwerking te beginnen. Hij wist enige personen hiervoor in Vives' huis te verzamelen. Het aantal is niet bekend. Evenmin is te bepalen hoeveel er ooit als leerling gewoond hebben, maar sinds 1626 verstrekte Vives jaarlijks de middelen, 700 scudi, voor twaalf leerlingen van het in-middels gestichte college van de nieuwe Propaganda, waarvan hij vanaf het begin deel uitmaakte ³⁰). In de aanvang van Vives' persoonlijke stichting zijn er zeker wel niet meer geweest. Ook zij hebben er vermoedelijk althans ten dele op kosten van de eigenaar gewoond. Volgens Castelluci ging de stichting later geheel ten onder. Enkele van de leerlingen komen als vrienden van Stalpart nog nader ter sprake. Om een geschikte geestelijke leidsman aan de jonge congregatie te verbinden maakte Leonardi een lid van zijn eigen congregatie, Giuseppe Matraia uit Lucca, later de derde generaal na de stichter, gedurende vele jaren hiervoor vrij. Hoewel het plan wel van hem uitgegaan schijnt te zijn, deed Vives in feite niet veel meer dan de stoffelijke middelen verschaffen voor de vervulling van zijn hartewens. De organisatie en de regel beantwoordden in grote lijnen vermoedelijk aan die van de oratorianen van Filippus Neri: de leden, wereldpriesters, waren daar enkel door de liefde gebonden. Ze zouden elkaar bijstaan uit hun persoonlijk bezit, maar ieder van hen kon de vereniging verlaten, wanneer hij dat wilde. Het bijzondere van de congregatie van Sint Petrus was, dat zij bestond uit priesters die zich bekwaamden voor het missiewerk onder de „ongelovigen”, waartoe zowel heidenen als protestanten werden gerekend. Ze was dus allereerst een opleidingscentrum voor een efficiënte zielzorg onder andersdenkenden. We zullen ze mogen vergelijken met de congregatie van Sint Paulus, in 1608 te Rome gesticht door de Spaanse karmeliet Tommaso di Gesù ³¹). Het doel daarvan was eveneens de verbreiding van het geloof over heel de wereld en het terugbrengen van alle niet-katholieken („ongelovigen”) tot de eenheid van de Kerk en de waarheid van het geloof. Misschien vormde ze in opzet zelfs de pendant van Vives' congregatie, die immers aan Sint Pieter was toegewijd. Tommaso koesterde nl. het plan om uit twee of drie bestaande orden dertig tot veertig religieuzen te Rome

³⁰) Idem blz. 35.

³¹) P. Tommaso di Gesù (Pammolli), *Il P. Tommaso di Gesù e la attività missionaria all' inizio del secolo XVII* (Roma 1936).

samen te brengen en ze in zijn instituut op te leiden voor een specifiek missionaire taak. Als besluit van hun vorming zouden ze zich door een vierde gelofte verplichten tot de verbreiding van het geloof. Daarna zouden ze naar hun eigen orde terugkeren om anderen met dezelfde ideeën te bezielen, of naar de missie vertrekken. Wel is de Pauluscongregatie in feite een aparte tak van de karmelietenorde gebleven, die dan ook in 1613 weer met de Italiaanse tak werd verenigd. Maar het is mogelijk dat Tommaso tot zijn idee is gekomen door Vives' stichting, die dan alleen of hoofdzakelijk voor seculieren bestemd zal zijn geweest. Ook bij Vives moeten we niet denken aan een missieseminarie in onze zin, waar theologische studenten, die naar de missie willen gaan, worden opgeleid voor het priesterschap. In dat geval zouden de priester Stalpart en althans enkele van zijn vrienden een uitzondering gevormd hebben te midden van theologanten. Het was in opzet ook geen convict, dat de leden samenbond zolang ze in het huis vertoefden. Men bleef blijkbaar ook na vertrek met de stichting verbonden en werd door haar uitgezonden, al is dat in feite wel meer idee dan realiteit geweest. Dit zal bij Stalpart duidelijk blijken.

Het idee en zelfs de naam van Vives' stichting was overigens niet iets geheel nieuws ³²⁾. We vinden het idee reeds uitgewerkt in een door de bisschop van Doornik, Jean Vendeville, aan de Heilige Stoel aangeboden memoriale van 1589. In 1599 was paus Clemens VIII begonnen met een uit negen kardinalen bestaande commissie voor de voortplanting des geloofs, die onder voorzitterschap stond van de ijverige missievriend, kardinaal Santori en waartoe o.a. Baronius en Bellarminus behoorden. Dit was echter, zoals vanzelfsprekend is, geen oratorium maar een bestuurslichaam, en als zodanig een voorloper van de in 1622 door Gregorius XIV gestichte congregatie van dezelfde naam. Zo werden door Clemens VIII o.a. de pas opgerichte missie-instituten te Rome onder haar leiding gesteld. Na de dood van kardinaal Santori schijnt ze feitelijk haar activiteit te hebben gestaakt, maar in 1604 wenste de paus dat ze weer zou beginnen vanuit Rome het geloof alom te verbreiden. Het schijnt echter dat dit niet gebeurd is, zeker niet blijvend. De gedachte bleef echter ook in die tussentijd leven bij verschillende katholieken, waarbij de geschriften van Tommaso di Gesù een uiterst gewichtige rol speelden. Stalpart kwam zo te Rome midden in een centrum van grote, universele apostolische gezindheid. Dit moet in hem de wereldwijde belangstelling bevorderd hebben die hem later kenmerkt.

³²⁾ L. v. Pastor, *Geschichte der Päpste*, XI blz. 501vv.

Stalpart zelf heeft ons door een album amicorum ingelicht over zijn vriendenkring en speciaal over zijn medehuisgenoten te Rome ³³⁾. Dergelijke albums, waarvan het poëziealbum van jonge meisjes uit onze tijd nog een laat afleggetje is, kwamen in die tijd in geleerde kringen veelvuldig voor. Ze werden hoofdzakelijk of uitsluitend aangelegd wanneer men voor studie in het buitenland verkeerde. Verschillende ervan zijn ons uit die en latere tijd bewaard ³⁴⁾. Ze boden een mogelijkheid de in den vreemde ondervonden sympathie en vriendschap in meer of minder fraaie humanistische vormen te vertolken of door anderen te laten vertolken. Voor Stalpart had het album eveneens deze waarde. Te Rome begon hij met het aanleggen ervan; de laatste prestatie ontving hij op de terugreis naar Holland te Keulen, toen hij zich voorgoed wilde gaan wijden aan de zielzorg. De vriendschap die hij in Rome gesloten of ondervonden had, wilde hij vastleggen in een blijvende herinnering aan die rijke tijd. De eerste bijdrage (fol. 1; bijl. III) is van de hand van Juan Batista Vives en werd pas daags voor Stalparts vertrek geschreven in een warm en sympathiek gesteld Latijns proza. Na enkele ongebruikte bladzijden wordt het boekje geopend (fol. 6) met een fraaie waterverfschildering van het familiewapen van de eigenaar, boven en onder versierd met toepasselijke Latijnse verzen van Stalparts hand. De volgende gebruikte bladzijden (fol. 8v-9) bieden samen over de hele bladspiegel wederom een aquarel van wel dezelfde bekwame hand ³⁵⁾. In dit verband rijst de vraag naar de maker dezer schilderijen. L. C. Michels houdt de mogelijkheid open dat het Stalpart zelf is geweest, maar wijst er terecht op dat niet van elders is gebleken, dat deze persoonlijk-actieve betrekkingen met de schilderkunst heeft onderhouden ³⁶⁾. Wij menen echter dat Stalpart moeilijk als de vervaardiger kan worden beschouwd. Op het officiële wapen van de Stalparts is immers het veld rood, en de palen met het kruis blauw, terwijl het schildhoofd van goud is. In het album zijn de kleuren echter ten dele verwisseld. Het veld is onmiskenbaar goud, de palen en het kruis rood,

³³⁾ Zie bijlage III, waar ook lit.

³⁴⁾ G. D. J. Schotel. *De Academie te Leiden in de 16e, 17e en 18e eeuw* (Haarlem 1875) blz. 356-358; F. A. van Rappard, *Overzicht eener verzameling Alba amicorum uit de 16e en 17e eeuw, z.p. en j.* (Leiden 1856). Zie ook bv. de 2 ex. in *Bijdragen en Mededeelingen „Gelre”* 16 (1913) blz. 359vv. en 37 (1934) blz. 319vv., beide uit ca. 1600.

³⁵⁾ Foto van fol. 6 in: G. J. Hoogewerff, J. B. Stalpart van der Wielen, naast blz. VII; van fol. 8v-9 en 11, in BGBH. 46 (1929) blz. 436.

³⁶⁾ L. C. Michels in TTL. 9 (1921) blz. 90.

terwijl blauw er geheel ontbreekt. Het is moeilijk aan te nemen dat Stalpart zelf zich zo schromelijk inzake zijn eigen familiewapen zou hebben vergist. Hij zal zijn instructies aan de schilder hebben gegeven, die door deze onvoldoende zijn opgenomen of te spoedig vergeten, waardoor hij tot de noodlottige vergissing kwam. Een opvallende bijzonderheid, die deze opvatting versterkt, is dat het blad met het wapen eigenlijk niet tot het oorspronkelijke boekje behoorde, maar er naderhand bij ingeplakt is. Stalpart heeft evenwel geen voldoende termen aanwezig geacht om het wapen daarom een plaatsje in het album te weigeren. Wel wordt hierdoor min of meer onzeker of beide aquarellen van dezelfde persoon zijn. Wie nu wel de maker of makers zijn geweest, valt bij gebrek aan nadere gegevens niet meer te bepalen.

De tweede aquarel is behalve gevarieerd en warm van kleur ook zeer rijk aan inhoud. Ze stelt de profeet Elias voor, die door twee vurige paarden ten hemel wordt gereden. Boven de regenboog die dit toneel omspant, gaat de zonnwagen van Apollo, getrokken door vier paarden, twee witte en twee bruine. Daarboven ziet men een met mensen beladen kales op vier wielen, die slechts met één paard is gespannen. Met de inhoud zijn o.i. wel niet de vele Van der Wieles bedoeld, die alreeds met dit „Stalpaert” hun eindbestemming zijn tegemoet gegaan, zoals door L. C. Michels indertijd werd aangenomen, maar veeleer de zielen die door de priester zouden worden gewonnen. Uit de door deze ter plaatse weergegeven bijbehorende teksten is dit niet zo duidelijk, maar het lofdicht van de Bask Andreas Martinez de Sarassa (fol. 27v; bijl. III), dat althans ten dele eveneens op deze aquarel geïnspireerd is, wijst veel meer op Stalparts persoonlijke licht brengende arbeid. Hij wordt er nl. prijzend „gelukkig Batavisch Licht” genoemd, omdat hij door zijn priesterlijke arbeid de duisternis van het ongeloof en van de dwaling zal verdrijven. Met zijn vuur zal hij, getrokken door de voorvaderlijke wagen, de aarde in vlam zetten en zijn wagen zal Gode aangename geschenken meebrengen. Ook in dit gedicht wordt hij dus in nauw verband gezien met zijn geslacht, zodat men evenmin mag zeggen dat „paard” en „wagen” (wielen) symbolen zijn louter van de eigenaar van het album. Blijkbaar hebben noch tekenaar noch omlijstende dichters zich er een duidelijk beeld van gevormd. In ieder geval wordt hier bedoeld op de toekomstige taak van de priester Stalpart. De betrokkene zelf was toen in een romantische, italianiserende sfeer, want hij noemt zich Janus Philippus della Rota ³⁷). We stoten hier op een merkwaardig voorbeeld van het door elkaar

³⁷) Aldus heeft L. C. Michels scherpzinnig weten te ontdekken (idem blz. 88).

spelen van drie talen, zonder dat men kan ontkennen dat een fraai klinkend geheel werd bereikt. Janus is de gelatiniseerde naam Jan en dient dus als het Latijnse equivalent van het in wezen Hebreeuwse Joannes, Philippus is een vrije vertaling in het Grieks van Stalpa(e)rt, terwijl Van der Wiele weergegeven wordt met het Italiaanse Della Rota. Het geheel toont de allegoriserende allure van de renaissance, die ons wel eens ietwat gezocht wil voorkomen. Al deze bijdragen (fol. 6-11) vormen — met uitzondering van die van Martinez de Sarassa (fol. 27v-28) — een aaneensluitende groep ter beschrijving, illustratie of verheerlijking van het wapen en de naam van Stalpart van der Wiele. De bijdrage van Stalpart zelf onder de Eliasvoorstelling is gedateerd op 27 febr. 1610 (3 Kal. Mart. MDCX). Al kan hij al langer met het idee rondgelopen hebben en al opent het album met deze groep, de onmiddellijke aanleiding van het ontstaan ervan was waarschijnlijk wel het aanstaande vertrek uit Rome van een paar Hollandse bekenden, die Stalpart zelf met enkele gedichten heeft willen vereren. Hij heeft ze gedateerd 26 febr. 1610, dus daags voor zijn bijdrage onder de Eliasvoorstelling. Met deze eigenhandige gedichten van Stalpart zelf begint een nieuwe groep van enkel Nederlanders. Ze opent met een lofdicht van Stalpart op Paulus van der Laen en Johannes van der Wiele van de Werve (fol. 18). Laatstgenoemde is Stalparts achterneef, die vermoedelijk in 1610 de eerste van zijn drie reizen naar Rome maakte. Paulus van der Laen zal de broer zijn van Theodorus, die nog nader ter sprake komt. Ook op ieder afzonderlijk schreef Stalpart een gedicht (fol. 21 en 18v). Hiertussenin prijken de wapens van Johannes van der Wiele van de Werve (fol. 19) en van Paulus van der Laen (fol. 20), het laatstgenoemde zonder tekst³⁸). Beide vrienden waren louter Romereizigers. Een tocht naar Italië hoorde in de renaissance nu eenmaal tot de goede toon. De overigen van deze groep komen bij Stalparts terugkeer naar Holland ter sprake. Hier zij alleen nog gewezen op de bijdrage van Theodorus van der Laen (fol. 22). Deze noemt zich studie- en tafelgenoot van Stalpart en woonde dus eveneens als leerling der congregatie ten huize van Vives. Misschien was hij een kleinzoon van Nicolaes van der Laen, tijdens de beeldenstorm van 1566 de moedige en overtuigd katholieke burgemeester van Haarlem³⁹). Stalparts huisgenoot te Rome was ook Christianus Nicolai Cattius of Cats, die op 3 dec. 1610 in zijn verklaring

³⁸) Zie echter J. B. Rietstap, *De wapens van den Nederlandschen adel* blz. 357.

³⁹) A. H. L. Hensen, Nicolaes van Nieuwland, bisschop van Haarlem 1561-1570, in BGBH. 27 (1903) blz. 194.

van Stalparts familienaam zijn waardering en sympathie voor zijn vriend neerschreef en schilderde (fol. 10v-11; bijl. III). Vermoedelijk is hij wel familie van de drie bekende leiders van de maagden van de Hoek, Stalparts vriend Joost Cats en diens neven Boudewijn, de latere apostolische vicaris, en Cornelis, en stamde hij dus uit een regentengeslacht uit Schoonhoven ⁴⁰). Christianus Cats zelf bezocht in het begin van 1611 het Heilige Land. De bijdrage was dus zijn afscheid. Als doctor theologiae en protonotarius apostolicus was hij op 1 oktober van dat jaar via Keulen op weg naar zijn vaderland ⁴¹). Daarna vinden we hem in Amsterdam werkzaam.

In de brieven van Gravius aan Sasbout komen Stalpart en Cattius verschillende malen samen voor met Cornelius van Reynegom, die al eerder dan de twee anderen in Gravius' brieven ter sprake wordt gebracht maar in het album niet aanwezig is. Van Reynegom was student aan het Collegium Germanicum, maar werd te Bologna in 1610 doctor in de theologie. Daarna vertrok hij in de vroege zomer van dat jaar naar Holland. Zijn ouders en oudste broer Theodorus, advocaat in Den Haag, trachtten tevergeefs hem te bewegen een bediening in de Spaanse Nederlanden te aanvaarden ⁴²). Wel is hij, zoals hij zelf aan Sasbout schreef, in mei 1611 naar Antwerpen „teruggekeerd” om zich nog meer te bekwamen voor zijn priesterlijke taak in het vaderland. Maar op 2 september van dat jaar was hij al weer in Naaldwijk, waar hij door de graaf van AreMBERG, in wiens dienst Cornelius' vader was of geweest was, benoemd werd tot kanunnik en deken van het kapittel aldaar, welke benoeming door Sasbout werd vernieuwd en

⁴⁰) BGBH. 30 (1906) blz. 291vv. In het gemeentearchief van Schoonhoven zijn volgens vriendelijke mededeling van de archivaris over Christianus noch over zijn vader gegevens aangetroffen

⁴¹) Gravius aan S.V. dd. 1 okt. 1611 (AOBC. nr. 284 fol. 3957).

⁴²) E.K. aan S.V. dd. 5 juni 1610 (AOBC. nr. 280 fol. 2376): Comes Arenbergius suos canonicatus e manibus Ordinum accepit, his et illis distribuit. Concionatorem (*I. concionatori*) haeretico ex illis certam summam dare debebunt. Decanum nominavit filium Reynegom, qui Romae in Coll. Germanico fuit alumnus, nunc recenter doctor Bononiensis in S. Theolo. creatus, Coloniam brevi venturus. Dicunt se rem totam R.V.D. communicaturos — E.K. aan S.V. dd. 25 juni 1610 (fol. 2401): Doctori Bononiensi sum loquutus, nondum detulit, quas dederas, eo quod sarcinula eius Goudae non venerat. interim bonae videbatur voluntatis, quamvis timeam parentes executionem eius non admissuros Libenter scirem an a V. Rtia sit in beneficio suo institutus, parentes pro eo et decanatum obtinuerunt et aliquid adhuc simplex beneficium. Videndum an sint compatibilia. — E.K. aan S.V. dd. 6 juli 1610 (fol. 2410): (C. v. Reynegom) bonae videtur voluntatis, attamen tum parentes tum frater, qui advocatus est, ei Brabantiam suadent. Quid dicam? Emolumenta patriae petunt, patriae autem succurrere non expetunt.

bevestigd. Het kapittel stond onder de bescherming van de H. Adrianus, op wie Stalpart in 1621 zijn *Hemelryck* zou dichten. Bij voorkeur werkzaam in Naaldwijk, woonde Van Reynegom althans later in Delft, waar hij in 1636 stierf ⁴³).

Nog belangrijker is het album, omdat het ons inlicht over Stalparts vriendschapsbetrekkingen met buitenlanders. Daar is vooreerst al het „tetra-sticon” van de geestelijke leidsman van de congregatie, Giuseppe Matraia of, zoals hij zichzelf noemt, Josephus Matrarius Lucensis (fol. 10). Na de dood van Leonardi in okt. 1609 bleef hij op verzoek van Vives nog ongeveer een half jaar leiding geven, maar daarna werd hij door zijn overste definitief teruggeroepen. Vives nam nu zelf de zorg op zich en Matraia heeft zich niet meer met de jonge congregatie beziggehouden ⁴⁴). Ook deze bijdrage mag dus als een afscheid beschouwd worden. In het album van Stalpart is evenwel ook een apart gedeelte dat helemaal aan de buitenlanders is gewijd (fol. 27-35). Het opent met de Latijnse tekst van ps. 86, 4b: Ziet vreemdelingen, inwoners uit Tyrus en Ethiopië zijn hier (fol. 27). Hierna volgt het reeds genoemde, zeer sympathiek gestelde gedicht van de verder onbekende Bask Andreas Martinez de Sarassa. Aan één bladzijde heeft deze zelfs niet eens genoeg. Hij vult nog een tweede met in dit verband wel heel merkwaardige teksten over de ergernis, ontleend aan Mattheus, Hieronymus en Cicero, en over de matigheid, ontleend aan Seneca (bijl. III). Men schrijft iets dergelijks niet in een vriendenalbum zonder een speciale reden. Misschien was het de neerslag van een kort te voren gevoerd gesprek over deze materie. In ieder geval waren ze Stalpart uit het hart gegrepen. Ze getuigen van zelfverloochening en, zij het negatief geformuleerd, van bekommernis om de evenmens, typische eigenschappen die deze priester, eenmaal weer terug in Holland, zo herhaaldelijk zou tonen. Tenslotte eindigt Stalparts Spaanse vriend met een gedicht in de „oudste en oorspronkelijke taal der Spanjaarden, het Baskisch”. Het zijn in totaal acht regels, verdeeld over drie strofen, twee van drie en de laatste van twee regels. Na elke strofe volgt in het Spaans een vertaling. Spaans heeft dus Stalpart althans tot op zekere hoogte wel gekend. Anders had bv. een Latijnse vertaling meer voor de hand

⁴³) C. v. Reynegom aan S.V. dd. 4 mei 1611 (AOBC. nr. 281 fol. 2659), herhaald in diens brief dd. 23 juli (fol. 2769); A. van Lommel S.J., Volgljst der kapitteldekens in de St.-Adriaanskerk te Naaldwijk, in BGBH. 2 (1874) blz. 152; Manuale Rovenii (AOBC. nr. 521 fol. 4). Zie ook Bat. Sacra II blz. 246. Hij was 2 jaar jonger dan Stalpart.

⁴⁴) Castellucci o.c. blz. 26.

gelegen. Zijn langdurige en veelvuldige contacten met Spanjaarden doen het ook reeds vermoeden. Een kleine aanwijzing mogen we misschien eveneens zien in het feit dat in de *Gulde-laers Feest-dagen* minstens de wijze van een Spaans lied is gebruikt ⁴⁵). De eerste strofe van het gedicht bezingt de alles-overtreffende waarde van het zuivere geweten, de tweede de rijkdom van de liefde tegenover de stoffelijke overvloed, de derde is een Spaans spreekwoord over de dankbaarheid. Was de vorige bladzijde meer op het negatieve gericht, deze legt op het positieve de volle nadruk. Ze vullen elkaar dus prachtig aan en kunnen in hun uitvoerigheid niet beter verklaard worden dan als de weergave van een nauwe zielsverwantschap tussen de Hollander en de Spanjaard, alle opstand en oorlog tussen de twee volkeren ten spijt. Het lijkt het afscheid van een boezemvriend, die het zo lang mogelijk probeert te rekken.

Na enkele lege bladzijden (fol. 29, 31) en de schets van een niet nader te definiëren wapen (fol. 30) treffen we een eigenhandige bijdrage van Stalpart aan voor de dominicaan Pietro de Trevi of, met zijn Latijnse naam, Petrus de Trevio, „de predikant te Rome van de blijde boodschap aan de Hebreeën” (fol. 31v; bijl. III). In 1584 had Gregorius XIII de joden te Rome verplicht elke week 150 hunner af te vaardigen om naar een speciaal voor hen aangestelde predikant te luisteren ⁴⁶). Uit de bijdrage blijkt dat het in deze jaren Pietro de Trevi was. Verder is van hem niets bekend. Het bijbehorend distichon op hem is eveneens van de hand van Stalpart. Op de volgende bladzijde (fol. 32) staat een in het Hebreeuws gestelde bijdrage van Pietro de Trevi zelf ⁴⁷). Na de aanhaling van Spreuken 9, 9: Deel mee aan een wijze en hij wordt nog wijzer; onderricht een rechtvaardige en hij zal zijn inzicht verdiepen, vervolgt de schrijver:

Dit zeg ik tot u, mijnheer Stephano (!) Stalpardo, die uw land verlaten hebt en uw huis (d.i. familie), en naar deze geprezen stad Rome gekomen zijt, om wijsheid te verwerven, die gij uw zuster genoemd hebt, en die gij tot uw bruid hebt genomen. (vgl. voor het slot Spr. 7, 4).

⁴⁵) blz. 325: Claros ojos bellos.

⁴⁶) Zie *The Jewish Encyclopedia*, X (New York 1905) blz. 127.

⁴⁷) Voor dit onderdeel zijn we dank verschuldigd aan prof. J. P. M. v. d. Ploeg, die eveneens, zij het zonder succes, speurde naar meer gegevens omtrent De Trevi. Dat deze een bekeerde jood zou zijn, is ons nergens gebleken. (G. J. Hoogewerff, J. B. Stalpart v. d. Wielen blz. 9.)

Een nauwe vriendschap is er tussen beiden wel niet geweest. Dit blijkt uit de louter vormelijke betiteling, maar vooral uit de verkeerde voornaam die Stalpart wordt gegeven. Deze kwam oorspronkelijk ook voor in het Latijnse onderschrift. Hij is er halverwege echter duidelijk veranderd in „Johanni”. De schrijver is door Stalpart op de fout opmerkzaam gemaakt. In de Hebreeuwse tekst is ze blijven staan, wellicht omdat Stalpart deze toch niet kon lezen. Er is althans geen enkele aanwijzing dat hij deze taal op enigerlei wijze machtig was.

Het laatste blijk van vriendschap in deze groep komt zelfs van een Japanner, Petrus Antonius Aracsius (fol. 33v-35; bijl. III). In een Latijns afscheidsdicht, waarin hij Stalpart als zijn vriend en „sodalis” betitelt, bekent hij diens dringend verzoek om een gedicht ter herinnering aan hun vriendschap niet te kunnen weigeren (fol. 33v). Op de volgende bladzijde (fol. 34) volgt de Japanse vertaling in Japans schrift van het weesgegroot met de Latijnse tekst eronder. Een drietal losse teksten vullen de rest van de pagina. De laatste bladzijde tenslotte wordt opgevuld met het Japanse onzevader, eveneens in Japans schrift (fol. 34v), nu gevolgd door een ouderwetse transcriptie van de Japanse tekst in Romeinse letters (fol. 34v-35). In Japan waren destijds o.a. de jezuïeten met buitengewoon veel succes werkzaam. Alleen al in 1606/1607 doopten ze er 15000 volwassenen. In het missiecentrum Nagasaki bestonden toen vijf parochiekerken, die door Japanse priesters werden bediend. In totaal waren er al ongeveer een miljoen katholieken ⁴⁸⁾. Aracsius is vermoedelijk priester geweest. Of ook hij na zijn terugkeer in het vaderland gelijk zoveel geloofsgenoten het slachtoffer geworden is van de heftige christenvervolging, die er geleid heeft tot vrijwel de ondergang van het christendom, hebben we niet kunnen ontdekken.

Mogelijk waren met uitzondering van de dominicaan al deze vrienden huisgenoten van Vives en leden van zijn congregatie. Zijn huis herbergde dan wel een zeer internationaal gezelschap. Het aandeel der Nederlanders valt bijzonder op. Zeker zal de jarenlange omgang met al deze hooggestemde en idealistische buitenlanders de priester uit Holland sterk het besef hebben bijgebracht lid te zijn van een wereldkerk, nog steeds op uitbreiding uit. Dit kon hem des te meer moed geven, als hij na enkele jaren leider zou worden van een verdrukte en verguisde kerk in het toen in menig opzicht al zo particularistisch denkende Holland.

⁴⁸⁾ L. v. Pastor, *Geschichte der Päpste*, XI blz. 244vv.

Toch is het album wel niet meer dan een zwakke weerglans van al de contacten die Stalpart in de hoofdstad der christenheid onderhield met landgenoten en vreemdelingen. Niet allen schreven hun bijdrage erin, zelfs niet al zijn vrienden en goede bekenden. Het gebeurde min of meer naar de gelegenheid het met zich meebracht. Men krijgt eigenlijk de indruk dat hij dit soort herinneringen in het algemeen meer waardeerde omdat het in zijn kringen in zwang was, dan omdat hij zelf in dit humanistisch spel opging. Het valt al op dat in tegenstelling tot De Trevi noch Cats noch Matraia, die hun bijdrage leverden op de naam Stalpart, op hun beurt bewierookt worden en in de groepen waartoe ze behoren terugkeren. Belangrijker is dat we van Gravius evenmin als van Van Reynegom een bijdrage aantreffen. Ook is het de vraag of de inwoning in Vives' huis beperkt is gebleven tot de priesters die in het album voorkomen. Het blijft evenwel mogelijk dat Stalpart tot zijn album slechts de meest intieme vrienden toegang gaf en dat Gravius en Van Reynegom ondanks veelvuldige contacten daartoe niet behoorden.

Het album amicorum bewijst hoezeer de pasgewijde priester van deze grotendeels internationale vriendschappen en vele relaties heeft genoten. Maar tenslotte had hij natuurlijk niet om deze reden de verre reis ondernomen. Hij had zich niet minder tot doel gesteld zijn theologische kennis te verdiepen en te verbreden. Daarom bleef hij zo lang. Er zijn geen rechtstreekse bescheiden die ons duidelijk aangeven hoe hij zich dat gedacht heeft. Het feit dat Vives hem leerling van „onze” congregatie noemt ⁴⁹⁾, zal men moeilijk zo kunnen opvatten dat hij met de andere leden van dit nog zeer kleine gezelschap aan huis onderricht kreeg. Hij moet het wel in de stad hebben genoten. Misschien heeft hij de lessen gevolgd aan het Germaans-Hongaars college, waar hij Cornelis van Reynegom kan hebben leren kennen. Meer waarschijnlijk is dat hij als in Leuven en Bourges universitair onderwijs is blijven lopen. Dit moet dan geschied zijn hetzij aan de pauselijke Sapienza hetzij aan de Gregoriana. Dit was het oorspronkelijk door de H. Ignatius gestichte Collegium Romanum, dat door Gregorius XIII omgevormd was tot een universiteit, waaraan hij het promotierecht toekende en die hij rijk doteerde. Naar deze paus, als het ware haar tweede stichter, werd de universiteit nu de Gregoriana genoemd ⁵⁰⁾. Het waarschijnlijkste is dat Stalpart aan de laatstgenoemde zijn doctorsbul haalde. Deze jezuïeten-

⁴⁹⁾ Fol. 1; bijl. III. Zie ook noot 62.

⁵⁰⁾ L. v. Pastor, *Geschichte der Päpste*, IX blz. 181vv.

instelling was immers juist bedoeld als internationaal centrum van katholieke wetenschap. Speciaal uit de missielanden studeerden er velen. In korte tijd had ze zich wijd en zijd beroemd gemaakt. Als Stalpart hier zijn studies heeft voltooid, verklaart dit te beter de voorkeur voor jezuïetenheiligen die hij in zijn liederen toont. Ook zijn vrienden uit den vreemde m.n. de Japanner Aracsius zullen aan de Gregoriana gestudeerd hebben. Met de werken van kardinaal Bellarminus, waaruit hij later zo goed wist te putten voor zijn popularisaties, was hij al wel eerder bekend geraakt. De eisen waren ook toen in Rome wel niet zwaarder dan die te Leuven. Een studie van een jaar of vijf was zeker voldoende voor de promotie. Met Leuven en Bourges mee heeft hij zich in totaal meer dan acht jaar aan de theologie kunnen wijden. Minstens twee maar waarschijnlijk ruim drie ervan heeft hij in Rome doorgebracht. Vooral als we aannemen dat hij Leuven als baccalaureus heeft verlaten, was de tijd ruimschoots voldoende om af te studeren. Toch lag een promotie oorspronkelijk blijkbaar niet in zijn bedoeling. Reeds in het najaar van 1609 schreef hij immers aan de Haagse aartspriester, dat hij behoudens onverwachte belemmeringen de volgende lente naar Holland hoopte terug te keren, wat deze overigens allerminst naar de zin was ⁵¹). Welke onverwachte belemmeringen Stalpart daarna hebben vastgehouden, weten we niet, maar in feite is hij nog een jaar langer in de stad gebleven. Pas tegen het einde daarvan is hem de doctorstitel toegekend. Dit is evenwel niet de reden geweest waarom hij zijn verblijf rekte. Niet onmogelijk heeft hij de titel zelfs niet geheel langs normale weg verkregen. Begin 1611 schreef hij immers naar Den Haag dat hij „op gezag van zeer hooggeplaatste persoonlijkheden dacht over de doctorstitel” ⁵²). Geheel duidelijk is dit niet, maar het schijnt te moeten betekenen dat hij, hoewel totnogtoe niet van plan te streven naar de hoogste wetenschappelijke onderscheiding, zich heeft laten overhalen door mannen van groot gezag. Toch had hij in het begin van 1611 zijn besluit nog niet genomen, zodat hij zich onmogelijk langdurig heeft kunnen voorbereiden. Men mag er veilig uit concluderen dat de reis naar Rome niet was ingegeven door het verlangen de academische opleiding te voltooien. Ze was vooral een gevolg van het verlangen van de christenhumanist een bezoek te brengen aan Italië en aan de stad der christenheid, die tegelijk voor de klassieke oudheid zo veel betekende. Of hij langs de formele weg de doctorstitel heeft verworven, of dat

⁵¹) E.K. aan S.V. dd. 3 nov. 1609 (AOBC. nr. 279 fol. 2257).

⁵²) E.K. aan S.V. dd. 18 febr. 1611 (AOBC. nr. 281 fol. 2596).

hem deze meer honoris causa is toegekend, valt niet meer na te gaan. Ook in dit laatste geval heeft overigens zijn grote wetenschappelijke kennis een rol gespeeld, al is ze niet in een geschrift en misschien zelfs niet in stellingen tot uitdrukking gekomen.

Intussen mene men niet dat hij zich buiten de vakanties alleen of vrijwel uitsluitend met studie heeft beziggehouden. Zelfs deze toch niet onbemiddelde priester was in Rome een soort werkstudent en besteedde een deel van zijn tijd aan een kleine verdienste, wel ter bestrijding der jarenlange kosten van levensonderhoud in den vreemde, al heeft misschien Vives het meeste hiervan op zich genomen. Hij vervulde nl. het ambt van apostolisch notaris, misschien via Vives of Gravius verkregen. Hoeveel tijd het hem kostte of welke emolumenten eruit voortvloeiden, is ons verder niet bekend. Dat zijn vriend Cattius in okt. 1611 tot Paulus V een suppliek zou hebben gericht om de inkomsten uit deze functie en dus het ambt te mogen verkrijgen ⁵³⁾, valt echter moeilijk te rijmen met het feit dat hij reeds op 1 oktober op weg was naar Sasbout, gelijk we gezien hebben.

Behalve aan studie en arbeid heeft Stalpart vele vruchtbare uren gewijd aan het bezoeken van de graven der apostelen en martelaren, zowel binnen als buiten de stad. Voor die buiten de stad zal hij de zomermaanden hebben gebruikt, wanneer ook hij met zijn vrienden de felle hitte ontvluchtte. Dit blijkt wederom uit Gravius' brieven, die hem in dit verband noemen met Cattius en Van Reynegom. In de loop van september keerden ze dan weer naar de stad terug. Zouden we De Reeck geloven (fol. 4), dan lijkt het wel dat het bezoeken der graven het enige doel van Stalparts verblijf in de eeuwige stad was. Dat hij er doctor in de theologie is geworden, zou ze bijna vergeten: tussen de andere regels, die ze reeds geschreven had, vermeldt ze dit feit als een verloren opmerking. Studie zei haar tenslotte niet veel, het bezoeken van de Sint-Pieter en de andere basilieken, het bidden op de graven der martelaren leek haar vrome ziel bijkans het hoogste op aarde. Het ligt overigens voor de hand dat Stalpart in het bijzijn zijner geestelijke dochters vrijwel uitsluitend over dit aspect van zijn Romeinse jaren gesproken zal hebben. Hij kwam, wat dat betreft, bovendien in een bijzonder gunstige tijd in de stad. Er was als gevolg van het christelijk humanisme met zijn terugkeer naar de bronnen van het christelijk verleden sinds lang een intense belangstelling voor alles wat uit die oudheid stamde. Juist in deze

⁵³⁾ G. J. Hoogewerff, *Ned. dichters in Italië* blz. 54.

jaren waren de catacomben weer ontdekt, waardoor de verering der martelaren sterk toenam ⁵⁴). In 1599 was het graf van de H. Cecilia, de patrones der muziek, gevonden, waarover heel de stad in uitbundige geestdrift raakte. Ze werd ook de geliefde heilige van de muzikale Stalpart, die immers nog wel op haar feestdag was geboren. Een vijftal liederen heeft hij haar gewijd. Bij voorkeur bezingt hij in zijn *Gulde-laers Feest-dagen* Romeinse martelaren en vooral martelaressen. Ze inspireerden hem zelfs tot de mooiste liederen uit de hele bundel. Hij had nauwelijks duidelijker kunnen aangeven, wat dit oudchristelijk Rome voor hem en voor zijn zielzorg betekend heeft. Op dit punt is hij een echte Romein geworden.

Tot de grote gebeurtenissen te Rome hoorden ook enkele heiligverklaringen ⁵⁵). Op de verjaardag van de kroning van de paus, 29 mei 1608, kon hij in de feestelijk versierde Sint-Pieter de canonisatie meevieren van de in Rome zo vereerde weduwe Francesca Romana. In zijn liedboek komt deze heilige echter niet voor. Op 1 nov. 1610 werd Carolus Borromeus onder het getal der heiligen opgenomen. Hem werd in *Gulde-laers Feest-dagen* een lied gewijd, maar van de heiligverklaring wordt er niet gerept. Bij de zaligverklaring van de stichter der jezuïetenorde Ignatius is Stalpart vrijwel zeker tegenwoordig geweest, daar hij aan diens orde zoveel te danken had. Voor diens persoon had hij bovendien zulk een bewondering, dat voor 31 juli zelfs twee liederen op hem zijn geïnspireerd. Van al de anderen die in Stalparts tijd zalig werden verklaard, vinden we in zijn werken geen spoor. Het hoeft niet te betekenen, dat hij deze heilig- of zaligverklaringen geen van alle heeft bijgewoond, of dat ze geen indruk op hem hebben gemaakt. Het is eer een aanwijzing te meer dat hij, nadat hij omstreeks 1615 met het dichten van zijn geestelijke liederen is begonnen, dit allereerst deed ter wille van zijn gelovigen, dus uit zielzorgoverwegingen. Wel mag er uit geconcludeerd worden dat deze heiligen of zaligen niet tot verrijking van zijn devotie hebben bijgedragen.

Wie zal tenslotte de stemming kunnen beschrijven, waarin deze zo gevoelige Hollander uit de schuilkerkjes al de uitbundige barokheerlijkheid der Romeinse kerk genoot? Met hoeveel vreugde heeft hij deelgenomen aan de plechtigheden op de grote feestdagen? Zeker hij kende de vrije kerk reeds uit zijn verblijf in de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk, maar deze Romeinse plechtigheden in het hart der christenheid, rond de zichtbare

⁵⁴) Vgl. E. Mâle, *L'Art religieux après le Concile de Trente* (Paris 1932) blz. 123.

⁵⁵) L. v. Pastor, *Geschichte der Päpste*, IX blz. 184vv.

plaatsbekleder van Christus, paus Paulus V, die op zijn tijdgenoten zulk een indruk maakte door zijn eenvoud, ernst en waardigheid, moeten hem wel heel bijzonder getroffen hebben. In Holland waren alle kerken in handen van de hervormden, die met de ruimte vaak geen raad wisten, terwijl de katholieken zich voor hun godsdienstoefeningen tevreden moesten stellen met zolders, pakhuizen, grotere of kleinere zalen en zaaltjes tot eenvoudige kamers toe, altijd toch met het gevaar dat de schout ze zou verstoren. Maar hier in Rome zag hij, hoe de oude, bouwvallig geworden basiliek uit de tijd van Constantijn plaats moest maken voor het lengteschip van de machtige Sint-Pieter, dat overigens, hoewel er met honderden arbeiders aan gewerkt werd, pas vier jaar na Stalparts vertrek klaar kwam. Dit was voor zijn gevoel een onovertroffen getuigenis van het weer machtig geworden katholicisme, waarin alles wat Rome hem aan groots bieden kon, werd samengevat. Hoezeer moet de schuilkerkpriester zich verkwikt hebben aan al de heerlijkheid die hij er vond. Rome zal hij nooit vergeten. In zijn *Roomsche Reijs* van 1624 zal hij er nog eens van getuigen tegenover katholieken en andersdenkenden. Geen stad ter wereld was deze rasechte vaderlander zo dierbaar als

't om end om befaemde en roemrijck Rome;
Wiens hooft het past, dat oost en west betoome
Door Kristdienst, noch veel verder dan 't gewelt
Van Cesars zwaert de weerelt wetten stelt,

zoals de katholiek geworden Vondel het later in zijn *Altaergeheimenissen* zou vertolken ⁵⁶). Maar de zielzorg eiste de priester terug voor zijn volk. De Reeck weet te vertellen, dat hij eigenlijk een reis naar het Heilige Land had willen maken — ook zijn vriend Christianus Cats trok er in die tijd immers naar toe — maar hij zag ervan af: hij was reeds vijf jaar weg; zijn terugkeer zou nog meer zijn vertraagd. Hij verlangde naar het werk in zijn vaderland.

In het begin van 1611 schreef de Romeinse student naar Den Haag, dat hij na Pasen de eeuwige stad wilde verlaten. Zijn bedoeling was om over Duitsland te reizen teneinde met zijn overste in Keulen zijn toekomstig werk te bespreken. De gespannen verhouding in het Duitse Rijk tussen katholieken en protestanten en vooral geruchten over troepenconcentraties aan de

⁵⁶) WB. IV blz. 754 vs. 1311-1314.

Rijn hielden hem nog in twijfel, of hij niet beter over Frankrijk kon gaan ⁵⁷⁾. Nadere informaties, m.n. een brief van Van Kenniphoven, waarin deze erop wees dat alles in Duitsland veilig was en dat de keurvorst van Brandenburg zelfs zijn troepen ontbond, terwijl in Frankrijk bij geruchte een nieuwe godsdienstoorlog scheen te dreigen, beslisten ten gunste van de reis over de Brenner. Eind maart nam Stalpart persoonlijk afscheid van de kardinaalstaatssecretaris Scipio Borghese. Daags voor zijn vertrek bracht hij met Gravius zijn laatste bezoek aan de paus zelf, die hem tevoren reeds vereerd had met de titel van protonotarius apostolicus ⁵⁸⁾. Hij blijkt dus contacten onderhouden te hebben met de hoogste kerkelijke autoriteiten, bij wie hij wel een goede indruk moet hebben achtergelaten, dat hij met zulk een eretitel werd begiftigd. Ook tijdgenoten verwonderden er zich over, omdat hij toch nog maar weinig als priester had verricht en zijn eigenlijk werk nog moest beginnen ⁵⁹⁾. Vermoedelijk houdt het echter tevens verband met zijn ambt van apostolisch notaris. Mogelijk ook was het een bewijs van hoogachting en bewondering voor de edelmoedigheid van de advocaat, die ter wille van de zaak Gods zijn loopbaan opgaf om als priester onder zijn volk in verdrukking te werken. Op 26 maart 1611 richtte de kardinaalstaatssecretaris op bevel van de paus een warm aanbevelingsschrijven tot de nuntius in Brussel, Guido Bentivoglio, ten gunste van de nu spoedig terugkerende doctor en protonotarius apostolicus ⁶⁰⁾. Hij deed het eveneens aan de apostolische vicaris. Een jaar later gaf de paus Vives na een brief van

⁵⁷⁾ E.K. aan S.V. dd. 18 febr. 1611 (AOBC. nr. 281 fol. 2596).

⁵⁸⁾ Gravius aan S.V. dd. 9 april 1611 (AOBC. nr. 284 fol. 3950): . . . petam ut dehinc de rebus iis quae ad S. Officium non pertinent, liceat agere cum Illmo Burghe-sio: ad quem accurate scribendi offerent occasionem illius literae ad Celsitudinem. V. in favorem Stalpardi, cum quo cras S. Sanctitatem adeo: de cogitando suo loco de Prae-positura ad SS. apostolos aliquid iniecturus: ac indulgentias aliquas petiturus. Qui Stalpardus cum duobus Verduistjs die xj huius se in viam dare decrevit, multis gratijs et in primis Protonotariatus titulo auctus . . .

⁵⁹⁾ E.K. aan S.V. dd. 13 juli 1611 (AOBC. nr. 281 fol. 2745): . . . Stalpardum in Brabantia haerere intelligo, literasque ad Ill. Nuncium habere; si sincerus, boni aliquid posset praestare. Interim suum Protonotariatum miror, qui nihil hic potuit praestare, neque alibi estimatur, ne dicam ludibrio habetur, et ne hoc sit, periculum <eum> cre-are posse, absurdum non est perpendere . . . — Gravius aan S.V. dd. 12 maart 1611 (AOBC. nr. 284 fol. 3947): Stalpartus quo iure censendus fuerit, specto, quando isthuc advolabit: quod propediem futurum est. Cattius versus terram sanctam abiit, hinc tamen reversurus, antequam in patriam cogitet . . .

⁶⁰⁾ G. Brom, *Archivalia in Italië*, I : 2 nr. 2160 blz. 792 (Rijks Gesch. Publ. kl. serie nr. 6, 's-Grav. 1909).

Christianus Cats opdracht in zijn naam de nuntii van Frankrijk en Vlaanderen aan te sporen nauw contact te blijven onderhouden met Cats zelf en met Stalpart ⁶¹⁾). Een aanwijzing te meer hoezeer beide protonotarii bij de paus in de gunst stonden.

De Paasdagen heeft Stalpart voor het laatst te Rome willen doorbrengen. Op Beloken Pasen, 10 april, schreef Vives zijn afscheid in het album amicorum „ten teken van sympathie voor de heer Jan Baptist Stalpart, doctor in de heilige theologie en leerling van onze congregatie van Sint Pieter tot voortplanting des geloofs, thans echter door de opperherder en door genoemde congregatie gezonden . . .”. Dat we bij deze zending door genoemde congregatie niet mogen denken aan een voorloper van het bestuurslichaam van 1622, volgt reeds uit de benaming „onze congregatie”, hetgeen ook van de kant van Stalpart op een intiemer contact wijst. Vermoedelijk was dit zenden niet veel meer dan een formaliteit. We vinden verder nergens een aanwijzing dat Stalpart zich door het jonge missie-instituut gezonden achtte, maar hetzelfde geldt min of meer van zijn zending door de paus, want in feite ontving Stalpart, zij het krachtens pauselijke wil, zijn nadere instructies en benoeming van Sasbout Vosmeer, seculier als hij. De uitdrukkelijke zending door paus en congregatie heeft hier dus nog wel meer ideologische dan juridische waarde: ze drukt de wil uit van Rome, inzake de missieactiviteit in de Kerk een universele en centrale positie te bekleden. Maar sinds 1622 zal dit Rome door de nieuwe congregatio de propaganda fide doelbewust priesters naar de Hollandse Zending zenden, zonder dat dit altijd naar de zin is van de apostolische vicarissen. Deze moeten hun echter een standplaats aanwijzen en de apostolische vicarissen regeren dan voortaan onder het oppertoezicht van deze actieve congregatie. Behoudens enkele aanwijzingen uit de eerste jaren ontbreekt van Stalparts contact met Vives verder elk spoor ⁶²⁾, maar vermoedelijk bleef hij officieel lid van diens pia unio, zonder dat het veel voor hem betekend kan hebben. Vives' volle vriendschap

⁶¹⁾ C. N. Cattius aan S.V. dd. 7 dec. 1613 vanuit Amsterdam, met extract van brief van J. Vives aan C. N. Cattius dd. 26 mei 1612, aan wie Cattius had geschreven over een nieuw edict van de Staten tegen de katholieken (AOBC. nr. 283, fol. 3593-3594). Zie hfdst. IV.

⁶²⁾ Gravius aan S.V. dd. 19 okt. 1612 (AOBC. nr. 284 fol. 3987): *binæ illæ ad illum Catsium et Stalpardum, sunt Rmi d. Vives, de cuius studio alias Celsitudo V. inaudiverit. Commendavi ego Stefaneium vestrum, commendavit ipse se illi Stephaneius: quid multa? Iam Vivestii alumnus est. Ita scilicet ego hos vestra disciplina imbutos: et lubens mente.*

volgde de jonge doctor echter naar de ketterse noordelijke streken.

Daags na Beloken Pasen, de dag zelf van het vertrek, bracht Stalpart nog een laatste bezoek aan Gravius om voor hem een brief mee te nemen naar de apostolische vicaris. Het was tevens het laatste persoonlijke contact dat ze met elkaar hadden. Opnieuw kwam Sasbouts zaakgelastigde onder de indruk van Stalparts persoonlijkheid en werd hij getroffen door het edele en onbaatzuchtige van diens karakter. De brief moest hij nog schrijven. Want het is minder waarschijnlijk dat de schrijver in het begin ervan met „hier” zich heeft willen verplaatsen in de situatie van Sasbout op het moment waarop Stalpart hem de brief zou overhandigen. Iets verderop is dat tenminste zeker niet het geval. Met het afscheid van zijn vriend voor ogen en in diens tegenwoordigheid steekt Gravius nu allereerst de lof-trompet op hem ⁶³).

Ziehier die Stalpart, patriciër, doctor, priester uit Den Haag, van wie ik vroeger al getuigd heb dat hij zich aan Uwe Hoogwaardigheid door zeer vele lofwaardige kwaliteiten zou aanbevelen. Hij maakt zich nu op om wat ik Uwe Hoogwaardigheid in goed vertrouwen over hem eertijds heb beloofd, nu zelf metterdaad en in feite te doen. Hij wordt gezonden door de beschikking van onze Heiligste Heer tot Uwe Hoogwaardigheid om haar (= Uw) leiding te volgen en, aangejord tot het werk Gods, te gaan waarheen Uwe Hoogwaardigheid zal bevelen: terwijl hij hier een zo goede geur achterlaat, dat we zouden willen dat ons anderen van dien aard werden gezonden, om ze, doordrenkt van de ware zoetheid der goddelijke wet, terug te kunnen sturen naar dit (= Uw) arbeidsveld. Maar hierover zal hij zelf met Uwe Hoogwaardigheid in persoon uitvoerig ter plaatse kunnen spreken . . .

Men kan moeilijk ontkennen: het schrijven wekt sterk de indruk dat de

⁶³) Gravius aan S.V. dd. 11 april 1611 (AOBC. nr. 284 fol. 3951). Na de aanspreektitel begint het schrijven aldus: *Hic est ille Stalpart, patricius, Doctor, Presbyter Hagiensis, quem antehac Celsitudini V. a laudabilibus plurimis notis sese commendaturum con[s]testatus sum. Sistit is hunc se, ut quod ego Cels. V. bona fide de ipso quodammodo spopondi, ipse re ipsa et cum effectu praestet. Mittitur Smi D.N. directione ad Celsitudinem. V. ut eius ductum sequatur atque accinctus ad opus Dei, eat quo Celsitudo. V. iubebit: relicto hic post se odore ita bono, ut optemus nobis mitti alios eius genii, quos possimus imbutos genuino succo Divinae legis remittere ad istam messem Quibus de rebus ipse cum Celsitudine. V. coram luculenter suo loco poterit tractare . . .*

ontvanger van de brief er zich wel eens niet zeker van heeft gevoeld dat Stalpart zich in feite nog eens te zijner beschikking zou stellen. De apostolische vicaris was bang geweest dat de humanistisch gevormde priester en voormalige advocaat zich in Rome zo thuis zou voelen, dat hij zijn eigenlijke ideaal zou vergeten en Rome tot zijn vaste woonstede kiezen, ver van het onbehaaglijke van onderdrukking en achterstelling dat in zijn vaderland zijn deel zou zijn. Menselijkerwijs gesproken was er immers maar zo weinig aantrekkelijks aan de zielzorg in de Hollandse Zending. Wanneer Stalpart het gewild had zou hij zeker zich voorgoed in Rome hebben kunnen vestigen. Een man met zijn capaciteiten en talenten, met zijn beminnelijk karakter en uitstekende opleiding, die reeds als apostolisch notaris aan de pauselijke curie werkte, toegang had tot de hoogste kerkelijke kringen en er zeer werd gewaardeerd, zou er met succes een eervolle dagtaak vervuld hebben. Het zou hem dan gegaan zijn als zovele anderen, die, gekomen voor een verblijf van enige weken, er de rest van hun leven sleten ⁶⁴). Maar hij heeft er vermoedelijk geen ogenblik ernstig aan gedacht, zou het zelfs wel als verraad aan zijn roeping hebben beschouwd. Hoe sterk de stad hem moge hebben getrokken, hij wilde voorgoed naar Holland de zielzorg in. Daarom nam hij afscheid en vertrok.

Hij reisde niet alleen maar in gezelschap van nog vijf anderen. Hun bijdragen vormen in zijn album de rest van de vermelde tweede groep der Nederlanders. Vooreerst was daar zijn studiegenoot Theodorus van der Laen, die zich op 5 juni te Augsburg inschreef. Vervolgens gingen twee familieleden met hem mee, Hendrik en Cornelis Duyst van Voorhout, die op 26 maart 1611 te Rome van hun „maechschap”, vriendschap en liefde blijk gaven in het album (fol. 22 en 24). Ze waren blijkbaar ook aan Sasbout welbekend, want Gravius spreekt in zijn brief aan hem eenvoudig over de „twee Verduisten” ⁶⁵). Cornelis kan als Stalparts bloedverwant niemand anders zijn dan Hendriks broer. Uit zijn plaats in het album na Hendrik valt te concluderen dat hij jonger was. Hij mag zeker niet geïdentificeerd worden met de jezuïet Cornelis Duyst ⁶⁶), die in 1592 als eerste van zijn orde in de Hollandse Zending kwam missioneren. Verdere gegevens hebben

⁶⁴) Vgl. L. Veuillot in zijn brief dd. 19 maart 1838, geciteerd in: *Le Parfum de Rome*, I (Paris z.j. Collection Gallia) Préface par T. de Wyzewa blz. 3-4 en 8: On conçoit parfaitement des gens qui, venus ici (te Rome) pour y passer quelques semaines, y ont passé leur vie.

⁶⁵) Zie noot 58.

⁶⁶) Aldus wordt vermoed in BGBH. 46 (1929) blz. 438.

we over hem niet gevonden, alleen uit het album blijkt zijn bestaan. De twee gebroeders leveren hun bijdrage overigens in een bijzonder stuntelig Nederlands, zodat men nauwelijks zou vermoeden met gestudeerden te doen te hebben. Hetgeen ze beiden toch wel zullen zijn geweest. Beiden waren wel eenvoudig Romebezoekers die met hun achterneef huiswaarts keerden. Aangaande Hendrik is daar geen twijfel over mogelijk, maar ook voor de jongste is dat het aannemelijkste. Deze was zeker geen priester die in Rome gestudeerd had. Anders zou zijn naam immers met die van Stalpart althans wel enige malen in Gravius' brieven zijn voorgekomen.

Tenslotte zijn nog meegegaan Gulielmus van Muylwijck en Joannes ab Oeyen. Ze noemen beiden Stalpart hun intiemste vriend, de laatste met evenzoveel woorden (fol. 26), eerstgenoemde (fol. 25) stelt hem gelijk met Aeneas' trouwste metgezel Achates (bijl. III). Beiden leveren hun sympathiebetuiging pas in Keulen op 18 juni, maar uit de vergelijking met Achates mogen we, althans wat betreft Van Muylwijck, concluderen dat hij met Stalpart uit Rome is teruggekeerd. En omdat zijn bijdrage in tijd samenvalt met die van de ander, is het aannemelijk dat dit ook voor deze geldt. De nauwe vriendschap kan er ruimschoots door verklaard worden. Of deze twee laatsten priester zijn geweest en met Stalpart in Rome hebben gestudeerd, is niet duidelijk. In ieder geval waren het mannen van ontwikkeling, maar hun verdere identificatie levert moeilijkheden op. Als Joannes ab Oeyen evenwel dezelfde is als de Joannes ab Oyen die in een akte van Rovenius uit 1649 voorkomt, was hij priester van het bisdom Deventer en later pastoor van Rotterdam, waar hij in 1652 stierf. Hij was dan baccalaureus formatus in de theologie⁶⁷⁾ Willem van Muylwijck is wel afkomstig uit Rotterdam en vermoedelijk dezelfde die in 1622 samen met nog drie andere familieleden van die naam een getuigenis ten gunste van de jezuiten aldaar ondertekende⁶⁸⁾. Hij was dan leek. De geslachtsboom der Van Muylwijcks in *Batavia Illustrata* en bij Van Hoogstraten is duidelijk niet volledig⁶⁹⁾, maar hij zou de zoon kunnen zijn van Boudewijn van Muylwijck, die van 1594 tot 1622 het ambt van schout in Rotterdam uitoefende en als zodanig nog eens een inval zou doen tijdens een godsdienstoefening van Stalpart in die stad. Deze Willem Boudewijnsz. werd in 1612

⁶⁷⁾ BGBH 47 (1931) blz. 339-341. Bat. Sacra II blz. 203.

⁶⁸⁾ Adriaen, J. en M. van Muylwijck (Koninkl. Bibl. van België ms. 7131 fol. 34v, 36 en 42).

⁶⁹⁾ Bat. III blz. 1011, Van Hoogstraten o.c. sub voce M blz. 552.

advocaat voor het Hof van Holland en later raad ervan. In ieder geval zal onze Willem op een of andere manier met de Rotterdamse schout verwant zijn geweest, hetgeen Stalpart in moeilijkheden te pas kan zijn gekomen.

Het zestal reisde over Augsburg waar Van der Laen op 5 juni een diepzinnige tekst over vriendschap, ontleend aan Seneca, neerschreef in Stalparts album. Hij heeft zich hier dus van het gezelschap afgescheiden. In Keulen bezocht Stalpart de apostolische vicaris en overhandigde hem tevens Gravius' brief. Hij won direct Sasbouts hoogachting en sympathie. Deze stelde hem zelfs voor voorgoed in Keulen te blijven en bood hem zijn eigen huis aan als woning. Maar Stalpart wilde liever de praktijk in ⁷⁰⁾ Minstens een week is hij in Keulen gebleven. Want op 14 juni zond de apostolische vicaris aan de Haagse aartspriester een verder onbekend schrijven, waarin deze van Stalparts aankomst op de hoogte werd gesteld ⁷¹⁾ Een week later schreef de vicaris zijn vriend Janssonius te Leuven een brief die Stalpart mee zou nemen ⁷²⁾ Daarna is het reisgezelschap definitief ontbonden. Alvorens zich naar Den Haag te begeven, reisde Stalpart eerst naar de Zuidelijke Nederlanden. Daar liet hij zich een nieuw costuum aanmeten om zo keurig mogelijk in zijn geboorteplaats te kunnen verschijnen. Teneinde zich na de vele verstrooiingen op zijn reis van drie maanden ook geestelijk te verfrissen, trok hij zich een tijdje terug in het Benedictijnenklooster van Sint Truiden in het Luikse. Enige dagen verbleef hij bij zijn oude leermeester Janssonius in het Paus-Adrianuscollege, waar hij logeerde op de keizerlijke kamer ⁷³⁾ Te Antwerpen bezocht hij zijn vriend Cornelis van Reynegom ⁷⁴⁾ In de eerste helft van augustus is hij in Den Haag gearriveerd ⁷⁵⁾ Moeilijkheden heeft de grensovergang niet gegeven. Gedurende drie jaar rustten reeds de wapenen tussen de Republiek en Spanje. Maar het twaalfjarig bestand bracht de katholieken geen enkele verlichting, ja het zou

⁷⁰⁾ SV aan Gravius dd 25 mei 1613 (AOBC nr 324 fol 1480) *Stalpertus melius cute habere et in Brabantiam abuisse scribitur. Fuit ab initio gratissimus eique cohabitationem obtuli, sed maluit experimentum praxeos facere.*

⁷¹⁾ EK aan SV dd 8 juli 1611 (AOBC nr 281 fol 2739) *Datas 14 Junij accepi cum significatione de postremis et meis acceptis ac de Stalparti adventu instructione. Idem cogitaveram etsi cooperatore indigeam mallet tamen magis indigentibus provisum Roterodamensibus scilicet quibus si voluntarius et aequus esset, eum satis convenire puto.*

⁷²⁾ SV aan J Janssonius dd 21 juni 1611 (AOBC nr 323 fol 1091)

⁷³⁾ St v d W aan SV dd 9 sept 1611 (AOBC nr 281 fol 2822)

⁷⁴⁾ C v Reynegom aan SV dd 4 mei 1611 (zie noot 42)

⁷⁵⁾ EK aan SV dd 17 aug 1611 (AOBC nr 281 fol 2799)

spoedig onder invloed van de strijd tegen de arminianen leiden tot een nog heviger verdrukking. De glorie van Rome en van de vrije Katholieke Kerk der barok was voor hem voorgoed voorbij. De voormalige advocaat zou zich van nu af moeten schikken in de toestand van achteruitzetting, verdrukking en afpersing, soms zelfs van vervolging. En al zou de praktijk nog wel meevallen, officieel dook de vroegere rechtsgeleerde in de illegaliteit, hoewel de eerbied voor de wet hem in het hart geschreven stond. Niet dat dit hem in een gewetensconflict bracht; daarvoor was hij te goed op de hoogte van het onrechtvaardige van de verdrukkingsmaatregelen van de Republiek. Maar het plaatste hem toch wel in een hoogst onprettige positie. Niet zonder reden had hij zich blijkens zijn album tot devies gekozen: *Ut jumentum factus sum apud te* (ps. 73, 23). Waarlijk hij zou voor God werken zonder zich ooit te ontzien, tot hij eronder zou bezwijken.

Jan Baptist Stalpart van der Wiele
Omstreeks 1620
(zie blz 173vv)

HOOFDSTUK III

Ambulant missionaris in Den Haag, Delft, Rotterdam en Schiedam. Zending naar Friesland. Pastoor van Delft. Zending van Suitbertus Purmerent en Johannes Simons naar deze plaats. Hun juridische verhouding tot Stalpart. Inkomsten en woning van de Delftse pastoor. Benoeming tot aarts-priester. Aard en omvang van deze functie. Kanunnik van Sint-Pieter te Utrecht.

Vanaf ongeveer 1600 constateren we onder de stuwende leiding van de apostolische vicarissen Sasbout Vosmeer en, na 1614, Philippus Rovenius een langzaam groeiende wederopluiking van de Katholieke Kerk in deze noordelijke gewesten. Met de groei van het aantal priesters, seculieren en regulieren, stijgt zeker de eerste tientallen jaren het aantal praktizerende gelovigen. Het protestantisme heeft in het algemeen noch in de steden noch op het platteland vat op de grote massa, en allerm minst op de meestal libertijnsgezinde aanzienlijken der steden. Er is een bepaalde felle en onverbid-delijke kern van overtuigde hervormden onder leiding van de predikanten onverdraagzaam tegenover andersdenkenden en vooral tegenover de aan-hangers van de „paepsche afgoderie”, maar de massa staat nog niet achter hen. Daar waar zich priesters vestigen, komen de mensen in groten getale terug naar de Moederkerk, indien men al niet zeggen moet dat velen die eigenlijk nooit hadden verlaten. Dit verklaart te gemakkelijker de expansie-kracht van het katholicisme ondanks het toch maar geringe aantal priesters in deze jaren en de bijzonder ongunstige uiterlijke omstandigheden. In hoofdzaak concentreert zich de opleving rond enkele kernen: Haarlem, Delft en even later Den Haag, spoedig ook Utrecht en Twente. Vandaaruit verspreidt zich het katholiek herstel verder over het platteland en de om-liggende steden ¹⁾).

¹⁾ Zie hiervoor L. J. Rogier, *Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Neder-land in de 16e en de 17e eeuw*, II (²Amsterdam 1947) blz. 23vv. en 380vv.

In een van die centra zou ook Stalpart zijn arbeidsterrein vinden. Voorlopig had hij het echter te druk met het ontvangen van familieleden en vrienden, die hem na zoveel jaren uitlandigheid hun belangstelling en sympathie wilden laten blijken. Zelf heeft hij over die eerste weken een vrij omstandig verslag neergeschreven in zijn eerste brief uit Holland aan de apostolische vicaris ²⁾. Hij toont zich hierin bijzonder gevoelig voor de reacties van zijn medemensen. Al die sympathie deed hem zichtbaar goed. Speciaal tegenover de familie kenmerkt hij zich door een grote aanhankelijkheid. Daarenboven drong, ja dwong hem naar zijn overtuiging de christelijke humaniteit zich voor hen vrij te maken en zich niet terug te trekken. Zo kwam er aanvankelijk van eigenlijke zielzorg maar betrekkelijk weinig terecht. Hij moest trouwens eerst weer acclimatiseren in de voor hem als priester volkomen nieuwe situatie in zijn geboorteplaats. Toch begon hij al spoedig kleine godsdienstige bijeenkomsten te organiseren in de omgeving van Den Haag, blijkbaar nog niet in het centrum. Door de week geschieden ze meestal ten huize van zijn achterneef Jan van der Wiele van de Werve te Rijswijk. Al dwong de voorzichtigheid hem tot beperking, toch kon hij het niet laten er ook enkele malen een korte preek aan te verbinden. Aan deze bijeenkomsten hadden echter vrijwel uitsluitend familieleden en verwanten deel; een enkele maal werd er deze of gene advocaat toegelaten. 's Zondags probeerde hij er zich echter aan te onttrekken, om te gaan preken in Huize Persijn of ergens anders, waarheen zijn idealisme hem dreef. Al was het niet minder gevaarlijk, hij werd er niet zo gehinderd door zijn familie, die hem blijkbaar voor zich opeiste, en kon met meer vrucht het evangelie van Christus verkondigen, naar hijzelf getuigt. Persijns woonden er verschillende in Den Haag. Ze behoorden tot de meer gegoede families ³⁾. Of ze katholiek waren, is veelal niet duidelijk. In de ons overgeleverde katholieke kerkelijke registers uit die tijd komen ze in de eerste helft van de zeventiende eeuw niet voor. Stalpart bedoelde met Huize Persijn echter het thans niet meer bestaande kasteel van die naam, omringd door gracht met ophaalbrug aan de Leidsestraatweg onder Wassenaar ⁴⁾. Het werd in die jaren bewoond

²⁾ St.v.d.W. aan S.V. dd. 9 sept. 1611 (AOBC. nr. 281 fol. 2822).

³⁾ Zie Die Haghe 1913 blz. 43, 45-46. Vgl. ook de klappers in het gemeentearchief van 's-Gravenhage.

⁴⁾ Een prent van het kasteel bevindt zich in het gemeentearchief van 's-Gravenhage. Thans staat naast de plaats van het vroegere kasteel een kapitale boerderij. Men spreekt er nog van de Persijnshoek.

door jonkheer Johan van Persijn ⁵⁾). In zijn eerste brief aan Sasbout beschouwde Stalpart het blijkbaar als de apostolische vicaris bekend. Misschien heeft deze er zelf wel eens het Misoffer opgedragen. Bovendien was Don Francisco de Mendoza, admiraal van Arragon, die zich in de slag bij Nieuwpoort aan Maurits had moeten overgeven, er in 1601 geïnterneerd geweest. Tevoren had de Spanjaard in het slot van Woerden gevangen gezeten, van waaruit hij op 17 maart van genoemd jaar een schrijven tot Sasbout richtte ⁶⁾). Mogelijk heeft hij ook vanuit zijn nieuwe verblijf contact met de vicaris onderhouden.

Duidelijk blijkt in ieder geval hoe Stalpart heel geleidelijk-aan zijn priesterlijke taak begon uit te oefenen in Den Haag en onmiddellijke omgeving. Aan alles moest hij nog wennen. Werk kon hij overigens genoeg vinden. In Den Haag arbeidden toen twee vaste priesters: de aartspriester Engelbertus van Kenniphoven en, sinds 1608, de jezuïet Theodorus Tack ⁷⁾). Pas in 1617 stelden Frankrijk en Venetië hun ambassades beschikbaar voor godsdienstbijeenkomsten van de Haagse katholieken, maar zeker tot 1628 waren er nog geen vaste priesters aan verbonden ⁸⁾). Jacob van Everdingen, die we later zien optreden als hulppastoor van de statie in de Juffrouw-Idastraat, was in 1611 eveneens tijdelijk in Den Haag aanwezig maar had er nog geen blijvende statie ⁹⁾). In het begin van dat jaar was hij in Utrecht, in juni ter assistentie in Delft, in de jaren 1613-1614 woonde hij in Huissen ¹⁰⁾). De aartspriester gevoelde toen echter sterk de behoefte aan een

⁵⁾ Arch Hof v Holland nr 2167 dd 9 sept 1602, in Rijksarch 's-Grav, Recht Arch 's-Grav nr. 491 fol 72 dd 26 maart 1616, in gemeentearch. 's-Grav

⁶⁾ Die Haghe 1900 blz 243-244; Bruggeman, Inventaris blz 56

⁷⁾ Voor deze en andere plaatselijke gegevens zij in het algemeen verwezen naar de relationes status van de apostolische vicarissen en de regulieren (zie L J Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme in N-Nederl in de 16e en de 17e eeuw, II (2Amsterdam 1947) blz 509vv, voor de jezuïeten bovendien F van Hoeck S J, Schets van de geschiedenis der jezuïeten in Nederland (Nijmegen 1940) blz 51vv. Een samenvatting van het aantal katholieken in de verschillende plaatsen, naar diverse verslagen uit die tijd, is te vinden in AAU 50 (1925) blz 348-350

⁸⁾ G Bateurs S J, Relatio visitationis missionis S J in Hollandia, in AAU. 6 (1879) blz. 250; W Goetgebuer S J, Historia Missionis Batavicae S J (1544-1626) (Kon Bibl. v. België ms 1275) fol 147 (Hs, samengesteld in Den Haag in de jaren 1627-1642, zie A v Lommel S J in AAU 6 (1879) blz 227).

⁹⁾ Die Haghe 1894 blz 196, Haagsch Jaarboekje 1892 blz 43.

¹⁰⁾ Bruggeman, Inventaris blz 45, B v St aan SV dd 24 juni 1611 (AOBC nr 281 fol 2729), die ook in andere brieven uit dat jaar over hem spreekt Vgl. Batavia Sacra II blz. 241.

blijvende medehelper en zou Stalpart als zodanig graag hebben aanvaard. In 1628 waren er dan ook twee seculieren naast evenzoveel jezuïeten werkzaam. Volgens een verslag van de jezuïet Bauters uit dat jaar telde de plaats minstens 1000 katholieken, terwijl een officieel document dat door de jezuïeten in 1623 aan de kardinalen werd aangeboden, zelfs het getal 2000 noemt ¹¹⁾. Het laatste stuk is er echter op berekend de situatie voor de orde zo gunstig mogelijk voor te stellen; men heeft daarom de getallen naar boven willen „afronden”. Hoe onnauwkeurig het getal 2000 kan zijn, laat zich vermoeden uit de schatting van het aantal inwoners van Den Haag, dat gesteld wordt op 10000, terwijl het er in 1627 volgens nieuwe onderzoeken en berekeningen immers 16 tot 18000 moeten zijn geweest (hfdst. I). Moeilijk valt aan te nemen dat de bevolking binnen vijf jaar met meer dan de helft is toegenomen. Hier gaat de misvatting dus juist de andere kant uit en blijft ver beneden het juiste getal. Het cijfer van Bauters maakt een meer betrouwbare indruk: vier priesters waren in die benarde omstandigheden wel voldoende om de door hem genoemde 1000 katholieken te verzorgen en tegelijk te denken aan verdere geloofsverkondiging, terwijl ze bovendien de naburige dorpen konden bestrijken. De getallen die in de missieverslagen van 1635 en 1642 door de apostolische vicarissen worden gegeven, nl. resp. 3 à 4000 en 4000 communicanten in Den Haag en omstreken, zijn wel aan de bijzonder hoge kant. In 1611 bij Stalparts optreden zullen er nog geen 1000 praktizerende katholieken zijn geweest, maar er lagen grote mogelijkheden: velen hadden, al waren ze na zoveel jaren verlatenheid niet of niet meer praktizerend, toch nog flarden van het oude geloof bewaard. Over het algemeen waren ze allerminst geneigd zich te laten reformeren. Ook de jongeren, die zelf geen heugenis aan de voormalige katholieke geloofspraktijken konden hebben, behoefden nog niet geheel van het oude geloof vervreemd te zijn. Wie ze op de juiste wijze wist te benaderen, kon ze vaak zonder veel moeite terugwinnen. De twee priesters die er toen waren, konden het werk alleen onmogelijk af; elke hulp was welkom en versterking broodnodig. Al toonde de magistraat zich zeer rekkelijk ¹²⁾, er waren teveel officiële personen die elkaar tot waakzaamheid konden prikkelen. De katholieken mochten slechts in kleine groepen te-

¹¹⁾ AAU. 6 (1879) blz. 250. Het officiële stuk uit 1623 in Arch. Jésuit. Prov. Flandro-Belg. nr. 379.

¹²⁾ J. Smit, Den Haag in den Geuzentijd blz. 320-329; vgl. ook dezelfde in Nedl. Arch. voor Kerkgesch. 19 (1926) blz. 225.

zamen komen, wilden ze niet de kans lopen door de schout te worden overvallen. De priesters konden zo hun activiteit alleen op bescheiden schaal ontplooiën en maar weinig gelovigen in eenzelfde oefening ter wille zijn, hetgeen juist bij de heersende priesternood fatale gevolgen moest hebben. Voor Stalpart was het gevaar niet zo groot: hij had teveel familie, vrienden en relaties die hem bijzonder graag mochten. Betrekkelijk ongestoord kon hij zijn zielzorg uitoefenen, mits het niet te openlijk gebeurde. Toch is hij maar enkele weken uitsluitend in Den Haag werkzaam geweest. Spoedig werd het arbeidsveld mede op verlangen van de Haagse aarts priester, die over bredere bevoegdheden blijkt te beschikken, maar eveneens wel volgens het plan van Sasbout zelf, verlegd, voornamelijk naar Delft, Rotterdam en Schiedam en naar het platteland eromheen. Natuurlijk zou Engelbertus van Kenniphoven Stalpart gaarne als helper bij zich gehouden hebben, maar hij was blijkbaar ruim en grootmoedig genoeg om erop aan te dringen dat de pas gekomene ging werken waar de nood nog groter was. Stalpart begon in Delft. Omdat zijn naam tenslotte voorgoed met deze plaats verbonden zal worden, zullen we de toenmalige toestand hiervan ietwat uitvoeriger bezien dan die van de twee andere plaatsen.

De stad, die haar naam dankt aan de delft of gracht die de Schie met de Vliet verbindt, kon bogen op een oude geschiedenis ¹³⁾. Ze genoot daarom de eer in de Staten van Holland haar stem te mogen uitbrengen onmiddellijk na Dordrecht en Haarlem. Van eenvoudige boerenmarktplaats had Delft zich langzamerhand ontwikkeld tot een belangrijk handels- en industrie-centrum. De bevolking, in het midden van de dertiende eeuw naar schatting een 400, was in de latere middeleeuwen gegroeid tot 5 à 8000. Het hoogtepunt zou de stad bereiken rond 1650 met een 24000 inwoners; daarna zakt het aantal geleidelijk tot 22000 in 1732 en 13000 in 1812. Rond 1610 moet de bevolking tegen de 20000 bedragen hebben, dus iets meer dan Den Haag ¹⁴⁾. Er waren in 1600 achtenzestig bierbrouwerijen gevestigd ¹⁵⁾. Plateelbakkerijen waren er nog maar weinig, maar begonnen er hoe langer

¹³⁾ P. Noordeloos, Pastoor Maarten Donk, I (Utrecht/Brussel 1948) blz. 64vv.; J. F. Niermeyer, Delft en Delfland. Hun oorsprong en vroegste geschiedenis (Leiden 1944).

¹⁴⁾ Kroniek van Delft ('s-Gravenhage 1936) blz. 80.

¹⁵⁾ L. G. N. Bouricius, De bevolking van Delft in 1600, kranteknipsel uit Delftsche Courant ten archieve van Delft (Delft II A 54).

hoe meer te komen, om hun bloeitijd te vinden omstreeks 1650 ¹⁶). Toch deelde Delft niet in de geweldige expansie van vele andere Hollandse steden. De verklaring hiervoor schijnt gezocht te moeten worden in een kortzichtige stadspolitiek. Het weigerde immers Vlaamse emigranten op te nemen. Ook het admiraliteitscollege van de Maas mocht er zich niet vestigen, zodat het noodgedwongen zijn intrek nam te Rotterdam. De handel werden te weinig faciliteiten in Delfshaven verleend, hetgeen de opkomst van Rotterdam, toen nog kleiner dan Delft, ten goede moest komen. Volgens de Hollandse raadpensionaris Johan van Oldenbarnevelt, hadden „de precysheit van die van Delft en de schaersheit van die van Schiedam”. . . Rotterdam groot gemaakt ¹⁷).

Bijzonder interessant, ook voor de geschiedenis van andere steden, is de getalssterkte van katholieken en protestanten ten opzichte van het geheel der bevolking. Hoewel de katholieke godsdienstoefeningen er officieel evenzeer waren verboden als in de rest van Holland en van de Generaliteit en de Hervormde Kerk het monopolie bezat, toonden de inwoners al even weinig animo zich als lidmaat te laten opnemen. In 1573 waren er ongeveer 200 ingeschreven leden, in 1608 was het aantal gestegen tot ongeveer 1600, ca. 8 pct. van de bevolking, hetgeen dus overeenkomt met het percentage dat algemeen voor de Republiek wordt aangegeven ¹⁸). In 1585 waren er vijf predikanten werkzaam, sinds 1590 nog maar vier. Toen in 1616 om een vijfde werd gevraagd, verwezen de burgemeesters naar de predikant van het Oude Gasthuis ¹⁹). Voor de katholieken heerste in feite een zekere godsdienstvrijheid, die echter van de schout moest worden gekocht. Het aantal katholieken dat clandestien de godsdienstoefeningen bijwoonde, was volgens het verslag van Rovenius van 1616 tamelijk groot. De jezuïet Makeblijde stelt voor 1614 het aantal op 1500 in totaal, waarbij dan nog gevoegd moeten worden de velen die uit de dorpen naar Delft kwamen. Voor 1616 spreekt hij zonder meer van ongeveer 2000; de jezuïet Aerts geeft in 1618,

¹⁶) E. Neurdenburg, *Oude Nederlandsche majolica en tegels. Delftsch aardewerk* (Amsterdam 1943) blz. 38vv.

¹⁷) R. Boitet, *Beschryving der stad Delft* (Delft 1729) blz. 654, 657.

¹⁸) H. J. Jaanus, *Hervormd Delft ten tijde van Arent Cornelisz.* (1573-1605) (Amsterdam 1950) blz. 49 en 41. Voor de bemoeiingen van officiële kalvinistische zijde voor de zuiverheid en de verspreiding van de nieuwe leer zie ook J. Reitsma-S. D. van Veen, *Acta der Provinciale Synoden, III Zuid-Holland 1593-1620* (Groningen 1894).

¹⁹) Arch. Nieuwe Kerk v. Delft Acta Kerkeraad dd. 21 nov. 1616.

Makeblijde in 1621-1622 alleen al voor Delft 2000²⁰). De descriptio van J. de la Torre e.a. uit 1638 vermeldt 4000 gelovigen voor Delft en de omringende dorpen, Rovenius' missieverslag van 1635 noemt het getal 4 à 5000 communicanten, in 1642 zijn het er 5000. Volgens het verslag van 1656 waren er toen te Delft alleen 5500, in het Westland ruim 4000 en in Delfland 3000 katholieken. We mogen veronderstellen dat in 1610 het aantal praktizerenden te Delft eveneens niet meer dan 2000 bedroeg. Nemen we nu aan dat hiermee alleen de communicanten zijn bedoeld en tellen we de nog niet ter kerke gaande kinderen van beiderlei gezindte hierbij op, dan blijkt in die tijd nog zeker aanzienlijk meer dan de helft van de Delftse bevolking buiten elk kerkelijk verband te staan. Vooral onder deze groep moeten de priesters die zich voor de handhaving en uitbreiding van het geloof inspanden, met veel succes hebben gearbeid. Voor de katholieken in Delft was toen de seculier Bernardus van Steenwijk werkzaam, die na de dood van Johannes Faber, pastoor van de Sint-Hippolyt of Oude Kerk, en Paulus Tapheus, pastoor van de Sint-Ursula of Nieuwe Kerk, beiden in 1599 overleden, door Sasbout tot pastoor van de Sint-Hippolyt was benoemd. In 1611 verlangde Bernardus een helper. Sinds 1592 was er een jezuïetenstatie gevestigd door Cornelius Duyst, die in het begin van 1612 zou sterven maar al in 1611 bijgestaan werd door Ludovicus Makeblijde. Deze volgde hem ook op om er tot zijn dood, enige maanden voor die van Stalpart, werkzaam te blijven. Er waren in 1611 dus drie vaste priesters, van wie er zeker een, maar waarschijnlijk ook Bernardus van Steenwijk reeds, ziekelijk was²¹).

Lange tijd is er sprake van geweest Rotterdam²²) eveneens van een seculier te voorzien, maar pas in juni 1615 kwam er voorgoed de achtentwintigjarige Martinus Modé of Modaeus. Tegenover de apostolische vicaris ver-

²⁰) F v Hoeck S J., De jezuïetenstatie te Delft, 1592-1709-1711, in Haarl. Bijdr. 60 (1948) blz 411 en 414, N Aerts S J., Acta Missionis Hollandicae S J. 1614-1622 (Kon. Bibl. v. België ms. 11991) fol. 117, L. Makeblijde aan Rovenius dd. 23 aug. 1621, en 11 jan. 1622, in AAU 14 (1886) blz 144 en 171.

²¹) Bat. Sacra, II blz 224-226, Van Hoeck S J., Schets gesch. jezuïeten in Nederl. blz 61; vgl. S V aan St v d W dd. 16 nov. 1613 (AOBC nr 324 fol. 1542). Over Bernardus' verlangen naar een helper: B v St aan S V. dd. 21 jan., 11 febr. en 4 maart 1611 (AOBC nr 281 fol. 2567, 2587 en 2612). Uit de brieven van B v St aan S V. dd. 6 en 20 mei en 10 juni 1611 (idem fol. 2660, 2678, en 2709) blijkt dat Bernardus zich begin mei zwak voelde en zeker van 20 mei tot 10 juni ziek was.

²²) A H L Hensen, Roomsche-Katholieke Rotterdam (Rotterdam 1906); Van Hoeck S J., o.c. blz 55vv; volgens Rovenius' verslag van 1616 zou Modé pas in 1616 gekomen zijn.

haalde Bernardus van Steenwijk, die ook Rotterdam soms verzorgde, dat hij als reden van het lange uitstel had horen noemen, dat de curatoren ertegen waren, die nl. vreesden hun macht en vrijheid aan een priester te zullen verliezen ²³). Zeker waren ze ook bang dat ze financieel te zwaar zouden worden belast ²⁴). Met curatores, zoals ze in de Latijnse brieven heten, waren bedoeld leken die de meer materiële aspecten van het katholieke geloof regelden ²⁵). Al verschilt hun naam, ze hadden in wezen dus dezelfde taak als de kerkmeesters in het middeleeuwse bestel ²⁶), mits men voor ogen houdt dat aan de katholieken alle kerken waren ontnomen. De curatoren beheerden de collectes en de andere inkomsten der kerk, zorgden voor het onderhoud van de priesters en onderhandelden blijkbaar met de schout en andere functionarissen over een zekere vrijheid van godsdienstuitoefening. Voor het herstel van het oude geloof hebben deze katholieke-actieleden van de zeventiende eeuw onsterfelijke verdiensten. Maar tegelijk toont de kwestie Rotterdam eens te meer, hoezeer de apostolische vicaris de gelovigen van elke stad naar de ogen moest zien en hoe ongunstig deze afhankelijkheid soms heeft gewerkt. De hoofdreden dat het zolang duurde voor er een vaste seculiere priester zich kon vestigen, was echter wel dat er reeds sinds 1610 een jezuïet verbleef, Johannes Viering, in 1613 opgevolgd door Nicolaas Romaeus, die op zijn beurt in 1615 vervangen werd door Joannes Reineri. Volgens diverse verslagen waren er in 1616 nog maar een 3 à 400 katholieken, een getal dat klopt met hetgeen van de zijde der jezuïeten voor 1613 wordt opgegeven; in 1617 wordt er van 5 tot 600 gesproken, in 1622 zijn het er al 1000, in 1638 zelfs 3000, in 1642 ruim 3000 communicanten in Rotterdam en omgeving en in 1662 al 4000. Het getal 6500, dat voor 1656 wordt aangegeven, past hier moeilijk in en moet een vergissing zijn. In Schiedam was volgens het verslag van Rovenius uit 1616 sinds 1610 een vaste seculiere priester, Govert van Vliet. Volgens ditzelfde verslag waren er toen 150 katholieken; het verslag van 1622 spreekt reeds van 500 communicanten, dat uit 1656 van ongeveer 900 katholieken, waarbij echter die uit Vlaardingens zijn meergerekend.

²³) B.v.St. aan S.V. dd. 22 dec. 1610 (AOBC. nr. 280 fol. 2536).

²⁴) E.K. aan S.V. dd. 5 juli 1613 (idem nr. 283 fol. 3433v).

²⁵) (C. Deelder), *Bijdragen voor de geschiedenis van de Rooms-Katholieke Kerk in Nederland* (Rotterdam 1888) blz. 135.

²⁶) R. R. Post, *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de reformatie van ± 1500 tot ± 1580* (Utrecht/Antwerpen 1954) blz. 426vv.

Het eerst trad Stalpart te Delft op. Hij is er slechts kort gebleven, maar had zoveel succes dat men hem slechts node naar Rotterdam liet vertrekken, dat hem meer nodig had. In laatstgenoemde stad had hij o a. contact met de bekende, uit Mechelen afkomstige, Rotterdamse koopman Hans van der Veecken, die in okt. 1611 Sasbout via Stalpart gaarne de gastvrijheid van zijn huis in de Hoogstraat aanbood, voor het geval deze een bezoek aan Zuid-Holland wilde brengen ²⁷⁾. De relatie met Stalpart zal mede tot stand zijn gekomen door een familielid van Van der Veecken, Johannes Jacobus, met wie Stalpart nauwe vriendschap had aangeknoopt. In de veertigdaagse vasten, wanneer men als katholiek weinig of geen vlees mocht gebruiken, zorgde deze nl. te Rome altijd voor de aanvoer van vis ²⁸⁾. Hij had dus ongeveer hetzelfde beroep als Hans' vader, die haringkoper was geweest. Een maand was Stalpart te Rotterdam werkzaam, waarbij Schiedam evenmin werd vergeten. In die tijd stuurde de apostolische vicaris hem in Den Haag een brief, waarin hij hem aanried Delft of Rotterdam als vast uitgangspunt te nemen, naar hem voor de uitoefening van de kerkelijke functies het geschiktste leek. Zelf achtte Sasbout Delft het beste vanwege zijn succesvol begin aldaar; Rotterdam kon dan als toevluchtsoord gebruikt worden, als het hem in de eerste plaats te warm onder de voeten werd. Bij zijn terugkeer in Den Haag, na medio oktober, besloot Stalpart naar Sasbouts inzicht te handelen. Hij moest echter eerst te Schiedam zijn belofte inlossen, waar hij beloofd had bij afnemende maan, als het wat donkerder was, enkele dagen te komen ²⁹⁾. De voormalige advocaat had zich dus al aangepast aan de onprettige, nieuwe omstandigheden en ging behoedzaam te werk, zonder risico's te nemen waar ze vermeden konden worden. Daarna zal hij vooral in Delft gestationeerd zijn geweest. Van een bepaalde verhouding tot de aldaar residerende ordinarius blijkt nergens iets. Ook is er geen aanwijzing dat hij al de drie pastorele bevoegdheden bezat (dopen, trouwen, de laatste H.H. Sacramenten toedienen). Bijzonder eigenaardig doet het aan dat hij begin november 1611 nog steeds geen bezoek had gebracht aan de Delftse

²⁷⁾ St v d W. aan S V dd 22 okt 1611 (AOBC nr 281 fol 2857); voor Hans v d Veecken zie E van Wiersum, Johan van der Veken, koopman en geldschietster te Rotterdam 1583-1616, in *Hand en Meded Mij Nedl Letterk* 1911/1912, J H Kernkamp, Johan van der Veken en zijn tijd ('s-Grav z j uitg Linschotenver); *NN Biogr Wdb* X kol 1081

²⁸⁾ Gravius aan S V dd 3 april 1613 (AOBC nr 284 fol 4026)

²⁹⁾ St v d W aan S V dd 22 okt 1611 (AOBC nr 281 fol 2857) Sasbouts brief zelf is niet bewaard

pastoor, waarover deze tot tweemaal toe tegenover Sasbout zijn verwondering uitdrukte ³⁰). Men kan zich afvragen hoe Stalpart zich toen zijn positie tegenover de pastoor eigenlijk dacht. Het blijkt in ieder geval dat hij zich volkomen onafhankelijk heeft gedragen. Met zijn handelwijze krijgt men echter wel een eigenaardige dunk van de samenwerking onder de seculieren. Het waarschijnlijkste is dat Stalpart in de persoon van Bernardus van Steenwijk teveel de soepelheid miste die bij deze woelige bevolking vereist werd. Van Stalpart zelf is geen uitspraak over de Delftse ordinarius bekend, maar diens eigen brieven laten ons voldoende zijn felle, weinig tot samenwerking uitnodigende aard kennen. De verhalen die Stalpart in Delft van de ordinarius vermoedelijk gehoord heeft, hebben hem misschien afgeschrikt. Zijn gedrag valt echter moeilijk te verdedigen.

Het hele jaar zal hij verder vooral in Delft alsmede te Rotterdam en Schiedam hebben gearbeid. Eind juli en begin augustus 1612 verving hij meer dan drie weken de pastoor van Leiden, Rumoldus van Medenblick, tijdens diens afwezigheid. Deze was toen in een felle ruzie gewikkeld met de jezuïet Marcus van der Tempel in verband met geruchten dat Marcus' broer iemand om een meisje zou hebben vermoord. De jezuïet verdacht de Leidse seculier ervan deze geruchten te hebben verspreid. Stalparts houding viel bij Rumoldus al evenmin in de smaak. „Men bespeurt ook in deze (mede)broeder zelf een of andere ijdele animositeit”, luidde een laatste opmerking in zijn schrijven aan Sasbout van 16 aug. 1612. Heel de brief zelf is een lange en bittere weerlegging van Marcus' beschuldiging, die door de Leidse priester werd uitgelegd als een uiting van Marcus' sluwheid en wereldse „animositas” tegenover hem ³¹). Blijkbaar stond Stalpart in het conflict niet genoeg aan de zijde van de seculier en probeerde hij een onafhankelijke positie in te nemen. Dit mag gezien worden als een nieuwe aanwijzing van zijn zelfstandigheid. Later is er echter een uitstekende verhouding tussen beide seculieren gegroeid. De Leidse pastoor werd „een van (Stalparts) principaelste biechtvaders”, weet ons De Reeck te vertellen, die juist door Rumoldus tot het schrijven van haar biografie kwam (fol. 8v, 14).

³⁰) B.v.St. aan S.V. dd. 23 sept. 1611 (idem fol. 2831) en 11 nov. 1611 (idem fol. 2865).

³¹) AOBC. nr. 282 fol. 3150-3151: . . . D. Stalperus per 3 septimanas et eo amplius hic me absente haesit eiusdem fere cum Marco spiritus. Nescio quam vanam animositatem etiam in ipso quoque fratre observant. Men zie de afwijkende lezing in vertaling bij Heyligers in Bijdr. Vad. Gesch. en Oudh. 7e reeks dl. 8 (1937) blz. 181.

Intussen had Stalpart reeds begin juli van de apostolische vicaris opdracht gekregen in Friesland bepaalde moeilijkheden met een regulier, die zich tegen de „ordinarius” verzette, tot oplossing te brengen. De opdracht ging gepaard met een vermaning tot bijzondere voorzichtigheid. In Friesland zouden nadere inlichtingen van de kant van de opdrachtgever te vinden zijn. Als reden dat juist op Stalpart een beroep werd gedaan, gaf de vicaris op diens liefdevolle ijver tegenover de Friezen. Bovendien kon hij uit Delft gemakkelijk een tijdje weg ³²⁾). De brief waarin Sasbout over deze kwestie spreekt, is merkwaardig vaag. Geen enkele naam wordt erin genoemd. Nog meer wekt het verwondering dat Sasbout, die het oude bisdom Leeuwarden in 1611 onder de kapittelvicaris Sybrandus Sixtius had gesteld ³³⁾, nu een priester uit het aartsbisdom daarheen afvaardigt.

Bij zijn terugkeer in het vaderland had Stalpart aan Friesland als zijn arbeidsveld gedacht, getuige twee brieven van de Haagse aartspriester ³⁴⁾ van 26 aug. en 9 sept. 1611. Het idee moet wel van Sasbout zijn uitgegaan, maar Stalpart had er zich dan in ieder geval mee akkoord verklaard. Hierop zal de passage over Stalparts liefde voor Friesland betrekking hebben. Deze bereidheid kwam echter louter voort uit apostolische motieven tegenover die vrijwel totaal verwaarloosde streken, zijn hart kon moeilijk uitgaan naar die voor hem onbekende gebieden. Een echt afgebakend plan is het ook niet geweest. Erg positief had hij zich tenminste tegenover de Haagse aarts-priester niet uitgelaten. Want wel kreeg deze de indruk dat Stalpart in Friesland wilde gaan arbeiden, maar in de berichten aan Sasbout voegde hij er beide keren aan toe „naar het schijnt” (videtur). Zeker was hij er niet van. Serieuze pogingen om naar Friesland te vertrekken heeft Stalpart het hele jaar niet ondernomen. Bij de nieuwe opdracht heeft het oorspronkelijke idee Sasbout echter blijkbaar wel voor de geest gestaan.

In Friesland waren sinds langere tijd grote moeilijkheden. In tal van brieven van of aan Sasbout uit deze jaren komt de kwestie uitvoerig ter sprake. Sasbout spreekt zelfs van het schisma van Leeuwarden ³⁵⁾. Het is een speciaal en ernstig geval van de onenigheid tussen regulieren en seculieren. De strijd richtte zich tegen de seculier Lambertus Engelberti Lam-

³²⁾ 3 juli 1612 (Haarl. Bijdr. 59 (1940) blz. 222).

³³⁾ L. J. Rogier, *Gesch. Kath. in N.-Nederl. in de 16e en 17e eeuw*, II blz. 41.

³⁴⁾ AOBC. nr. 281 fol. 2805 en 2823v.

³⁵⁾ S.V. aan A. van Oirschot dd. 9 nov. 1613 (AOBC. nr. 324 fol. 1538): *Scisma Leowardiense duravit totis ij annis*. Zie verder L. J. Rogier o.c. blz. 464.

bringa te Leeuwarden. Arboreus of Adrianus Boom, van 1604 tot dec. 1611 overste van de jezuïeten in de Hollandse Zending ³⁶⁾, werd door Sasbout terecht of ten onrechte gezien als de stokebrand van een „grote oproerigheid” ³⁷⁾. Om de kwestie tot een oplossing te brengen had Sasbout eerst, zoals te verwachten was, inderdaad de Haarlemse kapittelvicaris erheen laten gaan, maar deze kreeg geen gehoor. Op 20 febr. 1612 stuurde de apostolische vicaris aan een bepaalde groep katholieken van Leeuwarden een brief, waarin hij dreigde weerspannigen de sacramenten te zullen weigeren. Op dezelfde dag stuurde hij nog een tweede brief aan alle gelovigen in Friesland en vooral in Leeuwarden, waarin hij openlijk spreekt van oproerigheid tegen de wettige pastoor „door toedoen van geestelijke personen” ³⁸⁾. Een der vijf priesters te Leeuwarden, Martinus Amandi Regius of Coninx, moest de brief aan de bestemde personen in kleine groepjes voorlezen, maar ook dit haalde niets uit. Iedereen was ten hoogste verontwaardigd dat hij van rebellie werd beschuldigd. Men achtte Sasbout verkeerd ingelicht. Juist de missive van de apostolische vicaris schijnt veel kwaad bloed gezet te hebben. Tot einde 1613 is de situatie onverbeterd gebleven. „Twee volle jaren heeft het schisma van Leeuwarden nu al geduurd”, schrijft Sasbout zelf verdrietig aan Adrianus van Oirschot. Toen werd echter de jezuïet Willem Willemsz. als de grote leider tegen de Sasboldianen aangeduid, zoals de seculieren en hun aanhangers er genoemd werden ³⁹⁾. De schuld moet voor een aanzienlijk deel ook bij de koppige houding van Lambertus Lambringa gelegen hebben, terwijl Friese rechtlijnigheid eveneens een rol zal hebben gespeeld. Pas in 1615 werd de onenigheid beslecht, toen de nieuwe apostolische vicaris, Rovenius, er persoonlijk voor naar Leeuwarden kwam. Uit de ietwat uitvoerige schets ervan is evenwel duidelijk aan het licht getreden, welk een waarde Sasbout aan de persoon van Stalpart is gaan hechten, nu hij juist deze voor het oplossen van het conflict heeft uitgezocht.

Toch is er in feite niets van gekomen. Stalpart heeft Friesland nooit gezien. Mag hij zich aanvankelijk misschien verhinderd hebben gevoeld door

³⁶⁾ Van Hoeck S.J., *Schets gesch. jezuïeten in Nederl.* blz. 129vv. Zie ook blz. 44, waar beweerd wordt dat hij tot 1613 zijn residentie te Haarlem zou hebben gehad.

³⁷⁾ S.V. aan J. Janssonius dd. 16 maart 1612 (AOBC. nr. 323 fol. 1187v): *Ex quo P. Arboreus Leowardie in autumnno fuit, magna seditio contra M. Lambertum Egberti orta est. Destinavi eo M. Sybrandum sed non fuit auditus.*

³⁸⁾ AOBC. nr. 323 fol. 1182-1183 en 1184.

³⁹⁾ Lambertus. E. aan S.V. dd. 23 maart 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3356).

bestaande afspraken, naderhand heeft hij evenmin haast gemaakt. Begin oktober blijkt hij door ziekte verhinderd tot een bezoek aan Delft. Op 13 oktober was hij nog steeds niet in Friesland gearriveerd en minder dan ooit geneigd erheen te vertrekken ⁴⁰⁾. Al zijn aandacht ging zich concentreren op Delft, waar een half jaar na de dood van de jezuïet Cornelis Duyst de seculier Bernardus van Steenwijk in aug. 1612 het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld. Stalpart stond nu voor de taak tijdelijk Delft te verzorgen, tot er een opvolger zou zijn benoemd. Zelf had hij zich in het jaar dat hij in Holland arbeidde bij de Delftenaren sympathiek weten te maken. Van Steenwijk was dit blijkbaar niet gelukt, want hij stierf van louter droefheid om de moeilijkheden met de reguleren en hun aanhangers, deelt Rumoldus van Medenblick op gezag van Regius de apostolische vicaris mee ⁴¹⁾.

De benoeming van een opvolger was allereerst een zaak voor de Delftenaren zelf. De apostolische vicaris kon niet vrij te werk gaan, zoals een Nederlandse bisschop dat tegenwoordig kan. Nu was dat op zichzelf niet zo verwonderlijk. Immers in de middeleeuwen werkte bij het verlenen van een pastoraat als regel een patronus of collator samen met de kerkelijke autoriteiten. Deze patroon koos de persoon aan wie hij de kerk wilde geven en stelde hem voor aan de aartsdiaken — slechts bij hoge uitzondering aan de bisschop — waarna deze de voorgestelde het geestelijke ambt, de zielzorg, placht te verlenen. De patroni waren in het merendeel der gevallen leken ⁴²⁾. In een dergelijke traditie is het al niet onbegrijpelijk dat Sasbout de notabelen raadpleegde. Daarenboven was de vicaris in de moeilijke omstandigheden van de Hollandse Zending te zeer van de gezindheid van de gelovigen afhankelijk om niet met hun wensen en verlangens rekening te moeten houden. Daarom stelde Sasbout gewoonlijk een aantal priesters voor waaruit ze konden kiezen. Welke geestelijken dat in dit geval zijn geweest, is niet bekend, maar de gelovigen spraken hun voorkeur uit voor Stalpart, die daarop in een brief van 8 okt. 1612 door Sasbout werd benoemd. Of liever, Stalpart werd gevraagd of hij met de benoeming akkoord ging. Want ook ten aanzien van zijn eigen clerus ging de vicaris blijkbaar voorzichtig te werk. Men proeft hoe hij zich aan handen en voeten ge-

⁴⁰⁾ S.V. aan Gravius dd. 13 okt. 1612 (AOBC. nr. 323 fol. 1364).

⁴¹⁾ R.M. aan S.V. dd. 16 aug. 1612 (AOBC. nr. 282 fol. 3150v).

⁴²⁾ R. R. Post, Kerkelijke verhoudingen in Ned. vóór de reformatie blz. 81vv.

bonden voelde. Het zou hem aangenaam zijn als Stalpart ermee instemde. Dringend vroeg hij deze terwille van de vrede in Delft zo spoedig mogelijk te beslissen, „opdat mijn vreugde volkomen zij en mijn droefenis vermindere, die mij herhaaldelijk overvalt, zolang onrustige geesten niet toelaten dat de Kerk rust heeft ⁴³⁾. Veelvuldig blijkt uit de brieven welk een slechte naam de Delftenaren in die tijd bij de seculieren hadden. En de vicaris hield met de roerige en lichtgeraakte aard van zijn voormalige stadgenoten terdege rekening.

Het is misschien hier de plaats om iets dieper in te gaan op de aard van de functie die Sasbout Stalpart wilde toevertrouwen. De regulieren beschouwden deze gebieden als missieland in de strikte zin en erkenden geen parochies en geen pastoraten meer. De Heilige Stoel had daarentegen Sasbout herhaaldelijk de opdracht ingescherpt alle vakante functies van het hiërarchisch verband te blijven aanvullen, ook al waren de prebenden en andere inkomsten vervreemd. Deze van zijn kant was overtuigd van het voortbestaan van de hiërarchie in deze landen en beschouwde zichzelf als in het bezit van de potestas ordinaria. Insgelijks oordeelde hij ten aanzien van zijn „pastoors”. Of hij ze pastoors achtte in de canonieke zin is een andere kwestie. Ook de voormalige advocaat Franciscus Dusseldorpius wilde er in 1613 niet over twisten of ze nu pastoors moesten worden genoemd dan wel ordinarii locorum sacerdotes met de rechten en plichten van pastoors ⁴⁴⁾. Men zou zelfs kunnen zeggen dat Sasbout van deze potestas ordinaria zo overtuigd was dat hij, weliswaar op basis van het kerkelijk recht en van de oude traditie, bij het verlenen van diverse functies en ambten de bevoegdheden ervan allereerst bepaalde naar de eis der omstandigheden. In de loop dezer studie zullen we er enkele sprekende voorbeelden van zien. Van de andere kant blijkt uit dit voortdurend willen aanpassen van de bevoegdheden, dat deze functies juridisch niet identiek waren met de canonieke. Anders hadden de bevoegdheden niet met zoveel zoeken en tasten bepaald hoeven te worden, maar hadden ze eenvoudig uit het kerkelijk wetboek kunnen zijn afgelezen. De organisator Rovenius schijnt juist daarom in dezen veel konsekwenter te zijn opgetreden. Zo had hij sterker

⁴³⁾ N. Broedersen, *Historia Pastorum Delphensium* § I num. VIII fol. 4. Zie ook L. C. Michels, Stalpaerts benoeming tot pastoor te Delft, in *BGBH.* 40 (1921) blz. 361vv.

⁴⁴⁾ R. Fruin, Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii *Annales* 1566-1616, in: *Werken Hist. Genootschap* III 1 (Den Haag 1893) blz. 459.

argumenten en kon hij de reguleren gemakkelijker de wapens uit handen slaan ⁴⁵). Wanneer we dus tevoren gesproken hebben of in het vervolg spreken van pastoors — en hetzelfde geldt van de andere functies — dan moet dit steeds in bredere, overdrachtelijke zin worden verstaan. Pastoors in de canonieke betekenis over een vastomschreven groep gelovigen binnen een bepaald territorium met een eigen parochiekerk en eigen inkomsten waren ze zeker niet. Wat er dan precies onder verstaan moet worden, is moeilijker te zeggen, maar uit het vervolg wordt hun positie vanzelf duidelijk. Wat de juridisch geschoolde Stalpart zelf over de aard van het pastoraat gedacht heeft, is uit zijn brieven niet gebleken, maar hij ging met de benoeming akkoord. Totnutoe was hij niet meer geweest dan een ambulant missionaris, al was hij dan ook vooral in Delft. Thans kreeg hij echter een officiële functie. En de benoeming juist in deze stad voldeed wel aan een hartewens. Hij was nu immers slechts enkele kilometers verwijderd van zijn geboorteplaats, waar hij zoveel relaties had op wie hij in moeilijkheden een beroep kon doen. In Delft zelf was hij gezien en bemind. Hij wist wat hij er vinden zou, en kon vertrouwen hebben in de toekomst. Ook hier had hij goede relaties en kon hij steunen op vooraanstaande families, met name onder de regenten, die de katholieke priester steunden, zoals diens voorganger ondanks al zijn moeilijkheden erop gesteund had. Het is van de meeste leden van de stedelijke regering moeilijk aan te geven of ze tot enig kerkverband behoorden. Maar in tal van steden werden blijkbaar nog vrij lang katholieken in de raad benoemd, omdat men de belangrijke functies vaak graag binnen de familie wilde houden en het familiebelang boven andere overwegingen deed gelden ⁴⁶). Dit moet eveneens voor Delft gegolden hebben. Ook in dit opzicht was de situatie voor Stalpart dus gunstig. En zeker waren onder de vooraanstaanden behalve hervormden vele beginselvaste katholieken. Woonde hier niet de familie Duyst van Voorhout, waaraan Stalparts achternicht Adriana geparenteerd was? In 1614 kwam Jan Hendriksz. Duyst van Voorhout (1580-1666) in de Delftse vroedschap, maar in 1618 werd hij er met dertien anderen door Maurits uitgezet. In zijn plaats zal in 1619 mr. Hendrik Dirksz. Duyst van Voorhout benoemd zijn, die echter reeds in 1621 naar Den Haag vertrok. Na de dood

⁴⁵) Zie AAU. 50 (1925) blz. 169.

⁴⁶) Zie L. J. Rogier, Neercassel en het vaderland in 1672, in: Beschouwing en onderzoek (Utrecht/Antwerpen 1954) blz. 134vv. (Ook in: Verslag v. d. Alg. Verg. der leden v. h. Hist. Genootschap op 31 okt. 1949 (Utrecht 1949) blz. 11vv.

van Maurits keerde Jan Duyst van Voorhout in 1626 weer in de vroedschap terug ⁴⁷⁾. Hendrik Dirksz. is wel Stalparts achterneef, heer van Sevenburgen en Wildeveen, die in Stalparts album voorkomt. Als Jan Hendriksz. een broer van hem is, wat voorzover we het kunnen zien niet uitgesloten is, dan zette deze zeker katholieke tak van dit aloude Delftse geslacht de familie-traditie voort. Want vanaf het begin zaten er van hen in de vroedschap ⁴⁸⁾. De houtkoper Pieter Joosten van Ruyven († 1627) was diaken en ouderling van de Hervormde Kerk ⁴⁹⁾, en werd wel daarom na de zuivering van 1618 eveneens door Maurits in de vroedschap benoemd. Maar mr. Frederik van Ruyven was praktiserend katholiek en onderhield, gelijk we nog zullen zien, later blijkbaar nauwe relaties met Stalpart, evenals Elizabeth, waarschijnlijk zijn dochter, die in 1623 enig geld aan hem vermaakte en in 1629 het thans nog bestaande Klauwshofje stichtte ⁵⁰⁾.

Verreweg het belangrijkste was echter in dit opzicht voor Stalpart het zeer uitgebreide geslacht der Van der Dussens ⁵¹⁾. We vinden hier opnieuw trouw aan het oude geloof naast overgang. De bekendste aan katholieke zijde zijn wel de drie gezusters Maria, Johanna en Elizabeth, dochters van Cornelis van der Dussen en Maria van der Hoef, die later begijnen te Delft waren en zich zeer ijverig voor de katholieke zaak toonden ⁵²⁾. Een Pieter Verdussen of van der Dussen, zoon van Cornelis en van Elizabeth Duyst van Voorhout, en wonend naast de ouderlijke woning van Sasbout Vosmeer in „den swarten eenhoorn” in de Voorstraat nabij de Oude Kerk, had con-

⁴⁷⁾ Boitet, Beschrijving der stad Delft blz. 84vv.; Tijdens Stalparts theologische studie te Leuven had een Henricus Duyst v. Voorhout Harlemensis er rechten gestudeerd en was deken geweest in het college der baccalaurei (Arch. de l'Université de Louvain nr. 673 fol. 2, nr. 29, in Rijksarch. te Brussel). Daarna had hij zich op 3 sept. 1607 aan het Hof v. Holland als advocaat laten inschrijven (Arch. Hof v. Holland nr. 5943 fol. 77v, in Rijksarch. te 's-Grav.). Het is dus niet geheel zeker of de in 1627 te Den Haag wonende advocaat van deze naam (zie hfdst. I) de Delftenaar dan wel de Haarlemmer is. Over de laatste hebben we verder nergens iets kunnen vinden. Volgens vriendelijke mededeling van de archivaris waren er in die tijd wel uit die familie te Haarlem woonachtig. Zo was een Joost Duyst v. V. van 1632-1645 rector van de Latijnse school.

⁴⁸⁾ Bat. III. blz. 1138-1139.

⁴⁹⁾ H. J. Jaanus, Hervormd Delft ten tijde van Arent Cornelisz. (1573-1605) (Amsterdam 1950) blz. 243 nr. 92.

⁵⁰⁾ BGBH. 34 (1909) blz. 90. Zie ook BGBH. 25 (1900) blz. 232, waar sprake is over mr. Adrianus Uyttenhage van Ruyven, een geboren Delftenaar, die later als priester te Delft stierf.

⁵¹⁾ Van Hoogstraten V Suppl. blz. 126-135.

⁵²⁾ Idem blz. 134b; BGBH. 27 (1902) blz. 454.

necties met de pastoor van Leiden en was blijkbaar eveneens katholiek. Hij was de vader van de beide advocaten Pieter en Cornelis, die genoemd worden in het testament dd. 30 juni 1657 van de in Delft rustende priester Johan Been (1588-1657). Ook deze waren beiden katholiek ⁵³). Zo zijn er meer. Daarentegen werd Huig Jacob Bruinsz. van der Dussen († 1587) in 1572 kerkmeester van de hervormde kerk. Deze functie werd hem opgedragen door de magistraat, waaraan hij dan ook verantwoording schuldig was; reeds een jaar later evenwel werd hij lidmaat en ouderling van de hervormde gemeente ⁵⁴). Een Bueckel Dirksz. van der Dussen († 1599) sloot zich in 1574 aan bij het voorbeeld van zijn vrouw Tryntgen Gerrits Meerman en trad eveneens openlijk toe tot het nieuwe geloof. Een ander familielid, Bruyn Jacobsz. van der Dussen, werd in 1575 lidmaat en later zelfs diaken, zonder dat zijn vrouw, Machteld Jansdr. van Groenewegen, zijn voorbeeld schijnt te hebben gevolgd ⁵⁵). Hun zoon, de brouwer Dirk Bruynsz. werd in 1601 lid van de vroedschap en in 1609 schout, een functie die hij tot zijn dood in 1621 bekleedde. Naar het getuigenis van Makeblijde te oordelen was hij niet katholiek, maar allerminst fel tegen het oude geloof gekant. Voor de katholieken was er met geld bij deze schout nog wel wat te bereiken, maar vurige kalvinistische elementen dreigden soms hem bij de stedelijke of gewestelijke overheid aan te brengen. Zo werd hij er bij tijd en wijle toe gedwongen om althans de schijn van antikatholieke gezindheid aan te nemen, teneinde zo de woelzieke scharen, gelijk Makeblijde het formuleerde, hun zin te geven ⁵⁶). In de litterae annuae van 1619 wordt de schout door de jezuïeten afgeschilderd als hebzuchtig, gemeen en sluw. Hetgeen hij in feite tegen de katholieken ondernam, stemt hiermee evenwel allerminst overeen. Het is duidelijk dat, als hij het gewild had, hij op den duur vrijwel elke godsdienstoefening had kunnen verhinderen of verstoren. Dit heeft hij echter nagelaten, waarschijnlijk uit erasmiaanse tolerantie en huma-

⁵³) C. G. Plempius aan R.M. in dorso (AOBC. nr. 724); A. van Pecer, in „Toekomst” dd. 16 okt. 1946.

⁵⁴) Boitet, Beschryving der stadt Delft blz. 308; H. J. Jaanus, Hervormd Delft ten tijde van Arent Cornelisz. blz. 239 nr. 55. Dat hij reeds in 1572 diaken zou zijn geworden, zal een drukfout zijn. Voor de 2 volgende Van der Dussens zie blz. 235 nr. 11 en nr. 10.

⁵⁵) Bij de anderen vermeldt Jaanus nl. steeds, wanneer ze tot de Herv. Kerk zljn toegetreden.

⁵⁶) W. Goetgebuer S.J., *Historia Missionis Batavicae* S.J. fol. 123; N. Aerts S.J., *Acta Missionis Hollandicae* S.J. 1614-1622 fol. 75: (te Delft in 1615) *Praetori quoque*

nistische gezindheid. Als reden voor zijn invallen tijdens godsdienstplechtigheden noemde hij zelf tegenover katholieken de rol van verklikkers en verkliksters uit hun eigen kamp ⁵⁷). We moeten dat als een excuus opvatten. Hij kon dan moeilijk anders. Ten opzichte van Stalpart stond hij bovendien in een heel speciale verhouding. Ida, een volle zuster van hem, was nl. de moeder van Stalparts zwager Joost Dedel. Het is een aanduiding te meer dat Ida's moeder Machteld katholiek is gebleven. Maar dank zij deze relatie had Stalpart altijd een sterke steun in de rug. Van een nauwer contact tussen schout en priester is nergens een spoor te bekennen, maar het is allerm minst uitgesloten dat ze elkaar wel eens ten huize van hun gemeenschappelijke verwant hebben getroffen.

Nu Stalpart instemde met de keuze van de Delftenaren en de wens van zijn overste, kreeg hij met Delft een bijzondere binding. Daardoor kwam hij voor de moeilijkheid te staan wat te doen met de neofieten en de bloedverwanten elders die zich aan zijn leiding hadden toevertrouwd. Hij correspondeerde erover met de apostolische vicaris, die er in principe geen bezwaar tegen had dat de nieuwbenoemde zich nog met hen bleef bemoeien. Wel achtte deze het gewenst dat het gebeurde met instemming van de ordinarius ter plaatse en met de nodige reserve. Het zou nl., meende hij, erg moeilijk zijn zich gewoon aan hen te blijven wijden, nadat men elders zielzorg had aanvaard. De ervaring zou wel leren wat het beste was ⁵⁸).

Voorlopig deed de moeilijkheid zich echter nog niet voor, want het zou maanden duren voor hij zijn pastoraat op zich kon nemen, verhinderd als hij werd door de derdedaagse koorts ⁵⁹). De oorzaak was volgens De Reeck (fol. 4) een slechte milt. Hij had dus malaria, een ziekte die veroorzaakt wordt door de beet van een mug. Na een incubatietijd van zes tot twaalf dagen, waarbij maar weinig verschijnselen te constateren zijn, volgt de eerste koortsaanval. De temperatuur loopt op tot 40°, hetgeen gepaard gaat met koude rillingen; de patiënt voelt zich zeer ziek, heeft zware hoofdpijn en geeft

urbano, etsi alioqui in Catholicos minus acerbo, accurrendum quandoque fuit ut vel in speciem conventum disturbaret, itaque seditiosae multitudini satisfaceret, quae eius nomen ad senatum urbis aut supremos etiam provinciarum Ordines . . . delaturos se minabantur.

⁵⁷) Arch. Jésuit. Prov. Flandro-Belg. nr. 991 fol. 482; vgl. nr. 1448 (Rijksarch. te Brussel).

⁵⁸) Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 223.

⁵⁹) Oosthoek's Encyclopaedie, X (Utrecht 1951) blz. 574; Winkler Prins Encyclopaedie, XIII (6Amsterdam 1952) blz. 275vv.

dikwijls over. De huid voelt warm en droog aan, maar na ongeveer 12 uur breekt een sterk zweten uit en loopt de koortsaanval af. Bij de derdedaagse koorts (quartana), gelijk Stalpart die had, volgt na twee koortsvrije dagen een nieuwe aanval. Elke malaria gaat met bloedarmoede en met een vergroting van de milt gepaard. Stalpart is lang met zijn ziekte blijven sukkelen. Want pas tegen de vasten kwam hij voor het eerst als pastoor te Delft. Niet lang echter kan hij er zijn taak hebben vervuld, want geheel beter was hij ook toen nog niet. In een brief dd. 14 juni 1612 deelde hij de apostolische vicaris mee dat hij wel vrij was van koorts, maar zich nog zwak voelde. Daarom wilde hij voor verandering van lucht en plaats enige weken naar de Zuidelijke Nederlanden ⁶⁰⁾. Midden juli vertrok hij op medisch advies naar de Ardennen en bracht een zestal weken door bij de geneeskrachtige bronnen van Spa. Hij dronk er ongetwijfeld van het mineraalrijke water, wandelde in de prachtige tuin van het capucijnenklooster en ontmoette er talloze andere gasten of „bobelins”, onder wie verschillende beroemdheden dier dagen ⁶¹⁾. Op 31 augustus arriveerde hij weer te Delft. Er zijn geen aanwijzingen dat hij nadien de Republiek voor langere tijd verlaten heeft. Toch was hij nog niet volkomen gezond. Want op 4 okt. 1613 lag hij weer enkele dagen ziek op een kasteel in de buurt van Den Haag, misschien Te Werve, op 11 okt. was hij al iets beter en op 23 okt. eindelijk geheel hersteld ⁶²⁾.

Tijdens deze langdurige afwezigheid was Delft allerminst van seculiere hulp verstoken gebleven. Er waren zelfs twee wereldpriesters die zijn arbeid konden overnemen. De ene was Suitbertus ⁶³⁾, de zoon van de reeds genoemde Haagse advocaat mr. Hendrik Pietersz. Purmerent. Met zijn tweelingbroer Pieter was hij in 1610 te Keulen priester gewijd. Aanvankelijk waren beiden van plan geweest hun studie voort te zetten, maar op 13 sept. 1612 schreef Suitbertus vanuit Anholt, waar zijn broer het pastoraat was aangeboden, aan Sasbout dat ze besloten hadden voorlopig het licentiaat op te schorten om zich ter beschikking van de zielzorg te stellen, tenzij de

⁶⁰⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 224.

⁶¹⁾ L. C. Michels, in TNTL. 74 (1956) blz. 288vv.

⁶²⁾ E.K. aan S.V. dd. 4, 11 en 23 okt. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3526, 3537 en 3551).

⁶³⁾ Zie over hem: Bat. Sacra, II blz. 226, waar hij S.T.L. wordt genoemd; BGBH. 46 (1927) blz. 144; L. C. Michels in BGBH. 40 (1921) blz. 363; AAU. 67 (1948) blz. 118.

vicaris anders zou oordelen ⁶⁴⁾). Ze waren dus beiden baccalaureus. Niet lang daarna zijn ze in Den Haag gearriveerd.

Ten onrechte wordt nu op gezag van Broedersen gehouden dat Sasbout de benoemingsbrief voor Stalpart uit Keulen aan deze Suitbertus heeft meegegeven ⁶⁵⁾). Sasbout had de brief, waarover Broedersen nog de beschikking had, nl. meegegeven aan hem die hij vanaf het begin als helper had bestemd. Dat het om Suitbertus ging, concludeerde Broedersen naar zijn zeggen uit de oorspronkelijke exemplaren van brieven van Stalpart aan de vicaris en bijzonder uit die van 19 okt. 1613. Uit deze brief is het echter onmogelijk te halen, wel uit de erop volgende van 2 nov., waar in het begin ook de datum 19 okt. wordt genoemd, hetgeen de vergissing zou kunnen verklaren. Hierin is uitdrukkelijk sprake van Stalparts adiutor Suitbertus. Dat Sasbout in 1612 echter niet één maar zelfs twee helpers had benoemd, is Broedersen blijkbaar onbekend gebleven, al had hij het kunnen lezen in Sasbouts brief ⁶⁶⁾ aan Stalpart van 10 nov. 1612. Suitbertus was vóór Stalparts benoeming allang in Den Haag terug. Op 7 en 9 okt. ontving hij er nl. zelf brieven van Sasbout, blijkbaar in verband met zijn eigen benoeming voor Delft. Op bevel van de Haagse aartspriester trok hij er 11 okt. reeds heen, gelijk hijzelf een week erna aan de vicaris schreef ⁶⁷⁾). In deze brief van 18 okt. 1612 wordt tevens de tweede helper met name genoemd: Johannes Simonis of Simons uit Groningen, die in 1603 te Keulen als nieuweling van Alticollense was ingeschreven en in 1610 op zesentwintigjarige leeftijd priester was gewijd ⁶⁸⁾). Dat deze vanaf het begin tot Stalparts medehelper bestemd was, blijkt uit Sasbouts schrijven aan de Delftse pastoor van 16 nov. 1613, dus ruim een jaar later. Hoewel beide priesters bij de inwoners van de stad in de smaak vielen, klaagden de Delftenaren er bij de vicaris over dat Simons bij hen kwam, terwijl ze al met Suitbertus tevreden waren ⁶⁹⁾). Sasbout formuleert dit in zijn brief vager: in plaats van Simons met name te noemen, spreekt hij over „degene die het eerst voor hen be-

⁶⁴⁾ AOBC. nr. 282 fol. 3176; over het pastoraat in Anholt zie B.v.St. aan S.V. dd. 4 mei 1612 (AOBC. nr. 282 fol. 3064).

⁶⁵⁾ Bij L. C. Michels in BGBH. 40 (1921) blz. 363. Voor Stalparts brieven dd. 19 okt. en 2 nov. zie Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 227-232.

⁶⁶⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 223.

⁶⁷⁾ AOBC. nr. 282 fol. 3206.

⁶⁸⁾ P. Gerlach O.F.M.Cap., Stukken betreffende de opleiding der Geestelijkheid in de Hollandse Missie, in AAU. 67 (1948) blz. 42 en lit. aldaar, 44-45 en 50.

⁶⁹⁾ S.V. aan St.v.d.W. dd. 16 nov. 1613 (AOBC. nr. 324 fol. 1543).

stemd werd". Hij bedoelt dit o.i. in de zin van „die nota bene nog wel het eerst (door mij) voor hen bestemd was" en geeft in deze formulering zijn eigen gedachte weer, niet de woordelijke tekst van de klacht der Delftenaren. Deze laatsten hadden echter blijkbaar maar één van hen willen hebben. De dubbele benoeming stond blijkens de brief mede in verband met Stalparts ziekte, die hem verhinderde naar Delft te gaan. Omdat Sasbout gemerkt had dat zijn vroegere stadgenoten hevig in onrust waren over hun nieuwe pastoor, had hij gemeend te moeten handelen naar de beschikbare mogelijkheden. Hij was nl. bang, zoals hij schreef, dat de activiteit van zekere gepasseerden(? : studia praeventorum) iemand tot nadeel zou strekken — we mogen hier wel denken aan het vragen van hulp bij de Delftse jezuïet. Daarom had hij zelfs „twee even voortreffelijke" priesters ter assistentie gezonden, om zo aan de verlangens van de gelovigen te kunnen voldoen. Uit de brief blijkt dat hij evenwel al tot de bevinding was gekomen dat er aan twee geen behoefte was, zodat een van beiden wel elders kon worden geplaatst, bv. in Rotterdam of Leeuwarden. Het liefst hield de vicaris ze allebei in de buurt, maar hij had er toch geen bezwaar tegen dat een van hen een tijdlang in een andere streek werkzaam zou zijn, tot het Zuidhollandse hem weer nodig zou hebben. Dienaangaande nam Sasbout echter voorlopig nog geen beslissing, „omdat de tijden ons dwingen meer de gelegenheid dan het gezag te gebruiken". Wel nam hij er contact over op met de Haagse aarts-priester ⁷⁰⁾.

Behalve de Delftse katholieken waren ook de beide kapelaans aanvankelijk allerm minst met de situatie ingenomen. Johannes Simons verontschuldigde zich in zijn eerste brief vanuit Delft van 14 nov. 1612 tegenover Sasbout dat hij zo geruime tijd niets van zich had laten horen ⁷¹⁾. Hij had het plan gehad ogenblikkelijk na aankomst te schrijven, maar niet verwacht er reeds een andere priester in diezelfde functie werkzaam te vinden. Zo zag hij zijn taak reeds voldoende door anderen volbracht. Daarom had Suitbertus' aanwezigheid hem aanvankelijk gehinderd, maar nu was hij over de teleurstelling heen en kon hij de waarde van Sasbouts oplossing erkennen. Voortaan wilde hij graag in Delft blijven, waar hij vaste voet had gekregen en zich bovendien geen betere collega dan Suitbertus kon wensen. Over Stalpart wordt in deze en in de enkele andere brieven die van Simons bewaard zijn, met geen woord gerept. Ze zullen elkaar niet of nauwelijks

⁷⁰⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 223.

⁷¹⁾ AOBC. nr. 282 fol. 3223.

ontmoet hebben. Suitbertus had intussen in genoemde brief van 18 okt. 1612 tegenover de apostolische vicaris niet minder zijn verwondering en teleurstelling tot uitdrukking gebracht. Uit een gesprek met Engelbertus, de enige die ter plaatse vanaf het begin op de hoogte blijkt geweest te zijn, had hij begrepen dat Stalpart tot pastoor en Simons tot diens helper was aangesteld. Vol verwondering over Sasbouts plotselinge verandering bood hij niettemin zijn volledige onderwerping aan. Het uitdrukkelijk noemen van Stalparts pastoorsbenoeming als reden van zijn teleurstelling wettigt het vermoeden dat hij had verwacht dat een ander zou worden benoemd, het meest voor de hand liggende is dat hij zichzelf als Bernardus' opvolger had gedacht. Hij zal dan een van de priesters zijn geweest waaruit de Delftenaren hadden kunnen kiezen. Toen de keuze op Stalpart viel, die ziek in Den Haag lag en voorlopig tot werkloosheid was gedoemd — een keuze waar Sasbout mede om die reden misschien niet op gerekend had — legde de vicaris er zich bij neer, maar benoemde twee helpers. De ene, Simons, was van de aanvang als kapelaan voor Delft bestemd, de andere werd het toen de keuze op Stalpart viel. Suitbertus zal van te voren aanwijzingen gekregen hebben dat hem een pastoorsbenoeming voor Delft te wachten stond, bv. in de brief van 7 of van 9 okt. Toen de vicaris ten gevolge van de anders uitgevallen keuze van zijn moeilijke oud-stadgenoten zijn plan moest herzien, verwittigde hij onmiddellijk de Haagse aartspriester van zijn beslissing, die deze op zijn beurt doorgaf aan Suitbertus. Dat Sasbout daarbij twee helpers voor Delft bestemde, schijnt Suitbertus eveneens te zijn ontgaan. Deze opvatting verklaart ook des te beter waarom Suitbertus steeds als voornamer wordt beschouwd, al spreekt hierin misschien tevens afkomst en vooral ancienniteit een rol. Toen Sasbout uiteindelijk tot verplaatsing van een van beiden besloten had, had de Hagenaar de eerste keus. Hij mocht kiezen tussen drie plaatsen ⁷²⁾). Het zullen wel Rotterdam, Leeuwarden en Delft zelf zijn geweest. Hij koos het laatste, op grond van het feit dat hij zich nog te jong en te zwak van karakter voelde om „alleen het boosaardige pogen van bepaalde lieden die de kerkelijke rust willen verstoren” — later spreekt hij concreter van het drijven van de jezuiten en hun aanhang — „te kunnen breken”. Daarom wilde hij liever onder een ander blijven staan. Maar hij was bereid te handelen zoals zijn overste het verlangde. De aangehaalde beweegreden pleit tegen de opvatting dat hij aanvankelijk op het

⁷²⁾ S.P. aan S.V. dd. 16 nov. 1612 (AOBC. nr. 282 fol. 3224).

pastoraat had gerekend, maar een dergelijke motivering kan tijdens deze weken mede door de ondervonden moeilijkheden zijn gegroeid. De wil om te gehoorzamen deed hem tenslotte motieven zoeken. Bovendien voelde hij zich slechts op één punt te jong en te zwak: tegen de drieste ruziestokers. De eigenlijke reden was ongetwijfeld dat hij in deze weken voor Delft was gaan voelen, omdat hij er resultaten mocht boeken. Toen hij later in feite naast Stalpart werkte, was er van een verlangen diens leiding te volgen niets te merken, terwijl hij, in zijn houding tegenover de regulieren onverzoenlijk, zich daarin allerminst timide toonde.

De apostolische vicaris ging met Suitbertus' keus akkoord en sindsdien hing dus Johannes Simons een verplaatsing boven het hoofd. Toch duurde het nog een hele tijd voor het zover was. Omstreeks Kerstmis arbeidde hij veertien dagen te Rotterdam. Hij was er door de Haagse aartspriester heengezonden, zoals hijzelf Sasbout in een brief van 9 jan. 1613 schreef ⁷³⁾. Ook in de volgende maanden vertoefde hij er nog meermalen. Hij zou er door Sasbout tot ordinarius zijn benoemd, als de Rotterdammers hem hadden willen hebben. Vlak nadat Stalpart de pastorele bediening voor de eerste maal had uitgeoefend, kwam nl. een plechtige deputatie Rotterdamse katholieken de pastoor dringend verzoeken zich bij hen te vestigen. Hij wees er hen op dat het onmogelijk was, nu de Delftenaren hen voor waren geweest, maar Johannes Simons die al enige malen bij hen was geweest konden ze van de aartsbisschop, zoals Stalpart hier de apostolische vicaris betitelde, gemakkelijk krijgen ⁷⁴⁾. Ze wilden echter een Hollander en nooit heeft hij ze zover kunnen krijgen dat ze de Groninger namen. Overigens had ook Simons van zijn kant weinig sympathie voor Rotterdam, hoewel hij het met een aantal katholieken en zelfs met de jezuiet pater Viering goed kon vinden. Toen hij in die dagen een brief van Sasbout ontving, was hij luidens zijn brief van 9 jan. 1613 niet weinig opgelucht dat er geen benoeming voor Rotterdam in stond. Het liefst bleef hij in Delft, maar vooral zou hij toch graag zekerheid hebben over een standplaats ⁷⁵⁾. Begin april wist hij echter nog steeds niets. Tussen Pasen (7 april) en Pinksteren (26 mei) wilde hij een bezoek brengen aan zijn vaderstad Groningen om in ieder geval vóór Pinksteren weer in Delft te zijn ⁷⁶⁾. Op 7 mei vertrok hij, maar

⁷³⁾ AOBC. nr. 282 fol. 3273.

⁷⁴⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 224.

⁷⁵⁾ AOBC. nr. 283 fol. 3273.

⁷⁶⁾ E.K. aan S.V. dd. 2 aug. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3456).

na maanden was hij nog niet terug. In augustus achtte de Haagse aarts-priester zijn terugkeer dringend noodzakelijk, aangezien behalve Stalpart ook Suitbertus ziek lag, terwijl Rotterdam zelfs geheel zonder priester was. Eind september vond Engelbertus het echter niet meer nodig, omdat Suitbertus weer beter was en deze Delft voldoende kon verzorgen ⁷⁷⁾). Van 24 tot 28 oktober was Simons eindelijk weer in de stad, maar de bedoeling is niet duidelijk. Op 25 okt. schreef Suitbertus nl. aan de vicaris: Gisteren is mr. Johannes Simonis hier gekomen „allatum bona sua” om op Simon en Judas (28 okt.) weer weg te gaan ⁷⁸⁾). Het schijnt te betekenen dat hij zijn bezittingen kwam ophalen, maar letterlijk staat er dat hij ze kwam brengen, zodat hij dan pas terug zou zijn gekomen uit Groningen. Daarna zou hij dan even bv. Rotterdam hebben kunnen verzorgen. In ieder geval is hij niet in Zuid-Holland gebleven. Rond Pasen 1614 arbeidde hij minstens zes weken als ambulante missionaris in Groningen en op het Groningse platteland ⁷⁹⁾). In datzelfde jaar kreeg hij een vaste plaats en werd pastoor in Groothuizen, Ursem en Avenhom ⁸⁰⁾). In Rovenius' missieverslag van 1616 en 1617 is er voor Delft dan ook slechts van twee seculieren sprake. Een moeilijkheid is hoe de Groninger onder de jurisdictie van Haarlem zou zijn geraakt. We kunnen bezwaarlijk veronderstellen dat het aartsbisdom hem niet nodig had, terwijl Haarlem juist om een priester verlegen zou hebben gezeten. Men moet blijkbaar de grenzen tussen de bisdommen niet al te nauw nemen. Een min of meer verwant geval is dat van Joannes Bugge die, uit Delft afkomstig, vanaf zijn priesterwijding in 1618 steeds in het Haarlemse werkzaam is geweest ⁸¹⁾). De seculieren waren in de keuze van hun standplaats blijkbaar betrekkelijk vrij. De natuurlijke gebondenheid tussen de beide stukken van het ene gewest Holland zal mede een rol hebben gespeeld. Bij Johannes Simons liggen de zaken echter enigszins anders. Hij was immers afkomstig uit het oude bisdom Groningen, waar hij althans enige tijd heeft gearbeid. Dit bisdom stond sinds 1611 onder het kapittel van Haarlem. Duidelijk blijkt hier hoe stiefmoederlijk het gebied werd behandeld. Niet alleen ontving het geen priesters, maar zelfs werd een geboren Groninger — zij het uiteraard met diens volledige instemming — aan

⁷⁷⁾ E.K. aan S.V. dd. 2 aug. en 27 sept. 1613 (idem fol. 3456 en 3517).

⁷⁸⁾ AOBC. nr. 283 fol. 3553.

⁷⁹⁾ J.S. aan S.V. dd. 26 april 1614, (idem fol. 3686).

⁸⁰⁾ AAU. 67 (1948) blz. 42 (met lit.) en 50; Bat. Sacra, II blz. 441.

⁸¹⁾ De Katholiek 60 (1871) blz. 58-59.

zijn vrijwel volkomen verweesde geboortestreek onttrokken ⁸²⁾).

Het is gewenst hier nader in te gaan op de juridische verhouding van Stalpart tot de andere priesters te Delft, met name tot Suitbertus ⁸³⁾. Simons, die maar kort in Delft gewerkt heeft, kunnen we hier gevoeglijk buiten beschouwing laten; de verhouding tot Makeblijde komt verderop ter sprake. Sasbout stond voor de moeilijkheid de kerkelijke organisatie in de opstandige gewesten feitelijk weer geheel opnieuw te grondvesten, hoezeer deze naar zijn inzicht theoretisch nog intact mocht zijn gebleven. Nu valt het uit enkele zijner brieven bijzonder sterk op hoezeer hij bij zijn maatregelen allereerst lette op het praktisch nut, van strikt pastoreel standpunt uit gezien. Het ging er hem beslist niet om zich klare en overtuigende juridische argumenten te verschaffen in de strijd tegen de regulieren. Hierin schijnt hij af te wijken van zijn opvolger Philippus Rovenius. Sasbout miste voor dergelijke theoretische motiveringen vermoedelijk ook wel de intellectuele belangstelling. Het is misschien zelfs de vraag of hij er het vereiste orgaan voor bezat. Omdat het bovendien zeker vanuit Keulen zo moeilijk was uit te maken wat de zielzorg in de nieuwe omstandigheden eiste, hebben zijn oplossingen zo vaak dat vage of onrijpe dat verschillende van zijn priesters ergerde en kriebelig maakte. Sasbout beoogde daarbij zeker niet een herstel van de feitelijke toestand van vroeger. Delft zelf is er een goed voorbeeld van. Vroeger waren er twee parochies geweest, de Sint-Hippolytus en de Sint-Ursula. In 1599 en evenzo in 1612 benoemde hij er echter maar één pastoor. In eerstgenoemd jaar zal wel hetzelfde praktische motief gegolden hebben dat in 1612 van kracht was: de gelovigen van de beide parochies waren niet meer uit elkaar te houden. Wat hij later overal trachtte door te voeren, zag hij reeds hier als de beste oplossing. De apostolische vicaris wilde nl. dat overal een pastoor als pastor primarius de opperleiding had, waarvan alle andere zielzorgers in die plaats, seculieren en regulieren, tot op zekere hoogte afhankelijk waren. Zo zou er, meende hij, een grotere eenheid en nauwere eensgezindheid te verkrijgen en te handhaven zijn tussen gelovigen en priesters. We mogen echter ook wel veronderstellen dat Sasbout in de eigenaardige en eigenlijk zonderlinge constructie die hij schiep, tevens

⁸²⁾ L. J. Rogier, *Gesch. Kath. in N.-Nederland in de 16e en 17e eeuw*, II blz. 463 en 490.

⁸³⁾ Zie hiervoor L. C. Michels in *BGBH.* 40 (1921) blz. 361-369; N. Broedersens, *Historia Pastorum Delphensium* § I num. XXVI fol. 14 en § II num. III-VII fol. 18-22; L. J. Rogier, *Gesch. Kath. in N.-Nederl. in de 16e en 17e eeuw*, II blz. 56vv.

een middel zag om de regulieren aan banden te leggen en onder zijn gezag te krijgen of te houden. Elke pastor primarius was immers steeds een seculier en de zaak van de apostolische vicaris van harte toegedaan. Broedersen, die ons in zijn geschrift over de kerkelijke geschiedenis van Delft uitvoerig over deze kwestie inlicht, trekt in dit verband een vergelijking met de situatie in de eerste christelijke eeuwen, toen in elke stad een priestercollege het gezag uitoefende onder leiding van de bisschop. Wel kregen ook de andere priesters in zo'n plaats van Sasbout vaak de drie pastorele bevoegdheden, in Delft zowel Suitbertus als Makeblijde, maar ze moesten de pastor primarius als zodanig erkennen en hem bv. de namen van de gedoopten en gehuwden doorgeven. Was de hoofdpastoor afwezig, dan trad een andere in zijn plaats. Daarom heet slechts Stalpart pastoor of ordinarius; Suitbertus en Simons waren adiutores of coadiutores. Ter verduidelijking spreekt Sasbout van quasi sacellani sive subservitores ⁸⁴). Bij afwezigheid werd Stalpart door Suitbertus vervangen, maar deze was in de ogen van zijn overste dus slechts „zo iets” als kapelaan. Canoniek achtte Sasbout zijn functie, te oordelen naar de verduidelijking, niet. Feitelijk had hij de zorg over de begijnen en over de zusters van het vroegere Sint-Agathaklooster van Stalparts voorganger overgenomen. Maar pas in juli 1615 kreeg hij van Rovenius officieel de benoeming tot rector en moderator van het begijnhof en van het klooster van Sint Agatha alsmede de officiële bevoegdheid de pastoralia in Delft en omstreken ad instar pastoris uit te oefenen, en al het andere te doen wat rechtens of krachtens gewoonte hun aan wie de pastorele functies werden toevertrouwd toekwam, mits hij met de pastor primarius en aartspriester in goede verstandhouding bleef en hem eerde in die punten waarin het passend was ⁸⁵). Toch verklaarde Suitbertus reeds op 25 okt. 1613 aan de apostolische vicaris dat hij de munia pastoralia uitoefende, terwijl in een volgende brief blijkt dat hieronder in ieder geval vielen doop en huwelijk. De namen gaf hij dan door aan Stalpart, zoals hij verplicht was ⁸⁶). Al is het op zichzelf mogelijk dat deze drievoudige benoeming geschiedde met het oog op de onderlinge moeilijkheden die er tussen de beide seculieren waren (hfdst. IV), veel waarschijnlijker is het dat de organisator

⁸⁴) S.V. aan St.v.d.W. dd. 16 nov. 1613 (AOBC. nr. 324 fol. 1542-1543, verduidelijking van de termen op fol. 1543); vgl. Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 231-232.

⁸⁵) N. Broedersen, *Historia Pastorum Delphensium* § II num. V fol. 20-21; vgl. Bat. Sacra II blz. 226.

⁸⁶) S.P. aan S.V. dd. 25 okt. en 29 nov. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3553 en 3587).

Rovenius de verhoudingen ook juridisch klaar in authentieke akten wilde bepalen. Tevens sprak hier o.i. zeer duidelijk de tendens mee de hiërarchie zo veel mogelijk te herstellen en intact te houden. Maar wat bij Rovenius heel duidelijk is, hoeft dat nog niet te zijn bij Sasbout. Voor Sasbout sprak in hoofdzaak de onmiddellijke pastorele zorg. Merkwaardig is in dit verband Broedersens opmerking. Na zijn vergelijking met de oude christen-tijden geeft hij aan dat Sasbouts plan op de duur schipbreuk heeft geleden. De omstandigheden verhinderden in deze streken het succes. Bovendien leken de voorrechten, in zo'n stad aan de pastor primarius gegeven, teveel op de voorrechten die een aartspriester krachtens het algemene recht toe-kwamen. Aanvankelijk had ook Rovenius Sasbouts opzet nog trachten te handhaven, maar het leverde in de praktijk zoveel moeilijkheden op dat hij er tenslotte van was afgestapt en „teruggekeerd tot het algemene recht”, zoals Broedersens het formuleert, door aan elke parochie van een stad weer een eigen pastoor te geven.

In het begin van zijn pastoraat had Stalpart erg veel moeite met het vinden van een geschikte woning en van de nodige inkomsten. Voordat hij zijn pastorele functies aanvaardde, verklaarde hij met de situatie niet te-vreden te zijn als men niet het nodige onderhoud kon garanderen⁸⁷). Enkele curatoren die hiervoor moesten zorgen, zagen geen kans aan de f 300 te komen die jaarlijks nodig werden geoordeeld. Het is te begrijpen, omdat de Delftse katholieken al zwaar waren aangeslagen voor de recog-nitiegelden aan de schout, die feitelijk ten laste kwamen van een slechts kleine groep. Voor 1612 hadden ze tot dat doel reeds f 1000 bijeen moeten brengen⁸⁸). Het is niet geheel duidelijk of dit een jaarlijkse som was, of slechts een bijdrage voor één keer. In Dusseldorpius' Annales, waaraan deze bijzonderheid is ontleend, wordt min of meer de indruk gewekt dat ze alleen in dat jaar betaald is. Over andere jaren wordt geen uitspraak gedaan. Vele tientallen jaren later werden er jaarlijks blijkbaar bedragen van f 2000 tot f 2200 voor de schout neergeteld. Sinds 1691 zijn deze echter verminderd tot f 1600, waarvan f 900 werd bijeengebracht door de seculiere staties op het Bagijnhof en de rest door de jezuiten. Daarom zullen reeds in het begin

⁸⁷) S.P. aan S.V. dd. 9 aug. 1613 (idem fol. 3464).

⁸⁸) R. Fruin, Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales blz. 428, alwaar echter de indruk wordt gewekt dat de overeenkomst met de schout reeds begin 1612 werd aan-gegaan, louter „ut mitius ageret”. Dit stemt beter overeen met: H. E. van Berckel, Pries-ters te Delft en Delfshaven 1641-1696, in BGBH. 25 (1900) blz. 255vv.

van de zeventiende eeuw jaarlijks aan de schout recognitiegelden zijn betaald. Voor de ongehoorde grootte van het bedrag in 1612 kan echter een speciale reden gegolden hebben. Ze heeft mogelijk in verband gestaan met de dood van zowel Cornelis Duyst als van de seculiere pastoor, waardoor er nieuwe geestelijken kwamen, die zich opnieuw een zekere vrijheid van handelen hebben moeten kopen. Bovendien moet ook voor de twee kapelaans misschien een bepaalde som zijn neergeteld. Op een vergadering over de financiële aangelegenheden bleken de burgers niet geneigd hun bijdrage te verhogen. Verdere gegevens ontbreken, maar men kan zich afvragen waar de inkomsten van de vorige pastoor gebleven waren. Men zou verwacht hebben dat de nieuwe pastoor zou treden in alle rechten en plichten, maar ook voorzover mogelijk in alle eventuele materiële gemakken van zijn voorganger. In feite was het echter Stalparts kapelaan die en de inkomsten en het huis op het Bagijnhof, waar Bernardus van Steenwijk gewoond had, overnam. Waarschijnlijk is Stalpart hierin de dupe geworden van zijn ziekte. Voorlopig kwam immers alleen Suitbertus. Hij betrok nu de woning die voor een nieuwe seculiere priester leegstond. De katholieken op het Bagijnhof hielden hem in feite niet voor een kapelaan, maar beschouwden hem althans al heel spoedig als Bernardus' opvolger op het Bagijnhof. Het blijkt later duidelijk uit de moeilijkheden die Stalpart met de bewoners ervan had, gelijk we nog zullen zien ⁸⁹⁾). Suitbertus genoot tevens de inkomsten die voor deze seculier bestemd waren geweest. Hij ontving ze nl. niet uit de gemeenschappelijke kas, die door de curatoren werd beheerd, maar uit de aparte giften die hem door de bewoners van het Hof werden geschonken. Het is mogelijk, maar gezien Stalparts standpunt vóór hij pastoor werd allerminst waarschijnlijk, dat de nieuwe pastoor sindsdien noodgedwongen althans ten dele van zijn eigen inkomsten heeft geleefd, zoals vele andere priesters toen deden en zijn kapelaan dat ook voor hem vanzelfsprekend achtte ⁹⁰⁾).

Ook met de woning vlotte het aanvankelijk niet erg. In het begin logeerde hij ten huize van de brouwers uit de „Verkeerde Werelt” aan de Pontemarkt, thans Brabantse Turfmarkt ⁹¹⁾). Of hij voor zijn vertrek naar Spa nog bij iemand anders heeft ingewoond, is niet zeker. In ieder geval vond hij zijn verblijfplaats vanwege het lawaai van voetgangers en ambachtslieden

⁸⁹⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 229-232 en 236.

⁹⁰⁾ Zie noot 87 en AAU. 1 (1873) blz. 209.

⁹¹⁾ Zie hfdst. IV; N. Broedersen, *Historia Pastorum Delphensium* § III num. I fol. 25.

niet geschikt. Maar een andere woning kon men lange tijd niet voor hem vinden. Toen medio augustus 1613 de Utrechtse provicaris Johannes Wach-telaer en Franciscus Dusseldorp tijdens hun visitatiereis een aantal voor-aanstaanden uit de stad welwillend hadden toegesproken en tot nog grotere krachtsinspanning hadden aangemaand, verdubbelden de curatoren hun activiteit. Bij Stalparts terugkeer waren ze inderdaad in staat een tamelijk geschikt verblijf aan te bieden bij de stratenmaker Willem Bartelsz., al duurde het wegens de ziekte van de vrouw des huizes nog even voor hij erheen kon gaan ⁹²). In die tussentijd woonde hij bij een der curatoren ⁹³). Sinds einde 1616 had Stalpart een eigen huis op het Bagijnhof, dat hij met grote kosten dank zij de welwillendheid van enige katholieken liet in-richten ⁹⁴). Het is sindsdien altijd pastorie gebleven, gelijk zijn bedoeling was geweest. Bij het Utrechtse Schisma kwam het door de toenmalige pas-toor Nicolaas Broedersen in oud-katholieke handen en was het een der haarden van onverzoenbaar verzet. Hij trok dus niet in, zoals Hoogewerff meende ⁹⁵), bij zijn jongere broer Jacob die met zijn gezin ook op het Bagijn-hof woonde. Het is voor een beter begrip gewenst hier iets nader in te gaan op de eigendomsrechten van de huizen op het Bagijnhof. Bij de confiscatie van kerkelijke goederen na de overgang werd in Amsterdam het Bagijnhof, waarvan de woningen aan afzonderlijke personen toebehoorden, vrijgesteld: het werd dus niet als kerkelijk goed aangemerkt ⁹⁶). Hetzelfde schijnt van het Delftse Bagijnhof te moeten worden gezegd. Vóór de overgang konden meisjes van de beheersters van het Hof een huisje in eigendom verwerven, dat echter naar het schijnt na haar dood weer aan de stichting terug moest komen. Na de overgang bleven de huisjes echter definitief in handen van degenen die ze gekocht hadden, want na hun dood konden ze die vermaken aan wie ze wilden. Voor katholieken rezen hierbij allerlei gewetensvragen in verband met de geestelijke herkomst der goederen, waarover Suitbertus de apostolische vicaris een oplossing vroeg ⁹⁷). Er ontwikkelde zich sinds-

⁹²) E K aan S V dd 5 sept 1613 (AOBC nr 283 fol 3488)

⁹³) S P aan S V. dd 6 sept 1613 (idem fol 3489)

⁹⁴) Haarl. Bijdr 59 (1941) blz 240, N Broedersen, *Historia Pastorum Delphen-sium* § III num. I fol 25.

⁹⁵) Nederlandse dichters in Italie in de 17e eeuw, in: Meded. Nederl. Hist. Instituut te Rome 3e reeks dl. VI blz 48-49.

⁹⁶) J F van Beeck Calkoen, *Onderzoek naar den Rechtstoestand der geestelijke en kerkelijke goederen in Holland na de Reformatie* (Amsterdam 1910) blz 273vv.

⁹⁷) S P. aan S V. dd 19 juli 1613 (AOBC. nr 283 fol 3445).

dien echter een geheel nieuwe situatie. In 1616 waren er nog maar acht of negen begijnen over⁹⁸). Deze woonden uiteraard nog op het Bagijnhof. Maar er hadden zich ook klopjes gevestigd die geen begijnen waren, en zelfs hele gezinnen. Men denke maar aan Stalparts broer Jacob. Ze waren niet eens meer allen katholiek. In 1627 waren er in totaal zevenentwintig eigenaars⁹⁹). Dat ook Stalpart zich in het Bagijnhof een woning verwierf en er zich vestigde, was dus op zichzelf niet zo opvallend. Een kapel heeft hij in deze woning echter nooit gehad¹⁰⁰). Het zal hem te gevaarlijk zijn geweest, zoals ook de jezuiten in Amsterdam later om die reden met opzet hun kerk niet aan huis hadden¹⁰¹).

Terwijl Stalpart na zijn terugkeer weer in Den Haag ziek lag, ontving hij een brief van Johannes Wachtelaer uit Utrecht, gedateerd 3 okt. 1613, waarin hem werd meegedeeld dat hij benoemd was tot aartspriester. Reeds in 1609 waren Engelbertus van Kenniphoven, Rumoldus van Medenblick en Bernardus van Steenwijk door de apostolische vicaris tot aartspriester aangesteld¹⁰²), gelijk we eens in een afzonderlijk artikel hopen aan te tonen. De benoeming van Stalpart dient men dan ook te beschouwen als een voorziening in de vacature, ontstaan door de dood van Bernardus van Steenwijk. Krachtens een speciale opdracht was Sasbouts vertegenwoordiger Johannes Wachtelaer samen met Franciscus Dusseldorp in aug. 1613 te Delft en omliggende plaatsen persoonlijk een onderzoek komen instellen, waarna uit Keulen via Utrecht Stalparts benoeming afkwam tot aartspriester van de Delftenaren en de Rotterdammers. Na Van Steenwijks dood had de Haagse aartspriester een tijdlang zijn aartspriesterlijke zorg ook over het Delftse gebied uitgestrekt. Hij was bv. regulerend opgetreden inzake het werkteerein van Johannes Simons. Niet Stalpart maar Van Kenniphoven stuurde deze jonge priester naar Rotterdam en overlegde met de inwoners aldaar¹⁰³). Dit geschiedde niet op uitdrukkelijk bevel van de apostolische

⁹⁸) Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 240. ⁹⁹) Gemeentearchief van Delft 1e afd. nr. 1755 fol. 513v en vv. ¹⁰⁰) Broedersen l.c.

¹⁰¹) Van Hoeck S.J., Schets gesch. jezuiten in Nederl. blz. 28.

¹⁰²) Zie S.V. aan E.K. dd. 11 mei 1609 (AOBC nr. 322 fol. 857v) en E.K. aan S.V. dd. 26 juni en 25 sept. 1609 (AOBC. nr. 279 fol. 2162 en 2225); zie ook L.J. Rogier, De aartspriesterschappen van de Hollandse Zending, in AAU. 62 (1938) blz. 129vv., speciaal blz. 133, W. Nolet-P.C. Boeren, Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen (Amsterdam 1951) blz. 296vv.

¹⁰³) E.K. aan S.V. dd. 20 dec. 1612 (AOBC nr. 282 fol. 3246), J.S. aan S.V. dd. 9 jan. 1613 (idem nr. 283 fol. 3273).

vicaris, maar mag eenvoudig afgeleid worden uit een ruime interpretatie van de aan de Haagse aartspriester in 1609 verleende bevoegdheden. Stalpart zelf was overigens met diens bemoeiingen maar matig ingenomen. In een brief aan Wachtelaer, vermoedelijk vanuit Spa verzonden, liet hij duidelijk doorschemeren dat hij vrij wilde worden van het gezag van de Haagse aarts-priester, die het recht van visitatie over Delft opeiste ¹⁰⁴). Zo althans heeft Wachtelaer het opgevat en omwille van de vrede achtte hij het maar beter toe te geven. In deze geest schreef hij dan ook aan de apostolische vicaris. Mede op deze grond zal Stalpart tot aartspriester zijn benoemd. Toen de Haagse aartspriester zich ook daarna nog met de Delftse zaken wilde in-laten, aarzelde Stalpart niet hem vlakweg te zeggen dat zijn gezag aldaar nu geëindigd was ¹⁰⁵).

Stalparts aanstelling gaf overigens al aanstonds aanleiding tot enige moeilijkheden. Vooreerst was bij de officiële benoeming de term deken ge-bezigd, niet die van aartspriester. Totdantoe moet ter plaatse alleen of hoofdzakelijk de benaming aartspriester in gebruik zijn geweest. Want vele eenvoudige gelovigen vroegen zich nu af of de beide namen elkaar dekten. Engelbertus van Kenniphoven had zich die vraag reeds in 1609 gesteld en bevestigend beantwoord. In een brief aan Sasbout van 26 juni 1609 spreekt hij van het recht van een aartspriester of deken. Hij meende echter goed te doen er tussen haakjes aan toe te voegen: „wat in het recht hetzelfde blijkt te zijn” ¹⁰⁶). Tegelijkertijd geeft hij nog een nadere verklaring, als hij schrijft: „Vroeger werden dergelijke personen hier overal (hic passim) provisoren of dekens genoemd, in het Mechelse heten ze echter aartspriesters of districts-dekens of ook wel landdekens. Terwijl er daar slechts één aartsdiaken is, bevindt er zich bijna in elke stad een aartspriester.” Sasbout was dezelfde overtuiging toegedaan: ook hij gebruikt de termen aartspriester en deken door elkaar.

Intussen blijken nog in 1613 de grenzen van ieders district niet nauw-keurig bepaald te zijn geweest, terwijl er eveneens nog grote onzekerheid bestond aangaande de aard van het ambt en de daaraan verbonden bevoegd-heden. Als in 1609 bleef de apostolische vicaris de afbakening der grenzen overlaten aan de betrokkenen zelf. Van Kenniphoven vroeg hem op 23 okt.

¹⁰⁴) J. Wachtelaer en F. Dusseldorpius aan S.V. dd. 11 sept. 1613 (idem fol. 3515).

¹⁰⁵) E.K. aan S.V. dd. 25 okt. 1613 (idem fol. 3552).

¹⁰⁶) Zie noot 102: E.K. aan S.V. dd. 26 juni 1609.

1613, of nu ook de Schiedammers ja dan neen onder het gezag van de deken van Delft en Rotterdam waren geplaatst ¹⁰⁷). In een brief van 16 nov. van datzelfde jaar aan Stalpart ging Sasbout uitvoerig op de grenzenkwestie in ¹⁰⁸). Hij wees erop hoe totnutoe wel de kern van elk gebied vaststond, maar de tussengelegen streken waren nog onverdeeld. Toch leek het hem om moeilijkheden te voorkomen beter dat deze alsnog werden gesplitst. Voor een definitieve regeling achtte hij echter aanwijzingen van de aartspriesters onontbeerlijk. Wel gaf hij zijn mening: Rijswijk hoorde z.i. bij Den Haag, Voorburg bij Leiden, omdat het een op Den Haag, het ander op Leiden betrokken was. Beide waren echter ook sterk op Delft georiënteerd. Zo schenen ze tot Delft te moeten worden gerekend. Dan konden ze ook de hulp van derden benutten. Langzamerhand zou wel duidelijk worden wat het beste was. Vandaar dat hij herhaaldelijk aandrang op nauwe samenwerking. De opvattingen van de Haagse aartspriester vinden wij neergelegd in een schrijven van 22 nov. 1613, een antwoord op een niet bewaarde brief van zijn superior van 8 of 9 november. Volgens hem konden de grenzen wat de steden betrof gemakkelijk worden bepaald, maar de dorpen gaven moeilijkheden. Daarom was hij ervoor in zo nauw mogelijk overleg te blijven samenwerken, zoals dat met Bernardus en Rumoldus gebeurde. Schiedam, Delft en Rotterdam lagen evenwel dicht bij elkaar en konden geschikt met elkaar verbonden worden, zoals hij al eerder geschreven had ¹⁰⁹). Op grond van deze gegevens kunnen we ons voor de dorpen en het platteland wel het best een soort driemanschap voorstellen, waarbij ofwel gemeenschappelijk een oplossing werd gebracht ofwel, wanneer er bv. haast bij was, door diegene die het eerst in de moeilijkheid werd gemengd. Het is uiteraard een regeling die voldeed, zolang het aantal priesters en gelovigen nog klein was en gemakkelijk te overzien. En ook dan nog lagen conflicten voor de hand. De strubbelingen tussen Stalpart en Van Kenniphoven wijzen er al op. Het karakter van Van Kenniphoven leende zich niet zo gemakkelijk voor samenwerking. Op den duur moet evenwel een volkomen onhoudbare toestand zijn ontstaan en vandaar is men, geleid door de ervaring, overgegaan tot een nauwkeurige districtsindeling.

Niet minder onzekerheid bestond er voor een Van Kenniphoven of een Stalpart nog lange tijd over de rechten en bevoegdheden van hun nieuwe

¹⁰⁷) E.K. aan S.V. dd. 23 okt. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3550).

¹⁰⁸) S.V. aan St.v.d.W. dd. 16 nov. 1613 (AOBC. nr. 324 fol. 1543).

¹⁰⁹) E.K. aan S.V. dd. 22 nov. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3580).

functie. Bij de benoeming van Engelbertus van Kenniphoven was de apostolische vicaris in zijn formulering zeer voorzichtig geweest, maar hij vermaande de nieuwe aartspriester tegelijkertijd, bij de uitoefening van zijn taak in gewetenszaken niet scrupuleus te zijn. Aangaande vele punten echter liet hij hem in feite in het onzekere, eenvoudig omdat hij zelf geen oplossing wist. Daarom liet hij de aartspriester in zijn beslissingen vrij, maar wenste er wel van op de hoogte te blijven hoe deze zijn ambt in feite uitoefende, niet in het minst om zich zo zelf langzamerhand een oordeel te kunnen vormen. Bij Stalpart's benoeming kwam ook deze kwestie opnieuw aan de orde. Vooral met het oog op degenen die zo sterk op de hand van de regulieren waren, wilden zowel de aartspriester van Den Haag als de nieuw-benoemde een authentieke benoemingsakte, waarin al hun rechten en bevoegdheden duidelijk omschreven werden. Stalpart achtte ze vooral nodig met het oog op de Rotterdammers, aangezien hij hen sinds de komst van de nieuwe jezueet in hun gezindheid tegenover hem veranderd vond. Daarom maakte hij gebruik van Wachtelaers schriftelijke mededeling, dat Stalpart desgewenst van de apostolische vicaris een schriftelijke bevestiging van zijn benoeming kon verkrijgen ¹¹⁰). Ook Engelbertus van Kenniphoven wendde zich in die dagen met een uitvoerig schrijven tot Sasbout om aan te dringen op authentieke akten bij het verlenen van benoemingen en faculteiten ¹¹¹). Stalpart kreeg nu inderdaad van de apostolische vicaris een authentieke benoemingsakte. Het officiële stuk is helaas verloren gegaan, maar merkwaardig is Sasbouts commentaar in het begeleidend schrijven van 16 nov. 1613 ¹¹²):

Ik zend u de brief, zoals u die voor de Rotterdammers verlangd hebt. Ik heb me hierin moeite gegeven om zo de waarheid te formuleren, dat ik vooringenomenen niet zou stoten. Alles is duidelijk. Naderhand zal ik indien nodig nog duidelijker kunnen formuleren, overeenkomstig uw aanwijzingen. Ik weet niet of hetgeen ik u nu verleen, een officie is; wat betreft de zorg die het met zich meebrengt, kan het dat wel zijn, zoals dat indertijd aan Sixtius en zijn collega dan ook inderdaad gegeven is, maar verder Ook de oude forma zou ik kunnen gebruiken, maar ten dele past ze niet in

¹¹⁰) Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 226-228.

¹¹¹) E.K. aan S.V. dd. 23 okt. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3550).

¹¹²) S.V. aan St.v.d.W. dd. 16 nov. 1613 (AOBC. nr. 324 fol. 1542-1543) citaat op fol. 1543).

onze tijd, ten dele schijnt ze te moeten worden uitgebreid, tenzij bijzondere gevallen door speciale brieven zouden moeten worden gedelegeerd.

Hier wordt dus lang niet meer zo positief gesproken als in de brief van 3 sept. 1609 aan Van Kenniphoven. Terwijl hij daar zonder meer beweert dat dit ambt vervat ligt in het kerkelijke recht, maakt hij hier allerlei onderscheid. Hij blijft er buiten, of hij een canoniek officie verleent. Ten opzichte van de Haarlemse vicaris Sybrandus Sixtius en diens collega (= ?) is er voor de apostolische vicaris geen enkele twijfel: deze kregen een canonieke waardigheid ¹¹³). Noodgedwongen heeft Sasbout zich nader op de moeilijkheden bezonnen, en vandaar is hij nu veel minder zeker van de zaak. Uit de correspondentie die er over deze zaak tussen Van Kenniphoven, Stalpart en Sasbout gevoerd is ¹¹⁴), wordt duidelijk wat de apostolische vicaris van zijn aarts priesters verwachtte. Ze hielden toezicht op geestelijkheid en volk, en ordenden zonodig de werkzaamheid van de lagere clerus. Hun dispensatiebevoegdheden in huwelijksgevallen zijn wel beperkt gebleven tot de aan de bisschop gereserveerde en, onder bepaalde voorwaarden, enkele zwaardere gevallen. Ze golden echter vrijwel uitsluitend *pro foro interno*. Vermoedelijk mochten de aarts priesters dispensereren in het afkondigen van voorgenomen huwelijken, aangezien daar vanwege het priestergebrek zeker aanvankelijk vaak weinig gelegenheid voor zal zijn geweest, althans op het platteland. Bovendien konden ze dispensereren in de viering van verplichte feesten en de observantie van geboden vastendagen. We mogen veronderstellen dat reeds Sasbout hun eveneens de bevoegdheid heeft gegeven paramenten te wijden, terwijl ze telken jare zorg zullen hebben gedragen voor de distributie van de heilige oliën. Veel belangrijker was de faculteit, die zij vermoedelijk reeds bezeten hebben, om de geloofsbrieven van nieuwgezonden missionarissen op hun waarde te keuren. Biechtjurisdictie en preekverlof konden ze evenwel niet schenken. Al mocht Stalpart die enige jaren later onder Rovenius geven aan een priester in Geervliet ¹¹⁵), dit gebeurde zonder twijfel onmiddellijk in naam van de apostolische vicaris. Stal-

¹¹³) Sixtius moet dus officieel door Sasbout benoemd zijn. De aanstelling op 22 febr. 1615 door Rovenius kan dan niets anders betekenen dan een schriftelijke bevestiging van het reeds door Sasbout verleende officie (zie blz. 104). Vergelijk hierover L. J. Rogier, *Gesch. Kath. in N.-Nederl. in de 16e en 17e eeuw*, II blz. 90.

¹¹⁴) Vooral bovengenoemde brieven van E.K. aan S.V. dd. 23 okt. en 22 nov. 1613 en van S.V. aan St. v.d.W. dd. 16 nov. 1613, maar men zie ook noot 102.

¹¹⁵) Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 235.

part trad dus louter als tussenpersoon op. Weliswaar was in dezelfde brief sprake van een uitbreiding van zijn oorspronkelijke bevoegdheden, maar deze is in lokale zin te verstaan en had alleen betrekking op het gebied waarover hij zijn taak mocht uitstrekken: nl. ook op de „Overmase Eilanden in de buurt”, waaronder het eiland Putten te rekenen viel. Bij de aanstelling op 10 febr. 1631 van Suitbertus Purmerent tot „onze deken of aartspriester” over Delft, Rotterdam, Schiedam en de omliggende plaatsen gaf Rovenius nl. uitvoerig diens bevoegdheden en rechten aan ¹¹⁶⁾, maar het recht biecht-jurisdictie en preekverlof te verlenen ontbreekt. Alle andere bovengenoemde bepalingen vinden we verder inderdaad bijeen. Behalve het recht om paramenten en altaren te wijden, voorzover het geen zalving vereiste, kreeg Suitbertus een uitgebreide bevoegdheid in huwelijkszaken, „omdat er op vele wijzen aangaande de huwelijkscontracten gezondigd wordt”. Hiertoe hoorde o.a. de faculteit te dispenseren in de vierde graad van bloed- en aanverwantschap, echter slechts in foro interno, zoals Engelbertus van Kenniphoven reeds aan Sasbout had voorgesteld, zij het dat hij het ook reeds voor de derde graad gewenst had. Wij hebben dus gegronde redenen aan te nemen, dat de rechten van de aartspriesters in het Zuidhollandse gebied van het oude aartsbisdom Utrecht onder Rovenius niet zo heel veel verschilden van die ten tijde van de eerste apostolische vicaris, die ze met behulp der betrokkenen zelf geleidelijk-aan heeft vastgesteld. Het verschil zal men hoofdzakelijk moeten zoeken in de nauwkeurige afbakening van ieders gebied en in de wijze waarop de aanstelling tot stand kwam, nl. steeds door een authentieke akte. Dit laatste gold trouwens voor alle functies. Het is blijkbaar iets waarmee Rovenius onmiddellijk na zijn benoeming is begonnen, getuige de vele schriftelijke benoemingen door hem in 1615 gedaan. Het waren doorgaans slechts bevestigingen van reeds door Sasbout op een minder officiële wijze verrichte aanstellingen. Dat we hier ter verklaring vooral aan de strijd met de regulieren moeten denken, spreekt wel haast vanzelf. Herhaaldelijk deden echter de aartspriesters voor bepaalde gevallen een beroep op hun apostolische vicaris, die dan een concrete beslissing gaf. Aan een overdreven opvatting van hun rechten hebben deze priesters zich zeker niet schuldig gemaakt. Zo lijkt hun ambt misschien reeds in de aanvang in menig geval in feite niet meer dan een administratief intermedium ¹¹⁷⁾, een indruk die nog versterkt wordt door het feit dat Sas-

¹¹⁶⁾ AOBC. nr. 726; vgl. Protocoll van G. van Moock dd. 10 febr. 1631 (AOBC. nr. 560 fol. 86v-87).

¹¹⁷⁾ Vgl. L. J. Rogier in AAU. 62 (1938) blz. 153.

bout erop stond van al hun doen en laten voortdurend op de hoogte te worden gehouden. In moeilijke gevallen waar geen haast geboden was, zal men het veiliger geoordeeld hebben de zaak eerst met de apostolische vicaris te bespreken. Ook dit was een gevolg van het nauwe schriftelijke contact waartoe Sasbout vanuit Keulen zijn priesters herhaaldelijk aanspoorde.

Duidelijk komt ook inzake het aartspriesterschap naar voren dat zeker bij Sasbout de allereerste grond voor de (weder)oprichting van dit instituut niet heeft gelegen in de tendens om de hiërarchische waardigheden te continueren. Toch mag men dit motief geenszins verwaarlozen. Op dit punt is een brief van Sasbouts zaakgelastigde te Rome, Gravius, illustratief, waarin hij op 10 dec. 1611 naar de vicaris aangaande de regulieren schreef ¹¹⁸⁾:

Ik ben van mening dat u zonder enige reden bang bent dat ze u zullen overheersen. Wat is immers het geval? Er zijn er maar enkelen in enkele steden, in steden zeg ik die hoe dan ook reeds door gewone zielzorgers worden bediend (*d.i. door seculieren*). En dan nog vrezen dat ze zullen overheersen? Handel zo dat uw hiërarchie in al haar geledingen vaststaat: de bisschop moet zijn vicarii hebben, de deken; deze weer hun medewerkers, de pastoors die hun schapen kennen.

Deze gedachte was ook het uitgangspunt van Van Kenniphoven, toen hij in zijn brief van 23 okt. 1613 betoogde dat de aartspriester een authentieke benoemingsbrief moest ontvangen: „Het is immers uw wil heel de kerkelijke orde te handhaven.” Zo moet ook Sasbout daaraan gedacht hebben, maar hij vond het persoonlijk niet belangrijk. Had de bedoelde tendens primair bij hem voorgezet, dan was hem ook zelf duidelijker kunnen worden wat hij nastreefde en had men mogen verwachten dat hij veel consequenter en minder aarzelend te werk was gegaan. Al zijn benoemingen beoogden echter onmiddellijk een effectieve zielzorg teneinde de Kerk in het vaderland zo goed mogelijk de taak waartoe ze zich gedwongen zag, te doen vervullen, hoezeer menselijke zwakheid bij de uitvoering ervan ook moge hebben meegesproken. In dit verband is het nog opmerkelijk, dat het nooit in Sasbouts bedoeling blijkt gelegen te hebben geleidelijk-aan alle dekenaten te herstellen. Het hing louter van de omstandigheden af. Het vroegere dekenaat Westland of Delfland werd door Sasbout zelfs vanaf het begin verdeeld tussen de aartspriesters van Delft en Den Haag. Tot Stalparts deke-

¹¹⁸⁾ AOBC. nr. 284 fol. 3964.

naat behoorden o.a. Schiedam en Rotterdam, die oorspronkelijk deel uitmaakten van het dekenaat Schieland. Dit laatste werd niet opnieuw opgericht ¹¹⁹). Utrecht kreeg daarentegen aanvankelijk helemaal geen aarts-priester, omdat daar Sasbouts provicaris Wachtelaer gevestigd was met nog ruimere bevoegdheden: het was dus niet nodig. Juist omdat de onmiddellijke bestaansgrond van zielzorgelijke aard was, wordt ook begrijpelijk waarom dit instituut onder Sasbout nog niet zijn juiste vorm en inhoud heeft gevonden. De tijd was er nog te kort voor. Pas onder de volgende apostolische vicaris zouden de vruchten geplukt kunnen worden van dit experimenteren door Sasbout en zijn priesters. Bij Rovenius vinden we de voltooiing van het werk dat door zijn voorganger, zoekende en tastende naar een aan de gewijzigde omstandigheden aangepaste kerkordening, was begonnen. En onder de tweede vicaris zou ook de tegen de regulieren gerichte tendens hoe langer hoe meer op de voorgrond treden. Daarom werden pas onder hem priesters benoemd in functies die in feite nooit meer zijn geweest dan titels, al zat er wel een reële bedoeling achter. Sasbout dacht aan geen kapittel of kanunniken, maar Rovenius benoemde bij het beëindigen van het twaalfjarig bestand verschillende priesters tot kanunnik, al was het nauwelijks meer twijfelachtig aan welke kant de overwinning zou zijn, aan het wel grote maar uitgeputte Spanje, of aan de jonge, vitale en steeds rijker wordende Republiek. Zo werd ook Stalpart op 3 maart 1621 tot kanunnik van Sint-Pieter te Utrecht benoemd ¹²⁰). Ongetwijfeld kwam dit voort uit de bedoeling het oude kerkelijke apparaat te herstellen. Op dezelfde dag werden nog tien prebenden verleend, o.a. vijf andere canonicaten van Sint-Pieter. Hoogstwaarschijnlijk stond dit in verband met het einde van het twaalfjarig bestand en het hervatten van de oorlog. Feitelijk kon een dergelijke titel pas praktische waarde krijgen bij een herstel van de Spaanse macht, waarop Rovenius gezien deze benoemingen toen gehoopt heeft. Er werd dan ook steeds bij de benoeming toegevoegd dat de benoemde zijn woonplaats zou opgeven en zijn pastoraat ter beschikking van de collator stellen, zodra hij in feite het vredige bezit van het canonicaat zou hebben

¹¹⁹) Zie hierover Bat. Sacra Prolegomenon § XIII blz. 18: Decanatus Westlandiae sub Delphlandiae modo et Hagiensi Archipresbyteris; S. Muller Hzn., Bronnen voor de gesch. der kerkl. rechtspraak in het Bisdom Utrecht in de Middeleeuwen, I De in-deeling v. h. Bisdom ('s-Grav. 1915) blz. 250vv., waar met Delfland het dekenaat wordt aangeduid dat in Bat. Sacra Westland heet.

¹²⁰) Manuale Rovenii (AOBC. nr. 521 fol. 8v); Protocoll van G. van Mooock (AOBC. nr. 560 fol. 69); vgl. Bat. Sacra II blz. 229; AAU. 50 (1925) blz. 108.

verkregen. Inderdaad betekende ze echter, toen het herstel uitbleef, niet veel meer dan een lege titel. Of men dat toen reeds inzag, valt te betwijfelen. Ook Stalpart heeft gehoopt op een overwinning der Spaanse wapenen, maar hij was blijkbaar te veel diplomaat om zich op dat stuk al te zeer bloot te geven. Bedekt vinden we dit echter o.i. in zijn *Gulde-Iaers Feest-dagen* uitgesproken in het lied op keizer Constantijn, die door Gods genade de overwinning behaalde op het heidendom en het christendom deed zegen-
vieren:

Leert hier aen / Christen! hoe het hert
Des Konings inde handen
Des Heeren staet / en van hem werd
Gebogen / na * de landen / *) naargelang.
Daer over dat zijn Kroon gebied /
Verdiene voorspoed of verdriet.
Heer gunt ons dat den Koningh
Bevredighe uw' wooningh. (blz. 499-500)

HOOFDSTUK IV

Lokale omvang van Stalparts pastoraat: Delft en omstreken. Zijn methode van zielzorg. Zielzorg in Den Haag, in Schiedam, Rotterdam en Leiden. Moeilijkheden met de jezuïet Makeblijde en met de seculier Suitbertus Purmerent.

In het voorgaande hoofdstuk hebben we uiteengezet welke waardigheden en functies Stalpart te vervullen kreeg en getracht de juridische waarde en de omvang hiervan vast te stellen. Thans dienen we een beschouwing te wijden aan de wijze waarop hij zich van zijn pastoraat heeft gekweten. Vooreerst richtte hij zich tot de gelovigen in Delft zelf. Ondanks de strengste wetten heerste er in Delft bij Stalparts komst een zeer opgewekt godsdienstig leven. Toch hadden de Staten-Generaal enkele maanden na Stalparts terugkeer uit Rome opnieuw rigoureuze antikatholieke maatregelen getroffen. Een plakkaat van 27 maart 1612 bepaalde o.a.¹⁾ dat elke priester bij het binnenkomen in de „Vereenichde Landen” zich moest melden bij de hoofdofficier ter plaatse op straffe van een boete van f 50 en het bevel te vertrekken. Deed men dit dan niet, dan volgde openbaar ban-nissement. Wie in zijn huis of schuur een godsdienstige bijeenkomst liet houden, liep het gevaar van een boete van f 200. Degene die ze leidde, werd verbannen op „lijfstraffe”. Wie zo’n balling daarna toch weer opnam, kreeg zelf f 100 boete voor de eerste keer, voor de tweede keer f 200 en voor de derde keer f 300. Wie op een godsdienstige bijeenkomst werd aan-getroffen, moest f 25 betalen. Wanneer iemand voor een priester trouwde, zichzelf of iemand anders liet dopen, kregen priester en betrokkenen ieder f 100 en elk der aanwezigen f 50 boete. Het oproepen tot een dergelijke bijeenkomst werd eveneens gestraft met f 100 boete. Wie collectes hield of geld ervan uitvoerde, werd gestraft met confiscatie van al zijn goederen, terwijl ook de gevers naar verhouding werden beboet en vier maal hun bij-

1) Mr. Cornelis Cau, Groot Placaet-boeck kol. 199v. (zie blz. 37 noot 87).

drage moesten storten. Zowel Stalpart als Christianus Cattius schreven hierover naar Rome. De laatstgenoemde zond tevens de Nederlandse tekst van het edict. Het werd in opdracht van Vives overgezet in het Latijn, om aan de paus te worden voorgelegd. Reeds eerder, twee dagen na de afkondiging in Amsterdam, had hij een wanhoopsschrijven gezonden, waaruit blijkt dat hij interventie van Polen of Frankrijk noodzakelijk achtte²⁾. De praktijk van de wet viel intussen weer mee. Want hoe de hervormden vaak ook mochten aandringen, al deze bepalingen bleven in de regel weer een dode letter. Reeds op 9 jan. 1612, dus enkele maanden voor het verschijnen van het plakkaat, toen Stalpart nog slechts ambulante missionaris was, besloot de kerkeraad van de Nieuwe Kerk te Delft de burgemeesters particulier aan te spreken over het „seer toenemen” van de Missen en bijeenkomsten der papisten. De burgemeesters toonden zich vriendelijk en vol goede wil, beloofden erop te zullen letten en hun best te doen naar vermogen, maar hiermee meende de blijkbaar rekkelijke magistraat zijn plicht te hebben gedaan en er veranderde niets³⁾. Zo had Stalpart ook als pastoor van de stedelijke overheid in feite weinig te vrezen en kon hij betrekkelijk vrij te werk gaan. Iedereen kende hem, iedereen wist waar hij woonde, wat hij voorhad en wat hij deed. Maar al wilden de predikanten en de kerkeraad iets tegen hem en de andere priesters ondernemen, al hun pogingen stuitten steeds af op de houding van de burgerlijke overheid. Wanneer de recognities maar op tijd betaald werden en de Delftse pastoor niet te roekeloos optrad, kon hij arbeiden naar hartelust. Natuurlijk moest het steeds met de nodige voorzichtigheid gebeuren. Zo zal hij eveneens de beschermende maatregelen getroffen hebben waarvan in 1609 de jezuiet Romaeus getuigt⁴⁾. De priester kwam altijd het laatst in de vergadering en vertrok weer het eerst. Hij was bij een inval immers het meest begeerde wild. Een bijeenkomst werd nooit gehouden, zonder dat van tevoren overleg

²⁾ Zie blz. 150a; Scipione Borghese aan Bentivoglio dd. 26 mei en v.v. dd. 16 juni 1612, in: J. D. M. Cornelissen, *Romeinsche bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen 1592-1727*, I (Rijks Gesch. Publ. nr. 77, 's-Gravenhage 1932) blz. 183-184 nr. 239 en 241; C. N. Cattius aan J. B. Vives dd. 14 april 1612, in: G. Brom, *Archivalia in Italië*, II (Rijks Gesch. Publ. kl. serie nr. 9, 's-Grav. 1911) blz. 461 nr. 373; vgl. ook idem I 2 (kl. serie nr. 6, 's-Grav. 1909) blz. 943 nr. 2554.

³⁾ Arch. Nieuwe Kerk te Delft Acta Kerkeraad dd. 9 en 23 jan. 1612.

⁴⁾ *Litterae Annuae Missionis Batavicae S.J.*, in Arch. Jésuit. Prov. Flandro-Belg. carton nr. 495-496 fol. 109 (Rijksarch. te Brussel). Zie over deze litterae A. v. Lommel S.J. in *Studiën* 18. 1 (1886) blz. 150-220.

was gepleegd met mensen die de situatie ter plaatse nauwkeurig kenden. Tijdens zo'n bijeenkomst werd het huis van de schout aan voor- en achterkant bewaakt. Ging deze uit, dan volgde men hem om te zien waar hij heen ging. Ook mocht niemand de ruimte verlaten. Zelfs wanneer men bv. onwel werd, moest men ter plaatse worden geholpen. Buiten stonden wederom enkelen op wacht om te zorgen dat men niet in de buurt van de vergadering samenschoolde. Preekte de predikant wat al te luid, dan dienden ze voldoende leven te maken om te beletten dat hij buiten te horen was. Het valt weliswaar te betwijfelen of al deze maatregelen steeds werden onderhouden. Wanneer het een tijdje goed was gegaan, zal men wat stoutmoediger zijn geworden, totdat een inval van de schout met zijn rakkers weer de uiterste voorzichtigheid opriep. Toen tenminste in 1617 de schout te Delft onder invloed van de strijd tussen gomaristen en arminianen ook tegen de katholieken strenger begon op te treden, werden alle bijeenkomsten van Makeblijde naar de late avond of de nacht verschoven en posten geplaatst bij het huis van de schout, hetgeen dus inhoudt dat dit laatste tevoren niet of niet meer gebeurde ⁵⁾.

Naar het getuigenis van Makeblijde te oordelen, had Stalparts voorganger Bernardus van Steenwijk, om niet in het oog te vallen, volgens de toenmalige algemene praktijk slechts kleine bijeenkomsten durven houden en daarbij dan nog alleen goede bekenden toegelaten ⁶⁾. Stalpart viel volgens zijn biografie reeds in Den Haag zozeer in de smaak, dat hij ertoe gedwongen werd 100 tot 300 gelovigen tegelijk tot een bijeenkomst toe te laten (fol. 4v). Hieruit blijkt ook dat hij zich hoe langer hoe veiliger was gaan voelen; naar zijn eigen zeggen ging hij immers aanvankelijk zeer behoedzaam te werk. Maar de geestdrift van zijn volgelingen en ongetwijfeld niet minder het besef van de protectie van machtige vrienden hielpen hem over zijn aanvankelijke bezwaren heen, en zo groeiden zijn vergaderingen uit tot ver over het door de behoedzaamheid vereiste getal. Ook de jezuiten organiseerden soms grote bijeenkomsten. Zo hield in 1613 Theodorus Tackius of Tack predikaties voor een auditorium van ruim 200 tot 300 gelovigen, totdat hij zich vanwege gevaren gedwongen zag het gehoor te besnoeien tot 40 à 50 man ⁷⁾. De Haagse aartspriester verklaarde Sasbout dat

⁵⁾ W. Goetgebuer S.J., *Historia Missionis Batavicae* S.J., in Kon. Bibl. v. België ms. 1275-1276 fol. 147.

⁶⁾ Idem fol. 85, 1.

⁷⁾ Idem fol. 106; zie ook E.K. aan S.V. dd. 25 okt. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3552v).

volgens sommigen het antikatholieke edict tijdens het twaalfjarig bestand niet zou zijn uitgevaardigd, als er niet zulke „onbehoorlijke” (d.i. bijzonder grote) bijeenkomsten waren geweest. Duidelijk laat hij uitkomen dat ook hij van deze mening was. Behalve de jezuïeten noemde hij Stalpart als een der schuldigen ⁸⁾). In een andere brief vertelde hij hoe ook Rumoldus van Medenblick van grotere bijeenkomsten had moeten afzien, om de vervolging niet nog scherper te maken ⁹⁾). Stalpart trachtte hij er eveneens toe te brengen, maar deze heeft zich blijkbaar hieraan niet gestoord en bleef zijn grote bijeenkomsten handhaven ¹⁰⁾). Deze zullen dus nog enkele honderden omvat hebben. In 1619, toen ook de katholieken ten gevolge van de onderdrukking van de arminiaanse ketterij in de Hervormde Kerk strenger werden aangepakt, telde een godsdienstoefening van hem in de buurt van Leiden, waarover we nog komen te spreken, ongeveer 300 personen. Volgens De Reeck (fol. 12v) liet hij in 1629 op zijn gewone bidplaats meer dan 300 personen bidden voor Pieter van Veen in zijn laatste dagen. Juist het feit dat de gewone bidplaats dit grote getal kon bevatten, wijst erop dat hij tot aan het einde van zijn leven zijn gewoonte van grote vergaderingen trouw is gebleven. Blijkbaar heeft hij het risico gering geacht, en dit in het algemeen wel terecht. Het valt immers op hoe De Reeck niets weet mee te delen over nachtelijke invallen van de schout tijdens Stalparts bijeenkomsten. Want hoewel ze gewaagt van de scherpe vervolging door de schout, beperkt zich in haar verhaal heel het optreden van de politie in feite tot het bonzen met een ijzeren hamer op zijn deur om de boetegelden, waarmee de recognitiegelden bedoeld zullen zijn (fol. 6). De andere twee priesters echter ondervonden herhaaldelijk de lasten van een inval, alhoewel het meestal voor de schijn gebeurde om het woelige volk te voldoen. Vooral toen tijdens de onderlinge twisten tussen de protestanten rond de jaren 1617-1623 de haat van het volk zich ook tegen de katholieken keerde, waren verschillende invallen van de schout er het onvermijdelijke gevolg van. Zo had Makeblijde er in 1617 vijfmaal een te doorstaan, terwijl hij bij een dergelijke gelegenheid in juli 1619 pas na een boete van f 600 vrij kwam om in december daarna opnieuw te worden gepakt. In 1620 was hij de

⁸⁾ E.K. aan S.V. dd. 15 nov. 1613 (fol. 3576) *indiscretæ congregationes*; vgl. E.K. aan S.V. dd. 22 nov. 1613 (fol. 3580).

⁹⁾ E.K. aan S.V. dd. 29 nov. 1613 (fol. 3586).

¹⁰⁾ S.P. aan S.V. dd. 29 nov. (fol. 3587).

schout tot tweemaal toe te vlug af¹¹⁾). In Suitbertus' woning deed de schout op Driekoningen 1617 een inval¹²⁾). Stalpart kwam zelf in 1614 met de politie in aanraking, maar waarom en in hoeverre is niet bekend. Vermoedelijk was het niet in Delft zelf. We moeten er echter rekening mee houden dat buiten Stalparts biografie de berichten over de Delftse seculiere priesters slechts zeer gebrekkig zijn en vrijwel geheel afhangen van de min of meer toevallig bewaarde brieven: een volkomen overtuigende weergave der feiten zal ten enen male onmogelijk blijven.

Vanaf het begin genoot Stalpart een zeer grote steun van de bezitters van een der brouwerijen, nl. van de „Verkeerde Werelt” aan de Pontemarkt, thans Brabantse Turfmarkt, waar hij aanvankelijk ook inwoonde. In 1598 woonde hier Willem Franssen van Santen, wiens vrouw Machtelt Jacobs op 15 september van dat jaar in de Nieuwe Kerk werd begraven¹³⁾). In 1600 waren woning en brouwerij verhuurd aan kapitein Jan de Wit. Zijn twee dochters Grietghen en Maritghe werden in april 1600 aangenomen als lidmaat van de Hervormde Kerk¹⁴⁾). Wanneer het complex in andere handen is overgegaan, is ons niet gebleken, maar in 1620 blijkt het reeds lang door de weduwe van Claes Jansz. Renboom, Pietertgen Huygen, met haar zoon Jan en haar drie dochters bewoond. De vader was, naar De Reeck te oordelen, in 1611 reeds overleden. Slechts een dezer dochters Maria Claes was gehuwd, en wel met Jan Ariaensz. Duynisvelt of Duynevelt uit 's-Gravenzande. Ze hadden vier kinderen, van wie de oudste dochter, Cornelia, later een tijdlang zou behoren tot de geestelijke dochters van Stalpart om daarna opgenomen te worden onder de „Maechden van den Hoeck”. De twee andere dochters van Pietertgen, Giertgen en Jannetgen, leefden geestelijk, terwijl hun broer Jan eveneens ongehuwd bleef en „als een geestelik persoon” leefde. Volgens De Reeck begeleidde hij menigmaal de Delftse pastoor op diens tochten en hielp hem bij zijn diensten zowel in als buiten de stad (fol. 4v). Hij stierf ruim drie jaar na de pastoor en werd op 5 febr. 1634 in de Oude Kerk begraven, op 29 maart 1655 gevolgd door zijn

11) W. Goetgebuer S.J. o.c. fol. 123, 190-191, 200, 207, 219; N. Aerts S.J., *Acta Missionis Hollandicae S.J. 1614-1622*, in Kon. Bibl. v. België ms. 11991 fol. 181, 258-263; F. v. Hoeck S.J., *De Jezuïetenstatie te Delft, 1592-1709-1771*, in Haarl. Bijdr. 60 (1948) blz. 414.

12) Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 241.

13) Gemeentearch. van Delft Inv. nr. 38.

14) Kerkeradsarchief der Nederl. Herv. Gemeente te Delft nr. 203.

zwager Jan Ariaensz.¹⁵⁾). De familie schijnt oorspronkelijk klein van mid- delen te zijn geweest maar zich allengs tot een grote welvaart te hebben opgewerkt. Met milde hand steunde ze de katholieke zaak in hun stad. Aan Stalpart stond ze vanaf het begin voor zijn godsdienstoefeningen een afzonderlijke zaal af in de brouwerij¹⁶⁾. Zo was er elke week op de marktdag kerk, speciaal voor de boeren uit de omtrek. Vermoedelijk heeft de pastoor er echter ook op andere tijden diensten gedaan, met name op zondag, wanneer het aantal gelovigen groter was. Van dit laatste zijn evenwel geen vaste feiten bekend.

Nog talrijke anderen hebben hem gesteund. Zo moeten verschillenden hun woning beschikbaar hebben gesteld voor godsdienstoefeningen. Suitbertus had later een twaalfstal huizen waar hij meer of minder regelmatig

¹⁵⁾ Idem 1e afd. nr. 1755 fol. 320 en 323, Verponding opten huysen 1620; idem nr. 38 Begrafenisreg. Oude Kerk op 5 febr. 1634, 10 nov. 1639 en 29 maart 1655; J. J. Graaf, Uit de levens der „Maechden van den Hoeck“, in BGBH 18 (1893) blz. 440-444.

Voor de verdere geschiedenis van de familie zie men ook Oud-Holland 1901 blz. 87, de notulen van het Regentengasthuis van Delft op 2 juni 1736 en Holl. Hist. Courant dd. 8 mei 1736 en 6/13 jan. 1746 (alle gegevens in het gemeentearch. van Delft). Tegenwoordig is in de „Verkeerde Werelt“ de distilleerderij gevestigd van J. J. Vlek en Co.

Volgens een vrij groot aantal verklaringen in het Notarieel Archief van Delft nr. 1634c en d (gemeentearch. aldaar) werd de weduwe Pieterdgen Huygen in 1617-1618 herhaaldelijk lastiggevallen door het gezin van Aelbrecht Jansz. Billicx. Meijnsge, de vrouw van Aelbrecht, voelde zich nl. betoverd en was daarom in Schiedam naar een waarzegster geweest, die haar had aangeraden alle buurvrouwen te ontbieden om zich door deze te laten bekruisen. Alleen Pieterdgen had geweigerd hiervoor te komen en dus . . . was zij de schuldige. Dit werd aanleiding tot vele scheldpartijen. Zo riepen Meijnsgens dochters in febr. 1617 Pieterdgen eens na: „gy tovenaerster, gy hebt ons moeder betovert“, terwijl een jongere dochter vele maanden later, in oktober, tot grover geschut overging. Terwijl ze tegen de weduwe „guychde, ende de guych nae stack“, schold ze: «o gy varcke / o gij berckels varcken / o gy oude meere o gij varcke, varcke» ende meer andere lelicke woorden“, die Pieterdgen „als alle dage geschiedende“ blijkbaar niet langer verkroppen kon. Aelbrecht zelf keerde zich dreigend tegen Jan Claesz. Renboom: „Zyet den schelm, daer hy daer staet. Maer laet nu den schelm op mijn handen passen.“ De kinderen van Billicx wierpen zelfs met water naar de weduwe. Deze liet ook hiervan getuigenverklaringen opstellen. Ze heeft er blijkbaar een rechtszaak van willen maken. Of deze onverkwalikelijke geschiedenis ooit een bevredigend einde heeft gevonden, is niet bekend. Het is een merkwaardig staaltje van het toenmalige bijgeloof, waarvan een van Stalparts trouwste families het slachtoffer werd, misschien wel mede dank zij zijn advies, nl. in de veronderstelling dat deze haar ontraden had aan Meijnsgens verzoek gevolg te geven.

¹⁶⁾ N. Broedersen. *Historia Pastorum Delphensium* § III, num. I fol. 25-26.

bijeenkomsten hield, gelijk hij zelf aan de apostolische vicaris schreef ¹⁷⁾). Zowel Suitbertus als Makeblijde kerkten op het Bagijnhof. Ook Stalpart schijnt dit in de aanvang wel eens gedaan te hebben, maar in 1616 getuigt hij dat hij sinds ruim twee jaar er zelfs geen H. Mis heeft gecelebreerd. Eerst later maakte hij volgens Broedersen een op het westen gelegen vertrek van een huis nabij de stadsmuur tot zijn gewone kapel. De achterkant van dit huis zag uit op het Bagijnhof. Pas na zijn dood zou een vaste kapel worden gebouwd op het bovengedeelte van twee huizen in de onmiddellijke nabijheid van Stalparts huis. Ook zijn opvolger had hier zijn woning. De tegenwoordige oud-katholieke kerk werd in 1743 door Broedersen vlak naast de pastorie gebouwd, juist aan de andere kant dan waar de oude kapel stond. In Stalparts tijd zijn op die plaats dus nooit of misschien bij uitzondering diensten gedaan.

In al die min of meer geïmproviseerde ruimten werd de H. Mis opgedragen, met of zonder preek, stil of gezongen. De liederen uit Stalparts *Gulde Iaer . . . Zonnen-dagen*, grotendeels gemaakt op de evangeliën van de zondag, zullen wel voor de zondagse Mis bestemd zijn geweest. Het is echter evenzeer mogelijk dat ze dienden om de preek in de andere godsdienst-oefeningen te onderstrepen. De laatstgenoemde bestonden nl. uit een preek, die vermoedelijk met passende liederen werd omlijst. Ze konden de hele dag door geschieden en eisten door hun aantal veel meer tijd op dan de dagelijkse H. Mis. Bovendien brachten ze waarschijnlijk veel minder risico met zich mee, omdat ze gemakkelijker een meer onschuldige aanblik konden vertonen bij een inval van de politie. Betreffende de Delftse pastoor zelf beschikken we niet over gegevens, maar Makeblijde hield op Aswoensdag 1620 zelfs zestien maal een dergelijke preekdienst ¹⁸⁾, hoogstwaarschijnlijk in telkens verschillende huizen. Het feit dat hij dit in de *litterae annuae* van dat jaar apart vermeldt, wijst erop dat we met een recordcijfer te doen hebben. Maar blijkbaar werden dergelijke diensten vooral op speciale dagen veelvuldig gehouden. Dit zal niet een gewoonte van de jezuiten alleen geweest zijn. Ten slotte was er het catechismusonderricht zowel aan kinderen als aan ouderen. Voor de kleinen verzorgden dit echter vooral de ouders of vrouwelijke leken, met name gedurende een periode wanneer de schout bijzonder actief optrad. Men moet wel bewondering hebben voor deze gees-

¹⁷⁾ Zie noot 10.

¹⁸⁾ *Annuae Litterae S.J.* 1620, in Arch. Jésuit. Prov. Flandro-Belg. nr. 991 fol. 592.

telijken der zeventiende eeuw, die, vol ijver voor de goede zaak, hun tijd werkelijk niet in ledigheid verdeden.

Behalve voor de gewone gelovigen had de Delftse pastoor de zorg voor een „vergadering” van devotarissen¹⁹⁾, een groepering van meisjes die geestelijk wilden leven en zich onder de leiding van een priester stelden, wier geestelijke dochters zij daarom wel werden genoemd. Echte religieuzen waren ze niet: geloften legden ze niet af, tenzij eenvoudige voor zichzelf. Ze konden dus ook weggaan, wanneer ze wilden, al bleven de meesten heel hun leven in die staat. De groep van Stalpart moet door hemzelf zijn opgericht. Nadere bijzonderheden zijn ons hierover niet bekend. Hij handelde zoals bv. ook in Haarlem gebeurd was. Suitbertus bezat eveneens een eigen groep. Deze had hij overgenomen van Bernardus van Steenwijk. Een derde groep stond onder leiding van de jezuiet Makeblijde; ook deze was reeds door diens voorganger Cornelis Duyst in 1598 gesticht²⁰⁾. Die van Stalpart telde in zijn latere jaren ongeveer tachtig leden (fol. 6). In 1638, onder zijn opvolger Joannes van Beecom, waren het er ongeveer honderd, evenveel als Suitbertus toen had²¹⁾. Deze drie groepen dienen dus wel te worden onderscheiden van de zusters van het vroegere clarissenklooster Sint-Agatha en van de begijnen, die beide onder Suitbertus stonden, in wiens brieven er dan ook herhaaldelijk sprake van is.

Het instituut van de devotarissen had voor Stalpart wel niet minder een praktisch dan een ideëel doel. Want deze minnaar van een zuiver leven, gelijk De Reeck hem karakteriseert, heeft ongetwijfeld, zoals Makeblijde en Suitbertus dat zeker deden, zijn geestelijke dochters tevens gebruikt voor het geven van catechismusonderricht, voorzover hij dat zelf niet kon, maar gegevens zijn er niet over. Herhaaldelijk werd er door de protestanten geklaagd over de school die op het Bagijnhof door klopjes werd gehouden, waarin ook godsdienstonderwijs werd gegeven, maar deze stond niet onder Stalpart. In 1613 waren er in de stad zelfs zeven van die kleine katholieke schooltjes, die volgens Makeblijde in edele wedijver elkaar trachtten te overtreffen. Ze hielden hun leerlingen blijkbaar niet alleen met godsdienstige zaken bezig, maar zullen tamelijk primitief zijn geweest. Want de vrouwen

¹⁹⁾ Een gewoon woord in de 17e eeuw (Woordenboek der Nederlandsche Taal, III 2 kol. 2475. Over het instituut zie: E. Theissing, *Over klopjes en kwezels* (Utrecht/Antwerpen 1935).

²⁰⁾ Haarl. Bijdr. 60 (1942) blz. 410.

²¹⁾ AAU. 12 (1884) blz. 207vv.; vgl. Theissing o.c. blz. 58-59.

die aan het hoofd stonden, hoogstwaarschijnlijk devotarissen, liepen op hun beurt eveneens school, om hun leerlingen het nodige te kunnen bijbrengen. Zo maken ze de indruk van leerkrachten die hun pupillen slechts een of twee lessen voor zijn ²²⁾). Uit een twintigtal van zijn geestelijke dochters had Stalpart een koortje gevormd, waaraan hij gedeeltelijk zelf les gaf. Hij was immers zeer muzikaal en had, volgens zijn bewonderaarster, een mooie heldere stem. Het koortje voerde o.a. de liederen uit die hij zelf gedicht had. Toen hij op sterven lag, liet hij het bij hem zingen. Voor zijn devotarissen schreef hij toneelstukjes (fol. 5), die helaas niet bewaard zijn. Ze zullen een godsdienstige inhoud en strekking gehad hebben.

Aan hen besteedde Stalpart veel zorg, te veel vond Makeblijde blijkbaar, toen hij in 1622, overigens in het algemeen, aan Rovenius schreef ²³⁾): „Vele ordinarii maken het aantal maagden waar ze de zorg voor hebben, zo groot, dat ze voor de anderen nauwelijks nog tijd overhouden.” De bewering diende echter als argument om aan te tonen dat de socius die Makeblijde in 1621 gekregen had, noodzakelijk de pastoralia moest hebben. Ieder meisje dat zich onder zijn geestelijke leiding wenste te stellen, werd door Stalpart aanvaard, rijk of arm, want hij kende geen aanzien des persoons. Vermoedelijk hebben behalve de reeds genoemde Cornelia Duynevelt ook Giertgen en Jannetgen Renboom deel uitgemaakt van zijn vergadering. Verder zijn er van hen slechts twee met name bekend. De ene is zijn levensbeschrijfster Wilhelmina of Gulielma de Reeck. De andere is Geertuid, de dochter van de Haagse pensionaris Pieter van Veen. Zij was de laatste die door Stalpart werd aangenomen. Misschien heeft ze gewacht tot na de dood van haar vader op 30 nov. 1629. Soms vertrouwde Stalpart bij het aannemen van nieuwe meisjes al te veel op de genade of op het goede in de mens en verloor hij de gewone voorzichtigheid uit het oog. Zo nam hij eens op hoop van beterschap een meisje aan dat al uit twee vergaderingen was weggelopen. Hij was echter veel te optimistisch geweest, te naïef zal men misschien geneigd zijn te denken, want ze werd een voortdurende kwelling voor hem en zijn devotarissen, totdat ze zelfs de politie inlichtte. Met de schout verscheen ze als een rakker, vertelt De Reeck niet zonder afschuw, op de kerk. Dat was in 1625 ongeveer. Het schijnt echter geen kwade gevolgen

²²⁾ Zie hiervoor Kon. Bibl. v. België ms. 1275-1276 fol. 106; BGBH. 18 (1893) blz. 437; A. van Peer, Voorouders in de schuilkerken, in „Toekomst”, Katholiek Dagblad voor Delft en Omstreken, dd. 25 juli en 6 aug. 1946.

²³⁾ AAU. 14 (1886) blz. 171.

te hebben gehad, daar het klopje anders zeker niet nagelaten zou hebben er melding van te maken. Vermoedelijk toonde de bijeenkomst al een onschuldige aanblik. Moeilijkheden met zijn devotarissen schijnt hij talrijke malen te hebben gehad (fol. 6). We zijn hier echter aangewezen op hetgeen De Reeck erover meedeelt. Volgens haar ging er haast geen jaar voorbij of hij had de een of andere kwelgeest te verduren. Uit het verband is het duidelijk dat ze zoal niet uitsluitend toch minstens in hoofdzaak onder de devotarissen werden aangetroffen. Het behoeft overigens per se nog niet geestelijke dochters uit eigen kring gegolden te hebben. Ook die onder de twee andere priesters stonden, konden het hem lastig maken. Met Wijvingtje Pietersdr., leidster van de klopjesschool op het Bagijnhof en devotaris uit de kring van Suitbertus, heeft hij het in de aanvang zeker aan de stok gehad, toen ze een meisje uit de groep van de pastoor om die reden een woning op het Bagijnhof weigerde, die van andere zijde haar reeds toegezegd en voor haar klaar gemaakt was ²⁴). De meeste moeilijkheden zijn echter wel van interne aard geweest. Aan de onderlinge onenigheden, jaloezietjes en naijver kreeg ten slotte ook de geestelijke vader zijn weinig benijdenswaardig deel. Dat is des te minder te verwonderen, nu er te weinig selectie werd toegepast — als we tenminste uit het aannemen van een reeds tot tweemaal toe uit een groepering weggelopen klopje mogen besluiten tot een algemene houding van de geestelijke vader inzake dergelijke aanmeldingen. Zijn geduld was dan onuitputtelijk. Probeerde men hem ervan te overtuigen, dat hij moest ingrijpen, dan bleek hij juist op dit punt onwrikbaar. „Op de gehoorzaamheid” gelastte hij zelfs zijn devotarissen te zwijgen en voor de zaak te bidden. Wel leed hij eronder. In het zo zuiver aangevoelde persoonlijke lied *Jutfaes* ²⁵) klaagt hij over de verschillende dingen die hem telkens weer van het goede en hemelse aftrekken en beroven van de innerlijke rust. Men moet wel aannemen dat de zesde strofe slaat op zijn jaloerse geestelijke dochters:

't Is wind van murmuraty:	Houd op dan, malle meulen!
„Ay my! de deze staet	Uw' spot met my te speulen,
Veel dieper in de graty	U meel en is toch niet
Als ik, van zijn Prelaet!”	Als i'elheyd en verdriet.

Toch achtte hij het blijkbaar niet christelijk deze last niet bereidwillig te

²⁴) Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 230-231; BGBH. 18 (1893) blz. 437.

²⁵) Extractum Catholicum (Loven 1631) Bygevougde Confyten 19e lofzang; G. J. Hoogewerff, J. Stalpart van der Wielen blz. 184.

dragen. Daarin toonde hij zijn kracht. Zuiver zakelijk gezien, had een energiek optreden en strengere selectie meer voor de hand gelegen. Zwakheid, die zich tegen het actief overwinnen van de moeilijkheden niet opgewassen voelde, moet men evenwel naar onze mening in deze houding niet zien.

Ondanks deze arbeid binnen Delft vergat hij ook de omliggende gebieden niet. Dit deed hij niet zo zeer als deken, gelijk Heyligers beweert ²⁶⁾, maar eenvoudig als vaste zielzorger van Delft. Althans voor de dorpen was dit vanzelfsprekend, daar deze nog geen eigen ordinarius hadden en ze juist door de priesters uit de steden werden verzorgd. Stalpart bediende zo een veertiental dorpen, gelijk Makeblijde in jan. 1622 aan de apostolische vicaris schreef ²⁷⁾. En De Reeck verhaalt niet zonder overdrijving en met een zekere trots dat men van mening was dat Stalpart bijna het hele Westland bekeerd en onder de katholieke religie gebracht had (fol. 5v). Een aantal plaatsen zijn met name bekend. Zo zijn er getuigenissen uit 1680 van ooggetuigen voor Voorburg, Rijswijk, Wassenaar, Veur en Wateringen ²⁸⁾. De plaatsen werden er overigens meer bij wijze van voorbeeld genoemd. Vooral voor Voorburg zijn de getuigenissen overvloedig. Stalpart kwam er jaren achtereen en preekte er in het huis „Den Dom” van de moeder van een der getuigen, Cornelius Dierickx. Het huis lag evenwel niet in het eigenlijke dorp maar in de onmiddellijke nabijheid ervan. De getuige zelf haalde Stalpart bij diverse gelegenheden uit Delft op en bracht hem daarna weer weg. Een andere getuige Cornelius Claesen, sinds 1616 te Voorburg woonachtig, trouwde er in 1627 voor Stalpart. In febr. 1630 lieten deze mensen er door de Delftse pastoor hun dochttertje dopen. Zijn biografie vertelt uit dit plaatsje een van zijn zgn. mirakuleuze bekeringsgeschiedenissen, hoe hij binnen één dag een heel gezin voor het katholieke geloof terugwon. Een gelijk geval, waarbij mr. Frederik van Ruyven tegenwoordig was, vermeldt ze uit Maasland (fol. 9). In Monster bracht hij na vele vergeefse bezoeken Maertgen Geridts, de geuse tweede vrouw van een katholieke man, op haar sterfbed tot het oude geloof (fol. 12). Zo heeft dus Stalpart gezworven van Maasland ten zuiden tot Monster ten westen en Wassenaar ten noorden van

²⁶⁾ Bijdr. Gesch. Vad. en Oudh. VIIe reeks dl. VIII (1937) blz. 187.

²⁷⁾ AAU. 14 (1886) blz. 171.

²⁸⁾ Vier verklaringen aan Van Neercassel tegen de jezuïeten dd. 12, 14 en 15 maart 1680 (AOBC. nr. 589 fol. 2910, 2913, 2915, 2916). Zie Bruggeman Inventaris blz. 166.

Delft, een gebied met een straal van ruim 10 km. Op het oosten schijnt zijn activiteit zich echter niet te hebben gericht.

Ook van de andere steden trok hij zich evenwel niet geheel terug. Dat hij nog regelmatig in Den Haag gearbeid heeft, is niet erg waarschijnlijk, maar hij zal zijn zielzorg zijn blijven uitoefenen aan wie erom vroeg. Het betrof speciaal zijn familie en oude relaties uit zijn advocatentijd. Zeker waar het de uitoefening van de pastoralia betrof, handelde hij slechts in overleg en met goedvinden van de Haagse pastoor Engelbertus van Kenniphoven. Zo doopte hij immers in 1627 met diens verlof een dochtertje van zijn neef Jacob Dedel, gelijk we reeds vermeldde. En met diens goedvinden assisteerde hij in 1628 bij een huwelijk te Loosduinen, dat geacht werd tot de parochie van Engelbertus te behoren ²⁹). Of hij dit verlof ook gevraagd heeft bij andere zaken van zielzorg, is niet bekend, maar vermoedelijk was Engelbertus er althans niet steeds onkundig van. Zo wist hij de protestantse vrouw van een katholieke advocaat tot het katholieke geloof terug te brengen. De vrouw had tot dan toe slechts dode kinderen ter wereld gebracht. Het gebed van Stalpart wist na haar overgang, volgens het gevoelen van de ouders, de voorspoedige geboorte te verkrijgen van een levend kind (fol. 9). In een ander geval was het juist omgekeerd een gezin met een katholieke vrouw en een niet-katholieke of althans niet-praktizerende advocaat, waar Stalpart als huisvriend kwam. Op zijn sterfbed liet de advocaat een katholiek priester roepen en stierf in vrede met de Kerk (fol. 11). Het bekendste geval betreft zijn oude vriend Pieter van Veen, de pensionaris van Den Haag, die op zijn sterfbed eigener beweging naar Stalpart vroeg, driemaal bij hem biechtte, communiceerde en kort daarna op 30 nov. 1629 stierf ³⁰). Zo heeft zijn zielzorg er zich op de duur dus beperkt tot individuele gevallen. Misschien nodigde de Haagse aartspriester Stalpart bij gelegenheden ook wel eens uit er te komen preken, maar daar bleef het dan verder wel bij.

In Schiedam schijnt Stalpart later niet meer geweest te zijn. Er is geen enkel feit dat in die richting wijst en bovendien was er een eigen ordinarius, zodat hij er dus niets te maken had. Dit gold aanvankelijk echter niet voor Rotterdam. Zeker in het voorjaar van 1613 is hij hier nog enkele malen geweest, toen de inwoners er bij hem op aandrongen. Met Hemelvaart en Pinksteren (16 en 26 mei) waren deze nl. geheel van priesters verstoken,

²⁹) Zie blz. 220.

³⁰) L. C. Michels, Apollonia van Veen — Familie en vrienden, in TTL. 25 (1937) blz. 12vv.

omdat Stalparts kapelaan Simons in Groningen verbleeft en de jezuïet Viering juist verplaatst was. Stalpart hielp hen toen uit de brand, maar merkte na de komst van de nieuwe pater wel dat zijn invloed daalde³¹). Toch hield hij nog onder het oktaaf van Driekoningen 1614 een bijeenkomst in „De Drie Hoorntjes”. De schout, niet zo welwillend als die in Delft, kwam er echter achter en deed een inval, hetgeen de katholieken op een geldboete kwam te staan³²). Na 1616 is hij er waarschijnlijk niet meer of hoogst zelden geweest, omdat er toen eveneens een eigen vaste seculier kwam. De ordinarius uit de ene plaats begaf zich immers in het algemeen niet op het terrein van zijn collega, tenzij met diens goedvinden, gelijk dit tegenwoordig ook nog het geval is. Het blijkt uit het uitdrukkelijke verlot dat Stalpart kreeg van de Haagse ordinarius, terwijl ook de brief van Sasbout aan de pasbenoemde Delftse pastoor in deze geest sprak, gelijk we gezien hebben. Een algemene toestemming is uiteraard nooit gevraagd: ieder had aan zijn eigen terrein meer dan genoeg.

In dezelfde geest zullen we daarom enkele aanwijzingen over Leiden moeten lezen³³). In het Vaticaanse archief is in een brief uit Den Haag van 30 maart 1619 sprake van een mons. Stalper Pastore di Leyden, waarmee onze Stalpart bedoeld moet zijn. Hij was volgens de Italiaanse briefschrijver door de politie op 27 maart in de omgeving van Leiden betrapt tijdens een preek voor ongeveer 300 gelovigen. Bij vergissing moet de schrijver, als buitenlander waarschijnlijk niet zo goed op de hoogte van de situatie, hem tot pastoor van die stad gemaakt hebben, omdat het in de buurt ervan had plaatsgevonden. Vermoedelijk heeft de Delftse ordinarius hier op eigen gezag gearbeid als ongeveer de uiterste grens van het omliggende platteland van Delft. Mogelijk nog belangrijker is het rijmpje bij De Reeck (blz. 202) waarbij Leiden eveneens als arbeidsterrein wordt genoemd. Men zou het desnoods nog kunnen verklaren door de drie weken die hij er in 1612 door-

³¹) Haarl. Bijdr 59 (1941) blz. 224.

³²) R. Fruin, Uittreksel uit Dusseldorpius' Annales blz 445

³³) Avvisi d'Olanda Dall' Haya 30 Marto 1619, in Arch. Vatic, Fondo Borghese III 127 E fol 162v . . . Tre giorni sono hanno fatto priggione mons Stalper Pastore di Leyden, per causa d'haver predicato dentro un villaggio lontano poco di quella città, dove v'hanno trovato circa 300 cattolici Vgl de vrijwel gelijklopende tekst bij G. J. Hoogewerff, J Stalpart v. d Wielen blz 10.

Van dezelfde hand zijn in genoemd archief meerdere berichten uit Holland, vooral over arminianen en gomaristen. Een ervan is ondertekend du Maurier. De schrijver gebruikt „priggioni” voor gevangenen, bv Oldenbarnevelt c.s. We danken tekst en mededelingen aan de vriendelijke zorg van P. Adrianus Staring O.C.

bracht Dat bovendien het rijm (Leijen contreijen) invloed kan hebben uitgeoefend, valt moeilijk te geloven Beter is het echter de bij De Reeck genoemde plaatsen te zien als eindtermen waarbinnen zich Stalparts activiteit in hoofdzaak beperkte De tweede regel, waarin van de omliggende contreien van deze plaatsen sprake is, zou dit al min of meer kunnen impliceren Bovendien kwam Stalpart herhaaldelijk bij zijn Leidse collega Rumoldus van Medenblick, zijn voornaamste biechtvader Deze zal zijn gelovigen graag zo nu en dan de onweerstaanbare invloed van de Delftse pastoor hebben laten ondergaan Zo heeft hij hem, vermoedelijk wel eens uitgenodigd in Leiden te komen preken Terwijl Stalpart echter in alle genoemde steden slechts zelden meer is opgetreden, zijn zijn bezoeken aan de dorpen voldoende geweest om er tot in de meest afgelegen plaatsen diepe invloed uit te oefenen

Niet altijd liep het overigens goed af Een enkele maal werd hij door schout of baljuw betrapt, al hebben zijn uitstekende relaties hem dienaangaande meestal ook hier uiteindelijk wel beschermd De overval van jan 1614 in Rotterdam hebben we reeds vermeld Een tweede, die blijkbaar goed afliep, vond er enkele maanden later plaats Het is althans niet waarschijnlijk dat Stalpart, die door de apostolische vicaris zo vaak tot schrijven werd gemaand, hem eerst in maart of april van een overval van begin jan op de hoogte stelde of dat Sasbout op een brief van jan pas eind april reageerde ³⁴⁾ Toen Stalpart in 1619 in de buurt van Leiden betrapt werd, is hij zelfs gearresteerd, maar hoogstwaarschijnlijk weer spoedig vrijgelaten, waaraan zijn Haagse relaties niet vreemd zullen zijn gebleven Anders was het immers voor De Reeck wederom een prachtig feit geweest voor het aureool van heiligheid dat ze hem gaf

Ernstiger dan de wrijvingen en ruzies binnen de vergadering der devotariissen en pijnlijker dan de voortdurende zorg om de schout waren Stalparts verwickelingen met zijn eigen collega's Ze waren bovendien veel funester voor het juist weer oplevende katholicisme

Een van de moeilijkste kwesties in de Hollandse Zending was de verhouding van de regulieren en de seculieren ³⁵⁾ Sasbout en Rovenius en in

³⁴⁾ Haarl Bijdr 59 (1941) blz 233

³⁵⁾ Zie hiervoor W L S Knuif, - R G R Smeets, Sasbout Vosmeer, hfdst XII De strijd met de Regulieren, in AAU 43 (1917) blz 153vv, W L S Knuif-J de Jong, Philippus Rovenius en zijn bestuur der Hollandsche Zending Hfdst VI De verhouding van R tot de Regulieren, in AAU 50 (1925) blz 152vv, L J Rogier, Gesch Kath in N-Nederl in de 16e en 17e eeuw, II blz 46vv en 114vv, Van Hoeck S J, Schets gesch jezuiten in Nederl blz 127vv.

het algemeen de seculieren waren van mening, dat de regulieren zich als helpers in een goed geregeld ordinariaat hadden te gedragen en zich in hun zielzorg moesten onderwerpen aan het gezag van de apostolische vicaris. De regulieren daarentegen, aanvankelijk vrijwel alleen nog maar jezuïeten, beschouwden zich als rechtstreeks door de paus gezonden missionarissen in een missieland waar geen geregelde zielzorg was, waar dus ieder volgens hen kon werken waar en zoals hij wilde, evenals dat bv. in Noorwegen en Zweden het geval was ³⁶⁾). Zij baseerden zich hiervoor op de hun door de paus gegeven privileges. Aan de hieruit voortdurend voortvloeiende moeilijkheden en twisten had men een einde trachten te maken door de artikelen van 1610. Hierin werd o.a. bepaald ³⁷⁾) dat de jezuïeten de *pastoralia* niet zouden uitoefenen op plaatsen met een eigen pastoor (*certos pastores*) zonder diens voorafgaande goedkeuring. De namen der betrokkenen moesten zij dan aan de pastoor doorgeven. Wanneer een jezuïet gewoonlijk op een bepaalde plaats vertoefde, diende hij aangaande de *pastoralia* te overleggen met de ordinarius ter plaatse, die zich hierbij soepel moest tonen. Kwam een jezuïet slechts voor een korte tijd op een plaats waar een ordinarius was, dan moest hij deze voor het houden van een godsdienstige bijeenkomst eerst van zijn tegenwoordigheid op de hoogte stellen. In hoofdzaak werd hierdoor aan de verlangens der seculieren voldaan.

We hebben formeel te doen met een onderlinge afspraak tussen de apostolische vicaris en de provinciaal van de Vlaams-Belgische Provincie der jezuïeten. Rome hechtte er echter zijn goedkeuring aan en drong sindsdien steeds aan op de handhaving van de bepalingen. Feitelijk ligt in deze overeenkomst opgesloten dat de seculieren het betrekkelijke van hun standpunt erkenden: een diocesane bisschop zou nooit met deze artikelen hebben ingestemd. De seculieren konden ook wel moeilijk anders. Zij en de regulieren hadden elk hun argumenten, die ze met overtuiging steeds naar voren gebracht hadden en ook in het vervolg helaas naar voren zouden blijven

³⁶⁾ Zie bv. J. Hansteen Knudsen, *De relationibus inter S. Sedem et Norvegiam duobus primis post Reformationem saeculis vigentibus* (Roma 1946) blz. 104vv ; vgl. ook de situatie in Engeland. Ph. Hughes, *Rome and the Counter-Reformation in England* (Burns & Oates 1944) blz. 271vv.

³⁷⁾ N. Broedersen, *Tractatus Historicus V de rebus Ecclesiae Ultrajectinae in quo ordine chronico exhibetur quid in Ecclesia Metropolitana Ultrajectina et illius suffraganeis Ecclesiis egerint Loyolistaе, sive Clerici Societatis vulgo dicti Jesuitae necnon eorum exemplo aliquot alii Religiosi, ac Romanae Curiae Ministri ab 1580 usque ad 1761* (Utrecht 1763) blz. 159vv ; R. Fruin, *Uittreksel uit F. Dusseldorpii Annales* blz. 380vv.

brengen, maar de waarheid lag ook hier in het midden. Er was hier een totaal nieuwe situatie ontstaan die het midden hield tussen de toestand in een echt missieland en die in een gevestigde hiërarchie. Bij beiden, reguleren en seculariseren, ligt de fout overigens misschien minder in de halsstarrigheid waarmee zij tenslotte aan hun standpunt vasthielden, dan in de achterdocht waarmee ze elkaar gadesloegen. De vicarissen bleven de volledige onderwerping eisen van alle reguleren, nu op de basis van de artikelen van 1610, maar van hun kant toonden ze zich allerm minst gemakkelijk in het verlenen van de pastoralia en drukten ook hun pastoors op het hart zich dienovereenkomstig te gedragen. De jezuïeten bleven zich daardoor des te feller verzetten en trachtten soms de artikelen ongedaan te maken. Bovendien neigden ze ertoe de pastoors of ordinarii niet als zodanig in feite te erkennen, zodat dus de belangrijke bepaling van het overleg met de pastoors niet van toepassing zou zijn, hetgeen weer de verbittering opwekte van de seculariseren. Daarenboven was er voor de jezuïeten in de Hollandse Zending een missieoverste aangesteld, waardoor ze konden beweren dat ze aan de apostolische vicaris geen gehoorzaamheid schuldig waren, gelijk in de artikelen van 1610 voor dat geval inderdaad was bepaald. Omdat de geest van onderlinge verstandhouding en samenwerking ontbrak en bleef ontbreken, groeide de wederzijdse achterdocht, bovendien nog gevoed door verschil in opvatting inzake allerlei actuele problemen. Zo kwam er nooit een oplossing, tot onberekenbare schade van de Kerk, in wier dienst ze beiden wilden staan. Tegen het einde van zijn leven blijkt Sasbout hoe langer hoe meer verbitterd door de handelwijze van de jezuïeten. Telkens en telkens keerde dit thema in zijn brieven terug. Ook zijn priesters toonden die sterke afkeer, speciaal Engelbertus van Kenniphoven en Suitbertus Purmerent, terwijl Stalparts biechtvader Rumoldus van Medenblik voor geen van beiden onderdeed. De provicaris Wachtelaer was gematigder in zijn uitingen, maar vertrouwen deed hij hen evenmin. Het verzet kreeg nog voedsel in het optreden van de „patristae”, de aanhangers van de jezuïeten in de plaatsen waar ze werkten. Nog in 1622 werd in Delft verteld dat ten tijde van Stalparts voorganger, Bernardus van Steenwijk, sommigen zo fel op hem gebeten waren, dat ze liever zonder de laatste H.H. Sacramenten hadden willen sterven dan zich door hem te laten bedienen ³⁸⁾.

Principieel stond Stalpart op het standpunt van zijn oversten. Ook hij achtte zich ordinarius, gelijk nog duidelijk blijken zal, en eiste dus in dit

³⁸⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 244.

opzicht de strikte toepassing van de artikelen. Op dit punt zijn ongetwijfeld alle seculieren eenstemmig geweest. Daarom schreef hij in 1612 en in 1616, op verzoek van de apostolische vicaris, ons verder onbekende Latijnse aantekeningen bij verweerschriften van de jezuïeten ³⁹⁾. In 1613 zette hij zelfs met verschillende andere priesters zijn handtekening onder een verzoek aan de apostolische vicaris om de jezuïeten, althans in de grotere plaatsen waar voldoende priesters waren, een tijdlang de pastoralia te ontfangen, zodat iedereen kon zien hoe de situatie in wezen was ⁴⁰⁾. Toch heeft Stalpart zeker aanvankelijk een ruime houding ten aanzien van de Delftse jezuïet Ludovicus Makeblijde aangenomen. Het eerste doel dat Stalpart zich immers als pastoor stelde, was de vrede en eenheid onder de Delftse katholieken te herstellen en de partijschappen en twisten te beslechten die er al lange tijd waren, zoals de pastoor een jaar later zelf uitvoerig aan Sasbout schreef ⁴¹⁾. Hij bedoelde hiermee de strijd van de regulieren en de seculieren met hun respectieve aanhang. Wel was er na Bernardus' dood een zekere ontspanning ingetreden, maar het gevaar was nog bij lange na niet geweken en tot op zekere hoogte zelfs nog toegespitst, zoals we nog zullen zien. Over Stalparts eerste ontmoeting met Makeblijde is ons niets bekend. Maar in okt. 1613 had hij een officiële vergadering met de curatoren, waar ook de jezuïet bij tegenwoordig was. Suitbertus was er evenwel buiten gehouden. Tijdens deze bijeenkomst zat Stalpart links, Makeblijde rechts. Toen de kapelaan er na de vergadering van hoorde, vroeg hij de pastoor waarom „die uit de sociëteit” op de voornaamste plaats had gezeten, ja wat hij er

³⁹⁾ Bat. Sacra II blz. 229; P. de Swert, *Necrologium aliquot utriusque sexus Romano-catholicorum, qui . . . apud Belgas claruerunt ab anno 1600 usque 1736* (Rijssel 1734) i.v. Jōēs Stalpartus vander Wielen († 29 dec. 1630). Zie ook Gravius aan S.V. dd. 10 nov. 1612 (AOBC. nr. 284 fol. 3989); Spero fore ut Stalpartus idoneam relationem vestro ductu mittat (laatste nog snel even toegevoegde regel); idem dd. 17 nov. (fol. 3990v): Etiam ego insomnes noctes duco; interim spe aliqua ducor fore ut Stalpartus vestris querelis suffragantem relationem mittat, vobis prius visam . . .; idem dd. 14 april 1613 (fol. 4001); Ill.mo D. Carolo Millino obtuli vestras datas 9 Martii una cum relatione cleri Ultraiectensis; idem dd. 12 jan. 1613 (fol. 3997): (Nu de regulieren zoveel relationes schrijven tegen de art.) monui, si *Celsitudo*. V. meminit, propterea scribendum aliquid etiam per praestantiores vestros, Sybrandum, Stalpartum, Bolium et quos alios primarios cooperatores; idem dd. 18 mei 1613 (fol. 4009): Dixi non inutile fore si et Harlemenses, Amstelredamenes ac Dordracenses ita institutam relationem cuderent, qualiter nuper Ultraiectenses. Zie voor het boekje uit 1616 AAU. 32 (1906) blz. 398; Bruggeman, *Inventaris* blz. 136.

⁴⁰⁾ AOBC. nr. 283 fol. 3608-3609.

⁴¹⁾ Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 229vv.

eigenlijk deed, daar hij maar een buiten-gewone helper (adiutor extraordinarius) was. Voor diens tegenwoordigheid beriep Stalpart zich op het feit dat het al lange tijd zo geweest was. Wat het eerste betrof, moest hij Suitbertus echter gelijk geven en voortaan zou hij op zijn rechten staan ⁴²⁾. Ook Sasbout en Engelbertus keurden Stalparts gedrag af ⁴³⁾. Als pastoor mocht hij niet toelaten dat de regulieren over hem de baas speelden, schreef de apostolische vicaris aan de Delftse ordinarius. In het algemeen mochten ze niet geroepen of toegelaten worden tot gemeenschappelijk beraad (communio consilia). De curatoren moesten langzamerhand in die geest bewerkt worden. Verder moest de pastoor erop staan dat de regulieren nauwkeurig de artikelen onderhielden, omdat ze anders hoe langer hoe ijveriger zouden ageren en langzamerhand gaan overheersen. Alle argumenten die ze ertegen zouden inbrengen, zou de vicaris gemakkelijk als waardeloos beschouwen. Bovendien had de paus nog onlangs de regulieren de handhaving hiervan opnieuw ingescherpt. Alle grieven tegen de jezuïeten kwamen in deze brief van 16 nov. 1613 achtereenvolgens weer ter sprake. Door zijn overste en niet minder door zijn collega's moest Stalpart dus tot een straffere houding gedrongen worden dan waartoe de vredelievende priester van nature geneigd was. Bij voorkeur erop uit het goede in de mensen te erkennen, zal deze vermoedelijke oud-leerling van de Gregoriana het werk en de bedoelingen van de jezuïeten beter dan de meeste van zijn medepriesters hebben gewaardeerd, terwijl hij als geschoold jurist waarschijnlijk een juister begrip heeft gehad voor het redelijke in de argumenten van de tegenstanders, wier opvatting hij echter niet deelde. Ongetwijfeld heeft Stalpart zich in volstrekte gehoorzaamheid en kinderlijke onderwerping aan Sasbouts instructies gebonden gevoeld en zich daartoe ook innerlijk laten overtuigen. Toch zou hij nog verschillende malen door zijn overste tot resoluut optreden tegenover de jezuïeten moeten worden aangemaand. Dit behoeft echter niet noodzakelijk te betekenen dat hij in diens ogen te toegevend was, want ook in brieven aan andere seculiere priesters vinden we herhaaldelijk dergelijke instructies. Ze zijn waarschijnlijk meer ingegeven door de groeiende vrees van de vicaris dat de regulieren toch de seculieren te slim af zouden zijn. Zeker is dat Stalpart niet onbevangen tegenover hen stond. Waar hij

⁴²⁾ S.P. aan S.V. dd. 25 okt. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3553).

⁴³⁾ E.K. aan S.V. dd. 4 okt. 1613 (fol. 3526); S.V. aan St. v. d. W. dd. 16 nov. 1613 (nr. 324 fol. 1542-1543).

de kans kreeg, probeerde hij ze een slag vóór te zijn. Het blijkt uit zijn gedrag in Rotterdam in de zomer van 1613. Toen hij hoorde dat er een nieuwbenoemde jezuïet op komst was, bleef hij er met opzet langer dan zijn bedoeling geweest was, om de pater te tonen dat de stad dank zij de secularien niet van geestelijke hulp verstoken was gebleven en dat diens aanwezigheid, hoewel nuttig, volstrekt niet noodzakelijk was ⁴⁴). Al waardeerde hij de arbeid van de regulieren wel, hij wenste niet minder dat ze hun positie zouden kennen.

In het algemeen werkte Stalparts gedrag kalmerend. De felle partijstrijd was wat geluwd. De aanhangers van Makeblijde kwamen zelfs bij Stalpart in de H. Mis en bij zijn preken, en stelden hun huizen voor hem beschikbaar ⁴⁵). Toch zal dit aantal niet groot geweest zijn. Juist omdat de vredelievende Stalpart uitging van een situatie van strijd, heeft hij vermoedelijk alle uitingen van het tegendeel met dankbaarheid geconstateerd. Tot openlijke uitbarstingen schijnt het echter nooit gekomen te zijn. Aanleidingen waren er overigens wel te vinden geweest, als men dat gewild had. Zeker sinds de dood van Bernardus van Steenwijk vergat Makeblijde, evenals overigens in die tijd verschillende jezuïeten in andere steden, aan de nieuwe pastoor de namen door te geven van degenen die hij gedoopt of getrouwd had. Tot twee à drie maal toe sprak de Haagse aartspriester Stalpart erover aan, maar deze deed of er niets aan de hand was ⁴⁶). Op 18 nov. 1616 schreef Rovenius aan de Delftse pastoor over de recente pogingen van aanhangers van Makeblijde die zich ten gunste van hun pater meester wilden maken van de opbrengsten van gemeenschappelijke collectes en hun eigen pastoor de wet wilden voorschrijven. Namens de apostolische vicaris moest Stalpart Makeblijde ertoe trachten te bewegen hen dringend op het hart te drukken zich voortaan correct te gedragen ⁴⁷). De inlichtingen over deze zaak dankte Rovenius aan Jacob Bool. Van wie deze ze had, is niet zeker. Waarschijnlijk waren ze hem echter meegedeeld door de felle anti-jezuïtische en achterdochtige Suitbertus, die tong en pen gaarne voor dit doel gebruikte. In zijn antwoord verklaarde Stalpart alle pogingen in het werk te zullen blijven stellen om zijn ambt te doen respecteren en zijn positie te handhaven. Het lag weliswaar in zijn aard om dit zolang mogelijk op eigen houtje te proberen. Want hij wilde op tegenstanders niet de indruk maken

⁴⁴) Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 224-225.

⁴⁵) Idem blz. 229-230.

⁴⁶) E.K. aan S.V. dd. 4 okt. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3526) zie noot 43.

⁴⁷) Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 237.

van een kinderachtige querulant en zijn overheid niet te spoedig lastig vallen. Maar omdat hij nu de onmogelijkheid ervan inzag, vroeg hij de apostolische vicaris hem dikwijls door het gewicht van diens gezag te steunen, opdat God door alle standen (*ab omnibus gradibus*) in trouw en de vereiste orde zou worden gediend. Hij beloofde bij de eerste de beste gelegenheid zijn opdracht uit te zullen voeren. Hij wenste zich dus niet te haasten en wachtte op het gunstige tijdstip. Van het resultaat zou hij de vicaris op de hoogte stellen ⁴⁸⁾. Tegen Makeblijde zelf heeft Stalpart zich nadien nog vaker verzet. In 1615 werd Joannes Reineri, de jezuïet die te Rotterdam werkzaam was, door zijn provinciaal naar Delft gezonden om voor Makeblijde waar te nemen. Deze was nl. ziek. Op 1 okt. ging Reineri naar Stalpart, die, zoals hij het in zijn brief aan de provinciaal formuleerde, „in Delft naar men zegt het pastoraat uitoefent.” Aanvankelijk stond de ordinarius niet toe dat de Rotterdamse jezuïet in Delft opereerde. Tenslotte gaf hij in alles toe, maar de pastoralia, waarom hij eveneens verzocht had, werden hem niet gegund ⁴⁹⁾. Sexagius, die daarna Makeblijde kwam helpen, vroeg een jaar later opnieuw zonder succes om de pastoorsbevoegdheden gedurende een beperkte tijd. Rovenius vond het niet nodig, maar liet de beslissing over aan de pastoor ⁵⁰⁾. Waarschijnlijk was deze van hetzelfde gevoelen, misschien in stilte daartoe door de vicaris zelf geïnstrueerd, zoals soms bij andere gelegenheden gebeurde. Het motief van de weigering was, dat de jezuïeten desgewenst de hulp van de plaatselijke seculieren konden inroepen. In 1621 werd de zaak andermaal acuut, toen Makeblijde, inmiddels tot algemene missieoverste in de Hollandse Zending aangesteld, wegens ziekte opnieuw een helper behoefde. Het had heel wat voeten in de aarde voor het zo ver was ⁵¹⁾. Hij kreeg nl. een steun in de ordebroeder Roeland de Pottere, die we reeds in verband met Stalparts advocatuur hebben ontmoet. Volgens Makeblijde kenden Stalpart en De Pottere elkaar al

⁴⁸⁾ Idem blz. 238.

⁴⁹⁾ F. v. Hoeck S.J., De jezuïeten in Delft, in *Haarl. Bijdr.* 60 (1948) blz. 432.

⁵⁰⁾ *Haarl. Bijdr.* 59 (1941) blz. 234.

⁵¹⁾ Van Hoeck S.J. o.c. blz. 434vv.; Th. de Witt aan L. Makeblijde dd. 1 juli 1621 (*Arch. Jésuit. Prov. Flandro-Belg.* nr. 352); ook bij N. Aerts S.J., *Acta Missionis Hollandicae* S.J. fol. 358; vgl. fol. 359-362. Zie ook: *Informatio de Regimine Ecclesiastico quod civitatem Delphensem* (*Arch. Jésuit. Prov. Flandro-Belg.* nr. 363 Cij); vgl. nr. 361 *Descriptio status . . . anno 1622*; *AAU.* 14 (1886) blz. 151-189 en 50 (1925) blz. 195; *TTL.* 19 (1931) blz. 212-213. Voor De Pottere zie H. E. v. Berckel, *Priesters te Delft en Delfshaven*, in *BGBH.* 25 (1900) blz. 231; Van Hoeck S.J. *Schets gesch. jezuïeten in Nederl.* blz. 61.

vanaf hun jeugd en had de eerste veel op met de overigens tien jaar jongere jezuïet. Het genoegen zal wel wederzijds zijn geweest, maar Makeblijde gebruikte hun verhouding als argument om zijn doel te bereiken en beschouwde dus slechts de ene zijde van de relatie. Aanvankelijk mocht de nieuwe missionaris maar voor zes weken blijven, om daarna geplaatst te kunnen worden waar de nood nog groter was. Het blijkt uit een brief van Rovenius' tijdelijke plaatsvervanger Theodorus de Witt, 1 juli 1621 „met vriendelijke hand” aan Makeblijde geschreven, nadat hij naar zijn zeggen tevergeefs had getracht de jezuïet in Delft zelf te ontmoeten. Zo spoedig mogelijk reisde nu Makeblijde naar Utrecht, waar hij al evenzeer nul op het request kreeg. Wachtelaer ried hem aan met de Delftse ordinarius te overleggen. Stemde deze met het verzoek in, dan zou ook hij ermee akkoord gaan. Van te voren had hij Stalpart echter verboden toe te geven. Enkele weken later liet De Witt Stalpart weten dat hij Makeblijdes socius de pastoralia niet mocht geven. Deze moest voor elk geval afzonderlijk Stalpart verlof vragen, die dit slechts, overeenkomstig de artikelen, mocht verlenen in geval van nood en van vroom nut. Het ageren van Makeblijde had louter tot gevolg dat Roeland definitief mocht blijven helpen. Toen Makeblijde bij de apostolische vicaris zelf voor zijn ordebroeder de pastoralia aanvraagde, achtte ook deze, mede krachtens het advies van Stalpart en Suitbertus, de daarvoor aangehaalde argumenten onvoldoende. Hij kon zich immers altijd tot de drie seculieren wenden die er toen in Delft woonden, al had Makeblijde dit voor onmogelijk verklaard, omdat het de naijver tegen de orde zou vergroten en een bijzonder bespottelijke indruk zou maken. Wel stond Rovenius „uit sympathie voor de sociëteit” een blijvende socius toe maar zonder de pastoralia. Hierbij bleef het, hoezeer Makeblijde ook aandrong.

Juist in deze twintiger jaren daalde de verhouding tussen beide partijen tot een nieuw dieptepunt. Rovenius zag zich zelfs genooddaakt er een reis naar Rome voor te ondernemen. De gelovigen werden mede in de strijd betrokken. Door de jezuïeten werden in allerlei steden ondertekende getuigenissen verzameld ten gunste van hun optreden of ten nadele van de seculieren. Ook van Delft zijn althans enkele van die getuigenissen bewaard ⁵²). Een eerste, gedagtekend 1 maart 1621, werd door zestien handtekeningen bekrachtigd, o.a. van Pieter en Sasbout van der Dussen, en van Arent Dircksz. van Bleyswijk, die later als getuige zijn handtekening zou

⁵²) Kon. Bibl. v. België ms. 7131 fol. 30, 32; voor de andere plaatsen fol. 42, 44-45, 57 en 62.

plaatsen onder Stalparts testament. Het gaf slechts hoog op van de onbaatzuchtige arbeid van de jezuïeten. Een tweede, van 14 juli 1623, ging nog een stap verder en ageerde onmiddellijk tegen de vermeende aanspraken van de seculieren, met name van de pastoors. Dit zal de reden zijn waarom hier de handtekeningen van de twee Van der Dussens ontbreken, die met de seculieren nauwe relaties onderhielden, evenals in een derde getuigenis, van diezelfde dag, dat zich speciaal richtte tegen de door de seculieren gehandhaafde rechten en tegen het weigeren van de pastoralia aan de jezuïeten en zich met instemming plaatste achter de besluiten van de Propaganda. Het is dus duidelijk dat ook Makeblijde of zijn metgezel, maar meer waarschijnlijk de eerste, de gewone gelovigen in de strijd om de hiërarchie betrokken had. Met de besluiten van de Propaganda waren bedoeld de *Resolutio dubiorum et difficultatum* van 1 mei 1623, een poging om de onderlinge moeilijkheden in de Hollandse Zending tot een oplossing te brengen. Naar de zin van de apostolische vicaris en zijn priesters waren ze echter te zeer ten gunste van de regulieren uitgevallen. De apostolische vicaris kreeg immers niet de gewone jurisdictie van een diocesane bisschop: de regulieren mochten preken en biechthoren zonder toestemming te vragen: ze behoefden slechts mededeling te doen. Alle jezuïeten die toen in de missie werkzaam waren, zouden de pastoralia ontvangen, terwijl alleenwonenden een socius zouden kunnen krijgen, die althans in geval van ziekte of verhindering van de ander de pastoralia zou mogen uitoefenen. Een aantal geestelijken diende daarom verzoekschriften in bij de Propaganda en bij de paus zelf. Op 17 juli van dat jaar zonden ze ook een request naar Rovenius' metgezel te Rome, Jacob Bool ⁵³). Hierin drukten ze hem hun ontstemming en droefheid uit over de genomen beslissingen, omdat daardoor alle orde en hiërarchie, vrede en eensgezindheid onmogelijk zouden zijn geworden. Het meest betreurden ze echter de verdenking en het verwijt van halsstarrigheid en opstandigheid aan het adres van de apostolische vicaris, alsof de rest van de clerus zich gemakkelijk met de resoluties zou verzoenen. De brief diende mede als een duidelijk bewijs van het tegendeel. Zij sloten zich volkomen aan bij de door de vicaris gegeven argumenten om wijziging en verzochten Jacob Bool zo dringend mogelijk hem van hun steun te overtuigen en hem dus aan te sporen ondanks alles vol te blijven houden. Ze eindigden met de ook door Rovenius reeds geuite bedreiging: „velen van ons zullen anders omwille van de vrede en uit liefde tot de eenheid vrijwillig hun offi-

⁵³) AOBC. nr. 564 fol. 231-232; Bruggeman, Inventaris blz. 145.

cies neerleggen". Het stuk maakt niet een erg prettige indruk en diende waarschijnlijk hoofdzakelijk om de vicaris nog sterkere argumenten te verschaffen bij zijn strijd. Onder de 27 ondertekenaars behoorde ook Stalpart. Er is dus geen enkele reden om aan te nemen dat hij in dezen anders heeft geoordeeld dan de overige seculieren. Er was louter verschil van tactiek: krachtens zijn aard reageerde Stalpart in het algemeen soepeler, minder prikkelend, meer humanistisch mag men misschien ook zeggen.

Hiermee stemt overeen dat Stalpart in alle correspondentie die van hem bewaard is, op niet anders dan zakelijke wijze over dergelijke kwesties geschreven heeft. Nergens vinden we een hatelijke opmerking over de regulieren. Bij een Engelbertus van Kenniphoven en vooral bij Suitbertus, van wie overigens de meeste brieven verloren zijn gegaan, om van Rumoldus van Medenblick, Stalparts biechtvader, nog maar te zwijgen, treffen we ze daarentegen herhaaldelijk aan. Zo leverden liefst drie brieven van Suitbertus stof voor Broedersens vijfde tractaat tegen de jezuïeten, maar bij Stalpart, wiens brieven hem toch onder ogen zijn gekomen, kon hij blijkbaar geen geschikte citaten ontdekken.

Hoe Makeblijde en Stalpart persoonlijk tegenover elkaar stonden, is minder zeker. Beiden waren mannen van voorname geboorte, de een uit het zuiden de ander uit het noorden; beiden intelligent en humanistisch gevormd. Beiden waren vroom, ijverig en gematigd, harde werkers, die zich geheel inzetten voor de taak waarvoor ze waren verkoren. Beiden waren hoogstwaarschijnlijk gentleman in levensstijl en omgangsvormen. En beiden waren dichter. Ze woonden in dezelfde stad en hadden in wezen dezelfde roeping. Alles scheen samen te werken tot gemeenschappelijke betrekkingen en zelfs tot vriendschap. Stalpart moet zich aan de jezuïet meer verwant hebben gevoeld dan aan sommige seculieren. Maar principieel waren ze tegenstanders in hun opvatting over de ordinarii, hetgeen in de praktijk tot verschillende verwikkelingen leidde. Dit heeft vriendschap voorgoed belet. Onder de eredichten in Stalparts werken zal men de naam Makeblijde tevergeefs zoeken. Ook is er geen reden hem te vermoeden onder de een of andere schuilnaam of onder schuilletters. Toch geloven we ook niet aan een persoonlijke vijandschap. Het begin van Stalparts optreden wijst allerminst in die richting. Makeblijde noch Stalpart waren haatdragende figuren, integendeel juist vredelievend van aard. Voor de laatste is dat heel duidelijk, maar ook bij de Delftse jezuïet valt het op dat hij, buiten enkele, tot de seculieren in het algemeen gerichte beschuldigingen over de pastoor, in zijn

brieven nooit iets kwaads heeft gezegd. Zijn literaire arbeid geeft eveneens gematigdheid en soepelheid te zien. Zo menen we te moeten aannemen dat beiden persoonlijk correct en tactisch tegenover elkaar stonden. Misschien zelfs is bij tijd en wijle ook later hun omgang niet geheel tot het louter zakelijke beperkt gebleven. Van vruchtbare samenwerking tussen hen is er evenwel geen spoor.

Was het beletsel tussen de jezuïet en de seculier op de eerste plaats van principiële aard, tussen Stalpart en zijn kapelaan bestonden nog veel grotere spanningen. In aanleg en karakter weken ze blijkbaar sterk van elkaar af. Al verschilden ze slechts enkele jaren in leeftijd, toch vonden vele Delftenaren Suitbertus eigenlijk veel te jong als leider van de begijnen en van de zusters van het klooster van Sint Agatha ⁵⁴). Inderdaad kon deze omstandigheid gemakkelijk leiden tot verwikkelingen. Toch speelde ook het principe van Stalparts potestas ordinaria in de praktijk een belangrijke rol. Juist ter oorzaak daarvan vonden de geschillen slechts door het persoonlijke ingrijpen van de apostolische vicaris een oplossing. Suitbertus wenste naar zijn zeggen het gezag van zijn pastoor ten volle te erkennen. Daartoe voelde hij zich reeds verplicht door het gezag van zijn overste te Keulen, want in volstreekte gehoorzaamheid aan de wil van de vicaris wilde hij voor niemand onderdoen. Maar terwijl Stalpart rustig en bezadigd zijn doel trachtte te bereiken, was de iets jongere Suitbertus in hoge mate impulsief en kort-aangebonden. En zouden we hem misschien ook niet van heerszucht willen verdenken, van bemoeizucht valt hij zeker niet vrij te pleiten. Hinderlijk doet het aan herhaaldelijk in zijn brieven uitvoerige kritiek te lezen op zijn pastoor of op Makeblijde, vooral als hij bovendien niets met de zaak te maken had. Soms wekt hij de indruk van een schooljongen die onmiddellijk naar de meester loopt, als hij iets ziet dat naar zijn idee niet door de beugel kan. Ter verontschuldiging moeten we er echter aan toe voegen dat Sasbout zeer uitvoerige berichtgeving hogelijk op prijs stelde en er herhaaldelijk op aandrong. Daardoor, meende deze, was het hem immers mogelijk op momenten waarop beslissend moest worden opgetreden, een op de feitelijke omstandigheden gebouwd, redelijk verantwoord oordeel te vormen ⁵⁵). Stalpart zelf was nogal traag in het schrijven. Na zijn vertrek uit Rome bv. duurde het geruime tijd voor hij weer iets van zich liet horen. Gravius

⁵⁴) E.K. aan S.V. dd. 20 sept. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3511v).

⁵⁵) S.V. aan St.v.d.W. dd. 16 nov. 1613 (nr. 324 fol. 1542).

klaagde er in zijn brieven aan Sasbout verschillende malen over dat Stalpart degenen aan wie hij op grond van ontvangen gunsten verplichtingen had of met wie hem vriendschap verbond, geen bericht stuurde ⁵⁶). Daartegenover schreef Suitbertus veelvuldig aan zijn Keulse superieur. Te betreuren valt dat zijn berichten niet uitmuntten door onpartijdigheid. Erger was dat hij ze sterk kleurde. Betrouwbaar was hij niet bepaald: vooral op de reguleren was hij fel gebeten en bij voorkeur geloofde hij, naar het schijnt, alle kwade geruchten en veronderstellingen over hen die hem ter ore kwamen. Achter alle moeilijkheden zag hij uiteindelijk hun kwade trouw en geheime drijven of tenminste de intrigues van hun aanhang. Hij verneukelde er zich in toen Makeblijde, die zich kwam beklagen over de grieven die Suitbertus over hem bij de vicaris had ingebracht, tenslotte beledigd en kwaad van hem wegliep. Met een zekere ingenomenheid vertelde Suitbertus het zelf uitvoerig aan de vicaris ⁵⁷). Zowel Stalpart als Makeblijde hebben, onafhankelijk van elkaar, hem verweten dat hij de orde van de *correptio fraterna* (Mt. 18, 15-17), in de artikelen van 1610 weer uitdrukkelijk geëist, had overschreden door onmiddellijk een beroep te doen op de overheid. Jeugdige overmoed en onbezonnenheid zal het ook wel geweest zijn die er hem bij tijd en wijle toe verleidden zich laatdunkend uit te laten over Stalparts zakelijk en praktisch handelen. De eerste keer dat er van een minder ideale verhouding blijk werd gegeven, was in de zomer van 1613. Toen Stalpart voor zijn gezondheid een aantal weken naar de Zuidelijke Nederlanden ging, vertrouwde hij zijn gelovigen niet toe aan zijn kapelaan, wat men bij een goede verhouding toch had mogen verwachten, maar liet hij er hem volkomen buiten, zodat deze, naar zijn zeggen, zelfs niet wist of iemand de pastoor verving ⁵⁸). Suitbertus suggereerde zelfs dat de pastoor de gelovigen eenvoudig aan hun lot zou hebben overgelaten. Van een plaatsvervanger had hij immers totnogtoe niets gemerkt. Overigens verklaarde de kapelaan in een volgende brief van 9 aug. 1613 Stalpart naar behoren (*merito*) voor de *pastor primarius* te houden en zich niet bewust te zijn ooit anders gehandeld te hebben. Mocht evenwel de vicaris via Stalpart of iemand anders iets in die geest vernomen hebben, dan zou de briefschrijver er graag van op de hoogte worden gesteld. De apostolische vicaris schijnt dus in dit opzicht klachten tegen Suitbertus geuit te hebben. Naar

⁵⁶) Gravius aan S.V. dd. 26 nov. 1611 (nr. 284 fol. 3961).

⁵⁷) S.P. aan S.V. dd. 17 mei 1613 (nr. 283 fol. 3397).

⁵⁸) S.P. aan S.V. dd. 19 juli 1613 (fol. 3445).

aanleiding van Stalparts verzoek aan de curatoren om de nodige inkomsten en een nieuwe woning plaatste de kapelaan een opmerking waaruit zijn bemoeizucht aan het licht treedt. De pogingen van de curatoren waren op niets uitgelopen, deelde hij Sasbout mee. Hij liet erop volgen, sprekend over zijn pastoor: „Wat eruit zal worden, weet ik niet. Ik hoop dat hij (Stalpart) het met het zijne zal stellen, wanneer hij ziet dat hem van elders inkomsten geweigerd worden; hetgeen God geve”⁵⁹). Suitbertus had zich een eigen mening gevormd en stak die niet onder stoelen of banken. Over zijn afkeuring van Stalparts houding op de officiële vergadering met de curatoren en Makeblijde hebben we reeds gesproken. Hier kreeg hij ten dele echter gelijk van zijn pastoor. Tevens blijkt eruit dat ze toen samen de kwesties bespraken en met elkaar overlegden. Ook deze gebeurtenis rapporteerde de kapelaan op 25 okt. 1613 aan de apostolische vicaris.

Tot een uitbarsting kwam het in de kwestie van het Bagijnhof, die pas door Sasbout zijn beslag zou krijgen⁶⁰). Rond Suitbertus in de oude woning van Bernardus van Steenwijk had zich een vastgesloten groep gevormd. Nu werd de kapelaan door zijn zeer vele vijanden die hij naar eigen bewering had, verweten dat deze aanhangers het gezag van de apostolische vicaris niet wilden erkennen, de pastoor verachtten en hem alleen aanhingen. Deze beschuldigingen kwamen echter, schreef hij in laatstgenoemde brief aan Sasbout, van de aanhangers van de jezuiten. Het conflict dateerde dan ook uit de tijd van Bernardus van Steenwijk. Er waren pogingen aangewend om hem, Suitbertus, van zijn huis te beroven. De enige reden hiervan zag hij in het feit dat hij niet door de Delftenaren gekozen maar zonder meer door de apostolische vicaris gezonden was. De kapelaan meende nu dat ook de pastoor enigszins met hen scheen samen te spannen (convivere), daar deze Suitbertus' huis waarin hij tevens kerkte, ook voor dit doel wilde gebruiken, terwijl hij voor het huis van de pater geen interesse toonde (relictis aedibus Patris). Omdat er echter zo te veel vergaderingen plaats zouden vinden, zou de toestand er gevaarlijk kunnen worden. Suitbertus hoopte evenwel dat God de ogen van zijn pastoor zou openen, zodat deze inzag dat dit alles er alleen toe strekte om de kapelaan van zijn huis te

⁵⁹) S.P. aan S.V. dd. 9 aug. 1613 (fol. 3464): *Quid ex hoc futurum ignoro. Spero quod suis faciet cum viderit aliunde sibi sumtus negari quod Deus det.*

⁶⁰) E.K., resp. S.P. aan S.V. dd. 25 okt. 1613 (fol. 3552 en 3553); St.v.d.W. aan S.V. dd. 2 nov. (Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 229-232; S.V. aan St.v.d.W., resp. S.P. dd. 16 nov. (AOBC. nr. 324 fol. 1542-1543 en 1548); S.P. aan S.V. dd. 29 nov. (AOBC. nr. 283 fol. 3587).

beroven, terwijl de positie van de jezuïet erdoor werd versterkt. De Haagse aartspriester schreef de vicaris in dezelfde geest. Een neef van de apostolische vicaris, Joannes Lambrechtsz. Deens, licentiaat in de rechten ⁶¹⁾, die met Sasbout en diens broer Tilman, alsmede later met Rovenius, nauwe connecties onderhield, kwam Stalpart ervan op de hoogte brengen dat, naar hij vermoedde, Suitbertus en de Haagse aartspriester bij Sasbout klachten over hem hadden uitgebracht. Gelijk blijkt uit een brief van 5 sept. van dat jaar ⁶²⁾, had Engelbertus reeds in 1613, toen er nog naar een woning voor de pastoor werd gezocht, een van de Delftse notabelen op het hart gedrukt ervoor te zorgen dat er om wille van niemand, ook om Stalpart niet, bijeenkomsten op het Bagijnhof zouden worden gehouden. Hij was nl. bang voor represailles van de kant van de burgerlijke overheid, maar ook voor de listigheid van de paters, „die graag moeilijkheden veroorzaken om er hun voordeel mee te kunnen doen”. Desniettenstaande heeft Stalpart in deze zaak zijn wil doorgezet, omdat hij zich hiertoe uit hoofde van zijn ambt verplicht voelde. Van hun kant zijn aartspriester en kapelaan zich blijven verzetten, al had de eerste met deze zaak eigenlijk niets uit te staan. Het is wel geen toeval dat beiden hierover op dezelfde dag naar de apostolische vicaris schreven. De reactie van de pastoor, zoals die uit zijn brief aan de apostolische vicaris van 2 nov. blijkt, is kenmerkend voor zijn karakter. Deens' relaas heeft hem verbaasd. Hij voelde zich geheel onschuldig en kon zich een dergelijke onvriendschappelijke geste niet voorstellen, tenzij men een aanleiding zocht met hem te breken. Daarom had hij aanvankelijk geweigerd erop in te gaan. Hij vertrouwde bovendien op het beleid van de apostolische vicaris, „de zeer prudente en eerlijke handhaver van de rechten van zijn ordinarij”. Tenslotte liet hij zich evenwel overhalen om in het algemeen uiteen te zetten hoe hij zijn taak opvatte en uitvoerde. De lange brief is als het levensprogram van deze priester en gunt ons een blik in de adel van zijn geest en de prudentie van zijn handelen, maar niet minder in zijn opvatting over de hem door de apostolische vicaris verleende potestas ordinaria. Terwijl hij het met Makeblijdes ahang tamelijk wel blijkt te kunnen vinden, had hij tot die van Suitbertus totaal geen toegang. Van heel het Bagijnhof en van een aantal burgers in de buurt had, op een enkele uitzondering na die met name wordt genoemd, nooit iemand in al die maanden Stalparts diensten gevraagd. Nooit was iemand van hen op zijn

⁶¹⁾ Bruggeman, Inventaris blz. 41, 88, 105 en 122.

⁶²⁾ E.K. aan S.V. dd. 5 sept. 1613 (AOBC. nr. 283 fol. 3488).

bijeenkomsten verschenen, hoewel hij ze met welwillendheid, zachtheid en alle humaniteit had trachten te winnen. Met de kapelaan had hij er al zeer vaak en zeer vriendschappelijk over gesproken: een nieuwe aanwijzing dat er in het begin een nauw contact tussen beiden was. Omdat hij naar zijn mening aan zijn ambt verplicht was te eisen dat ze hem erkenden, mocht hij van zijn medewerker hiervoor dus steun verwachten, zodat hij ook bij hen die bij Suitbertus kerkten, toegang kreeg. Eveneens werd de kapelaan op aandrang van de pastoor dagelijks bij allerlei burgers geroepen. Het was dus billijk dat Suitbertus er zich van zijn kant ook voor beijverde dat zijn aanhangers de hulp van Stalpart inriepen. Hij was, meende de pastoor, tenslotte voedstervader (nutricius), de pastoor echter de eigenlijke herder, een vergelijking waartegen de apostolische vicaris in zijn antwoord van 16 nov. terecht bezwaar zou maken. Bovendien vreesde Stalpart dat de aanhangers van de pater anders een argument in handen werd gespeeld om zich nog vrijer aan zijn potestas te onttrekken. Alle pogingen hadden evenwel niets uitgehaald en het was van kwaad tot erger gekomen, zodat zelfs een meisje de toegang tot het Bagijnhof wederrechtelijk ontzegd was, omdat ze weigerde Stalpart als biechtvader te laten varen. Uitvoerig wordt dit verhaald. Al had hij steeds over deze dingen gezwezen om er geen verdere ruchtbaarheid aan te geven, het gerucht ervan had zich geleidelijk aan onder de gelovigen verspreid. Velen zagen er een aanslag in. Stalpart verklaarde echter dat hij was blijven zwijgen, in de hoop door geduld en beleid tenslotte toch te zullen winnen. Het beroep op de overheid zag hij als een uiterst middel, nadat alle andere pogingen gefaald hadden. Daarom was het Deens ook slechts met veel moeite gelukt hem tot een verweer over te halen. Maar toen bleek ook hoe hoog het hem zat, al bleef hij waardig en sereen van toon. Het was voor hem geen louter persoonlijke kwestie. Heerszucht of ijdelheid was hem in dergelijke zaken geheel vreemd, voorzover we het vermogen te zien. Vanuit zijn ambt kwam hij tot de strijd. Des te groter moet zijn teleurstelling geweest zijn toen de apostolische vicaris het evenmin met hem eens bleek te zijn. Uitvoerig formuleerde deze zijn standpunt. Hij kende terdege de ongedurigheid van zijn stadgenoten en zijn grote zorg was de vrede en eensgezindheid onder priesters en volk in het belang van de Kerk. De handelwijze t.a.v. dat meisje was hem onbekend, maar hij kon die niet goedkeuren. Met Stalparts streven verklaarde hij zich geheel eens, maar de wijze waarop deze het trachtte te verwerkelijken kon zijn instemming niet hebben. Want ze was in strijd met de feitelijke verhoudingen zoals die

reeds ten tijde der troebelen bestonden. Ook onder Bernardus van Steenwijk was er niet aan te tornen geweest. Naar zijn zeggen had ook Sasbout de moeilijkheden indertijd licht opgevat, maar hij was ervan teruggekomen. Als de achtergrond van deze twisten zag Sasbout weer het drijven van de reguleren en hun aanhang. Ze waren nu eenmaal de bêtes noires van de seculieren. Maar daarom juist was hij er ook voor aan klooster en Bagijnhof hun directeur te laten zoals ze gewend waren. Want als er nog meer of nog grotere bijeenkomsten op het Bagijnhof plaats zouden vinden, konden daar betreuwenswaardige nadelen uit voortkomen, gelijk onlangs in Utrecht gebleken was. De vicaris drukte de pastoor op het hart toch vooral de vriendschap met zijn collega te handhaven, al moest hij deze vrijuit terechtwijzen en instrueren wanneer dat nodig was. Ze moesten met elkaar overleggen zodat het ieder duidelijk was dat ze het met elkaar eens waren. Uiteindelijk zouden dan zij die van Suitbertus' diensten gebruik maakten, zich ook aan de pastoor verbinden, al zou het nog heel veel geduld vergen voor het zo ver zou zijn. De vicaris kon hier uit ervaring spreken. Tevens deelde hij Stalpart mee ook aan de kapelaan een brief te hebben geschreven om hem aan te sporen tot gehoorzaamheid, „waarin hij zich herhaaldelijk bereidwillig heeft getoond”, en tot de erkenning van Stalpart als primarius, „wat hij ook begrepen heeft”. Uit de brief aan Suitbertus zelf, op dezelfde dag als die aan Stalpart geschreven, blijkt dat deze allereerst voor de leiding van de maagden bestemd was. Al achtte de vicaris het niet goed dat ze overal vrij heen mochten, wilden ze de pastoor zelf raadplegen dan dienden ze er vrij in te zijn. Als het voor een van haar om reden van haar zwakheid niet goed zou zijn dat ze verschillende personen om advies vroeg, dan zou Suitbertus de pastoor voor haar kunnen waarschuwen. Wilde iemand bij zich aan huis een niet te grote bijeenkomst beleggen in tegenwoordigheid van de pastoor, dan moest de kapelaan dat eveneens goedkeuren, omdat het de pastoor betrof. Maar ze mochten niet tot een bepaalde biechtvader gedwongen worden. Ten opzichte van andere geestelijken werd de zaak echter anders. In het algemeen mochten hun diensten niet toegelaten of gevraagd worden. Maar het hing er hier natuurlijk veel van af wie het was. De vicaris ried de kapelaan aan in zo'n geval in overleg met de pastoor te treden.

In feite kreeg Stalpart dus veel meer gelijk dan deze uit de aan hemzelf gerichte brief had kunnen opmaken. Zo hoopte Sasbout gemakkelijker de vrede te kunnen herstellen. Hij gaf echter geen oordeel over Suitbertus' gedrag in het verleden, maar slechts instructies voor het vervolg. Daarom

werd er over het geval met dat meisje in Suitbertus' brief angstvallig gezwezen. Sasbout zag evident geen kans deze kwestie op te lossen en probeerde ze in de doofpot te stoppen. Het was intussen onvermijdelijk dat de priester op het Bagijnhof de brief wel als een verwijt opvatte. Enkele dagen nadat hij hem had ontvangen, greep hij naar de pen om zich te verdedigen. Nadat hij zich gekeerd had tegen de betiteling „kapelaan van de maagden“, waarmee hij in Delft werd aangeduid, alsof hij zich alleen met haar occupeerde, betoogde hij gedetailleerd dat hij het gezag van zijn pastoor steeds had geëerbiedigd. Herhaaldelijk had hij de namen van gedoopten of gehuwden doorgegeven, nooit zich ingedrongen in de zaken van kerk of curatoren en vreemde priesters die bij hem kwamen, steeds doorgestuurd naar de pastoor. Nooit had hij iemand afgeraden in Stalparts tegenwoordigheid een kleine bijeenkomst te beleggen, en wetend dat de pastoor hem wilde bezoeken, had hij zelfs een zeer grote ruimte klaargemaakt, omdat diens bijeenkomsten altijd zo groot waren dat de gewone plaats waar Suitbertus kerkte, een dergelijk aantal gelovigen niet kon bevatten. Ook de andere huizen stonden voor hem open, behalve 's zondags, omdat de ruimte er te klein voor was. Nooit had hij een van zijn maagden belet de pastoor te bezoeken. Hij had er zich alleen tegen verzet dat ze naar iedereen toe konden gaan, waarop volgens Suitbertus Stalpart meer dan goed was aandrang. Hij had er zich alleen tegen gekeerd dat deze ze ertoe trachtte te bewegen, ja bijna ertoe dwong — „ik zeg met God tot getuige dat het zo is!“ — hem, Suitbertus, te verlaten, omdat hij maar helper was, en de pastoor aan te hangen. Over het meisje op het Bagijnhof zwijgt ook Suitbertus. Hij had er overigens in Sasbouts brief niets over gelezen. De zwakke plekken in zijn positie, de feitelijk te grote afhankelijkheid van de bewoners van het hofje en van de maagden aan zijn leiding zonder dat hij er iets tegen deed, liet hij eveneens onaangeroerd. De z.i. onjuiste houding daarentegen van de pastoor werd breed uitgemeten en met de donkerste bril bekeken.

Het slot luidt als volgt:

Op alle mogelijke wijzen zal ik trachten met de Z.E. Pastoor alle harmonie en vriendschap te bewaren. Omdat Uwe Hoogw. Exc. echter nu reeds begonnen is te verordenen hoe ik mij onder de Z.E. Pastoor moet gedragen, moge Uwe Hoogw. Exc. mij dit ene toestaan, dat ik, onafhankelijk van de Heer Pastoor, inzake goederen die door mijn onderdanen aan de kerk worden vermaakt en mij ter beschikking worden gesteld, alsmede bij de restitutie van

kerkelijke goederen die in de loop van de tijd misschien als onrechtmatig bezit bij mijn onderdanen zullen worden aangetroffen, niet aan de Heer Pastoor, maar onmiddellijk aan de beschikking en het gezag van Uwe Hoogw. Exc. onderworpen ben. En dit vraag ik niet ten eigen nutte — God is mij tot getuige — maar in het voordeel van het (Keulse) college. Want anders zullen verschillenden, wat reeds bij testament aan het college gegeven is, herroepen, en het nog niet geschonkene aan anderen, religieuzen, vermaken. Inzake de goederen van de kerk zal ik niets doen zonder de voorafgaande opdracht van Uwe Hoogw. Exc.

Hierin ligt feitelijk de suggestie dat, althans naar het gevoelen van velen, dergelijk geld alleen via de kapelaan, oud-leerling van het Keulse seminarie, veilig ter bestemder plaatse zou arriveren. De hele formulering wekt de indruk dat de schrijver een bijzonder goede beurt heeft willen maken bij de apostolische vicaris, voor wie dit instituut een levenskwestie was.

Toch blijft het moeilijk om met behulp van deze brieven ons een in alle opzichten juist en bevredigend oordeel te vormen. Stalparts bewering dat hij allerminst een monopolie beoogde, is wel overeenkomstig de waarheid. Hij wenste slechts de feitelijke erkenning van zijn pastoorschap. Maar de indruk wordt gewekt dat hij zich bij zijn pogingen daartoe te weinig de moeilijkheden die eraan vastzaten, voor de geest heeft gehaald en te veel heeft verwacht van de medewerking van degenen die het aanging. De opvatting van de kapelaan over de handelwijze van zijn pastoor vindt geen steun in Stalparts optreden bij andere gelegenheden. De pogingen die de pastoor echter op grond van zijn rechten deed, zullen bij sommige aanhangers van Suitbertus de indruk gewekt hebben van dwang. Deze schonk aan hun beweringen al te lichtgelovig gehoor en verzuimde wederom de andere partij eerst te horen. Des te eerder verleende hij er geloof aan, omdat hij Stalpart in diens optreden onhandig en onpraktisch vond. De diepere beweegredenen van de pastoor zijn hem wel ontgaan. Naijver zal eveneens meegesproken hebben. Hij vreesde aan invloed te zullen inboeten en weigerde de konsekwenties die de pastoor uit zijn rechten trok, te aanvaarden. Van een nauwe samenwerking blijkt opnieuw geen sprake te zijn. Anders was een dergelijk conflict onmogelijk geweest. De belangrijkste factor was echter wel de te grote afhankelijkheid van de maagden van hun directeur, die feitelijk zo verging dat ze het gezag van de pastoor aanrandden, zonder dat Suitbertus er zich tegen verzet heeft.

Over deze kwestie zullen pastoor en kapelaan nadien niet meer gevochten hebben: het gezag van de apostolische vicaris had de zaak beslist. Zeker de eerste twee jaar heeft Stalpart op het Bagijnhof geen bijeenkomst gehouden en zelfs niet gecelebreerd. Hij heeft zich dus bij de wil van de vicaris neergelegd. Maar nauwe betrekkingen hebben beiden niet aangeknoopt. Suitbertus' benoeming tot rector en moderator van Bagijnhof en Sint-Agathaklooster in 1615 mogen we met nieuwe moeilijkheden niet in verband brengen, gelijk we gezien hebben. In 1616 veroorzaakte het Bagijnhof echter weer onenigheid ⁶³). Eind oktober of begin november klaagde Suitbertus er bij Rovenius over dat de pastoor daar vergaderingen hield. In een brief hierover aan Stalpart uitte de vicaris het vermoeden dat Suitbertus bang was dat er moeilijkheden uit voort zouden vloeien, omdat er door hemzelf reeds vrij veel bijeenkomsten werden gehouden. Bovendien was het vanouds geen gewoonte dat de pastoors er bijeenkomsten hielden. Een oordeel werd verder niet uitgesproken maar wel verzocht de vicaris Stalpart om, als pastoor en kapelaan samen zo'n bijeenkomst eens nodig of nuttig zouden achten, er dan ook samen over te beslissen, zodat ze tot stichting zou kunnen geschieden. Met nadruk drong de vicaris er bij de pastoor op aan toch niet om het uiterste recht te strijden. Ook Rovenius waakte nauwlettend voor de vrede onder zijn priesters, maar hoewel zijn woorden aan duidelijkheid niets te wensen overlaten, is hij tegelijk opvallend behoedzaam. Stalpart toonde zich over de inhoud van dit schrijven thans bijzonder heftig geprikkeld. Vooreerst was hij opnieuw verstoord, dat de kapelaan direct een beroep op de overheid had gedaan en de eerste twee trappen van de evangelische correctio fraterna overgeslagen. Sarkastisch voegde hij eraan toe of de kapelaan het misschien fundeerde op de andere eis van het evangelie om als kinderen te worden, die immers bij de eerste de beste onregelmatigheid die ze zich verbeeldten te bespeuren, onmiddellijk naar vader of moeder lopen. Maar het was nog nooit gehoord dat de apostel met die woorden zou bedoelen dat we kinderen zouden moeten worden niet in de geest maar in de boosheid. Daarna stelt hij plechtig en scherp de feiten, om des te duidelijker zijn misnoegen te laten uitkomen.

Hoogwaardige Heer, zoals mij, onwaardige, het eerst de be-
diening van deze kerk is toevertrouwd, zo meen ik zonder pochen
dat de vrede en rust hiervan vooral mij ter harte moeten gaan en ter

⁶³) Rovenius aan St. v. d. W. dd. 18 nov. 1616, met antwoord van St. v. d. W. en wederantwoord van Rovenius, in: Haarl. Bijdr. 59 (1941) blz. 237-241.

harte gaan. Daarom heb ik totnutoe krachtens mijn plicht niet alleen mijn eigen vergadering maar, waar nodig, ook die van mijn collega's zo aangepast aan geschikte tijden en plaatsen, dat ik niet gemakkelijk aan enige twist of verstoring kans heb gegeven. Voor het overige vertrouw ik dat diezelfde die totnutoe zoveel prudentie en zorg heeft getoond als hij maar wilde, ze ook voor het vervolg zal tonen.

Vinnig en fel wordt dit geponeerd. Men zou zoiets van deze milde mens niet of nauwelijks verwachten, maar zijn geduld is uitgeput. Men kan hieruit niet anders lezen dan dat het tussen beiden allang niet boterde, maar totnogtoe had de pastoor zijn misnoegen kunnen verkroppen. Gelijke verbolgenheid sprak uit het vervolg van de brief, waar hij de inhoud van de beschuldiging nader aan een bespreking onderwierp. Sinds twee jaar had hij immers op het Bagijnhof niet alleen geen vergadering gehouden maar er zelfs geen H. Mis gelezen.

Als de religieuziteit van de man er niet tegenover stond, zou ik zeggen dat hij mij hierdoor had willen bespotten en zich te mijnen koste vermaken . . . Zo collegiaal nl. vergeldt hij mij mijn naastenliefde en humaniteit, waarmee ik omwille van vrede en eensgezindheid gezorgd heb dat hij dikwijls geroepen werd door die burgers die zich onder mijn zorg hebben gesteld. Desondanks bij Uwe Hoogwaardigheid nog voorwenden dat ik daar bijeenkomsten houd, wat is het anders dan mij op zijn manier bespotten en uitlachen?

Op dit thema gaat hij nog even door, waarbij alle aangehaalde argumenten achtereenvolgens worden ontzenuwd, m.n. het beroep op de historie. Want nog na de troebelen hadden de pastoors er bijeenkomsten gehouden niet alleen, maar er meestal ook gewoond, zoals dat vaststond van Joannes Faber en Bernardus van Steenwijk, diens opvolger. Maar terwijl hij verklaarde zich gaarne te willen onderwerpen en zich op offeren en blindelings te willen gehoorzamen, ja desgewenst zelfs zijn ambt te zullen neerleggen, wees hij tegelijk op de vanuit zijn positie gezien onbillijke eisen die hem gesteld werden, nu hij instemming zou moeten vragen aan zijn kapelaan waar deze zelf nooit om zijn raad of goedvinden had verzocht. Bovendien mocht Makeblijde wel elke week op het Bagijnhof een bijeenkomst houden. Heel de brief is een felle aanval op de kapelaan. Het onderlinge contact blijkt tot een minimum gedaald; van samenwerking is geen sprake,

van ondergeschiktheid aan de pastoor nauwelijks een spoor. De kapelaan hield zich aan het vereiste minimum en gaf de namen door van wie hij dat moest, maar hij was niet eerder tevreden dan na „met ongepaste verzoeken”, zegt Stalpart meesmuilend, van Rovenius het laatste pastoorsrecht te hebben afgebeden dat hij nog niet had en waarvan men moeilijk kan aannemen dat hij er erg om verlegen zat, nl. het recht om paramenten te wijden. Hij wenste hiervoor dus geen beroep te doen op de pastoor, hetgeen de verhouding allerduidelijkst kenschetst. Als deze nu ook nog voor bepaalde zaken de instemming of het overleg zou behoeven van zijn kapelaan, zou hij naar Stalparts oordeel zelfs een zeker gezag krijgen over de ordinarius.

Maar zo groeit de mens niet van deugd tot deugd en ik weet niet of iemand op deze manier zal zien de God der goden in Sion.

Men proeft de bittere toon van de in zijn rechtvaardigheidsgevoel gekwetste pastoor. Hij beschuldigt zijn kapelaan zonder meer van een sterke heerszucht, des te opvallender omdat het, voorzover bekend, de enige keer is dat hij iemand openlijk op een dergelijke wijze diskwalificeert. Hiertegen steekt de afwezigheid van een ongunstig oordeel over de persoon van Makeblijde des te sterker af. Deze twee stonden, al hebben ze elkaar door tragische omstandigheden nooit gevonden, innerlijk veel dichter bij elkaar dan de twee seculieren uit hetzelfde Haagse milieu. De enige keer dat hij zich liet gaan, was ten opzichte van zijn kapelaan. Toch raakten deze grieven niet onmiddellijk zijn persoon maar zijn gezag als ordinarius. En in welke stemming hij ook verkeerde, het verhinderde hem niet het goede in de ander, i.c. Suitbertus' religieuziteit, te blijven erkennen. En zeker was het hem geen blijvende sta-in-de-weg in zijn gerichtheid naar boven, waarvan zijn brieven in deze jaren even overvloedig getuigen als zijn werken later.

In zijn schrijven van 23 jan. 1617 erkende Rovenius de billijkheid van Stalparts betoog. Maar zijn grote zorg bleef de vrede tussen beide seculieren te herstellen in het belang van de Kerk.

Ik bezweer u bij de liefde Gods dat er toch geen ruzie zij tussen u. Want u bent collega's, medepriesters; u wijdt u aan hetzelfde werk. Geeft aan de zwakken geen aanleiding tot ergernis. Want u weet dat uw medeburgers uit zichzelf al genoeg tot twisten neigen, en dat uzelf niet die eerbied en gehoorzaamheid van hen ondervindt die u wenst. Ik hoop dat u door uw eensgezindheid de anderen gemakkelijk zult brengen tot vrede. Ik zou wensen dat u zonder ingrijpen van ons gezag met elkaar tot overeenstemming zou komen. Want beiden gaat u mij ten zeerste ter harte.

Allerlei mogelijkheden gaf de vicaris bij wijze van voorbeeld aan. Tegen het wonen op het Bagijnhof zelf opperde hij nu geen bezwaar; het ging om de bijeenkomsten, die door veelvuldigheid of omvang gevaarlijk konden worden. Dat was op 6 jan. weer eens gebleken toen er op het Bagijnhof verschillende bijeenkomsten zouden zijn en er zo'n geweldige drukte heerste dat de schout bij Suitbertus een inval deed. Hoe het conflict tot een oplossing is gekomen, valt uit gebrek aan gegevens hierover niet op te maken. De moderne oplossing van dergelijke ruzies, nl. verplaatsing van de kapelaan, was om allerlei redenen, die zowel de gelovigen als de kapelaan betroffen — m.n. de bijzonder grote zelfstandigheid van de eersten ten opzichte van de apostolische vicaris — te bezwaarlijk en misschien in verband met nieuwe admissiegelden ook te kostbaar. Het aannemelijkste is dat beiden zich opnieuw aan de orders en wensen van de overheid hebben geconformeerd. Zeker de eerstvolgende jaren zal Stalpart in het Bagijnhof geen diensten gehouden hebben. Volgens Broeders had hij er later een kapel. De situatie heeft zich dus naderhand in gunstige zin ontwikkeld. Verder vinden we geen uiting van onenigheid meer. De moeilijkheden waren opgelost en iedereen ging zijn eigen weg volgens de grenzen die de bevoegdheden en de praktijk met behulp van de aanwijzingen der apostolische vicarissen hadden getrokken. Vrienden zijn ze wel nooit geworden. Daarvoor verschilden ze nu eenmaal te zeer. Samenwerking zal steeds tot het strikt zakelijke beperkt zijn gebleven. Vermoedelijk evenwel hebben ze elkaar met de jaren wat beter leren waarderen. Ook Suitbertus was, bij alle menselijkheid en onaangename kanten, een vroom priester die het heil der zielen zocht, al kon hij zich dan ook moeilijk losmaken van de gedachte dat dat heil alleen bij hem in veilige handen was. Onverzoenlijk was Stalpart van zijn kant allerm minst en met het stijgen der jaren groeide zijn mildheid, naar we met recht mogen aannemen. Zo vermoedden we dat een van de zes priesters aan Stalparts sterfbed zijn kapelaan was.

HOOFDSTUK V

Positieve resultaten van Stalparts arbeid. Verklaring van het succes. Speciaal voor Stalpart geldende redenen. Kenmerken van zijn geest en karakter. Vergelijking met Franciscus van Sales. Zijn portretten. Omgang met andere dichters. Laatste jaren en dood.

Kreeg de irenische en bezadigde Delftse pastoor rijkelijk zijn deel aan de pijnlijke verwickelingen en moeilijkheden in de Hollandse Zending, des te verkwikkender zijn de positieve resultaten van zijn arbeid.

Vanaf het begin van zijn zielzorg wist hij de mensen bijzonder te boeien. Het begon al in Den Haag. Werd het bekend dat de vroegere advocaat ergens preken zou, dan zag men langs de straten een drukte van belang van mensen die naar hem kwamen luisteren. Zo won hij ongezocht de blijvende sympathie van de Haagse katholieken. Wat Stalparts grote bewonderaarster over Den Haag vertelt, staat niet alleen maar stemt overeen met gegevens van andere zijde, zodat we geen reden hebben aan haar beweringen te twijfelen. In Schiedam bv. wekte hij blijkens een eigen brief aan Sasbout in sept. 1611 zulk een geestdrift bij zijn gehoor, dat het hem na de preek luide toejuichte: „Godt loons u myn goede heer, Godt loons u, compt doch dickwils weerom”. Een priester die zo zijn overheid schrijft over het resultaat van zijn preken, wekt gemakkelijk de indruk van naïveteit of ijdelheid. Bij Stalpart kwam dit echter voort uit een soort kinderlijke eenvoud. Hij wilde zich er alshetware mee verontschuldigen, dat hij de Schiedammers beloofd had na een maand terug te keren. Daardoor was het hem immers niet mogelijk Sasbouts raad naar Delft te gaan onmiddellijk op te volgen (blz. 141). De Rotterdammers waren aanvankelijk niet minder enthousiast en ze hadden hem graag gehouden. Door de strijd tussen de seculieren en regulieren boette hij echter naar eigen gevoelen in aan sympathie. De katholieken van Delft stonden er eveneens op dat hij nog dikwijls terugkeerde. Geen wonder dat ze hem na het overlijden van hun pastoor tot diens op-

Stalpart, en ontziet hem, of een blaet vanden Tachtenden Conynck, hysz vromegheit in ghelede
 Vermaent in Conynck Dequide, en Christelike deelen: En voer om naeste-maten van Gulden wyl deniden.
 Om in ghelede wyl in Conynck de tucht: En voer om naeste-maten van Gulden wyl deniden.
 En voer om naeste-maten van Gulden wyl deniden: En voer om naeste-maten van Gulden wyl deniden.

Jan Baptist Stalpart van der Wiele
 In zijn laatste levensjaren
 (zie blz. 173vv.)

volger kozen. Heel zijn leven trok deze priester de mensen door de vriendelijkheid van zijn optreden en de kracht van zijn overtuiging.

Die sympathie heeft hij over het algemeen weten te behouden. Het was een van de grote redenen van zijn succes. Naar de overtuiging van velen — door De Reeck uitgedrukt met de woorden „men mient vastelick” — lieten zich vrijwel bij elke preek mensen winnen of terugwinnen voor het geloof. Nu eens waren er wat minder dan weer wat meer, ja somtijds een heel huisgezin (fol. 5v). Al had het kloppje ongetwijfeld wederom de neiging hier haar geestelijke vader alles toe te dichten wat hem maar kon sieren, we hebben voldoende concrete details om ons een zelfstandig oordeel te vormen hoe Stalpart de mensen door zijn optreden voor zich innam.

Bovendien had Makeblijde naar zijn eigen getuigen eveneens zeer grote successen. Alleen in 1613 bekeerde deze negen hele gezinnen en vele andere, afzonderlijke personen ¹⁾. In 1616 waren het zeven gezinnen en dertig individuele gevallen. Honderd en twintig personen werden er door hem toen gedoopt. Volgens de jezuïet Riserius uit Utrecht had zijn Delftse ordesgenoot de eerste zes jaar zelfs 320 mensen tot het katholieke geloof „bekeerd”, meer dan 500 twijfelenden tot zekerheid gebracht en 250 huwelijken geconvalideerd ²⁾. Deze laatste getallen komen echter niet uit een eerste bron en wekken weinig vertrouwen. Het verschil tussen „bekeerlingen” en twijfelenden is bovendien niet erg duidelijk. Makeblijde gaf zelf Rovenius in 1622 een getal op van ongeveer 600 door hem bekeerden ³⁾. Onder deze bekeerlingen zullen we vooral vroegere, in feite niet-praktizerende katholieken moeten zoeken. Bovendien is het niet onwaarschijnlijk dat krachtens toenmalig procédé ook Makeblijde uit apologetische motieven de getallen min of meer gekleurd heeft. Maar zelfs in dit geval blijkt toch nog duidelijk het grote succes van de Delftse jezuïet. De gegevens over Stalpart zijn ongeveer van dezelfde aard. Er is geen reden om aan te nemen dat ze anders zouden moeten worden geïnterpreteerd. Duidelijk komt zo voor ogen te staan hoe het katholicisme in Nederland een geheel ander beeld zou vertoond hebben, wanneer de apostolische vicarissen vanaf het begin over voldoende priesters hadden kunnen beschikken.

Overigens won Stalpart de mensen niet alleen doordat ze naar zijn preken

¹⁾ Arch. J s it. Prov. Flandro-Belg. nr. 495-496 fol. 52, 167; Kon. Bibl. v. Belgi  ms. 1275-1276 fol. 106.

²⁾ Idem ms. 1275-1276 fol. 129; ms. 11991 fol. 118, 187.

³⁾ AAU. 14 (1886) blz. 144.

kwamen luisteren. Waar hij de kans kreeg, zocht hij ze zelf op. Elke aanleiding tot contact greep hij aan. Op een avond voor Sint Jan (24 juni) zag hij op zijn tocht door de venen een vrouw bezig een krans van sleutelbloemen te vlechten. Volgens aloud gebruik, een gekerstend overblijfsel uit het midzomerfeest der Germaanse oudheid, hing men immers op Sint Jansavond buiten tegen de muur een krans van groen en bloemen ter bescherming tegen onweer. Die bleef er hangen tot hij verdord was ⁴). Stalpart hield zich of hij vermoeid was en maakte naar aanleiding van de krans een praatje. De vrouw bleek de zin ervan niet te kennen. Stalpart gaf haar uitleg, hetgeen tevens een geschikte gelegenheid was tot een diepergaand gesprek. Zo kwam hij bij de vrouw in huis en won het hele gezin terug. Nog op dezelfde dag zou hij volgens De Reeck de mensen hun biecht hebben gehoord, anderen gedoopt en de ouders kerkelijk getrouwd (fol. 9).

Het is te begrijpen dat zijn successen soms voor mirakels werden gehouden, want de moeilijkste gevallen bracht hij tot een oplossing. De Reeck spreekt van het grote wonder dat God door Stalpart wrocht, toen hij de vrouwe van Groeneveld met haar drie kinderen en bijna haar gehele personeel tot het geloof terugbracht. Hieronder waren arminianen, gomaristen en menisten, terwijl sommigen zelfs nog niet eens gedoopt waren (fol. 10v). Deze ongedoopten kunnen overigens menisten zijn geweest, die zich immers pas op volwassen leeftijd lieten dopen. De vrouw is Francisca, de dochter van Reinier, tweede zoon van de landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt, en in 1623, evenals zijn vader vier jaar te voren, onthoofd. Reinier was heer van den Tempel, Groeneveld, Brandwijk en Gijbeland. Francisca was gehuwd met Adrianus van Naeltwijck, welk huwelijk op 8 febr. 1628 kerkelijk werd voltrokken, waarbij Stalpart met goedvinden van de Haagse pastoor officieel assisteerde. Volgens het getuigenis van De la Torre heeft Adrianus het voorbeeld van zijn vrouw niet gevolgd, hoewel de moeder van de bruidegom officieel in 1628 als getuige optrad en dus katholiek was ⁵). Deze „bekering” is het zevende van de twaalf wonderen, door Stalparts biografe bij wijze van exempel meegedeeld.

⁴) Zie hierover J. Schrijnen, *Nederlandsche Volkskunde*, I (²Zutphen 1930) blz. 234vv. Voor een verklaring van de naam sleutelbloem (*primula veris*) zie men II (²1933) blz. 352vv.

⁵) In zijn doop- en trouwboek tekende E.K. aan (Kerkl. Registers 's-Grav. nr. 324 fol. 153v): 8 febr. <1628> Loosduni in Parochiae hagiensis finibus coniunxit M. Joēs. Stalpert meo consensu: P. Adrianus de Naeltwijck et francisca Groenevelt, Testes Philippus Cromstrijen, Anna van Brantwyck et mater Sponsi. Voor Reinier zie N.Ned.

Toch zijn deze grote resultaten niet zo verwonderlijk als Stalparts biografe ons wil doen geloven. We hebben reeds gewezen op het opmerkelijke succes van Makebljde. Ook de andere priesters uit de Hollandse Zending konden op talrijke „bekerings” aanspraak maken. De verslagen van de apostolische vicarissen laten er geen twijfel over bestaan. We moeten echter steeds de term „beking” zeer ruim opvatten. Hij geldt zowel voor katholieken die weer gingen praktizeren en voor twijfelaars als voor lidmaten van de Hervormde Kerk die katholiek werden. Velen hadden slechts een stoot nodig om weer volwaardige leden van de Katholieke Kerk te worden.

Al is nu naar de katholieke opvatting elke terugkeer tot het oude geloof of tot de praktijk ervan een kwestie van genade, die zich uiteraard onttrekt aan onze waarneming, ze werkt in en door natuurlijke en menselijke factoren, die wel nader kunnen worden bepaald. Bij Stalpart is het dan begrijpelijk waarom hij zozeer vat op de mensen had en ze tot de praktijk van een in die omstandigheden zo bijzonder moeilijk geloof wist te bewegen.

Hij was immers een kinderlijk, beminnelijk en blijmoedig man, daarenboven volgens De Reeck een geestige en aangename causeur, altijd opgewekt en vrolijk. Hij wist zich naar een ieder te schikken en kon zich aanpassen aan alle rang en stand. Geboren gentleman, vroeg hij zich allereerst af, hoe een ander een plezier te doen of hoe hem iets goeds mee te geven. Ook was hij een uitstekend spreker. Reeds als advocaat bewees hij zijn redenaarstalent. Behalve over een uitgebreide woordenschat beschikte hij over een grote gevoeligheid, waarmee hij de harten zijner hoorders tot tranen toe wist te bewegen. Hij zelf was daarbij evenmin steeds zijn tranen meester. De gevoeligheid van deze zeventiende-eeuwse Hagenaar schijnt volkomen tegengesteld aan die van de moderne, nuchtere Hollander. Maar het behoorde nog niet tot de maatschappelijke gewoonten, in het openbaar op dit punt zijn gevoelens te verhelen. Bovendien leefde hij in de tijd van de H. Ignatius, die in een bepaalde periode van zijn leven tot vier maal op een dag zijn tranen niet kon weerhouden. Dit getal tekende hij elke dag zelfs nauwkeurig op ⁶⁾). Knipping heeft er trouwens reeds op gewezen hoe er geen tijd is aan te wijzen, zo vol grage tranenzucht, als de tweede helft van de zestiende en heel de zeventiende eeuw, tijd niet alleen van hevige ge-

Biogr.Wdb. V kol. 393 en BGBH 46 (1928) blz. 343, alwaar verwijzing naar AAU. 11 (1883) blz. 183.

⁶⁾ J. de Guibert S.J., *La spiritualité de la Compagnie de Jésus Esquisse historique* (Roma 1953) blz. 45-49; vgl. blz. 28, 37-38.

moedsbewegingen, maar meer nog van geladen, zo niet overladen gemoeds-uitingen. Men ontmoet ze in de profane zowel als in de geestelijke literatuur⁷⁾.

Een andere factor die bijdroeg tot Stalparts succes was zijn scherp verstand en brede algemene ontwikkeling. Door zijn afkomst had hij bovendien contact met regeringskringen, maar tegelijk was hij zo eenvoudig dat hij de simpele werkman kon begrijpen en diens vertrouwen winnen. Voor zichzelf was hij uiterst sober en eiste hij weinig. Van zijn eigen goed deelde hij uit aan diegenen van zijn parochianen die in armoede leefden. Nieuwe devotarissen zonder voldoende middelen van bestaan weigerde hij niet. Ook deze zal hij hebben moeten helpen (fol. 5v). Bij gelegenheid schijnt hij zelfs op één dag 100 mensen tegelijk te hebben gespijzigd. Uit het feit dat De Reeck dit meedeelt midden in haar verhaal over zijn laatste ziekte, zouden we willen afleiden dat hij een dergelijke milddadigheid slechts op het einde van zijn leven heeft gepraktiseerd (fol. 7). Zo ging hij zijn gelovigen voor door zijn voorbeeld. Hij toonde eigenschappen die hem bij uitstek in staat stelden een sterke invloed op de mensen uit te oefenen.

De hoofdzaak was echter dat al deze gunstige eigenschappen tenslotte in dienst stonden van een rotst vaste overtuiging en gedragen werden door een onuitblusbare liefde tot God en het heil van de zielen. God is de grote en enige lijn die door heel zijn leven loopt. Zichzelf, eigen carrière, eigen genoegen of eigen eer vond hij onbelangrijk. Hetgeen De Reeck hierover vertelt, beantwoordt aan het beeld van de persoon dat ons uit zijn brieven en zijn literaire werken tegemoet treedt. Dit zal verderop nog duidelijker worden aangetoond. Hij kon de mensen blijkbaar alleen maar zien in het licht van de eeuwigheid. Alle menselijke waarden kregen daarin hun laatste betekenis.

Daarom vond hij zichzelf ook niet belangrijk meer. Met zijn zwakke gezondheid heeft hij zich voor de mensen uitgeput. Toen hij eens een hele nacht bezig was geweest met onderrichten, biechthoren, communie-uitreiken en met het opdragen van de H. Mis, was hij om twee uur 's middags nog nuchter. Eindelijk aan de maaltijd gezeten, kreeg hij bericht aangaande enige zieken in de buurt, vermoedelijk gevallen waar haast gewenst was. Hij liet het eten staan en ging onmiddellijk helpen. In hetzelfde huis vond hij tegelijkertijd zes of zeven opgroeiende kinderen. Hij wist ze voor het

⁷⁾ J B Knipping O F M. De iconografie van de Contra-Reformatie in de Nederlanden, II (Nijmegen 1940) blz 95.

katholieke geloof te winnen en nog op dezelfde dag te dopen (fol. 5v). Het verbazingwekkende tempo waarmee hij zulke veranderingen tot stand wist te brengen, kan ons overigens slechts verbazen. Zijn onbaatzuchtige houding echter, voor hem een zaak die hij vanzelfsprekend vond, moest een grote indruk maken op de mensen die met hem in aanraking kwamen. Men proefde onmiddellijk de priester die in God leefde. Zo herinnert Stalpart in dit opzicht aan een overigens geheel andere figuur als de pastoor van Ars.

Niet alleen echter straalde de innige omgang met God in Stalparts leven door tot voorbeeld van zijn gelovigen, maar bovendien bezat hij daardoor de vertrouwelijkheid der heiligen, die hem alles van God deed verkrijgen wat hij vroeg. Hij had het geloof dat bergen verzet. Daarom wist hij dit in een Gregorius de Wonderdoener en in een Sura van Dordrecht zo treffend te verheerlijken ⁸⁾). W. de Reeck vertelt ons uitvoerig over de wonderen die haar held zelf gedaan zou hebben. Van andere zijde worden ze nergens bevestigd. Een kerkelijke uitspraak is er nooit over geweest. Zo kan men eraan voorbijgaan als aan vrome beweringen van een onkritische vrouw of, rekening houdend met haar duidelijk streven naar objectiviteit (blz. 2), er althans weinig waarde aan willen hechten. Mirakelen zoals die vereist worden bij een heiligverklaring zijn het zeker niet. Er is er niet één bij dat men op zichzelf ook niet zuiver natuurlijk zou kunnen uitleggen. Maar wie een ogenblik zou aannemen dat het klopje inderdaad geslaagd is in hetgeen ze beoogde en werkelijk de, historisch niet meer te bewijzen, waarheid sprak, zou erkennen dat haar beweringen niet ingaan tegen het beeld dat we van deze priester kunnen ontwerpen. Ze passen uitstekend bij de kinderlijke natuur van deze innig gelovige man. Wat ze voor wonderen houdt, waren bijzondere gebedsverhoringen, uitingen van een sterk geloof. Zo waren het de wonderen der eenvoudige zielen, die krijgen wat ze vragen en zich dan niet afvragen hoe hun bede verhoord is, maar dit onmiddellijk aan God toeschrijven. Nooit gaf Stalpart de moed op. Bij de hardnekkigste gevallen was hij ervan overtuigd dat de genade zou winnen. En juist deze oersterke overtuiging zal menigmaal het ijs gebroken hebben bij degenen die hij zocht te winnen, terwijl ze hem ertoe bracht zich volledig te geven en vol te blijven houden.

Een oude huisman te Voorburg, Coors Jansen, die hevig aan open kanker leed, verzette zich hardnekkig tegen alle pogingen van zijn katholieke vrouw

8) Gulde-Iaers Feest-dagen blz. 1081 en 198.

en kinderen om hem tot het oude geloof terug te brengen. Dikwijls liet hij daarentegen de dominee bij zich komen. Toen Stalpart eens in de buurt was, werd hem gevraagd de zieke te komen bezoeken. De man zelf wilde er echter niets van weten. Tenslotte stemde hij erin toe de priester te ontvangen, maar deze moest onverrichter zake vertrekken. Hij beloofde evenwel met al zijn devotarissen voor de zieke te zullen bidden. Tegelijk wendde hij zich tot Sint Stephanus om diens hulp. Het hoorde bij zijn strategie: naast het gebed van zijn geestelijke dochters ook de steun van de heiligen in te roepen, waarschijnlijk vooral die van de dag. Dit laatste zou men willen concluderen uit enkele voorbeelden bij De Reeck. Voor Pieter van Veen liet hij op 22 november om de voorspraak van de H. Cecilia bidden (fol. 12v). En bij een andere gelegenheid werd de H. Bernardus op 20 augustus aangeroepen (fol. 10v). Tegen dit zachte geweld en deze volharding was maar weinig bestand. Bij Coors Jansen ging het bijzonder vlug. Reeds enkele uren later stond de wagen van de man voor Stalparts deur. Die ging ogenblikkelijk mee: na Stalparts vertrek was de zieke, al nadenkend, tot een ander inzicht gekomen. De Delftse pastoor diende hem de laatste H.H. Sacramenten toe. Zijn groot geloof en vaste overtuiging, maar niet minder zijn liefdevolle toewijding hadden wederom het pleit gewonnen (fol. 10).

Ook tijdelijke gaven, met name de gezondheid, durfde zijn kinderlijk geloof wel eens toe te zeggen. Door bemiddeling van een bevriende relatie werd de priester bij een bezoek aan zijn geboorteplaats geroepen aan het ziekbed van Willem Antoon van Schagen, de zoon van de zeer welgestelde Dirk van Schagen, heer van Goudriaan, die met zijn zoon in 1627 in de Nobelstraat woonde ⁹⁾). De jongeman had reeds enige tijd met zware koorts en bed gelegen en al drie weken zijn kamer moeten houden. Stalpart vroeg hem naar de aard van de koorts, sprak hem moed in, legde hem de hand op het hoofd, gaf hem een kruisteken op het voorhoofd en wekte op tot vertrouwen in God. Tevens beloofde hij voor hem te zullen bidden, en verzekerde dat de koorts hoogstens de volgende dag nog eens terug zou keren maar daarna niet meer. Aldus gebeurde het ook en twee dagen later liep de jongeman alweer door de kamer. Uit dankbaarheid liet hij een H. Mis lezen

⁹⁾ Die Haghe 1913 blz. 32: zijn bezit stelde hij in 1628 op f 300000; W. van Gouthoeven, *De oude Chronycke ende Historien van Holland, van Zeeland ende van Utrecht* (2's-Gravenhage 1636) Byvoeghsel blz. 202; voor Willem Antoons portret zie E. W. Moes, *Iconographia Batava II* (Amsterdam 1905) nr. 6851.

en aalmoezen geven (fol. 11v). Het ligt voor de hand dat een dergelijk voorval door de betrokkene en zijn familie alom werd rondverteld, hetgeen sterk zal hebben bijgedragen tot verbreiding van Stalparts faam.

Als belangrijkste verklaringsgrond voor diens succes heeft dan ook te gelden zijn kinderlijke liefde jegens God. Het kostte zijn natuur geen moeite zich geheel en al aan Hem en zijn Kerk te geven. Zo werd God de grondslag van heel zijn leven. Teneinde dit nog duidelijker te laten zien, is het gewenst na te gaan hoezeer de idee van God en het Rijk Gods alshetware het hoofdmotief is van de meeste van Stalparts werken. Typerend is al dat zijn eerste literaire werk juist *Hemelryck* heet en daarbij als motto draagt: Souct voor al het Rycke Gods ende zijn gerechtigheydt / Ende alle de reste sal u toegewurpen werden (Mt. 6, 33). Hier heeft hij tegelijk zijn levensprogram aangeduid. Dit wordt nog duidelijker als men weet dat hij in dit boek allerlei teksten uit de H. Schrift over het rijk der hemelen heeft verwerkt. Voor het grootste deel bestaat het uit het schilderen, met behulp van bijbelse beeldspraak, van de hemelse heerlijkheid. Juist daarom is de inhoud van *Hemelryck*, literair zijn zwakste werk, zo belangrijk.

Evangelische Schat is in wezen van dezelfde geest doordrongen, maar legt meer de nadruk op de vergankelijkheid van aardse schatten. Hier is het motto: Vergaderdt uwe Schatten in den Hemel, alwaerze noch van Motte, noch van Roest geschendt noch van Dieven ondergraven ende bestolen en werden (Mt. 6, 20). *Vrouwelick Cieraedt van Sint' Agnes versmaedt*, meer speciaal bestemd voor Stalparts devotarissen, legt eveneens de nadruk op de vergankelijkheid en wil daarom aansporen tot eenvoud. Krachtens hun staat moesten ze immers geheel op hemelse dingen gericht zijn. Tegelijk blijkt hoe hij vanuit dit ideaal het aardse beschouwde. Wereldvreemd toonde hij zich hierbij echter allermintst: hij wist wat er in het rijk van de modieus geklede vrouw omging. Wel kiest hij voor deze waarheden in al de drie genoemde werken de vorm van een heiligenleven, doch deze dient steeds voornamelijk als middel om de meer abstracte en minder aansprekende leringen te binden aan een concreet voorbeeld. Een dergelijk procédé komt herhaaldelijk voor in de zestiende en zeventiende eeuw en maakt bv. de uitgesponnen *Selfstrijt* van Jacob Cats naar opzet en uitwerking meer begrijpelijk.

Gulde Iaer . . . Zonnen-dagen en *Gulde-Iaers Feest-dagen* zijn eigenlijk één grote verheerlijking van God of van diens heiligen. In eindeloze variatie keert dit motief terug. Zo levert zijn letterkundige arbeid keer op keer het

bewijs van een bovenaardse denkwijze. Hierin was hij een man van de katholieke restauratie, die immers bij uitstek dit kenmerk draagt, maar, als men wil, ook een middeleeuwer. Deze houding is overigens die van elke katholiek die uit het geloof leeft.

Omdat dit de dominerende factor van zijn leven was, putte hij zichzelf uit voor de zielen. Hij sliep zeer weinig; 's morgens tussen drie en vier uur stond hij op. Dat deze gewoonte aan zijn tenger gestel geen goed gedaan heeft, mag veilig worden aangenomen. Ze moet ertoe hebben bijgedragen dat zijn lichamelijke weerstand werd aangetast; nog geen twintig jaar na het begin van zijn priesterlijke arbeid in Holland zou het einde komen. Bijeenkomsten, preken, huisbezoek en catechismusonderricht eisten in de moeilijke omstandigheden waarin hij zijn werk moest verrichten, wel zo veel van zijn tijd, dat hij zich genoopt zag, al het overtollige in zijn leven af te snijden. Een wandeling louter voor zijn genoegen achtte hij tijdverspilling. Vrienden waren volgens hem dieven van de tijd. Al behoeven we deze uitspraak, die hij eens aan zijn klopje deed, wel niet zo rigoureuus te nemen als ze werd gedaan (fol. 5), zeker buitte hij zijn tijd uit: geen minuut wilde hij verloren laten gaan.

Maar ook al liet hij zich geen gelegenheid ontglippen om tot een ernstig gesprek te komen, in gezelschap was hij ongetwijfeld prettig en opgeruimd. Zijn biografie vertelt hoe hij in zijn conversatie, al was het ergens onderweg op een wagen of in een schuit, altijd plaats wist te vinden voor een geestelijk puntje. In deze praktijk is hij dus te vergelijken met de twintigste-eeuwer, Alfons Ariëns. Dat ze anderen hinderde, is niet erg aannemelijk. Hij was immers geen doordrijver. Daarvoor was hij van nature te humaan en te beminnelijk, daarvoor te veel mens in de volle zin. Ook waar het ging om God en de goddelijke dingen, hield hij rekening met de wensen en gevoelens van anderen. In een tijd waarin over godsdienstige kwesties zoveel werd gedisputeerd, was men voor deze gespreksvorm vermoedelijk ook toegankelijker, beantwoordde die misschien zelfs vaak aan een gevoelde behoefte.

Een potentaat was hij allerminst. Dit leerde ons reeds zijn omgang met de devotarissen. Behalve misschien waar het zijn kapelaan betrof, kenmerkt zich zijn optreden door bescheidenheid en gematigdheid. Zich resoluut teweerstellen lag hem niet. Toen de uit Den Haag afkomstige, maar in Haarlem gestationeerde sacellanus curatus, Cornelius Hagius of Utenhage, tegen de wil van de pastoor enkele malen te Delft preekte, richtte deze zich volgens de Haagse aartspriester niet rechtstreeks tegen de veel oudere secu-

hier, maar hij zorgde ervoor dat de genodigden een volgende keer verstek lieten gaan, zodat de priester maar weinig hoorders overhield. Het beste zullen wij dit beoordelen als voortvloeiend uit voorzichtig beleid, immers op deze manier hoopte hij door een eenvoudig vermaan tot zijn onderhorigen de ander ertoe te brengen, zich aan de juiste orde te houden ¹⁰⁾.

Toch is deze daad kenmerkend voor zijn karakter. Heroiek was hij uit zichzelf eigenlijk niet, eerder vreesachtig en zwak, bijna te goedig zelfs. Deze karakteristiek, door Henri Bremond gegeven van een andere priester uit die tijd, geen geringere dan de grote bisschop Franciscus van Sales ¹¹⁾, geldt evenzeer van de Delftse pastoor. Wordt hieruit ook niet verklaarbaar, dat het zo lang heeft geduurd voor hij heeft toegegeven aan de drang naar het priesterschap, nadat zijn ouders zich hiertegen hadden gekeerd?

Opvallend is dan ook Stalparts geduld, berusting en overgave. We hebben er reeds enkele voorbeelden van gezien. De Reeck schreef oorspronkelijk zelfs als titel boven haar biografie: „Zijn oeffening was liefden en patientie”. Naderhand voegde ze toe: „De liefde ende patientie Christi”. Ze vond dus dat hiermee zijn leven werd getypeerd. Berusting zal ook de grote kracht worden bij zijn verscheiden. Bij verschillende heiligen in *Gulde-laers Feest-dagen* beklemtoont de dichter juist dit aspect van hun wezen. Van de grote Oud-Testamentische figuren wordt er vrijwel niemand bezongen dan juist de dulder, de man Job,

Die de lijdsaemheyd bewaerde
In den top. (blz. 461)

En tot „Sinte Cassianus, Martelaer, en Patroon der Schoolmeesters” richt hij zich:

Bid voor my dan vroegh en spa.
Maer sonderlingh dat Gode /
Te gunnen my behaegh /
Als my d'onnutte boden
Verdrucken / dat ick draegh

¹⁰⁾ E K. aan S V. dd. 25 okt 1613 (AOBC nr 283 fol 3552). Voor Hagius zie Bat. Sacra II blz 290, Bruggeman, Inventaris blz 93, 106 en 492-493.

¹¹⁾ H Bremond, *Histoire Littéraire du Sentiment Religieux en France. Depuis la fin des guerres de religion jusqu'à nos jours*, I (Paris 1923) hfdst III blz 68vv. Zie ook P Pourrat, *La Spiritualité Chrétienne*, III Les Temps Modernes, dl I De la Renaissance au Jansénisme (Paris 1947) hfdst XI blz 406vv, waaraan hoofdzakelijk voor de vergelijking tussen Stalpart en Franciscus enige blzn. verderop is ontleend.

Met geduld d'onrechte strijd /
Ziende dat uw' waerde lijd
Van uw' school soo harden spijt. (blz. 779)

Alle moeilijkheden onderging hij dan ook als de kwalen van zijn lichaam: in volkomen overgave en lijdzaamheid. Door het voorbeeld van Christus' geduld en van de heiligen, van de martelaren in het bijzonder, ontwikkelde zich zijn natuurlijke aanleg in een uitzonderlijk hoge mate. Zijn liederen op het lijden van de Heer zijn de meest persoonlijk doorleefde, behoren tot de mooiste van zijn *Gulde Iaer . . . Zonnen-dagen* en van heel zijn werk. Heel de gevoeligheid van de barok heeft hij hier in fijnzinnig „meelijden” tot uitdrukking gebracht. Vol bewondering beschouwde hij de liefdevolle overgave, die de martelaren zelfs blijmoedig en opgewekt hun leven veil deed hebben voor de goddelijke Meester. Hier weidde hij uit. Hier legde hij hun uitvoerige beschouwingen in de mond, waar de bronnen zich vaak met simpele aanduidingen tevreden stelden. Hoe groter hun kwellingen waren, hoe meer hun bloed vloeide, des te duidelijker kon hij ook hun overgave en berusting in het licht stellen. Zo begrijpen wij hoe Dirk Coster zelfs tot de uitspraak kwam, dat het eigenlijk afschuwelijke boeken zijn, deze liederenbundels van Stalpart ¹²⁾. Deze bewondering is te groot en te diep doorvoeld om hier te laten denken aan afgesleten clichés, grote woorden waarbij zijn hart afwezig zou zijn. Zelf zou hij graag zijn leven voor zijn geloof gegeven hebben ¹³⁾. Het zou de bekroning zijn geweest van een alles offerende arbeid in dienst van God en de zielen. Tegelijk is zijn berusting sterk bevorderd door het neostoïcisme en m.n. door Seneca, „De Filosooph die hier een wiil geleen niet verr' was vant geloof” ¹⁴⁾. Zo werd deze natuurlijke eigenschap onder invloed van christendom en neo-stoa tot een van de kenmerkende eigenschappen van Stalparts geestelijk leven. Ook in dit punt bouwde de genade duidelijk voort op de natuur.

Merkwaardig is het grenzeloos optimisme van deze zielzorgpriester waar het het goede in de mens betrof. We hebben het geconstateerd in zijn aannemen van nieuwe devotarissen. Hij had de neiging, kost wat kost het nog eens met iemand te proberen, wat hem een enkele maal tot een naïveteit

¹²⁾ Zie bij L. C. Michels, in: Hist. Tijdschr. 10 (1931) blz. 17.

¹³⁾ Zie *Gulde-Iaers Feest-dagen* blz. 277, waar het aarzelend, en *Extractum Catholicum* blz. 45, waar het positief gebeurt.

¹⁴⁾ *Evangelische Schat* blz. 51; vgl. ook *Hemelryck* blz. 16 voor zijn opvatting over de stoa.

bracht die hem bergen moeilijkheden bezorgde. Was hij een heersers- of vechtersnatuur geweest, hij had er onverbiddelijk het mes ingezet. Maar al was hij niet laf en, waar nodig, tot de strijd bereid, alleen bovennatuurlijke motieven konden hem daartoe brengen. Liever wachtte hij af en berustte. Hij rekende erop dat op de duur het goede en de genade het in de mens zouden winnen. Daarom nam hij meer risico dan de meesten van ons wellicht verstandig zouden vinden. Dat hij in zijn verwachtingen wel eens werd bedrogen, behoeft ons dan ook niet te verwonderen. Hij leed eronder, maar nam het gelaten. Hij had in ieder geval gedaan wat hij kon.

In dit verband past ook zijn grote mildheid en goedheid voor de zwakken en de zondaars (fol. 6). Hij had alle eigenschappen om een goed biechtvader te zijn. Zeker was hij niet „gemakkelijk”, evenmin als de andere seculieren van die tijd. Hier lag een der twistpunten tussen de seculieren en de ruimer denkende jezuïeten. Maar hij was als de herder die alle moeite doet het verlorene te redden. De penitenties die hij gaf beantwoordden zonder twijfel aan de zwaarte van de beleden tekorten en zijn oordeel zal stellig aanzienlijk hebben verschild van de opvattingen van onze tijd. Maar men proefde dat men bij iemand kwam die meevoelde en begreep, die er zelf onder leed als hij meende een zware boete te moeten opleggen, die het vreselijker achtte zo hij de penitentie moest weigeren. Helaas beschikken wij te dezer zake niet over getuigenissen. Maar zijn houding wordt ons duidelijk uit zijn energiek vasthouden en opzoeken van degenen die naar zijn inzicht op de verkeerde weg waren.

Deze mildheid ging ongetwijfeld ook van humor vergezeld. Zijn ernst ging niet zo ver dat hij het betrekkelijke van ons menselijk pogen niet zou inzien. Bij blunders en tekortkomingen van zichzelf of van anderen moet hij toch soms even geglimlacht hebben om de komische noot die erin lag opgesloten. Slechts een paar maal echter vertoont zich iets van deze geest in zijn werken. Midden in een lied van niet minder dan twintig coupletten op de H. Augustinus schrijft hij in de kantlijn:

Hier maghmen een bequaem eynde maken van dese Lofsangh. Die
’t lust voort te singhen / en sal gheen sonde doen ¹⁵⁾.

Op het einde van het veertien bladzijden tellend „Op-schrift des Boecks” in *Gulde Iaer . . . Zonnen-dagen* laat hij volgen:

¹⁵⁾ Gulde-Iaers Feest-dagen blz. 833.

Ende of ghy schoon dit noch niet vatten en kondt door myn segghen, soo sult ghy het by avonturen vroed werden door u singhen. Hier mede leeft wel, singt vrolycken, ende bidt voor den Dichter.

Bij Stalparts gerichtheid op God behoorden natuurlijk volgens de toenmalige opvattingen lichamelijke boete en verstervingen. De Reeck vertelt dat hij een man was van grote penitentie en bij tijd en wijle een riem met ijzeren schakels om zijn middel droeg. Zijn biechtelingen deed hij soms in deze vorm van kastijding delen door hen een leren gordel te laten dragen (fol. 5). Al behoeft het dragen van dergelijke gordels op zichzelf nog niet op grote zelfverloochening te duiden, vermoedelijk heeft hij zich zelf op die wijze toch weer meer te dragen gegeven dan menselijkerwijs gesproken goed voor hem was. Ons kan deze strijd tegen het lichaam bij de fijnzinnige humanist eigenaardig voorkomen. Maar hoezeer hij ook het goede in de mens zocht, hij bleef zich de zwakte in zichzelf en anderen bewust. Daarom dreef zijn liefde hem naar het traditionele middel van de oude Kerk, de boete. Nooit immers mocht het aardse het eeuwige in de weg staan.

Toch leidde de gerichtheid op God niet tot minachting van het aardse en van de gewone menselijke dingen. Slechts was hij dieper dan menig onzer doordrongen van hun beperktheid en leerde hij ze ondergeschikt maken aan hogere waarden. In een zeer edele zin was hij „totalitair”. Daarom wijst hij, wederom in overeenstemming met Sint Ignatius, herhaaldelijk op de ijdelheid van wereldse zaken. *Evangelische Schat* en *Sint Agnes* zijn ervan doortrokken. De derde lofzang in de *Bygevoude Confyten* van *Extractum Catholicum* draagt zelfs tot opschrift „Vana Gloria oft d'idele Glory”. Het hele gedicht is een vertaling van Jacopone da Todi's „Cur mundus militat”. Dat Stalpart echter ook in de gewone schepselen zijn plezier kon hebben, in een leeuwerik, een mier, bewijzen enkele van zijn liederen ¹⁶⁾.

De beste voorbeelden vinden we in de *Bygevoude Confyten* in *Extractum Catholicum*. Liefde voor de natuur spreekt uit de verrassende rijkdom aan woorden waarmee hij de planten en kruiden in het veld weet te schilderen. En hoe trof hem het geluid van allerlei vogels. Men zie bv. het derde en vierde couplet in „Gebroke Trou”:

¹⁶⁾ Zie bij G. J. Hoogewerff, J. Stalpart v. d. Wielen blz. 174vv.

Daer wijlen blonk het lely-wit;
 Nu groen fenijn van padden zit.
 En voor d'eerbare Maegde-roos /
 Open staet de tydeloos.
 Bilsen-kruid // met cicuit //
 Haene-voet // drake-bloed //
 Wollif-spoor // mandragoor //
 Aconijt // breed en wijd //
 Den ongetuinden tuin bestaen.

.....

Daert fiere Nachtegaeltje zong //
 Het sysje sprak / het Kneutje sprong //
 De Leeuwerk nae den Hemel vloog //
 't Quarteltje in 't koren sloog //
 Leyder! daer // hoordmen maer //
 Nu 't geschreu // vande meeu //
 En 't gehuil // vanden uil //
 Met de kray // en zijn gay //
 Verdubb'len haer trage CRAS.
 Midd'ler tijd // daer tot spijdt //
 Vande geen // die voorleen //
 Meester was // van 't gewas //
 't Helsch gespuis // haer onkuis
 Bedrijff heeft in 't verrot maras. (blz. 613-614)

Het is mogelijk dat het dichten van het lied op de jager Sinte Hubrecht in *Gulde-laers Feest-dagen* (blz. 1026-1028) bij Stalpart herinneringen heeft opgeroepen aan de een of andere jachtpartij, die hijzelf had meegemaakt. Vooral het gebed in de voorlaatste strofe zou erop kunnen wijzen. Merkwaardig is ook dat hij het algemene begrip „honden” nader specificeert met de synoniemen *bracken*, *winden* en *spiljoenen*. Van de lente hield hij heel bijzonder: een heel gedicht heeft hij er aan gewijd ¹⁷⁾. Het nadrukkelijk noemen van wijn en brood in het tweede couplet geeft reeds aan hoe dit gedicht niet louter de weergave is van een esthetische genieting, maar ge-

¹⁷⁾ De Lenten Tyd, in: *Extractum Catholicum* blz. 589. Bij G. J. Hoogewerff, o.c. blz. 181.

mengd werd met zuiver verstandelijke kennis. Een zekere intellectualistische inslag vertonen nu eenmaal vrijwel al zijn gedichten. En tenslotte kon hij, evenmin als Guido Gezelle, met wie hij zo menige trek gemeen heeft, leeuwerik, nachtegaal, mier of lente los zien van hun Maker. Hij genoot dit alles steeds als een gave van de Schepper aller dingen en trok er meteen een les uit voor de mens. Zo was het woord dat Stalpart de kluizenaar Antonius, die noch A.B.C. noch boeck noch schrift kond lezen, in de mond legt ook kenmerkend voor de dichter:

. . . uyt kruyd / uyt lover / uyt gras
kon ick mijn lessen soecken.
Alle de dieren kleyn en groot
De hagen / heggen / heesters /
Mieren / pieren / worremen snood
Verstreckten my tot meesters ¹⁸⁾.

Als humanist deed de katholieke dichter soms een beroep op heidense schrijvers. Maar nooit werd hij door de schoonheid van hun geschriften overrompeld. De typische gespletenheid, eigen aan sommige vroegere humanisten, deed zich bij hem niet voor, paste vermoedelijk ook reeds niet meer in zijn tijd. Een alles verblindende schoonheid heeft de heidense oudheid voor hem nooit bezeten. Ze werd slechts aanvaard, voorzover ze met zijn geloof overeenstemde. Het duidelijkst blijkt dit wederom uit zijn houding t.o.v. de stoa en Seneca. Hij stelt ze overeenkomstig de algemene opvatting van die tijd en die van de middeleeuwen zeer hoog: „'t is de wyste school die d'hoogsten rom voert van Philosophy”, maar men schrikt als men waarneemt hoe ze

. . . haer leven oyt soo dom
Soo sot heeft kunnen sijn, soo hardt heeft kunnen wesen

om de zelfmoord te verdedigen.

De gedachte dat we naar een toekomstige woonplaats trachten, zal ons een sonderlingh middel wesen . . . om ons int ongestadigh avontuyr van dese wanckele wereldt te geven een onberoerlick gemoedt ende een onbeweghelick leven; Al veel sekerder ende vaster, als wel vande Stoiciens beroemt ofte van Seneca oyt is beschreven ¹⁹⁾.

¹⁸⁾ Gulde-Iaers Feest-dagen blz 85.

¹⁹⁾ Hemelryck blz. 16 en Portael blz. 6.

Geen afwijzing betekent dit van de stoa. Hij beklemtoont slechts de alles-overtreffende waarde van het christelijke geloof, waaraan de klassieken ondergeschikt moeten worden gerekend. Ze behielden als in de middeleeuwen hun dienend karakter. Heel zijn leven werd nu eenmaal vanuit één allesomvattende idee gezien: het Koninkrijk Gods.

Deze gedachte leidde bij hem zelfs tot een zekere teruggetrokkenheid. Hij zocht de mensen op omwille van henzelf, voor hun welzijn. Maar het lag in zijn aard zich bezig te houden „met een boekske in een hoekske”. Van aanleg leek hij in het geheel niet iemand om door weer en wind de venen in te trekken van dorp tot dorp, om onder het gevaar van het spiedende oog van onwelwillende andersgezinden min of meer improviserend bijeenkomsten te beleggen, zonder dat de pracht van de Romeinse liturgie ooit kon worden ontplooid.

De Reeck vertelt in eerbiedige liefde dat hij van de eenzaamheid hield „ons tot een exempel” (fol. 5). In de eenzaamheid van zijn kamer, en dan naar het schijnt bij voorkeur in de namiddag, mediteerde hij en werkte hij aan zijn preken, aan zijn gedichten en liederen. Hij wilde dan niet graag gestoord worden. Nu zou men zich kunnen afvragen of in een dergelijke wens niet een stuk zelfzucht ligt opgesloten. De meest christelijke, de deemoedigste, de meest menslievende houding lijkt immers te zijn: in alle omstandigheden voor iedereen zijn deur open te houden en, als zich iemand aandient, het werk neer te leggen en geduldig te luisteren naar wat een bezoeker blijkbaar zo gewichtig vindt dat hij niet langer kan wachten. Stalparts houding bij andere gelegenheden getuigt voldoende van zijn voortdurende belangstelling voor de evenmens. De opmerking bij De Reeck moet wel zo verstaan worden dat hij tijdens zijn creatieve geestesarbeid, die ook in dienst van anderen werd verricht, niet afgeleid wilde worden door kwesties of zaken die niet op stel en sprong behoeften te worden behandeld en opgelost. Had hij een boodschap, dan gaf hij een teken met een bel. Dergelijke uren behoorden waarschijnlijk tot de gelukkigste van de dag. Hij was een introvert type, die zich in de stilte terugvond en nieuw voedsel opdeed voor zijn zielzorg. Want steeds bleef hij oneigenzoekelijk op de anderen gericht. Zijn eigen geloof, zijn eigen geest die de geest was van de katholieke restauratie, trachtte hij over te storten in zijn gelovigen.

Dat hij hierbij niet aan zichzelf dacht, bewijzen ook zijn literaire schepingen. Of hijzelf iets goeds tot stand bracht dan wel een ander, dit achtte hij niet belangrijk: hij was tevreden als het gebeurde. Heel zijn oeuvre, voor-

zover hij dat zelf uitgaf, verscheen anoniem. Ook al had hij zich bekend gemaakt, gevaren had hij persoonlijk niet te duchten. Deze bescheidenheid was blijkbaar zo opvallend, dat de dichter er in enkele eerdichten, die zijn werken voorafgaan, om werd geprezen.

Zo in *Vrouwelick Cieraet* het gedicht van I.V.V., waarover we nog komen te spreken (blz. 2). En G.D.R. looft in hetzelfde werk de dichter,

Hoewel hy niet gepast en is met d'ielen roock
Van d'Ongegronde Lof des vollicks en daer over
Ziin naem gescholen heeft . . .

Misschien betekenen deze letters Graciaen de Rota. Van deze dichter heeft indertijd P. Polman O.F.M. in zijn *Stalpart en zijn Roomsche Reijs* opgenomen een „Balade, inhoudende de Afkomst vande Gereformeerde Kerck”²⁰). Volgens hem pleit er alles voor Graciaen de Rota met Jan Stalpart van der Wiele te identificeren. De voornaam kan zijn afgeleid van *gratia*, dat in combinatie met *Dei* gelijkbetekenend is met Joannes. De achternaam moet dan beschouwd worden als een Latijnse vorm van Van der Wiele, een parallel dus van het Italiaanse Della Rota uit het album amicorum. Ook in de bijdrage van G.D.R. herkent men gemakkelijk Stalparts geluid, woordkeus en spelling, de inhoud lijkt echter een groot bezwaar tegen deze toeschrijving op te leveren, waar Stalpart wordt geprezen om de belangrijke dienst die hij de mensen met zijn gedicht heeft bewezen.

In *Extractum Catholicum* wordt hem eveneens hulde gebracht:

Dit's int kort de Massa van
't Extract, 't welck u doen venten
Heeft den wel-beleefden man;
Die hier uit geld / noch Renten /
Eer noch Staet: maer anders niet
En wacht als uw' bekering /
Door meezucht van uw' verdriet. („Gezang”)

Al heeft de dichter ongetwijfeld de vreugde van het dichten genoten, de meeste van zijn liederen en gedichten, zo niet alle, zouden nooit tot stand zijn gekomen, wanneer hij zich niet door apostolische motieven had laten leiden.

²⁰) Bijlage V blz. 128 met verwijzing naar blz. 104.

Al zijn eigenschappen hielden elkaar in evenwicht, want allereerst was hij een harmonisch mens. We geloven niet dat hij ooit in zijn leven „geworsteld” heeft om zekerheden, om zichzelf. Ook hierin was hij een kind uit de tijd van de triomferende en zegevierende barok. Wel kende hij natuurlijk moeilijkheden en spanningen, maar zijn heldere geest poogde geleidelijk aan tot een oplossing te komen. Voortvarend was hij niet, evenmin doortastend, wel volhardend en taai. Hij kende de rust van het afwachten. Dit kan op minder harmonische, onrustiger of meer onmiddellijk tot het actieve neigende figuren soms de indruk gemaakt hebben van slapheid of zwakte, terwijl zijn kinderlijkheid hun als naïveteit voorkwam. Maar zijn edel wezen, dat in alles harmonie uitstraalde, was eenvoudig niet in staat inbreuk te maken op de innerlijke vrijheid van een ander, bleef die eerbiedigen met een soms verbazende, bijna tegen beter weten in zich manifesterende verwachting van de zegepraal van genade en goedheid.

En steeds waren zijn intenties zuiver. Hij was eerlijk en oprecht. Voor intrigues was hij niet de man. Daarom stuitte het gedrag van zijn kapelaan hem zo tegen de borst, prikkelde het hem in hevige mate. Hij vond dat dit inging tegen de oprechtheid en in strijd was met een goede verstandhouding. Voor een juiste beoordeling mogen we ook niet vergeten dat hij principieel in zijn houding werd gesterkt door zijn opvatting aangaande zijn gezag als pastoor. We moeten evenwel toegeven dat hij niet de indruk maakt in deze onverkwikkelijke geschiedenis ten volle de vereiste lankmoedigheid te hebben getoond: een jeugdzonde van de pas in overheid gestelde zielzorger. Gebrek aan ervaring heeft hem hier parten gespeeld. We mogen echter veilig aannemen dat deze vastberaden houding hem veel heeft gekost.

Een afzonderlijke beschouwing dient gewijd te worden aan Stalpart's houding tegenover de aanhangers van de nieuwe leer. P. Polman O.F.M. heeft indertijd uit de *Roomse Reijs* en uit de persoon van de schrijver de conclusie getrokken dat Stalpart als schrijver polemisch moeilijk tot de irenici gerekend kan worden, maar als mens zeker tot hun categorie moet hebben behoord, omdat zijn brede mildheid van karakter a priori onverdraagzaamheid uitsloot. Dit contrast laat zich zijns inziens bevredigend verklaren uit de sfeer waarin Stalpart te Leuven en te Rome was opgevoed, het milieu van schuilkerk en missionarisleven, en vooral uit de bronnen die hij voor zijn *Roomse Reijs* gebruikte ²¹).

²¹) Stalpart en zijn „*Roomse Reijs*” (Tilburg 1938) blz. 60. Zie voor heel deze kwestie blz. 40vv. en W. J. C. Buitendijk, *Het Calvinisme in de Spiegel van de Zuid-nederlandse Literatuur der Contra-Reformatie* (Amsterdam 1942) blz. 60vv.

Wonderlijk steekt inderdaad op het eerste gezicht tegenover Stalparts bescheidenheid en mildheid ten aanzien van de menselijke zwakheden zijn houding af tegen degenen die hij als verstokte ketters zag. Zo sympathiek hij vrijwel iedereen bejegende, zo hard en fel keerde hij zich tegen de werkers en de topfiguren van de grote protestantse scheuring der zestiende eeuw als een Kalvijn of diens medewerker Beza en tegenover de dominees van zijn eigen tijd. Zij zijn de enigen over wie hij zich naar onze maatstaven gemeten zelfs grof en plat heeft uitgelaten. Voor een objectieve beoordeling dienen we ons echter eerst te verplaatsen in de sfeer der toenmalige beschaving. Polman heeft er reeds terecht op gewezen hoe de toon van heel het menselijk bedrijf drie eeuwen terug enkele graden eerlijker was dan tegenwoordig, zo men wil grover, maar in geen geval ongezonder. Men sprak veel onbevangener over zaken die nu door conventie uit boek en conversatie worden geweerd. Heel in het bijzonder gold dit van de polemisten. Menig motief dat tegenwoordig als plat of lelijk-insinuerend zou worden afgewezen, had zich rustig in de polemische terminologie ingeburgerd. Een spottende en min of meer scheldende toon behoorde tot dit literaire genre. Ook in polemieken over louter wetenschappelijke geschillen en zelfs in geleerde Latijnse werken gingen de tegenstanders elkaar te lijf op een wijze waarover men zich heden ten dage diep zou schamen. Te meer hoorde dit tot het noodzakelijke garnituur van de meer populaire productie, die er immers juist op berekend was de gewone man te treffen. Daarom geloven we dat we voor een beter begrip van Stalparts gedrag en in het algemeen van de polemische gewoonten van die tijd moeten zien naar hetgeen thans nog in lagere volkskringen te horen en te aanschouwen valt. Men slingert een ander onware of half-ware beschuldigingen naar het hoofd, gaat elkaar ook wel te lijf, maar de volgende dag is alles vergeten en kwaad bloed zet het niet gauw. Men is niet anders gewend. Wel blijkt uit deze vergelijking hoezeer zich de maatschappelijke zeden op dit punt hebben gewijzigd. Maar gezien tegen deze feitelijke achtergronden slaat Stalpart in zijn optreden als polemisch schrijver over het algemeen geen kwaad figuur. Noch zijn medestanders noch de kalvinistische polemisten heeft hij in dezen geëvenaard.

Wel is het ontbreken van historische afstand hem ongetwijfeld bijzonder noodlottig geworden. Maar ook hier zijn we de laatsten om hem een verwijt te maken. Hij dacht als de meeste, zo niet alle, overtuigde katholieken van zijn tijd. Het was hem niet mogelijk bij deze tegenstanders en belagers van

het voorvaderlijk geloof goede trouw te onderkennen. Hij kon hen slechts zien, zoals de bijbel afvalligen ziet, als wolven die de schapen van Christus' kudde trachtten te verscheuren. Dit mag niet beoordeeld worden als op goedkope successen gerichte propaganda, die het met de eerlijkheid en nog meer met de liefde zo nauw niet neemt. Hij schreef zoals hij dacht en was, soms ten onrechte vertrouwend op zijn bronnen, van de waarheid van zijn beweringen overtuigd. Zonder innerlijke moeite nam de bijbels geschoolde polemicus de toenmalige aanvalstechniek over. Want de liefde voor de waarheid en voor het geluk van de evenmens dwong hem, in de trant van de Oud-Testamentische profeten, hetgeen hij zag als het bedrieglijke van de felle tegenstanders der Kerk waaraan hij zijn hart had verpand, zo duidelijk en scherp mogelijk aan de kaak te stellen.

Menigeen zal de wijze waarop dit gebeurde betreuren, maar men moet toch ook niet vergeten welk een onverdraagzame politiek een minderheid onder leiding van predikanten tegenover de katholieken voerde. Hun rechtstreekse doel was de vernietiging van het katholieke geloof. Wel beoogden zij voor zichzelf het *herstel* van het oude geloof, maar pas veel later zou dit eerlijke streven als zodanig door katholieken worden erkend. Ziende in welke situatie de kalvinisten de ene ware Kerk dezer landen hadden gebracht, moest aan de katholieke intellectueel van die dagen hun onverdraagzaamheid voorkomen als een hoogtepunt van arrogantie. Om zijn houding en opvatting te verstaan, zouden we die kunnen vergelijken met de huidige houding van vele christenen, katholieke en niet-katholieke, ten opzichte van bepaalde totalitaire leiders in binnen- en vooral buitenland, mits men daarbij rekening houdt met de ontwikkeling van het christelijk humanisme en de christelijke tolerantie sinds de zeventiende eeuw. Het kalvinisme zelf was voor menige zeventiende-eeuwse katholiek even verwerpelijk als voor een hedendaagse christen de communistische heilsleer. De rechtvaardigheid eist dat we ons op het standpunt van Stalpart en zijn tijd plaatsen, ook al is men geneigd daartegenover te verwijzen naar de onverdraagzaamheid die in de katholieke geregeerde landen tegenover de protestanten werd toegepast. Maar de tolerantie die ten onzent in feite heerste, was overigens zeker niet aan de kalvinisten te danken, maar voornamelijk een gevolg van de erasmiaanse gezindheid der regenten.

Wil men bij deze priester van tekorten spreken, dan liggen ze niet op het zedelijke vlak, niet op het gebied van de wil. Maar omstandigheden buiten

hem, ook bepaalde trekken van karakter en aanleg, waren oorzaak dat zijn overigens zo helder verstand bij tijd en wijle verstek liet gaan. Waar hij iets als zijn plicht had leren zien, zette hij door, al ging dit zeker niet van harte. Toen hij ernstige moeilijkheden kreeg met het klopje, dat hij o.i. in al te groot vertrouwen aannam nadat zij reeds uit twee vergaderingen was weg-gelopen, deed hem dit leed, maar het gaf hem niet het gevoel dat hij verkeerd had gehandeld. Hij was bedroefd om het weigeren van de ander, omdat hij wist dat het anders had kunnen uitvallen. Daarom kon hij van zijn gedragslijn ook geen spijt hebben. Op dit punt was hij de echte goede herder.

Dat hij door velen als een heilige werd beschouwd, is na deze overwegingen begrijpelijk. Wanneer zijn devotarissen dit doen, zegt het ons misschien nog weinig. Maar wanneer zelfs zijn voornaamste biechtvader Rumoldus van Medenblick, dezelfde die ook een leven van de Delftse martelaar Cornelis Musius te boek heeft gesteld ²²⁾, het de moeite waard vond een van Stalparts geestelijke dochters te vragen zijn leven te beschrijven, haar werk goedkeurde en zelf van plan was haar biografie in het Latijn over te zetten, dan wordt ons des te scherper voor ogen gesteld hoe diepe indruk deze nobele figuur op zijn omgeving en, wat meer zegt, op zijn medebroeders heeft gemaakt. Nog in Rovenius' missieverslag van 1638, acht jaar na Stalparts dood, werd van hem getuigd dat hij door woord en geschrift zeer velen voor Christus had gewonnen, zodat niet alleen de burgers van Delft, maar ook zeer velen uit de omliggende dorpen nog bij zijn woorden zwoeren ²³⁾.

We moeten er evenwel rekening mee houden dat dit een Stalpart betreft aan het einde van een lange ontwikkeling, die we in details onmogelijk meer kunnen nagaan. Wij hebben te doen met de mens van de latere en laatste jaren. Uit de brieven noch uit zijn werken is een groei te reconstrueren. Ze stammen beide uit de tijd van zijn volwassenheid, evenals het album amicorum. Geest en karakter waren reeds gevormd. We hebben in het voorgaande zijn geestelijke ontwikkeling over het algemeen slechts vermoedenderwijs kunnen aangeven. Ongetwijfeld is er na Stalparts terugkeer uit Rome nog een groei geweest; alleen reeds in innerlijkheid en diepte. Maar die laat zich, voorzover we vermogen te zien, niet meer vaststellen.

²²⁾ Bat. Sacra II blz. 264; BGBH. 1 (1873) blz. 260; vgl. Bruggeman, Inventaris blz. 401.

²³⁾ AAU. 12 (1884) blz. 207.

Zeer aantrekkelijk is het de figuur van Stalpart, zoals hij tenslotte is geworden, te plaatsen naast de beroemdste heilige uit Stalparts eigen dagen, Franciscus van Sales. Een vergelijking van de Delftse pastoor met de Geneefse bisschop dringt zich nl. onweerstaanbaar op. Want telkens opnieuw wordt men getroffen door de raakpunten die hij vertoont met de H. Franciscus. Vrijwel alle deugden en eigenschappen van Stalpart vinden we bij deze heilige terug. Goedheid, zachtheid, tederheid vormen ook van zijn natuur de grondslag. Zacht en vreedzaam als hij was toonde hij zich toch vastberaden in zijn leiding, een regent die zijn wil wist door te zetten, al kostte hem dat innerlijk geen geringe offers. Van aanleg was hij inschikkelijk, toegeeflijk en geneigd te wijken voor anderen. Wie het ook was trad hij met welwillendheid tegemoet, mild jegens zijn fouten, erop uit zijn goede zijden te ontdekken en meelevend met zijn moeilijkheden. Tegen bekoringen van ongeduld zal hij volgens Pourrat met zodanig gevolg strijden, dat zijn onmiddellijke omgeving hem zelfs zal beschuldigen van een niet altijd welgeplaatste goedheid.

Bijzonder gevoelig en affectief, hield ook hij van de natuur, van planten en dieren. Stalparts kennis van de eigenschappen hiervan schijnt iets meer aan de natuur zelf ontleend en minder aan wetenschappelijke werken, zoals bij Franciscus van Sales. Het behoeft geen betoog dat de heilige tegelijk niet minder aan het aardse onthecht was. Opmerkelijk is de overeenkomst in beider levensomstandigheden. Ook Franciscus ontving immers een voorname opvoeding, hetgeen zijn gelukkige aanleg buitengewoon ten goede kwam. Bovendien gaf het humanisme aan zijn ontwikkeling wederom de natuurlijke voltooiing. Aan deze menselijke aspecten van Franciscus' geest moet men toevoegen zijn bijzondere heiligheid. Hij is, zegt Pourrat, een duidelijk bewijs van de stelling dat de genade de natuur niet vernietigt, maar haar volmaakt. Zijn natuurlijk-menselijke gaven hebben van de goddelijke liefde hun voltooiing ontvangen. De genadegaven hebben zich verbonden met die van de natuur om van Franciscus een van de volmaaktste en boeiendste heiligen te maken die de wereld ooit gezien heeft. Inhoeverre dit laatste tevens op Stalpart kan worden toegepast, laten we liever over aan het eigen oordeel van de lezer.

Aan Stalparts innerlijk beantwoordde zijn uiterlijk. We kennen dit namelijk uit twee schilderijen en een gravure. Reproducties hiervan vindt men in dit boek. Door het omringende bijschrift weten we met zekerheid dat de gravure Stalpart voorstelt. Er zijn hiervan verschillende exemplaren

bewaard gebleven, sommige zonder, andere met onderschrift en een derde groep bovendien met de namen van de kunstenaars ²⁴⁾).

De afmetingen van de gravure met onderschrift zijn 30,1 bij 21 cm. De graveur is de Delftenaar Willem Jacobsz. Delff (1580-1638), die heel zijn leven in Delft heeft gearbeid en Stalpart dus goed moet hebben gekend. Hij heeft de gravure echter gemaakt naar een onbekend schilderij van Jan van Nes, omtrent wie we verder alleen weten dat hij in 1618 lid werd van het Delftse schildersgilde, in 1618 zijn meesterproef aflegde en in 1623 uit de stad vertrok ²⁵⁾. Misschien was hij verwant aan de Rotterdamse familie van die naam, waaruit verschillende zeehelden zijn voortgekomen. Mogelijk danken we aan hem ook de twee schilderijen die bewaard worden in de oud-katholieke pastorie op het Bagijnhof te Delft. De namen van de maker of makers hiervan zijn nl. niet bekend. Het ene is thans voorzien van een naamplaatje, maar we identificeren beide als van Stalpart op grond van vergelijking met de gravure. Uit de bespreking van Stalparts uiterlijk wordt dit vanzelf duidelijk. Of er daarnaast in Stalparts woning in dezen ook een ononderbroken traditie heeft bestaan, is niet meer te controleren.

Beide schilderijen zijn panelen. Het ene, waarop hij in burger staat afgebeeld, meet 59,7 bij 46,3 cm; het paneel met Stalpart in priestergewaad is groter: 76 bij 61 cm. Het eerste stelt hem voor op ongeveer vijfendertigjarige leeftijd. Het moet dus omstreeks 1615 geschilderd zijn. Het is een borstbeeld in profiel; de handen zijn niet te zien. We hebben te doen met een lange slanke man, gekleed in de eenvoudige, zwarte burgerkleding van die tijd. Een witte, opstaande kraag is bijna het enige versiersel. Het rossig haar is nog zeer overvloedig, maar lijkt op het schilderij kort en levenloos. Het gezicht is smal en langwerpig, het zichtbare rechteroor tamelijk groot. De neuswortel ligt iets naar binnen en wordt aldus duidelijk gemarkeerd ten opzichte van het hooggewelfde voorhoofd. De neus zelf is lang en iets gebogen. Het is of de punt in verhouding tot de ronde neusvleugels naar beneden iets doorloopt, maar de bovenkant is enigszins afgeplat. De jukbeenderen steken even uit, terwijl de mond niet geheel gesloten is. De meeste

²⁴⁾ F. W. H. Hollstein, Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts ca. 1450-1700, dl. V (Amsterdam z.j.) blz. 220 nr. 85 met lit. E. W. Moes, *Iconographia Batava*, II (Amsterdam 1905) nr. 7499.

²⁵⁾ Fr. D. O. Obreen. Het Sint Lucas-Gild te Delft, in: *Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis*, I (Rotterdam 1877-1878) blz. 5 en 16. Hij moet wel dezelfde zijn als Jan van Es (blz. 44). Voor de Rotterdamse familie zie *N.Ned. Biogr. Wdb.* III kol. 906-908.

aandacht verdienen de ogen onder de lage wenkbrauwen. Met innemende goedheid ziet hij de aandachtige beschouwer aan, van welke kant men het paneel ook nadert. We kunnen ons nauwelijks voorstellen dat deze mens somwijlen zulke felle woorden kon gebruiken.

Op het tweede schilderij ²⁶⁾ staat Stalpart afgebeeld in rood kazuifel. Ondanks feilen is het als schilderij zeker beter geslaagd dan het eerste: het is rijker en dieper van kleur en scherper van uitdrukking. De lange, slanke rechterhand rust op de, met een rood velum afgedekte kelk, die opvallend groot is. De plumpe vingers van de linkerhand doen afbreuk aan de harmonie van het geheel. De voorgestelde persoon is nog dezelfde slanke, fijngebouwde man, maar het rossige haar toont thans een lichte golving. Het is wederom overvloedig aanwezig, al begint het hoog aan het voorhoofd reeds te ontbreken. De neus vertoont dezelfde kenmerken als op het eerste portret maar nu iets geprononcieerder. Het oor heeft een regelmatigere vorm dan op dat eerste schilderij, maar het zit niet zo vast aan het hoofd gegroeid. Voor een klein deel gaat het schuil onder het lange haar. Het smalle gezicht krijgt in tegenstelling tot het zojuist beschrevene een zekere volheid door een wel iets kortere, maar meer gevulde snor en door de even lange, maar eveneens veel vollere kinbaard, die van dezelfde rossige kleur is als het hoofdhaar. Bij het uitstekende jukbeen, dat in de wang een dubbele groef veroorzaakt, valt de eigenaardige bloes op, waardoor het gezicht een kinderlijker uitdrukking krijgt. De mond schijnt wederom iets geopend. Het meest treffen opnieuw de doordringende ogen. De vitaliteit van de volwassen man op het hoogtepunt van zijn kracht straalt erin uit. Ze zijn echter als het ware in God verzonken en op het hemelse gericht.

De gravure laat ons Stalpart zien in zijn latere jaren, een ascetische, benige, aristocratische figuur. Het is het mooiste en scherpste portret dat we van hem bezitten. De kleding is eenvoudig gebleven, maar schijnt enigszins meer gevarieerd dan op het portret van 1615. Hoofdhaar en baard zijn thans sterk gedund. Boven de neuswortel lopen twee groeven naar boven, zoals op het schilderij in priester gewaad, maar meer geaccentueerd. De groeven op de wang zijn eveneens nog iets dieper. De neus vertoont dezelfde kromming, maar is smaller en mist de typische afplatting. Hij is blijkbaar iets gestileerd. Het oor heeft de vorm van dat op het eerste paneel, maar de

²⁶⁾ Een 17e-eeuwse repliek van iets kleiner formaat (68 bij 56 cm) in het gemeentemuseum van 's-Gravenhage; een moderner, maar eveneens goede kopie in de katholieke pastorie van de Sint-Hippolytus aan de Voorstraat.

oorlel is niet zo aan het hoofd vastgegroeid en stemt dus hierin overeen met het tweede. De hele persoon ademt vastberadenheid, ernst en intelligentie. Ook hier geven de ogen weer diezelfde mildheid weer, waardoor hij zulk een indruk op zijn tijdgenoten moet hebben gemaakt.

Bij de beschrijving van deze drie portretten zijn we met opzet enigszins uitvoerig geweest. Daardoor waren we in staat de onderlinge overeenkomsten en verschillen zo goed mogelijk te bepalen. De vorm van het oor op het tweede paneel en de neus op de gravure zullen wel niet geheel aan de werkelijkheid hebben beantwoord.

Een afzonderlijke beschouwing zouden we thans nog willen wijden aan Stalparts verhouding tot andere dichters, om hem daardoor nog weer beter te leren kennen. Omdat deze echter aan het beeld dat we in de voorafgaande bladzijden van hem hebben getekend, niet een nieuw element toevoegt, en zich met vele bijzonderheden moet bezighouden die Stalparts aard en karakter niet of nauwelijks raken, hebben we gemeend ze eerst hier te moeten geven. Zo staat ze de eenheid van het geheel niet in de weg, terwijl de conclusie die we eruit mogen trekken, de eerder beproefde karakterisering bevestigt.

Er zijn voldoende aanwijzingen dat het opgewekte letterkundige leven van de gouden eeuw Stalpart verre van onberoerd heeft gelaten. Men hoeft er zijn liederen maar op na te slaan, vooral ook de wijzen daarvan. Door een nauwkeurige bestudering van zijn werken zal het uitvoerig kunnen worden aangetoond ²⁷⁾). Persoonlijk contact met dichters van zijn tijd kan slechts uit enkele zeldzame en dan nog allerminst duidelijke feiten worden afgeleid. Dat hij in latere jaren met Justus de Harduijn in betrekking heeft gestaan, lijkt niet erg waarschijnlijk en in ieder geval is er geen aanwijzing voor. Buiten *Vrouwelick Cieraet van Sint' Agnes versmaedt* komen zelfs de letters I.H. in geen van Stalparts werken voor. Een andere dichter is zijn medebroeder Aegidius of Jillis Haefacker, die van 1619-1622 pastoor-missionaris te IJsselstein, Benschop, Polsbroek en Capelle was, daarna verbannen werd en reeds in het voorjaar van 1623 stierf ²⁸⁾). Onder de schuilnaam Salomon Theodotus gaf hij in 1621 een verzameling uit van gezangen voor kerk-

²⁷⁾ Zie J. Pollmann, Feiten en raadsels rond Stalpert van der Wielen, in TTL. 19 (1931) blz. 184vv.

²⁸⁾ J. H. Hofman, Mr Jillis Haefacker, in: Dietsche Warande 1896 blz. 201vv.; N.Ned. Biogr. Wdb. IV kol. 14 en VIII kol. 655, met lit.

gebruik. Hierin nam hij naast liederen van eigen hand voornamelijk teksten op van andere dichters, o.a. ook van Stalpart van der Wiele, die toen zelf nog geen van de sinds een zestal jaren geschreven liederen had gepubliceerd ²⁹⁾. Beide priesters moeten elkaar dus wel hebben gekend, hetgeen zonder meer begrijpelijk is, aangezien ze in hetzelfde voormalige bisdom werkzaam waren.

We hebben er reeds op gewezen hoe Makeblijde en Stalpart in letterkundig opzicht hoogstwaarschijnlijk geen aanraking hebben gehad.

Behalve met deze drie priesters moet Stalparts naam in verband worden gebracht met Vondel. Zeker is dat deze met enkele van diens familieleden op bijzonder goede voet heeft gestaan. Zo droeg hij in 1666 het treurspel *Zungchin of ondergang der Sineesche heerschappye* in zeer waarderende bewoordingen op aan „de Weledelen Heere Cornelis Nobelaer, Heere van Kabau, Grysoort enz.” ³⁰⁾. Deze was een zoon van Stalparts achternicht Anna Stalpart van der Wiele. Drie jaren eerder ontving een ander, nog verder verwijderd familielid van Stalpart, Jacoba Willemsdr. van der Wiele van de Werve bij haar huwelijk met Bartholomeus Kromhout van Vondel een bruiloftsgedicht ³¹⁾. Dat de relatie met deze takken van de familie Stalpart reeds in de jaren twintig zou hebben bestaan, blijkt echter uit niets.

Toen namelijk schijnt de Delftse pastoor reeds met de Amsterdamse dichter in aanraking te zijn gekomen. Sinds Alberdingk Thijm wordt deze immers in verband gebracht met het eredicht in Stalparts *Vrouwelick Cieraet*, ondertekend met I.V.V., die de initialen zouden zijn van J(oost) V(anden) V(ondelen) ³²⁾. De bezwaren die men hiertegen heeft aan-

²⁹⁾ Zie blz 53 noot 20 Vgl de mening van J. Pollmann o.c. aangaande de oudere lezing van de liederen bij Haefacker

³⁰⁾ WB X, blz 325; zie H J Allard, De Nobelaers, ook in betrekking tot Vondel, in: Het jaarboekje van Alberdingk Thijm 1896 blz. 137vv, met een genealogie waarin Cornelis en Justus in vergelijking met Batavia Illustrata van plaats verwisseld zijn.

³¹⁾ Ter bruilofte van de E Heere Bartholomeus Kromhout en de E Mejoffer Jacoba van der Wiele, van der Werve (WB. IX blz 795).

³²⁾ Zie hierover J F M. Sterck, Vondel, Joannes Stalpart van der Wielen en Anna Roemers, in: Hoofdstukken over Vondel en zijn kring (Amsterdam 1923) blz. 43vv; G Brom, Vondels geloof (Amsterdam-Mechelen 1935) blz 24vv; L C Michels, Vondel-Stalpart, in Vondelkroniek 8 (1937) okt. blz 36vv, idem, Apollonia van Veen-Familie en vrienden, in TIL 25 (1937) blz 5vv; P Maximilianus O M Cap, Vondel-Stalpart, in Vondelkroniek 8 (1937) juli blz 41; Tot lof van St Agnes door I V V., in: Vondelkroniek 2 (1931) blz. 47-48, Vondels lof van St Agnes, in Vondelkroniek 7 (1936) blz 44; zie ook Vondelkroniek 10 (1939) blz 43

gevoerd ³³): dat de toeschrijving enkel geschiedde op grond van de toevallige overeenkomst der initialen en dat de katholiek geworden Vondel zelf later het gedicht niet opnam in zijn *Poezy*, maken deze toeschrijving weliswaar minder zeker, maar zijn niet overtuigend voor het tegendeel. Zonder de initialen zou men wel nooit op de gedachte van Vondel zijn gekomen. Maar achteraf heeft interne kritiek de voor hem pleitende mening versterkt. Dat hij het gedicht later niet in zijn *Poezy* opnam, is moeilijker te verklaren, maar mogelijk is het te midden van een zo omvangrijke oeuvre aan de aandacht van de dichter ontsnapt. Een sterk argument is dit overigens allerminst.

Dat hij reeds in 1622 een gedicht zou gemaakt hebben op de duidelijk katholieke verzen van een priester, blijft merkwaardig, maar dit feit staat toch niet geheel alleen. Het ware te verklaren uit zijn talrijke katholieke reminiscenties en speciaal uit zijn liefde voor de heilige Agnes, wie hij vóór zijn overgang naar hetatholicisme nog ééns en daarna nog enkele malen met verzen zou eren ³⁴). Antikatholiek is hij nooit geweest, zelfs niet antipauselijk gezind. Dit blijkt al in 1613, als hij meent dat de blijdschap van zijn muze misschien moet worden verklaard uit de pauselijke zegen, waarin ze zal delen ³⁵). Zijn sympathie voor Rome blijkt uit de vertaling van een Latijns gedicht van zijn jongere broer Willem „Op Vrbaen den Achtsten”, met het onderschrift: „Te Rome, met den ingangk des gulden jaers, 1625”. Op zichzelf, zegt L. C. Michels, is het heel waarschijnlijk dat Vondel Stalparts *Roomsche Reijs* van 1624 heeft gelezen. Het zou zelfs al verwonderlijk zijn, voegt hij eraan toe, wanneer Vondel niet door Stalparts toedoen in de gelegenheid was gesteld van deze, en juist van deze, nieuwe pennevrucht kennis te nemen ³⁶). Dit zou men gemakkelijker beamen, als er grond was voor het aannemen van een nauwere relatie. Deze is weliswaar niet uitgesloten en de gedachte bezit op zichzelf een zekere aantrekkelijkheid. Er is echter geen enkele uitwendige aanwijzing voor. In geen van Stalparts latere

³³) J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, III (2Haarlem 1023) blz. 317 noot.

³⁴) 1632. Doorluchtige School in 't kercken van de heilige Agnes t'Amsterdam (WB. III blz. 375vv.); 1642. S. Agnes, in: *Brieven der Heilige Maegheden, Martelaresen* (WB. IV blz. 451vv.); (vóór) 1654. Lof-zang van Sinte Agnes (WB. V blz. 834vv.); 1667. Op Sinte Agnes feest. Aen Agnes Block (WB. X blz. 307).

³⁵) WB. I blz. 274; voor het gedicht op Urbanus VIII zie WB. II blz. 495. Vgl. J. F. M. Sterck, *Oorkonden over Vondel en zijn kring* (Bussum 1918) blz. 32vv.

³⁶) *Vondelkroniek* 8 (1937) okt. blz. 37.

werken komt zelfs nog een eredicht van de Amsterdamse dichter voor . . . Daarom hellen we over tot de mening dat tussen beiden geen nauwe en evenmin veelvuldige betrekkingen hebben bestaan.

Men kan zich voorstellen hoe Vondel, van een derde vernemende dat de Delftse pastoor bezig was met een werk op Sint Agnes, uit bijzondere belangstelling voor deze heilige, zoals die uit latere tijd blijkt, via deze persoon contact met de hem verder onbekende priester heeft opgenomen. Stalpart van zijn kant heeft er uiteraard geen bezwaar tegen gehad om, toen het dichtwerk persklaar was, de Amsterdamse dichter er kennis mee te laten maken en het hem te laten lezen. Deze op zijn beurt, door de Delftse auteur daartoe misschien aangezocht, heeft zijn erkentelijkheid getoond door bij de terugzending een eredicht in te sluiten. De laatste regels hiervan krijgen zo een goede verklaring. I.V.V. vermoedt namelijk dat Stalpart slechts voor een hemelse beloning heeft gedicht:

Want ander loon (nae dat ick raem)
En wil hy niet om dat ziin naem
Alhier, op hoop van meerder zegen
Zoo ganschelickken is verswegen.

Wanneer hij Stalpart persoonlijk had gekend, zou hij het wel niet bij een gissing gelaten hebben maar resoluter hebben gesproken. Toch blijft het mogelijk dat het contact nauwer is geweest dan de feiten nu doen vermoeden.

In de persoon die het contact heeft gelegd, zou men graag Roemer Visschers oudste dochter willen zien, aan wie Vondel reeds in 1619 een gedicht wijdde: „Op de geboorte van onze Hollandsche Sappho Anna Roemers”. Zij was toen zesendertig jaar. In de winter van 1622-1623 kwam Vondel met Hooft en Reael geregeld in het huis van haar vader, waar ze met haar zuster Maria Tesselschade woonde, tezamen om de *Troades* van Seneca in proza te vertalen. Anna's moeder was Aefgen Jansdr. Onderwater uit Delft, waar haar vader brouwer was in „De Roos”. Volgens J. F. M. Sterck waren haar ouders kalvinist. Enkele van hun dochters trouwden voor hervormde predikanten ³⁷⁾. Zeker is dat Anna Roemersdr. met Stalpart betrekkingen heeft onderhouden, toen ze nog niet katholiek was. Het Latijnse gedicht in *Vrouwelick Cieraet*, ondertekend met A.R., heeft men op haar naam willen

³⁷⁾ Wie was de vrouw van Roemer Visscher, in: Hoofdstukken over Vondel en zijn kring blz. 40vv.

stellen, hetgeen de opvatting zou versterken dat Vondel met Stalpart via haar persoon in aanraking is gekomen. Toch is hiertegen de ernstige bedenking aan te voeren dat dit het enige Latijnse gedicht zou zijn van haar hand, al heeft ze wel Latijnse verzen in glas gegraveerd en kende ze die taal ³⁸). Het bewuste vers mist overigens alle bekoorlijkheid en verraaft een minder bedreven hand. Al blijft het zo niet geheel uitgesloten dat ze zich, zij het zonder veel succes, bij hoge uitzondering aan zulk een, nog wel bijzonder lang gedicht heeft gewaagd, erg waarschijnlijk is het niet. Bovendien kunnen deze initialen op een redelijke wijze anders verklaard worden. Ze zouden Stalparts „beminden neef” dr. Arnoldus de Reeck kunnen betekenen in een Latijnse vorm als Recanus (blz. 183). Het bezwaar dat van deze persoon geen enkel vers tot ons gekomen is, weegt minder zwaar dan bij Anna Roemers Visscher, van wie wel de Nederlandse gedichten bekend zijn. Als gestudeerd man en humanist kan hij zijn krachten aan een Latijnse bijdrage gegeven hebben, zoals zovelen immers deden in een of ander album amicorum. Op het einde van Stalparts leven heeft Anna zeker contact met hem gehad. Voor zijn *Gulde-Iaers Feest-dagen* heeft ze immers een eerdicht geleverd dat ze voluit met haar naam ondertekent: Anna Roemers van Wesel, naar haar man Dominicus Boot van Wesel, met wie ze in 1624 trouwde. Wel verscheen deze liederenbundel pas enige jaren na Stalparts dood, maar toen de dichteres haar bijdrage leverde, wat hij nog in leven, zoals duidelijk uit de inhoud van het gedicht blijkt. Misschien dateert het uit het jaar van Stalparts ziekte en dood, toen de pastoor bedlegerig was geworden. De laatste woorden van het eredicht zouden dan een bijzonder pregnante zin krijgen, als ze de zieke zouden aansporen:

Wert van loven nimmer moe,
 Looft haer * tot den Hemel toe, *) de deugd
 Daer g'alree tot danckbaerheydt,
 Van hun allen * wert verbeydt. *) van alle hemelingen

Navrant zouden deze regels ook in deze veronderstelling niet behoeven te heten, omdat de zieke evenals Sint Paulus met heel zijn hart ernaar verlangde van het lichaam ontbonden te worden en met Christus te zijn. Het zou integendeel getuigen van een sterke zielsverwantschap tussen beide mensen, de katholieke priester en de kalviniste. Zo zou het des te begrijp-

³⁸) Zie N. Beets in: *Alle de gedichten van Anna Roemers Visscher*, II (Utrecht 1881) blz. 225.

pelijker worden dat juist zij een grafschrift voor hem maakte. Anna was met de familie Van Veen bevriend ³⁹). In Alkmaar, waar Anna's zuster Tesselschade sinds lang woonde, verbleven ook herhaaldelijk voor langere of kortere tijd leden van deze Haagse familie. Daar moet de vriendschap zijn ontstaan. In ieder geval is de relatie met Stalpart hoogstwaarschijnlijk via de Van Veens tot stand gekomen. Deze betrekking behoeft eerst op het einde van Stalparts leven te zijn begonnen, maar kan tot een zekere vriendschap hebben geleid.

Het is intussen duidelijk dat de Delftse zielzorger in het algemeen geen tijd heeft gevonden tot veelvuldige contacten met dichters van zijn tijd. Zijn pastoraat heeft dit in feite belet. Zo is hij in dit opzicht een eenzame figuur gebleven, al heeft hij dit zeker niet als hinderlijk ervaren. Vermoedelijk is hij het zich niet eens bewust geweest, omdat zijn hart reeds door heel iets anders in beslag werd genomen.

Uit de latere jaren zijn ons van Stalpart slechts betrekkelijk weinig biografische bijzonderheden bekend. Brieven zijn uiterst zeldzaam; we blijven vrijwel uitsluitend aangewezen op het levensverhaal (fol. 7). Na de beëindiging van het twaalfjarig bestand trachtten de Staten-Generaal door het edict van 26 febr. 1622 opnieuw de oude bepalingen in te scherpen tegen „de schadelicke ende moordadige Secte van Iesuiten ende andere Priesters, Monicken ende gesejde Geestelicken of Religieuse Persoonen, vande Roomsche Religie sijnde”, en tegen heel het katholieke geloof ⁴⁰). De vroedschap van Delft toonde zich volgens de jezuïet Aerts zeer ingenomen met dit edict, hoewel anderen er minder mee schenen in te stemmen ⁴¹). Ook deze houding schijnt echter louter politiek te zijn geweest.

In datzelfde jaar stierf bovendien de oude schout. De laatste jaren was hij ziekelijk, terwijl zijn omvang hem hinderde bij de uitoefening van zijn taak. Vooral 's nachts waren de katholieken betrekkelijk veilig ⁴²). Zijn opvolger, Jan Adriaensz. Vockestaert, was naar luid van de *litterae annuae* van dat jaar een arm en vitaal mens en de katholieken vijandig. Volgens de *litterae annuae* van 1623 zou hij dat jaar naar eigen verklaring zelfs honderd gulden hebben besteed aan het doen verrichten van spionage. Dit kan hij echter gezegd hebben om vrees in te boezemen en tot voorzichtigheid te manen.

³⁹) L. C. Michels, in TTL. 25 (1937) blz. 32vv.

⁴⁰) Mr. Cornelis Cau, Groot Placaet-Boeck kol. 203vv. (Zie blz. 37 noot 87.)

⁴¹) N. Aerts S.J., *Acta Missionis Hollandicae* S.J. 1614-1622 fol. 425.

⁴²) Arch. J s it Prov. Flandro-Belg. nr. 991 fol. 482.

Zo ging hij er ook openlijk prat op dat hij alle schuilplaatsen, alle namen en gezichten kende, zodat de katholieken niet lang hun spel meer zouden kunnen spelen ⁴³). Aangezien de jezuïeten echter een grote activiteit bleven ontplooiën, zij het ook niet vrij van belemmering, zal het met zijn antipapisme zo'n vaart niet gelopen hebben. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat de verandering Stalpart in zijn werk geremd heeft.

Juist in de jaren twintig liet hij zijn letterkundige werken verschijnen. De toneelstukjes voor zijn devotarissen stammen waarschijnlijk eveneens uit deze periode. De verschrikkelijke pest van 1624 eiste zijn uiterste krachten. Werden normaal per maand in de Oude en de Nieuwe Kerk te Delft elk gemiddeld 20 tot 30 mensen begraven, in juni 1624 begon het sterftecijfer te stijgen tot resp. 42 en 76 om in september een hoogtepunt te bereiken met 634 en 532. In de loop van dat jaar stierven er 3996, bijna zevenmaal zoveel als normaal. Het jaar daarop beliep dit aantal nog 892 ⁴⁴). Onverschrokken bezocht Stalpart de zieken zonder aanzien des persoons, om hen te bemoedigen of hen voor te bereiden op de naderende dood. De meest besmette huizen, waar er drie of vier met pest te bed lagen, vermochten geen verandering te brengen in zijn gedragslijn. Voor ieder stond hij klaar en hij bleef bij hen zolang zijn plicht het vereiste (fol. 6). Interne moeilijkheden met zijn maagden heeft hij volgens De Reeck de laatste jaren weinig meer gehad.

Ziek is hij ook na 1613 nog vaak geweest. Makeblijde putte er in 1622 een motief uit waarom zijn socius de pastoralia moest bezitten ⁴⁵). Eind januari 1630 werd Stalpart weer bedlegerig. De dokters die hem altijd behandelden, constateerden volgens De Reeck (fol. 6v) een soort tering of een zweer aan de long. Hij gaf veel slijm op en had gewoonlijk enige koorts, door De Reeck sluipkoorts genoemd ⁴⁶). Hij was blijkbaar door t.b.c. aangetast, maar knapte toch voldoende op om in februari iemand te Wasse naar te gaan dopen (blz. 127). Eind maart, tegen Pasen, moest hij opnieuw het bed houden. Hij voelde zijn krachten verminderen en bereidde zich op het einde voor. Op Goede Vrijdag schreef hij een Latijnse brief aan zijn „beminde neef dr. De Reeck”, waaruit ons opnieuw de adel van zijn geest

⁴³) Idem nr. 292 fol. 407vv., speciaal fol. 412-413.

⁴⁴) Register van Begraven in de O. en N.Kerk, in gemeente arch. van Delft nr. 37.

⁴⁵) AAU, 14 (1886) blz. 171.

⁴⁶) Zie Woordenboek der Nederlandsche Taal XVI kol. 1574 i.v. *tering* en XIV kol. 1946 i.v. *sluipkoorts*.

en zijn toewijding aan de zaak Gods toestralen. Wat God met hem voorhad, was goed. Hij was bereid te sterven, maar naar het voorbeeld van Sint Maarten weigerde hij de arbeid evenmin. Met deze neef is dr. Arnoldus of Arent de Reeck bedoeld, een der drie gemeenteartsen van Den Haag, die er in 1637 op een wedde van f 100 zou worden aangesteld als docent van het „anatomisch Theater ofte Kamer van Anatomie”, een opleidingsinstituut voor artsen. In 1627 woonde hij in de Nobelstraat ⁴⁷⁾. Hij was katholiek, want hij trouwde 16 febr. 1620 voor de Haagse aartspriester met Johanna Persijn uit de heerlijkheid van Wassenaar, vermoedelijk een dochter van Johan uit Huize Persijn ⁴⁸⁾. Hij is wel dezelfde die op 27 juni 1630 als getuige optrad bij een huwelijksluiting voor dezelfde aartspriester ⁴⁹⁾. Van hem hebben we verder niets naders kunnen vaststellen ten aanzien van de familierelatie tot Wilhelmina de Reeck en tot Stalpart.

Met de patiënt bleef het sinds die tijd sukkelen. Hij leefde als een „geestelijke martelaar in grote patiëntie”, vertelt ons de biografie vol medelijden en bewondering. Wat hij kon deed hij nog: preken mocht hij niet meer, maar als het enigszins mogelijk was droeg hij de H. Mis op. Hij stelde orde op zaken en zorgde voor zijn kerk en voor zijn vergadering van devotarissen. Op 16 augustus, ruim een week na de dood van de jezuïet Makeblijde, stapte hij naar notaris Cornelis Pietersz. Bleiswijk om zijn testament te maken, „ziekelyk zijnde doch gaande, staande, zijn reden, verstand en memorie zeer wel gebruikende als uiterlijk bleek en men anders niet kon bemerken”. Alles wat hij bezat kwam aan zijn zuster Odilia met haar kinderen en aan zijn broer Jacob (bijl. II). Uit het testament van Cecilia Dedel dd. 26 sept. 1632 blijkt dat Stalpart er naderhand op een of andere manier aanvullingen aan heeft toegevoegd ten voordele van zijn neef Johan Dedel. Op grond hiervan moest Cecilia f 25 per jaar uitkeren aan haar broer Johan, „zolang hij nog op het college studeerde” ⁵⁰⁾. Zijn huis heeft Stalpart

⁴⁷⁾ Die Haghe 1913 blz. 32; R. Krul, Haagsche Doctoren, Chirurgen en Apothekers in den ouden tijd. Archief-studien ('s-Gravenhage 1891) blz. 79-80 (= Weekblad Nederl. Tijdschr. voor Geneeskunde 1887 nr. 16 dl. II blz. 412vv.).

⁴⁸⁾ Recht. Arch. 's-Grav. nr. 740 fol. 15v; kerkl. huwelijk te Wassenaar dd. 16 febr. 1620 (Kerkl. Reg. 's-Grav. nr. 324 fol. 148v.).

⁴⁹⁾ Kerkl. Reg. 's-Grav. nr. 324 fol. 154v; huwelijk van Aelbrecht Canter apothecaris weduwnaar met Catharina de Reeck. Behalve A. de Reeck trad Gulielmus Cantert als getuige op. Volgens een aantekening in het gemeentearch. van 's-Grav. stierf Arnoldus in 1652.

⁵⁰⁾ Not. Arch. van Delft nr. 1890 fol. 14, in gemeentearch. Delft.

hoogstwaarschijnlijk niet als persoonlijk, maar feitelijk als kerkelijk bezit beschouwd. Het zal ook niet op zijn eigen naam gestaan hebben en was in ieder geval voor zijn opvolger bestemd.

Bovendien deed hij naar het schijnt losse schenkingen. Want nog bij zijn leven liet hij iedereen, zowel geestelijke als wereldlijke personen, hetgeen hij voor deze bestemd thuis bezorgen en verzocht als tegenprestatie om de bijstand van het gebed. Met deze geestelijke personen zullen ook wel devotarissen bedoeld zijn: speciaal Wilhelmina de Reeck zal een herinnering hebben meegekregen. Begrijpelijkerwijs wekte dit gedrag de verbazing van bezoekers en belangstellenden. Zij maakten er zich namelijk bezorgd over wat de mensen zouden zeggen, als ze het huis zo leeg zouden vinden. Maar de zieke gaf laconiek ten antwoord: „Zegt de mensen: de man verhuist; hij zal hier niet meer wonen”.

Zo wilde hij naar het voorbeeld van de Romeinse weduwe, de H. Paula, arm heengaan. Misschien is dit echter een vrome conclusie van De Reeck geweest. Hij liet zich namelijk door de ons verder onbekende dokter Van der Aa een stuk voorlezen uit het leven van Sint Paula, zoals dat door de H. Hieronymus wordt beschreven. Wat ervan zij, in ieder geval leert zijn testament genoegzaam duidelijk dat die armoede in geestelijke zin moet worden verstaan.

Sindsdien had hij in zijn hart afscheid genomen van deze aarde. Een huiveringwekkend aangezicht kon de dood voor hem niet hebben. Nergens in zijn letterkundige werken heeft hij op de verschrikkingen ervan gewezen. Slechts eenmaal heeft hij de dood als argument tot bezinning op het vergankelijke van dit leven aangehaald. Het einde zelf wordt daar niet beschreven, terwijl de gedachte bovendien ontleend is aan Hieronymus, waarheen een kanttekening verwijst ⁵¹⁾. Sterven was voor hem een begin, geen einde. We zien het duidelijk in de eenentwintigste lofzang van zijn *Extractum Catholicum*, getiteld „Uit-vaerd”, vermoedelijk zijn zwanezang, gemaakt in de laatste maanden toen hij de overgang nabij wist ⁵²⁾. Het besef van bij Christus te zullen zijn en voor eeuwig God te zien, alsmede de hoop op de verrijzenis van het lichaam, stonden hem zo duidelijk voor de geest dat hij hierin spreken kon van „d'aengename dood”. Zo sterft hij opnieuw overeen met de H. Ignatius, over wiens Geestelijke Oefeningen evenmin de doodsgedachte ligt, maar veeleer het eeuwigheidsverlangen.

⁵¹⁾ Gulde-Iaers Feest-dagen blz. 846: Vide S. Hieron. tom. 1 Epist. ad furiam.

⁵²⁾ Zie G. J. Hoogewerff, J. Stalpart v. d. Wielen blz. 186; Bat. Sacra II blz. 229.

Op vrijdag 20 december kwam hij voorgoed te liggen, maar hij hoorde op bed nog enkele dagen biecht in verband met Kerstmis. De volgende dag ontving hij uit de handen van zijn plaatsvervanger de heilige Communie. Hij rekende erop met de kerstdagen het tijdelijke met het eeuwige te verwisselen. De morgens wenste hij in stilte en gebed door te brengen. Buiten doctoren en verzorgsters werd dan niemand tot hem toegelaten. 's Middags gaf hij zonodig zijn orders en stond hij open voor bezoek. Hij wilde nog graag zijn overste spreken om van hem de laatste heilige sacramenten te ontvangen. Op Kerstavond kwam de Utrechtse vicaris Johannes Wachtelaer in de stad. 's Nachts na twaalf uur, in de Kerstnacht, ontving de zieke uit diens handen opnieuw de heilige Communie.

In de namiddag na de vespers zong Stalparts koortje op zijn verlangen bij zijn sterfkamer kerstliederen en naar het schijnt ook de litanie van de Heilige Maagd, zo die niet gebeden werd. Daarna gaf hij zijn devotarissen de laatste zegen, wekte ze op geen scheuring te verwekken en beval ze de zorgen van zijn oversten aan, „welke zijn de heren van Utrecht. Blijft bij elkaar. Ik heb dat met mijn arbeid aan u wel verdiend”. Zelf was hij diep ontroerd. Ook zijn geestelijke dochters waren tot tranen toe bewogen. Tenslotte nodigde hij ze uit aanwezig te zijn, wanneer hem het heilig Oliesel zou worden toegediend. Dit gebeurde daags daarna, Tweede Kerstdag, wederom door vicaris Wachtelaer in tegenwoordigheid van nog vijf geestelijken. De Reeck vond dit laatste blijkbaar zo belangrijk dat ze eraan toevoegde dat Stalpart de zevende priester was. Naar de namen van deze geestelijken kan men slechts gissen. Maar Suitbertus, Govert van Vliet en Cornelis van Reynegom, allen ter plaatse woonachtig, zullen er zeker bij tegenwoordig zijn geweest, misschien ook Roeland de Pottere en Rumoldus van Medenblick. De vicaris nam op zijn beurt de gelegenheid waar om de devotarissen opnieuw op te wekken tot eenheid en gehoorzaamheid. Het geschiedde op verlangen van de zieke, die zo opnieuw zijn vrees toonde, dat het na zijn dood met zijn schepping niet naar wens zou gaan.

Rustig overgegeven aan Gods Wil wachtte nu de stervende enkele dagen op het einde. Geen klacht kwam over zijn lippen, hij was voortdurend in gebed. Pijn had hij niet en zijn geest bleef helder. Elke dag liet hij door zijn vertrouwd familielid Wilhelmina de Reeck voor zich enkele van de boetspalmen bidden, voorts „de dagelijkse litanie”⁵³⁾ en de gebeden der ster-

⁵³⁾ Hiermee zal in deze stervensdagen de litanie van alle heiligen bedoeld zijn.

venden. 's Zondags onder het oktaaf van Kerstmis, de 29e december, op het feest van de heilige Thomas van Kantelberg, kreeg hij 's nachts om twee uur een lichte beroerte, zodat men meende dat hij stierf. Na een poos kwam hij weer bij en vroeg in gebaren om papier en inkt, want hij kon niet meer spreken. Met duidelijke hand schreef hij nu wat hij nog zeggen wilde. Later keerde de spraak terug.

Hij vroeg om ingeschreven te mogen worden in het genootschap van Sint Willibrord en Bonifatius. Rovenius maakt er melding van in de ledenlijst van deze broederschap, waarvan hij als achtste lid werd genoteerd ⁵⁴). De bedoeling van deze sodaliteit was priesters en leken te verenigen in gebed en offer voor het grote missiewerk onder bescherming van de twee grootste nationale heiligen, van wie ook Stalpart zo'n vurige vereerder was geweest. Waarschijnlijk wilde de stervende door zijn lidmaatschap zijn sympathie betuigen met het streven van dit instituut en tevens zelf deel krijgen aan de gunsten en voorrechten die er door de paus aan waren verleend. Wachtelaer zelf is in datzelfde jaar ingeschreven en heeft wellicht hierover met de stervende gesproken. Hij bad ook de laatste gebeden, waarop Stalpart zelf antwoordde. Deze vroeg daarop een kruisbeeld, dat hij onder tranen kuste en omhelsde. Daarna bleef hij in gebed en „mijneerde alle vers”. Hiermee schijnt bedoeld te zijn dat hij intentioneel en met de lippen de psalmverzen respondeerde, zonder dat hij een woord kon uitbrengen ⁵⁵).

's Middags omtrent twaalf uur stierf hij in alle rust zonder enige doodsstrijd, met een glimlach op de lippen. In het vijfentwintigste jaar van zijn priesterschap had een van de meest hoogstaande geestelijken die de Hollandse Zending ooit had gekend, bezit genomen, zo mogen wij vertrouwen, van het Hemelrijk, waarvan zijn geest heel zijn leven reeds vervuld was geweest.

Daags na Nieuwjaar werd hij in de Oude Kerk begraven. Al was deze in protestantse handen geraakt, toch bleven ook de katholieken er nog eeuwenlang hun doden bijzetten. De juiste plaats van Stalparts graf is niet geheel

⁵⁴) Manuale Rovenii (AOBC. nr. 521) fol. 66: Catalogus sodalium SS. Willibrordii et Bonifacii: M. Joannes Stalpart S. Theol. Delphensis inscribi petit in sodalitate ipso die suae mortis A. 1630-29 Decem. Over deze broederschap zie: L. J. Rogier, *Gesch. Kath. in N.-Nederl. in de 16e en 17e eeuw*, II blz. 765; AAU. 67 (1948) blz. 79 met lit.

⁵⁵) In de betekenis als hier bedoeld hebben we het woord nergens aangetroffen, ook niet in Kiliaens *Etymologicum*. Het woord moet echter samenhangen met het Franse woord *mine* „gebaar, houding, gedrag, uiterlijk”.

zeker. Hoogewerff noemt in overeenstemming met Alberdingk Thijm het Vrouwenkoor ⁵⁶). Van der Lelij, die de bouwstoffen van zijn werk, in 1767 of in 1768 in het net geschreven, reeds in 1737 had verzameld ⁵⁷), plaatst de zerk „op 't Choor". Hierna beschrijft hij een andere zerk in het Vrouwenkoor. Hetzelfde gebeurt in *Verzameling van Gedenkstukken in Nederland* uit 1777. In ieder geval is het graf nu verdwenen. Van de steen waarmee het werd gesierd is slechts een gedeelte bewaard gebleven. Dit ligt op het ogenblik, na de thans gedeeltelijk gereedgekomen restauratie van de kerk, in het Noorder- of Vrouwenkoor, en wel tussen de tweede en de derde kolom, gerekend vanaf de koorveelhoek. Het volgende opschrift werd erop gebeiteld:

SIET HIER DE PLAETS VAN
RVST,
VAN DIE ZYN LEVENS LVST
WAS DEVCHT MET VREVCHT
TE SOECKEN.
HET LICHAEM LEYDT HIER
DOOT
DE ZIEL IN ABRHAMS SCHOOT
SYN GEEST LEEFT IN ZYN
BOECKEN.
Posuit A Rom
VIR CLARISSIMVS
ac EXIMIVS
MR IOANNES STALPARDVS
NATUS
S. CAECILIAE DIE MDLXXIX
OBIIT
IV CALEND. IAN.
ANNO SALVTIS MDCXXX.

⁵⁶) J. Stalpart v. d. Wielen blz. 12. Voor A. Thijm, Willem van der Lelij en Verzameling van Gedenkstukken in Nederl. zie blz. 17 noot 36. Vgl. E. A. van Beresteyn, Grafmonumenten en grafzerken in de Oude Kerk te Delft (Assen 1938) nr. 195, waar ten onrechte verklaard wordt dat Van der Lelij het graf beschrijft, als hij de Joriskapel opneemt.

⁵⁷) N. Beets, *Alle de gedichten van Anna Roemers Visscher*, II (Utrecht 1881) blz. 223vv.

Vanaf NATUS is de tekst op de geschonden steen verdwenen. We hebben hem aangevuld uit de twee achttiende-eeuwse beschrijvingen, verbeterd naar het nog op de steen aanwezige gedeelte. De klein gedrukte letters zijn op de steen in ander en kleiner lettertype gehakt. Volgens Nicolaas Beets schijnen ze van een latere hand te zijn. De *om* is boven naast de *R* geplaatst. Van der Lelij, die het grafschrift tamelijk slordig weergeeft, mist de *m* van *Rom* en *ac*. De *o* van *Rom* is duidelijk van dezelfde aard als de iets grotere *o* van *Posuit*. Er is geen reden, voor deze letters een latere hand aan te nemen. Zo kunnen ze moeilijk de afkorting zijn van Arnoldus Recanus, A. de Reeck. De enige die er dus voor in aanmerking komt, is Anna Roemers Visscher. Of zij slechts de tekst heeft geplaatst of ook de zerk heeft besteld, is niet zeker ⁵⁸). Het ligt echter in de rede *Posuit* in deze dubbele zin, dus van tekst en zerk beide, te verstaan.

⁵⁸) L. C. Michels, in TTL. 25 (1937) blz. 6.

BESLUIT

In Stalpart van der Wieles leven en bedrijf tijdens zijn Delftse pastoraat weerspiegelt zich het toenmalige leven van de katholieke Kerk in deze gewesten. Al de moeilijkheden en misères ervan heeft hij aan den lijve ondervonden, al werd hij tegen die van officiële, burgerlijke zijde over het algemeen bijzonder beschermd door afkomst en relaties, vermoedelijk ook ten dele door zijn aantrekkelijk karakter. Hij kende het verborgen gaan door de nacht en de dreiging of werkelijkheid van vervolging, achteruitzetting, gevangenis en boetes ondanks de recognities.

Maar hij ondervond niet minder de naijver en partijstrijd in eigen kring, gevolg zowel van menselijke tekorten als van onzekere afbakening van rechten. Bovendien was het kerkelijk gezag noodgedwongen te sterk afhankelijk van de leken om er geheel boven te kunnen staan. Zo bleek Sasbout Vosmeer telkens gehandicapt door de vrees voor de reacties van de gewone gelovigen, wier grote invloed niet het minst duidelijk werd uit zijn onzekerheid bij benoemingen. Deze invloed, op zichzelf een mogelijkheid tot een gunstig correctief, is de Kerk gewis niet altijd tot zegen geweest. Maar die rampzalige situatie liet nu eenmaal geen andere mogelijkheid, en we kunnen niet dankbaar genoeg zijn voor hun grote en onmisbare steun, hun geldelijke en morele offers, het beschikbaar stellen van huizen en eigendommen voor de kerkelijke eredienst, hun medeleven en hun liefde. Zonder hen had de Kerk zich in deze landen nooit zo kunnen herstellen. Maar we behoeven toch ook niet de ogen te sluiten voor de nadelen die dit alles, als vrijwel elke menselijke oplossing, inhield.

Toch zouden de bezwaren tot een minimum beperkt zijn gebleven, als de geestelijkheid, over het algemeen uit ditzelfde volk genomen, zich had kunnen losmaken van eigen- en groepsbelang, van staan op eigen rechten en zweren bij eigen inzichten, meer oog had gehad voor de noden der Kerk en meer begrip en liefde onderling, of ze nu tot een orde behoorde of zonder meer deel uitmaakte van de hiërarchie, als dus reguleren en seculareren elkaar meer hadden gevonden in de strijd voor de gemeenschappelijke zaak.

Niet dat deze priesters grote egoïsten waren. Evenals Stalpart zelf hadden velen een goed bestaan geofferd uit louter ideële motieven en zich met al hun energie aan een allerm minst benijdenswaardige zielzorg gewijd. Zo zijn ze een voorbeeld tot in onze tijd toe van opofferingsgezindheid en toewijding. Maar eenmaal priester, hebben ze zich toch weer al te vaak tevens laten leiden door menselijke beweegredenen en aan de grote offers, die ze voor de zaak van Christus brachten, niet de laatste voltooiing geschonken van onderlinge collegialiteit en samenwerking in oprechte liefde. Ze bleven nu eenmaal mensen met gebreken en door dit menselijke is hun arbeid geremd. En zo zag de gevoelige Delftse pastoor, wiens natuur vrede was, zich door de omstandigheden gedwongen tot herhaalde strijd en voortdurende waakzaamheid naar binnen en naar buiten.

Maar verblijdender is het te constateren hoe zich in deze priester de weeropluiking van het katholicisme manifesteert. Waar hij kwam, groeide het aantal gelovigen. Vele mannen en vrouwen volgden zijn fijnzinnige, innig godsdienstige leiding. Natuur en bovennatuur werkten in deze begaafde en religieuze mens, die zijn kracht zocht in het gebed en in een onwrikbaar vertrouwen op God, samen om de velen die geestelijk vaak nog in een soort niemandsland leefden, terug te winnen voor de Kerk.

Bij zijn dood laat hij een vergadering na van tachtig maagden, die ondanks bepaalde moeilijkheden, veroorzaakt door afgunst en onderlinge twisten, blijven getuigen van de herleving van oude katholieke idealen. Onder hun nieuwe geestelijke vader Johannes van Beecom gaan ze een nieuwe bloei tegemoet. Deze, die aanvankelijk werkzaam was te Utrecht en sinds 1626/1627 als pastoor te Oudewater, volgde Stalpart ook op als pastoor van de Sint-Hippolytus¹). Stalparts kapelaan, als we die term in deze tijd nog voor hem gebruiken mogen, zij het dan ook reeds in overdrachtelijke zin, werd door Rovenius op 19 febr. 1631 in Stalparts plaats benoemd tot deken of aarts priester van Delft, Rotterdam, Schiedam en hun omgeving (blz. 113). Zo bleef de organisatie intact en behoefde niets de verdere groei en ontplooiing van het werk van Stalpart in de weg te staan.

Wat bijzonder opvalt, is de nauwe band die de seculieren bindt aan de apostolische vicaris en het grote gezag dat hij bij hen had. Deze clerus voelde zich één met zijn superieur en luisterde naar hem in grote volg-

¹) BGBH. 2 (1874) blz. 168; zie ook idem 25 (1900) blz. 230vv.; Bat. Sacra II blz. 230.

zaamheid. We constateerden die bij kapelaans als Suitbertus en Johannes Simons, maar evenzeer, voor zover het materiaal reikte, bij een aarts priester als Engelbertus van Kenniphoven. Dat ze ook bij Stalpart in hoge mate aanwezig was spreekt wel vanzelf. Slaafsheid was dit allerm minst. Ze zetten hun standpunt onbevangen uiteen, wezen op inconsequenties, moeilijkheden en bezwaren. Bij Stalpart hebben we herhaaldelijk gewezen op zijn zelfstandig oordeel en zijn tegen de wensen van zijn overheid ingaand optreden. Maar tenslotte bogen zij allen voor de wil van het gezag dat hun heilig was.

Voor al door zijn liederen en gedichten is hij na twee eeuwen van vrijwel algehele vergetelheid weer voor ons gaan leven. Maar ook zijn priesterlijke arbeid is waard door ons te worden gekend. In 1930 werd zijn verscheiden op luisterrijke wijze herdacht. Een gedenkplaat, in opdracht van de Delftse studentenvereniging S. Virgilius door prof. L. O. Wenckebach vervaardigd en aangebracht aan de woning waar Stalpart de laatste veertien jaar van zijn leven verbleef en waar hij stierf, herinnert de bezoeker aan de man die hier enkele eeuwen geleden door woord en geschrift zijn beste krachten heeft gegeven: aliis inserviendo ipse consumptus, „door anderen te dienen zelf verteerd”. Een standbeeld van dezelfde meester zal mettertijd het Bagijnhof sieren, dat hem jarenlang onder zijn bewoners heeft geteld. Door zijn offerend idealisme blijft hij een voorbeeld voor ons allen. Zijn eigen woorden uit *Gulde-Iaers Feest-dagen* mogen ook op hemzelf worden toegepast:

Vriend Gods / den Hemel vrome
Uw' blijdschap meer en meer /
Maer bid / dat wy na komen
De wijsheyd van uw' leer /
Op dat wy altijd effen
Van herten / d'eelste vree
Blymoedelijck betreffen /
Soo hier / als namaels mee. (blz. 191)

BIJLAGE I

Het levensverhaal van de priester-dichter Jan Baptist Stalpart van der Wiele door Wilhelmina de Reeck.

De levensgeschiedenis van Jan Baptist Stalpart van der Wiele werd in 1632 opgeschreven door het klopje Wilhelmina de Reeck. Het geschiedde op verzoek van de Leidse pastoor Rumoldus van Medenblick en met toestemming van Joannes van Beecom, haar geestelijke overste en Stalparts opvolger. L. C. Michels heeft indertijd terecht betoogd (Hist. Tijdschr. 10 (1931) blz. 33), dat zij zeer vermoedelijk een familielid van Stalpart was. Aan de aldaar gegeven argumenten kan men nog toevoegen dat een Gulielma de Reeck, wel onze Wilhelmina, op 11 aug. 1625 als getuige optrad bij het huwelijk van Stalparts oomzegger Jacob Dedel met Elizabeth Pauw (zie blz. 15). Nu zij behalve met Stalpart ook nauwe relaties blijkt te hebben onderhouden met zijn familie, kan dit moeilijk anders dan uit verwantschap verklaard worden. Het is ons echter niet gelukt de aard van deze band nader te bepalen.

Stalparts levensverhaal is door haar met keurige hand opgetekend in een papieren geschriftje van 31 bij 20 cm. Het geheel bestaat uit een katerntje van acht bladen (fol. 3-10), gevolgd door een dubbelblad (fol. 11-12), die beide tezamen worden gehouden door twee dubbelbladen (fol. 1-2 en 13-14). Fol. 1 is geheel leeg, op fol 1v bevindt zich slechts het jaartal 1630. geschreven met een vreemde hand uit latere tijd. Op fol. 2 heeft de schrijfster eigenhandig de aantekening geplaatst: Dit bouck hoort toe W. D. Reeck. Haar naam is naderhand doorgestreept en vervangen door die van een latere bezitster, W. A. Groen, vermoedelijk een dochter van Andries Jansz. Groen, een der getuigen in Stalparts testament (zie bijl. II). Op fol. 3 is De Reeck aanvankelijk begonnen. Fol. 1-2 en 13-14 zijn pas later eromheengevouwen, toen ze na fol. 12v nog enige bladen nodig had. Fol. 2v bood nu een geschikte gelegenheid het door doorhalingen en toe-

voegingen onduidelijk geworden begin van fol. 3 in het net te herhalen. Op fol. 14v is in de 18e eeuw in het Frans de korte inhoud van het boekje weergegeven.

Aangenomen mag worden dat ook de eenvoudige rijmpjes op blz. 25 en evenzo het rijmpje op blz. 5 van haarzelf zijn. Zij heeft er naar het schijnt meer gemaakt. In het exemplaar van de *Roomsche Reijs*, dat zich in het Franciscanenklooster te Alverna (Wychen) bevindt, komt althans het volgende rijmpje voor, door haar eigenhandig geschreven. Het is een getuigenis van vertrouwen op Gods barmhartigheid ondanks 's mensen zonden.

Comt den menchs tot val
Hij mach noch weer opstaan
Die Godt vreest bouen all
En can toch niet vergaen.

Bijzondere aandacht verdient de vraag naar de betrouwbaarheid van deze biografie. Hoe kwam de schrijfster aan haar gegevens en hoe heeft ze die verwerkt? Deze als geestelijke dochter levende vrouw toont een buitengewoon grote verering voor haar geestelijke vader, die ze als een heilige was gaan beschouwen. Men zou a priori mogen verwachten dat ze schreef als de middeleeuwse hagiografen. Ze wil Stalparts leven immers juist als een lichtend voorbeeld stellen ter navolging (fol. 3). Het lag dan in de traditionele lijn hem vanaf de wieg te beschrijven als in elk opzicht navolgenswaardig of bewonderenswaardig. Ongunstige feiten worden weggelaten of in alle onschuld verdraaid tot daden van ontluikende heiligheid. Gemakkelijk wordt geloof gehecht aan alles wat kan bijdragen tot de glorie van de betrokkene.

We mogen echter niet vergeten dat de tijden geheel waren veranderd. De schrijfster leefde in een eeuw waarin het oude geloof zich op leven en dood moest verdedigen. De heiligenverering werd openlijk afgekeurd en bespottelijk gemaakt. Voor de onbevangenheid van de middeleeuwen was geen plaats meer. Men moest waar zijn, wilde men overtuigen. Dit eiste echter een zekere objectiviteit en het is de vraag of deze vrouw die in voldoende mate bezat.

Het valt op dat ze in ontwikkeling vele van haar seksegenoten overtreft, al blijft ze ver achter bij de twee dochters van Roemer Visscher. Odilia, de zuster van Jan Baptist, ondertekent haar testament van 12 april 1646 met

een duidelijke, regelmatige hand, maar twintig jaar tevoren spelde ze slechts met grote inspanning haar naam: Oedijlija ¹⁾). De schoonzuster van Stalparts broer Augustijn was zelfs hiertoe niet in staat en tekende met een kruisje ²⁾). Het is daarom te betwijfelen of Augustijns vrouw er meer van terecht heeft gebracht. De Reeck vertoont echter een goede hand van schrijven. En al kende ze geen vreemde taal, ook geen Latijn, zoals uit haar werk valt te concluderen, haar moedertaal beheerste ze in het algemeen vrij behoorlijk.

Voornamelijk geeft ze wat ze zelf van Stalpart gehoord of gezien heeft, „nae mijn best onthout” opgetekend, zij het pas anderhalf jaar na Stalparts dood. Vele kleine concrete trekjes in haar verhaal verraden ons de ooggetuige, die vol liefde haar meester volgt. Daarnaast is ze, vooral voor Stalparts jeugdijaren te rade gegaan bij „lofwaardige personen zoo mans als vrouwen” (fol. 3), die enkele malen iets nader worden bepaald. Dit gedeelte valt echter in het niet bij hetgeen ze uit haar eigen ervaring meedeelt. Schriftelijke bronnen heeft ze niet gebruikt, anders zou ze dat bij de door haar gevolgde methode ongetwijfeld hebben aangegeven. Alle mededelingen van De Reeck en van de andere getuigen komen van bewonderaars en bewonderaarsters van de betrokken held. Toch menen we dat er in grote lijnen niet behoeft getwijfeld te worden aan de door de schrijfster uit haar geheugen gegeven feiten. Ze geeft te concrete details dan dat men kan veronderstellen dat ze haar vrome fantasie de vrije loop heeft gelaten. Nog minder is er reden haar van pia fraus te verdenken. Wat haar juist kenmerkt, is een voortdurende drang naar objectiviteit ondanks haar uitgesproken warme sympathie. Dit wil niet zeggen dat ze er altijd in geslaagd is die te bereiken. Maar ze wil niet alleen getuigen, ze wil bewijzen. Ook bij haar is de middeleeuwse onbevangenheid verdwenen. Waar ze kan, geeft ze op haar manier argumenten: ze noemt haar bronnen, zij het slechts zelden met naam en toenaam. Tegen dit laatste verzette zich haar gevoel voor verhoudingen. Het werkje zou immers gedrukt worden en ze zal het niet gepast hebben gevonden haar zegslieden zo aan de openbaarheid prijs te geven.

Toch moeten de door de biografe meegedeelde feiten steeds kritisch

1) Not. Arch. 's-Grav. nr. 76 fol. 71; Leprooshuis nr. 30: zie blz. 13 noot 21. Na de dood van haar man beheerde Odilia twee jaar het Leprooshuis. De rekeningen over 1623 en 1624 heeft ze echter niet zelf geschreven. Wel is zij de verantwoordelijke persoon: zij ondertekent. Sinds 1625 is haar zoon Jacob rentmeester.

2) Zie blz. 16 noot 31.

worden beoordeeld. Haar geheugen kan haar in de steek hebben gelaten, bv. wanneer ze Stalparts geboortjaar stelt op 1580 (fol. 3). Daarenboven kan ze een en andermaal door haar grote sympathie zijn misleid. Maar vooral haar interpretatie van de feiten bevredigt verschillende malen niet. Voor een juiste waardering van Stalparts daden en belevingen ontbrak haar toch weer de vereiste geestelijke habitus en ontwikkeling. Daarvoor zag ze haar held te eenzijdig als een heilige zonder gebrek. Zo zal het soms nodig zijn de feiten tot de juiste proporties terug te brengen, maar ze geheel ontkennen achten we niet verantwoord. Ten aanzien van de zegslieden over Stalparts jeugd is er minder zekerheid, niet het minst omdat we ze slechts zelden bij name kennen. Toch zijn we ook hier geneigd geweest althans een kern van waarheid in haar verhalen te erkennen (zie bv. blz. 22, 34-36, 53-54).

De waarde van deze biografie wordt nog verhoogd, doordat ze in 1640 door bovengenoemde Rumoldus werd nagezien en goedgekeurd. Hij had nog enkele aanvullingen willen geven, het geheel in het Latijn vertalen en het daarna blijkbaar willen uitgeven. Het is echter niet zover gekomen en, nadat het boekje in het bezit was geweest van W. A. Groen, is het in Stalparts pastorie terecht gekomen en daar eeuwenlang bewaard gebleven. Tegenwoordig berust het in het Archief van de Oud-Bisschoppelijke Clerezie (nr. 480). Het werd voor de eerste maal uitgegeven door A. H. L. Hensen in BGBH. 46 (1929) blz. 321vv., echter op een zodanige wijze dat een heruitgave niet mocht uitblijven³⁾. Door deze hier op te nemen komt ze tevens gemakkelijker binnen het bereik van iedere belangstellende. In gemoderniseerde vorm werd het eerste gedeelte, tot aan de mirakelen, met enkele van Stalparts liederen in brochurevorm reeds opnieuw gepubliceerd te Delft in 1930.

De hier volgende, eerste volledige uitgave volgt het hs. zo nauwkeurig mogelijk. Toevoegingen, resp. weglatingen worden aangeduid met < >, resp. []. Afkortingen worden opgelost; in de tekst wordt het ontbrekende cursief gedrukt. De noten zijn tot het uiterste beperkt. Waar we meenden van het hs. te moeten afwijken, wordt dit ter plaatse verantwoord. Slechts in het gebruik van de leestekens, door De Reeck veelal verwaarloosd, hebben we ons een zekere vrijheid veroorloofd, zonder dit in de tekst te verantwoorden. Hetzelfde geldt voor de hoofdletters. Eigennamen en de namen

³⁾ Zie P. Polman O.F.M., Stalpart en zijn „Roomsche Reijs” blz. 7 noot 3. Vgl. L. C. Michels in Hist. Tijdschr. 10 (1931) blz. 7 noot en blz. 33.

voor God, door ons volgens modern gebruik steeds met een hoofdletter geschreven, komen in het hs. willekeurig met en zonder hoofdletter voor.

Wilhelmina de Reeck schreef zoals ze sprak. Scheiding tussen spreek- en schrijftaal kende ze niet of nauwelijks. Wanneer men met de juiste intonatie leest, wordt de tekst onmiddellijk begrijpelijk. Zo heeft ook zij het gedaan. Want allerlei uitbreidingen en doorhalingen met donkerder inkt tonen aan dat ze haar werk naderhand heeft doorgelezen en, waar ze dat nodig achtte, aangevuld en verbeterd. Anakoloete zinnen kwamen voor herziening niet in aanmerking. Het nauwe verband met de spreektaal maakt het des te begrijpelijker dat haar taal vele typisch Zuidhollandse, beter Haagse klanken en vormen vertoont. Het is hier echter niet de plaats daar dieper op in te gaan.

De cijfers tussen teksthaken in de kantlijn geven de bladen van het hs. In het register wordt met een cursief gedrukt cijfer naar deze tekstuitgave van het hs. verwezen.

Zijn oeffening was liefden en patientie.

Beminde leeser, hier zult ghi hooren een deel vant leeuen vanden Er. heer Jan Stalpaert vander Wiel, pastor van Delft en fondateur van onse vergadering; den Er. man begonst te regeren anno 1613 ende rusten inden Heer anno 1630 den 29 Desembrij etc.⁴⁾.

- [3] Ick versocht zijnde van een waerdich priester, omte schrijuen al hetgheen ick wist van het leeuen ende steruen van ons Er. heer ende vader Jan Stalpaert vander Wiel, zaliger, zoo heb ick nae mijn best onthout dit aengeteekent anno 1632 den 20 Junij en daer omtrent, maer ten is het honderste deel niet van t' gheen dat van ons Er. oversten te schrijuen is nae gemien opinie. Als ick overdencke all het gheene ick inde tijt van xix jaer van hem gehoort ende gesien heb, door dien dat ick onwaardich seer familier met hem was, alsoo hij mijn biechtvader de tijt van tien jaer geduerende geweest is, ende ick dickmael in die tijt zijn huijs ock converseerde ende logeer<de>, beneffens de andere maechden die bij hem woonden. Niettegenstaende dese langduerige kennis soo zegge ick dickmaels in mijn overdencken het gheen sinte Anthonis zeit tot Paulus, den eersten heremijt: Och, vader, hoe laet heb ick u gekent end' hoe vrouch hebdi mij ghelaeten! Maer zijn exemplatijf leeuen is waert te onthouen, al moetmen zijn tegenwoordicheit nu deruen etc.

Ick schrijf met partijen, om datter noch sommige dingen tusschen moeten comen, die notabel zijn.

⁴⁾ Met lichte verbetering naar het klad op fol. 3 van het hs., waar „regeren” in plaats van „regeren”. Aldaar ook de ondertitel, oorspronkelijk echter als titel bedoeld. De r van „Er. (vader)” wordt hier en overal in het hs. zonder punt boven aan de E vastgehecht.

U Er. zal dan belieuen te weeten, dat all t'gheen ick hier schriuen zal, selfs van lofwaerdige personen, zoo mans als vrouwen, heb hooren zeggen ende de rest selfs van ons Er. vader gehoort ende gesien hebbe. Ick sal ock int cort altemet verhalen eenighe naemen der heilighen die mijn heer in zijn predicatie placht te citeeren, nae mijn beste memorie omthouwen. Maer eenighe vande eerste punten, die ick schrijuen zal, heb ick wel xvij jaer in mijn memorie gedraghen, want ick had hem al zeuen jaer gevolcht, eer dat ick onder zyn vergaderingge quam leeuën, end' ick was dickmaels ock op het landt tot zijn dienst vande heylige Kerck.

Ons Er. vader wiert gebooren int Schrauen haghe anno 1580, den xxij Nouember, op den dach van sinte Cecilia, de Romeinsche Maecht, patronerse vande musisijs, ock patronersse van het heijlich Bisdome van Utrecht. Consijdereert dit hoe hij het bisdom van Utrecht voor gestaen heeft en wat liefde hij getoont heeft tot de christelike musijck ⁵⁾). Hij wiert voort gebracht ende opgevoedt van chatholicke ouders. Zijn vader hiet Jacop Stalpaert vander Wiel, zijn moeder hiet Maria Pau. Zijn moeder die een christen wijf was, heeft ettelicke rejsen verhaelt teghens een secreteet persoon wat gesteltenisse zij hadde, als zij noch met dit lieue kindt bevrucht was. Jae, zeide zij, ick was geneeghen tot alle devotie en christen deuchden, meer als ick voor ofte nae int dragen van mijn andere kinderen geweest hadde, zoo dat ick in mijn zelve gevoelden een ander naetuer, als ick oijt van mijn leeuën gehadt hebbe, zoo dat ick dickmael in mijn hert peinsde: Heer, wat zal dit voor een kindt weesen?

[3v] Nae dat dit kindt geboren was, wierdt hij genomt Joannis nae sint Jan Baptista zyn patroon, die hy all by tyts wilde naeuolgen ⁶⁾). Ende wies op in alle christen manieren. Die gheenen, die in zijn ouders hujs woonden, zegghen ock dat hij zijn ombijten placht te schuijlen op de vasten daghen, om datmen hem niet toelaten en wilden te vasten, overmidts hij noch te jonck was.

Nu oudt weesende omtrent xiiij oft xiiij jaer, de getuijgenis van zijn biechtvaer. Zijn eerste biechtvader was een predickheer, moonick, uwt het clooster in Schrauen haghe, genaemt broer Pieter Zieren, een man tusschen de t'seuentich ende tachtich jaeren oudt, die corts nae den troubel een vande

5) Hs.: „en t/m musijck” in margine toegevoegd.

6) „nae . . . naevolgen” in de margo onduidelijk toegevoegd. Na „Baptista” in de tekst „die” doorgestreept. Hierna volgt „die hy”, ineengedrongen en gedeeltelijk door elkaar heen geschreven.

principale biechtvaders inden Haghe was, ende veel gheleeden heeft voor het christen gheloof. Jae wij hebben hem zien halen vant outaer Gods, ende wierdt op staende voets geleydt met de diefleyders door de straten vanden Haghe, ende hij zeijde: t'Gheen ick u luijden leer, is warachtich, daer stelle ick mijn grawen hals nu voor te pant end' mijn ziel inden dach des oordeels, dat ⁷⁾ buijten het chatolicke geloof gheen hoop van zalicheijt is te vinden. Desen waerdighen man heeft menichmael gezeidt teghen loofwaardige personen, zoo man als vrou: ick hebbe zoo meenich vroom menchs zijn biecht gehoord; nochtans heb ick noit cloucker verstant gevonden van zijn jaeren als Jan Stalpaert; ick en twiffel niet oft hij zal een wonder man weesen, mach hij leeuën. Dit waeren zijn woorden, dit was een warachtige profesie, de wonderen zalmen eens deels noch hooren die Godt de Heer altijt door hem gevrocht heeft.

Daer nae is hij gereijst nae Louen om aldaer te gaen studeren, alwaer zijn deuotie begonst te wassen, ende krech een begeerte om geestelick te leeuën, en soo metter tijt te gaen inde orden van sinte Dominicus ⁸⁾). Maer het werden hem belet van zijn ouders, die dat niet en begheerden, om dat hij te jonck was, en zijluijde hadden ock een weijnich tijtelicke hoop op hem gestelt. Dus wilden zij, dat hij voor eerst te Leijden in Hollandt inde Rechten zoude stuijderen, twelck hij met groote naersticheijt gedaen heeft. Ja was soo iuerich, dat hij, sauonts slapen gaende, altemet eenige remedie ghebruickten, om dickwils wacker te worden, om dat hij immers vrouch op zou staen. Ende heeft sijn stuydie zeer vrouch geapsolueert, gelick wij gesien hebben, zoo dat hij op zijn achtienjaer in Vranckrick advocaet gepromoveert is, ende heeft hem datelick inde practijck begheuen. Jae hij wist sijn zaken soo te defenderen — want hij zeer welsprekende was — ende een ighelick was verwondert, die hem daghelickx te hoove zaghen comen; dit ghetuijghen zelfs de oudtste advocaten van zijnen tijt, als meester Reijnier van Amsterdam, den advocaet Cuijck ende Meester Jan Vermeer, den advocaet Berendrecht, den adtuocaet Van Veen, Meester Pieter van Veen, penciaeris vanden Haghe, en dier ghelijcken.

Dit practiseeren heeft geduert omtrent den tijt van vier jaeren, in welcke

⁷⁾ Hs.: tweemaal „dat”, eenmaal aan het einde van de regel, eenmaal aan het begin van de volgende.

⁸⁾ Hs.: de naam „Dominicus” met iets dikkere inkt geschreven over het oorspronkelijke „Franciscus”.

tijt hij leefde naede werelddt, in eerlicke conversatie, ende was de werelddt zoo bequaem, dat de jonghe luidje van zijn tijt wensten om in zijn geselschap te weesen, soo dochters als jonckmans, gelijck zij zelfs getuijghen. Maer hij, nu omtrent oudt zijnde xxij jaer, ende voelden dat zijn voeten begosten te slibberen; bedacht om hem in een staet te begheuen, soo heeft hij hem zeluen gaen retiereren nae het exempel van zijn andere patroon, sint Jan Guldemont ende is gaen woonen te Louen int paus co'legie, om aldaer inde h. Godtheijt te stuijderen. Ende is int zelue colegie priester geworden, en heeft aldaer zijn eerste misse gedaen op den Belocken Paesschen, anno <1606> ende zijn seluen Godt op gedraghen. Hij placht altemet te verhalen, dat hij zijn eerste begheerte noch wel vervolcht zoude hebben om preeckheer te worden, maer hij was in zijn gemoet gepraemt om weerlick priester te weesen, om alsoo ocasie te chrighen van een deel zielen te winnen. Hier wilden hij altijt om arbeyden, bijsonder hier in Hollandt, twelck zijn vaderlandt is.

Priester weesende, is hij getroucken nae Vranckrick; daer ⁹⁾ heeft hij noch een jaer inde h. Godtheijt gestuideert. Daer nae heeft hij pelgrimage aengenomen van Borge <Bourges> nae Romen, in groot perikel te voet gaende, dach aen dach, omtrent de x Hollandtse mijlen, om daer te gaen besoucken de grauen der heilige apostelen Petrus ende Paulus, en all andere h. en deuote plaetsen vande h. martelaeren, die hij met een groote affectie besocht heeft, soo buijten als binnen de stat, om alsoo in tijt end' in wijlen daer geestelick proofijt meede te doen.

Daer heeft hij gewoont ettelicke jaren lanck. Die met hem daer gewoont hebben, kunnen dat vertellen ¹⁰⁾. Hoe zoumen de devotie kunnen beschrijuen, die hij daer wel gepleecht heeft! Daer wesende, hadt hij ock altemet de begheerten om het h. Landt te gaen besoucken; maer lieuer te laeten sijn eijghen deuotie ende te soucken het profijt vande zielen sijns eeuen naestens, heeft beghijnen zijn afscheijt te nemen van Roomen. (Is daer docktor inde Godtheijt geworden) ende gans Italien doorreijst hebbende, is ten lesten door Hoochduitslant nae Hollandt gecomen. En aldaer ge-

⁹⁾ Van hier tot aan „mijlen” in de margo toegevoegd. In de oorspronkelijke tekst slechts: „Vranckrick ende Roomen om . . .”

¹⁰⁾ Hs.: na „vertellen” een verwijzingsteken *. Misschien wordt hier verwezen naar „Is daer docktor inde Godtheijt geworden”, dat in het hs. enkele regels verder eveneens met een verwijzingsteken + boven „Roomen” tussen de regels ingeschreven staat. Wij hebben het na „Roomen” tussen haakjes gezet.

ariveert int jaer ons Heeren 1611, thuis ghecome[n] int Schrauen haghe, alwaer hij met blij[s]chap en verwondering ontfangen wordt, zoo datmen van hem ock zegghen mach als van s. Jan Guldemont: Hoe nieuw zach op het twistichoff wanneert den priester hoorde preeken van hoogher stoel en meerder loff, als hij voor t'raethuijs placht te spreekē.

[4v] Want hij thoonde nu de commissie, die hy vanden oppersten priester, den paus van Roomen, Paulus den V van die naem, zijn heijlich oversten ontfangen hadde, die ¹¹⁾ hem zelfs de benedicktie gaf en sondt hem nae Hollandt met gratie en preuilege aen den bisschop van dese Lande, welcke commissie hij te werck stelde met preken, leeren, h. sacramenten administrere<n>. Dat duerden omtrent een jaer, in welke tijt hij ginck besoucke<n> de steeden ende dorpen in Hollandt, om te sien waer hij plaets zou moghen krijghen, om het volck Godts te dienen. Want all hadde hem noch grooter staet oft benefitie moghen ghebeuren, hij zout gaeren gerefuseert hebben, sorghende dat het hem hinderlick geweest soude zijn, om nu ter eeren Godts te werck te stellen, het gheen daer hij zoo lanck nae verlanckt hadden; twas all van zielen te winnen en bruijts Christi op te soucken, dat hij sprack.

Ende Onse Lieuen Heer heeft zijn begheerten vervult, want hij brocht veel volckx tot het chatolicke geloof ende een gheestelick leeuē. Jae t'was oft Godt geseidt hadde: Gaet, all dat ghij in uw hart hebt, dat doet. Als hij inden Haghe preckten, zoo vielen de vergaderinge i.ij. iij. hondert menschen; men most dickmaels de huijsen veranderen, om alsoo te meer profijt te moghen doen. Want als het volck wist, dat heer Stalpaert preeken zou, soo was daer een groot gezwerm langes de straten, want een ighelick wilden hem hooren, soodat de chatolicke vanden Haghe wensten wel om hem te houwen, maer ten mocht niet weesen; nochtans soo beweesen zij hem een groote liefde, ende dat heeft altijt geduert.

Een wille tijts daer nae trouck hij nae Spa, om water te drincken door raet vande doctoren, want hij hadt gebreck van een qua milt. Van daer comende, is hij te Delft ontfangen als pastor vande stat door het bevel van zijn Er. oversten, mijn heer Sasbout, die doen bisschop van Utrecht was. Hoedanich zijn intree daer geweest is, salmen moghen verstaen vande goede chatolicke van Delft die doen tertijt leefden: Jan Arentsen, ock Jan Claessen Reijnboom, brouwers inde Verkeerde Weerelt, want ons Er. oversten eerst

11) Hs.: „die t/m administreren” latere toevoeging met iets zwarter inkt.

tot zijnen huijsen loogeerde. End' Jan Claesen was dickwils zijn dienaer inde kerck, zoo te landtwert als inde stat, gelick wij gesien hebben.

Hierna volgt in het hs. (tot besluit van de blz.) een rijmpje:

Vraecht nu Delft, Den Hagh, en Leijen
En haer omlegghende contreijen
Wat deuchden hij daer heeft gedaen
Zij sullent u wel doen verstaen.

De prozatekst vervolgt op de volgende bladzijde:

- [5] Den waerdigen man, nu woonachtich binnen Delft en begherich om sijn pastorie wel te bedienen, heeft hem getoont als een goeden herder nae het exempel vanden h. apostel Petrus, daer hy een naevolgher af was. Ende nae t'woord <van> s. Augustijn hij wel wist, dat zielen te regeren een kunst der kunsten is.

Om nu de schapen Christi wel te regeren nae sijn beste vermoghen, be-gaeft met veel gratien door den H. Geest, heeft niet alleen met een grooten ijuer zyn ondersaten gepreekt ende geleert, maer nae den raet van den h. Paulus zelfs ock met goede exempelen in deuchden voorgegaen, als wij gesien hebben. Jae hy leefden in zijn huijs so seedich ende afgescheijden van alle conversatie, ock heel soober, als een maecht, ende was ock dickmaels een heele naemiddach eenich in zijn camer, aldaer studerende, componeerde end' mediteerde, en daer quam niemant van zijn huisgesin in, maer clopten aen de deur als de noot vereiste. Ende hi clonck een belle als daer iet te beueelen was, maer hiel zelden iemant te praet in zijn camer; gaf hier meede te kennen, dat hij de eenicheit beminden, ons tot een exempel. Want hij zeide: de vriende zijn dieuen vande tijt; door dien dat de tijt costelick, cort ende onseker is, soo moetmen die wel waer neemen. Hij was ock zeer vigilant, want hij sliep heel weinich; omtrent tussen drien en vieren stont hij alle s' morgens op nae het exempel vanden h. Carolus Boromeus, die hij in veel deuchden gelick was.

Inde kerck ende aent autaer Godts was hij een spiegel van devotie, ick ¹²⁾ mien inden dienst Godts, dat hoghe misteri, welcke dienst geschiede sondachs en op de feest dagen. Int musijck daer toe hadt ons Er. vader ge-

¹²⁾ Hs.: „ick mien t/m stem” in de margo met zwartere inkt toegevoegd.

ordineert omtrent de twintich machden ¹³⁾, die hij zelfs ten deele leerden, want hij was een goetd musisijn; dat canmen zien in al zijn dichten, ende hadt daer beneffens een engelsch stem. En zijn predicatie geschieden met een grooten ijuer, jae schier oft men den apostel Paulus zelfs hadt hooren preeken; dan hij hadt ock de gratie van welsprekenheit als sint Jan Guldemont, en daer beneffens zoo verweecten hij soo grooten beweghen in hem zeluen end' aen zijn toehoorders, datmen zelden met droghen ooghen uwt de kerck ginck, waer door hij menich menchs tot het christen gheloof ende een geestelick leeuwen getroucken heeft.

Was hij in conuersatie oft erghens over maeltijt, altijt heus en vrolick voor die tijt, en wist hem nae een ighelick te voughen, geestelick en weerlick, hooch en leegh, eel en oneel, ider nae zijn qualiteit, want hij wilden alle menschen contentement doen nae zijn vermogen. Over tafel, in zijn huis oft daer buijten, wat discouers datter viel, zoo hadtmen altijt eenige stichtige punten of leeringen, al wast op waghens oft in schuiten; dat hiel altijt reghel, soo dat een ighelick verlangden om bij hem te weesen, want hij was zijn bij weesens waert. Hij was ock op zijn tijt een man van grote penitentie; hij gaf somtijds zijn gehoorsame kinderen te dragen een haren gordelngen, maer hij zelfs drouch op seekere tijden een geschakelden, iseren riem. Hij hadt groot medelijden met zondige ¹⁴⁾ menschen en troostense soetelick nae zijn vermoghen.

[5v] Hij maekten weijnich tijts van tytelicke recreatie. Dieghe<nen> die vij ende ock xv jaer bij hem gewoont ende aen zijn tafel gegheten hebben, vertellen ock dese dinghen en hebben hem noit zijn mantel zien aendoen om te gaen wandelen voor zijn eijghen pleisier. En als hij iemant recreatie wilden aendoen, dat geschieden ordinaris met geestelicke lofsangen, die hy selfs dichten, want hij was een goed christen poet; dat canmen zien in alle ¹⁵⁾ boucken die hij gemackt heeft: van d'Evangelien vant jaer, van Alle heijligen, sint Lourens, Extracktum Catholicum ¹⁶⁾, Petrus Reijserus, en meer anderen, tot zeeuen oft acht int getal, behaluen alle de vertoningen die ons

¹³⁾ Ook elders in het hs. vindt men „machden”, evenals „ock, opsprack, gemackt, gebodtschapt” en dergelijke voor „maechden” enz., welke vormen eveneens voorkomen. Men vergelijke hiervoor bv. J. J. Borger, Haags uit de tweede helft van de 17e eeuw, in TNTL. 69 (1951), blz. 49vv.

¹⁴⁾ Hs. herhaalt „sondighe”.

¹⁵⁾ „alle t/m gemackt heeft” in de rand bijgevoegd. In de oorspronkelijke tekst staat slechts: in zijn boucken.

¹⁶⁾ Hs.: „catholicam” met een komma-achtig teken rechts boven de a.

Er. vader tot recreatie vande machden gemackt heeft. Door deese ende meer andere deuchden is hij soo vermaert geweest, dat heel Hollandt van hem weet te spreken over sullickx.

En wast hem niet doendelick altijd binnen Delft te blijuen. Want ¹⁷⁾ den offisier vervolchden scharpelick, zoo dat de tijden zeer benaudt waren ende hij als Moijssus, den herder van Israel, vluchten tot Godt int gebedt ende als Josuwe strijdende met het volck Godts. Ende verstaende de nootsakelickheijt van de omlegghende vlecken, dorpen ende huijsen, heeft hem altemets laeten inploieren om daer door eenich christen profijt te moghen doen, twelck Godt almachtich door hem heeft belieuen te wercken mieraculeus ¹⁸⁾, gelick men gesien heeft. Want hij heeft bijnae het heele ¹⁹⁾ Westlant bekeert en onder de chatolicke religie gebrocht. Men mient vastelick dat hij zelden preekten, oft hadt altijt nieuwe christenen, luttel oft veel, jae altemet een geheel huisgesin, gelick wij gehoord end' gesien hebben. Eens op een tijt, als hij bijnae de heele nacht gearbeijdt hadde, (in welcke vergadering waeren omtrent de hondert communicanten, behaluen de biecht kinderen, die noch zoo vorde niet en waren), soo dat hij de clock twee ueren naemiddach noch nuchteren was, zittende om te eeten, werdt hem gebodtschap van eenighe siecken daer omtrent; datelick de maeltijt ten halven afgesneen, de siecken beholpen, weerom keerende, heeft int zelfde huijs, op den selfden dach gedoopt ende gecorstent ses oft seuen halue volwassen, jonge menschen. Dat was op eenen dach, maer hoe dickmael is zulckx oft diergelicke wel gebeurt, en hoe menich hondert menchs heeft hij wel bekeert ende christen gemaect!

Men reekent, dat ons Er. vader omtrent een duijsent zielen te re[e]geren hadde, die hij jaer uwt jaer in haer biecht most hooren, zoo te landtwaert als inde stadt, waeronder een heel deel waeren die hij nae den lichaem ock most besorgen, ick mien van tijtelicke nootruft; daer drouch hij groote zorge voor, want hij was zeer goet arms. Hij en was ock geen wtnemer der personen, ende droech zoo grooten sorge voorde armste maechden al<s> voor de rickxte, noch hij en ontzeijde niemant, die geestelick begeerde te weesen, hoe cleijn van middel datse ock waeren; want hij was een liefhebber van een suijver leeuën.

[6] Doordien dat hij drie soorten van volck dienden, te weeten die vande

¹⁷⁾ „want t/m volck Godts” in de rand toegevoegd.

¹⁸⁾ „mieraculeus” in de rand toegevoegd.

¹⁹⁾ Hs.: na „heele” op het einde van de regel „west”, het begin voor „westlant” op de volgende regel.

stadt binnen Delft, ten tweede de landtluijden vande omlegghende dorpen, ten derden de vergadering vande maechden, die nu int getal waren in de tachtich, zoo quamt altemets op zijn persoon aen; want hij was een teer man, zoodat den ijuer en de willicheijt groter was als de macht. Maer hij wilden een igelick altijt contentement doen, bisonder op hoochtijden. Het is dickmaels gebeurt op de Karsnachten dat hij op drie sonderlinge plaetsen den dienst Godts deede, om dat elck nae zijn verlangen geholpen zoude weesen. Want hij wilden alle ocasie van murmuratie beletten, zoo veel alst doendelick was, want hij voelden onse cranckheeden. Het volck noumden hem vaer, maer hy toonden den aert van een rechte moeder, door dien dat hij zijn geestelicke kinderen niet sonder pijn en arbeitd Godt gebaert en heeft; jae hij consumeerde zijn zeluen inden dienst van sijn ondersaten. Maer all t'gheen dat hem aen zijn macht ontbrack, heeft hij door zijn gebedt vercreghen van Godt almachtich, gelick wij dickmael gesien hebben, dat Onse Lieuen Heer mierakelen door hem gevrocht heeft, als men noch hooren sal.

Nu nae het exempel van onsen Zalichmaker, nietteghenstaende all de herderlicke sorghe, al de vaderlicke liefde ende christen ijuer, die hij getoont heeft, zoo in williche armoede van geest, deuote predicatie, wonderlicke patientie, gestadigen arbeitd ende menichvuldige vermoitheit, zoo werden hij noch geprouft, gelick het goudt int vier geprouft werdt, nu met veruolghing dan met opsprack, hier met miscontentement, daer met jaeloursije van die gheene, die teghen hem opstonden ende quellinghe aendeeden, niet alleen vande gheusen — al wast datse hem somtijts met een iseren hamer zijn deur opsmeeten, om haer boeten te krijghen (dat was een cleijne zaeck) — maer ock van zijn eijghen volck, soo dat men van hem ock zegghen mach: het goedt dat hij onder haer gevrocht heeft, hebben sij hem met quaet geloont. Want hij in zijn regering weinich jaeren hadt oft hij hadt deene quelgeest oft dandere.

Jae int jaer van 1625 ²⁰⁾, als die groote sterfte binnen Delft was, zoo dat een ighelick menchs vreesde om in de stadt te comen. Men zeidt datter sturuen omtrent de viij duijsent menschen vande gaue Godts, ende de chatolicken en waren ock niet vrij, als men wel dencken mach, zoo dat ons Er. vader nacht en dach werck hadt de sieken te helpen, want hij weigherden niemant zijn dienst, van wat conditie datse waren, jae ghinck ock dickmaels

²⁰⁾ Lees 1624.

[6v] inde huisen, daerder drie oft vier cranck laghen in eene camer, en zadt altemet een heel half uer, oock wel een heel uer oft langer voor ²¹⁾ zoodanigen patient zijn bedt in zulcken grooten hitten, op hoop van een ziel te mooghen winnen. Eeuenwel en was dat volck niet tevreede, maer maelden euen seer. Het was oftse van Satan opgehidts geweest hadden. Ende ons Er. heer, eeuen gelaten, droucht all bij hem zeluen, zoo veel alst doendelik was, hooptent all aen Godt te verbidden. Maer vande gaue Godts en sturff niet meer als een van zijn maechden, ende dese was uwt de stadt geulucht zonder zijn consent.

Ende een wijlle tijts daer nae quam een bij hem, die uwt twee vergaderingge gelopen was. Ende hij namse aen op hoop van beterschap, maer twas daernae onverdraegelick voor hem ende de ghansche vergadering. Dese persoon is ten lesten zoo vordt veruallen ende heeft haer ende ons eijghen oversten verraden, want zij quam met de schout als een racker op de kerck. Ende als iemant van ons dese oft diergelicke quellage uwt een christen ijuer beletten oft vreeken wilde, zoo belasten hij op de gehoorsaemheijt datmen swijgen zoude ende voor de saeck bidden. Maer dese iueraers en waren daer meede niet gecontenteert en hadden wel gewilt, dat ons Er. heer zijn ocktoriteijt getoont hadt; maer hij gaff voor antwoordt: wat cost de patriarch Jacop gebeteren, dat zijn kinderen twistich teghen hem waren?

Het is gebeurt op een tijt van een ander ²²⁾, alst weer wat grof aenghinck, zoo toonden hy wel dat het hem leedt was end' sprack: ick wenchste dat dese creatuer tevreten waer en ick ter eeren Godts te Wiltsveen op mijn knien zoude cruijpen. De Heer almachtich heeft zijn gebedt verhoordt, want een weijnich tijts voor zijn doot, heeft hijse in tamelicke rust gelaeten.

Als wij gesien hebben, nu ten lesten zoo heeft Godt de Heer zijn getrouwen dienaer willen verlossen van all zijn strijdt en arbeit end' hem loon gheuen van alle zijn wercken. Doch en heeft hem niet verhaest, want hij was bijnae een heel jaer zieckelick, welcke sieckte een spesie van een teering oft een zweer aende longen, zoo dat hij seer fluijmatijck was, ende hadt ordinarijs een sluijpcourts daer bij; alsoo getuijgen de doctoren, die hem dienden in all zijn siekten. Ons Er. vader begonst eerst zieck te worden anno 1630, int lest van janneuari. Ende int lest van maert, op den goeden

²¹⁾ Hs.: klad tussen „uer” en „oock”, dat gevormd is uit vroeger „voor” (v door klad verdwenen); „oock t/m voor” op einde van blz.: met zwartere inkt blijkbaar later toegevoegd.

²²⁾ „van een ander” in de rand toegevoegd.

vrijdach, teghens den avont hiel hij propost met een secreet persoon, de welcke hij zoo noumde, verhaelde eenige zaecken aengaende zijn gerusticheijt, en dat met groote gestic<h>ticheijt.

[7] Dat gedaen zijnde, beghost hij te zegghen: ick en weet niet wat de Heer met mij voor heeft, maer ick ben all een weijnich in mijn zieckten becommert door dien dat het niet en verandert; wist ick oft ick korte mijlen zou maecken, ick mocht beghinne op te cramen, want men sterft maer eens, en dat moet men schikken wel te doen. Daer bij vouchden hij een brief, ock op den zelfden dach geschreuen, in Latijn aenden docktor de Reeck, waerdt om leesen, daer ick een weijn<i>g aff verhaelen zal, luidende aldus in onse tael. Nae dat hy de gesteltenis van zijn persoon en gelegentheijt van zijn sieckte verhaelt hadt, schrijft hij vorders:

Beminde Neef, hoordt ghij wel, dat ick all een weijnich tusschen hoop ende sorghe leef, maer ben wel geresolueert. En heb mij all lang inde handen Godts ouer gegheuen, gelick ick schuldich ben ende nu bijzonder heeden op desen dach dat de Heer voor mij en alle zondighe menschen seer goedertierlick de doot gesturuen is om onse zalicheijt. Doch belieft Zijn Goetheijt mij te sparen, oft ist dat ick Zijn volck noch eenichsins dienstich ben, zoo presenteer ick mijn dienst met sinte Maerten, want den Arbeydt en verdriet mij niet. Ende ick, wel wetende dat Godt den medesijn niet te vergeefs geordineert en heeft, soo wil ick Godt de Heer ende ²³⁾ u.l. <uwer liefden> mijn zaecken beueelen, en vorders het gebedt van de gelouighe etc.

Voorts zoo leefden hij dat heele jaer als een geestelicke martelaer in groote patientie, met een christen coragie en diende zijn ondersaten nae zijn vermogen. Het precken werdt hem verbooden vande docktoren, maer den dienst Godts liet hij niet achter, als hij eenichsins mocht, want den christen ijver bleef hem bij tot in zijn uijtersten. Hij dede altijd groote charitate nae ziel ende lichaem, en spijsden ock altemet naede lichaem hondert menschen op eenen dach. Ende de Heer gaff hem gratie, dat hij all zijn saecken zeer wijslick ordineerde aengaende zijn kerck, zijn vergadering ende all andere saecken die hem beuolen waren. Ende nae dat hy zijn testament gemaect

²³⁾ „Godt de Heer ende” in de rand met zwartere inkt blijkbaar later toegevoegd. Hs.: geen inspringing voor de brief.

[7v] hadde, zoo heeft hij een ighelick tzijn thuys doen draghen, gheestelick en waerlick, versouckende tghebedt van haer luijde, terwijl hij noch leefde, datse ock voor hem bidden zoude, als hij overleeden zou weesen. Als iemant zijde: het huys zal zoo leedich wesen, wat zalmen denk<en> — zegget de luij: de man verhuist, hy zal hier niet meer woonen ²⁴⁾. Hij wilde arm steruen nae het exemp^{el} vande h. Paula, de Romeinsche weduwe, die hij dickmael placht te verhalen in zijn sermoenen haer leeu^{en} ende steruen. Ja noch drie daghen voor zijn doot liet ons Er. Vader noch eenige punten voor zijn sterfbedt leesen van den doct^{or} vander Aa, die ²⁵⁾ den H. Jeronimus beschrijft vande heijlige Paula.

Nu int lest vant jaer, omtrent den 20 desember Anno 1630, zoo gheuoelden hij hem zeluen heel crachteloos ²⁶⁾. End' is zieck te bedde gaen legghen, zoo dat daer niemant met drooghe ooghen omtrent de camer mocht comen; maer hij, met een groote clouckmoedicheijt end' een christen gemoet, zeer onbeweecht van menschelicke affectie, bleef zeer clouckmoedich ende hoorden all zijn ondersaten, diet begeerde, haer biecht twee oft drie daeghen aen malcander duerende teghen het hoochtijt van Kersemis, daer hij zeer nae verlangde, want hij maeckten zijn reekening als dan vande werelt te scheijden.

Op sinte Thomasdach ontfong hij deerste reys het h. Sacrament des Autaers, dat hem gebracht werdt van een priester die op dien tijt zijn plaets bewaerden, twelck hij met groote deuotie ende veel tranen ontfangen heeft nae oude gewoonten. Daer nae hielmen hem heel stil sonder eenich besock ²⁷⁾, ende hij belasten wel expresselick dat voor de middach niemant in zijn camer most comen als de doctoren om hem te visiteren ende de maechden die hem dienden. Dan nae de middach zoo ordineerden hij eenighe dinghen, als daer iet nodich was, tot den lesten dach van zijn leeu^{en} toe, maer all metter haest, want hij zijde dickmael, dat zijn tijt cort was. Men hoorden hem weinich claghen van pijn, maer hiel hem zeluen in gestadige devotie. Men merckten noit dat hij erghens hier nae verlangden, als om zijn oversten te spreken. Zoo hij zelffs zijde, twas om van hem den h. olie tonfangen end' hij wilde hem zijn vergadering beuelen, twelck Godt

²⁴⁾ „Als t/m woonen” in de rand blijkbaar later met zwarter inkt toegevoegd.

²⁵⁾ „die” slaat terug op „punten”. in de rand is bijgeschreven „Leesen van den doct^{or} vander Aa”, terwijl „leesen” ook reeds in de eigenlijke tekst is opgenomen.

²⁶⁾ Hs.: „crachteloos”, in margine toegevoegd.

²⁷⁾ Hs.: „besoch”, wel een schrijffout.

almachtich hem geghundt heeft, want op den Kersauont quam mijn heer Wachtelaer binnen Delft, daer ons Er. vader cranck lach. Ende nae dat hij met hem gesproken hadde, is hij van hem gescheijen ende quam weder nae de clock twalf ueren, wesende Kersnacht, ende ons Er. heer ontfonck wederom het h. Sacrament des Autaers van zijn overstens handt met een sonderlinge devotie, daer wij luijden present waren.

- [8] Kersdach, nae de vesper, dede hij het coor van de maechde vergaderen, dat musysijns waren, want hij verlangde om de lofsange vande kersmis te hooren met de letanie van de h. Moeder Godts. Dit werde gedaen door zijn beuel voor de camer, daer hij sieck te bedde lach, op dat hij het zelue nae zijn begheerte mocht hooren. Dit gedaen zijnde, sprack ons Er. vader: Kinderen, nu gheef ick u altsamen mijn leste benedicktie; mackt gheen scheuring inde vergadering. Ick heb mijn ouersten u luijden beuolen, welcke zijn de heeren van Utrecht; die zullen zorghe voor u dragen. Dus blijft bij malcander, want ick hebt met mijn arbeijdt aen ulieden wel verdient. Dese woorden sprack hij met een groot beweeghen, waer door een groot geschreij inde camer gehoordt werdt van ons, die daer present waren, niet sonder reeden. Maer ons Er. vader troosten ons soettelick met deese woorden: Weest te vreedten. Wij zullen voor malcander bidden ende, alst Godt belieft, nae corte jaeren bij malcanderen weesen. Daer na zeyde hij zeluer: Ick zal morgen den heiligen olie ontfangen; heeft er iemant deuotie om dat te zien, die mach wel comen. Desen h. olie ontfijng hij op sinte Steevensdach inde tegenwoordicheijt van ses Er. priesters. Ende hij was de seeuende. Mijn heer Wachtelaer, die hem in zijn uijterste diende, verhaelde dese woorden: U overste, die hier leijdt, begheert dat ghi bij malcander zult blijuen als gehoorsame kinderen ende betrouwt u altsamen wel toe datter niemant anders doen en zal.

Nu ons Er. vader, hoe wel hij all ²⁸⁾ altemet vanden eenen priester oft den anderen gevijsiteert werdt, liet hij eeuenwel de gansche weeck alle dachs nae het exempel van sint Augustijn eenighe vande zeeuen zalmen voor hem leesen, de dagelickse letanie. Dat gedaen zijnde, sprack hij met luijder stem: Leest nu de ghebeden diemen voor een steruent menchs leest. Ende dit was alle daeghen weer aen. Om voor hem zoo te leesen hadt hij geordineert een vande maechden die hem in zijn sieckte dienden. Men hoorden hem zelden steenen oft kreunen. Alsmen hem vrachden hoet met hem was, gaf hij voor

²⁸⁾ Hs.: na „all” op eind van regel een inktvlak; misschien staat er „alle” (zie L. C. Michels in Hist. Tijdschr. 10 (1931) blz. 33).

antwoort: Ick hebbe weijnich pijns ende zou beschaemt weesen, comende voor Onse Lieuen Heer, dat ick klachgde, want daer is niet van mijn vijf zinnen vermindert, Godt zij gelooft. En nae deese leefden hij omtrent xiiij ueren. Deese maecht, die soo voor ons Er. heer ²⁹⁾ den leys leesen most, was ick onwaerdich, W. D. Reeck.

[8v] Anno 1630 den 29. desember sonnendachs nae Kersdach, op den dach van st. Thomas, bisschop van Cantelberch, smorghens vrouch ten twee ueren ³⁰⁾, quam hem een flauten aen, zoo datmen mienden dat hij steruen zou, want het duerden all een wile tijts. Dat ghinck wat ouer, maer hij en con niet spreken. Dan hij wees datmen pen en int zou brengen ende hij schreef tgheen hij zeggen wilde, dat tot tweema^{<el>} toe, datmen tzelfde perfeckt leesen mocht; maer men sach wel dat het op een endt liep. Zijn oversten quam datelick om hem nu in zijn uijtersten voor tlest te dienen. Ons Er. vader kreech weer zijn sprack, zoo dat hij zelfs antwoorden op de gebeden, die mijn heer Wachtelaer hem voorlas, end' eisten zelfs het cruixsifickx, twelck hij met veel tranen custen en omhelsden. Dat gedaen zijnde, hiel hij hem zeluen in gestadige deuotie ende mijnneerde alle uers, tot op de middach; te twaelf ueren ghaff hij zijn geest inde handen Godts, soetelick, met een blij aensicht, dat wij alsamen saghen. Godt gheef zijn lieue ziel die ewighe rust met een nieuwe blijdschap! Amen

Er. heer, hier is een weijnich stofs, waer van u Er. wel een groot werck can maken, met de hulpe Godts, want ick maer een vande minste dicipulen geweest ben van ons Er. vader. Ende ghij, een van zijn principaelste biechtvaders, zult wel weeten tgheen daer noch bij moet weesen. Godt zij gelooft van u ende mij en all die hem vreesen.

Vande mieraculen

U Er. heer can wel concidereren hoe mieraculeus dat Godt almac^{<htich>} met ons Er. vader geurocht heeft int bekeren van zoo veel menschen, als heel Hollant bekendt is ³¹⁾.

Nu de mieraculen daer voor aff gezeidt is, die Godt de Heer door hem

²⁹⁾ Waarschijnlijk. Door een inktvlak in het hs. „heer” en „leys” slechts aan de langgeschreven medeklinkers herkenbaar.

³⁰⁾ „ten twee ueren” in de rand toegevoegd.

³¹⁾ Deze gehele zin is onder het opschrift tussengevoegd, de laatste bijzin in de rand bijgeschreven.

gevrocht heeft oft die hij door zijn gebedt van Godt voor ons vercregen heeft, zal ick hier een weijnig aff verhalen, die ick zelfs gesien heb oft van lofwaardige personen hooren zegghen diet zelfs gebeurt is oft haer eijgen vrinden, twelck zeer licht om te geloouen is.

[9]

<1>

Op een sint Jansauont ist gebeurt, dat ons Er. vader, passerende door de veenen ende begheerich om ocasie te vijnden daer hij eenich geestelick profijt zoude moghen doen, zoo ziet hij ten lesten een vrou zitten, die een croon maeckten van een cruijt datmen hemels sleuttels hiet. Ende hij een weijnich vermoijt zijnde, geliet hem oft hij rusten wilde ende sprack dese vrou aen, vraghende wat het vlechten van die croon beduijden, daer zij weijnich reeden af wist te gheuen: maer zij hadde haer ouders wel hooren zeggen, datmen dees tijt sjaers dit placht te doen. Hy is met dese ocasie int huijs gecomen ende heeft aldaer geuonden oude luijden, die vant chatolicke geloof veruallen waren, en jonghe menschen, die gheen gheloof en hadden. Dan, eer hij uit dit huijs gegaen is, op dien zelfden dach, zoo heeft hij daer biecht gehoort, gedoopt, gekerstent ende getrouwt, want het was volck die van Godt oft zijn gebodt en wisten. Ende ons Er. vader heeftse volcomentlick catholick gemaect, Godt zij geloof! Op de zelfde manier heeft hij ock gevrocht in Maeslant, daer meester Vreederick van Ruijven present was etc.

2

Inden Haghe was een chatolick aduocaet, die een gheusse vrou getrouwt heeft op hoop dat zij chatolick ³²⁾ zoude werden; maer ten wilde ten eersten zoo niet lucken. Dese jufvrouw heeft ettelicke doode kinderen ter werelt gebracht; hier nae is zij door het onderrechten van ons Er. vader tot het geloof bekeert, hij end' zij door de gratie Godts vast betrouwende ende zij ock op zyn gebedt hopende datse nu van dese Maledicktie verlost zoude worden, twelck also geschiet is. Want op dezelfde tijt beurucht zijnde, heeft zij een leuent kind ter wereldt gebrocht, twelck ons Er. vader zelfs gedoopt en gekerstent heeft, Godt danckende, die door zijn h. sacramenten in zijn creatueren werckt. End' all de gheen die kennis vande zaeck hadden, geloofden dat dit kindt door zijn gebedt vercreghen was. Godt zij geloof!

³²⁾ Hs.: „chotolick”.

Op een tijt is hij gecomen int huijs van een persoon, die ettelicke dagen zieck was geweest en daer enboue<n> zoo gequelt met quatamen, dat het aensicht en den hals binae gelick stontd vant gezwel ende zinckinge. Dese patient had groot gevoelen van ons Er. vader ende quam noch zoo vorde niet datse zijn gebedt versocht, maer alle<e>n de benedicktie, die hij haer van Godts weegen gaf, stellende een cruixs opt voorhoofd. Ende heeft van stonden aen baet gevoelt. en hadt des sanderen daechs weijnich letsel. Want ³³⁾ haer geschiede nae haer geloof, als het vrouken die den boort van ons Heeren Rock raecten. Maer het was de eerste Reijse niet.

Op een tyt ist gebeurt dat een Ed. persoon, jae een vande treffelickeste heeren van Hollandt, ettelicke weeken zieck te bedden lach en heel verwonnen vande sieckte, zoo dat alle drie de doctore zeijde dat hij niet zonder perikel en was ³⁴⁾. Dit verstaende de Ed. vrou zijn moeder heeft nae Delft gesonden ende liet versoucken het gebedt van mijn heer Stalpaert. Want zij een groot geuoelen van hem hadde end' hoopten dat Godt door hem wercken zoude, twelck also geschiet is. Want van die tijt aff begonst den patient te beteren, waer van zij Godt danckten. Dese Ed. urou was oudt tusschen de tachtich ende tneghentich jaren ende hadt in de troubelen en daer nae in Hollandt zoo menich priester Godts gehoordt ende gesien, maer zeijde dickmaels dat zij noit meer beweicht ³⁵⁾ en was als door ons Er. vader, gelouende vastelick dat hij een sonderling vrintd Godts was. Van dit geuoel waeren veel treffelicke catholike personen.

Het is gebeurt dat een treffelic rick man die van ons Er. vader zijn vrinden was, oudt omtrent de tachtich jaren; dese persoon hadt een groote vrees vant steruen, ja mocht daer qualick aff hooren; nochtans was hij een groot deuotarijs. Maer beuangen met dese cranckheijt, zijn huijsvrou, ziende dat haer man cranck te bedde valt, was voor dese saeck ten hoochsten bevreest. Zij doet versoucken het gebedt van ons Er. vader, daer bij vougende dat hij de patient zou comen besoucken, twelck hij dede. Maer zoo haest als

³³⁾ In de plaats van „want” stond eerst „om dat” of misschien „na dat”.

³⁴⁾ Hs.: „perikel” in de rand bijgeschreven.

³⁵⁾ bewogen.

hij hem van steruen aensprak, zagmen een verandering inde patient ende bereijden hem met een goede resolutie tot steruen, twelck nae acht daghen also geschieden. Ende hij werdt alle daechs van ons Er. heer besocht ende is den achtsten dach zeer christelick inden Heer gerust.

Dit heeftmen dickmaels gewaer geworden dat Godt almachtich door ons Er. vader gevrocht heeft in andere personen, zoo mans als vrouwen, end' ock in luijden die zeer onwillich waren om te biechten, want zij en hadden altemet in langhe jaren gheen exersicie vande chatolicke religie gedaen. Maer hij voorquam het volck met zulcken soetticheijt ende christen liefden, datse strackx willich en bereijdt waren om hem te volgen. Maer altemet verkrech hij het zelfde door grooten arbeit, gelick wy gesien hebben.

6

Op een <tijt> ist gebeurt dat te Voorburch woonden een oudt huijsman, genaemt Coors Jansen, die vant chatolick gheloof vervallen was, cranck te bedde lach ende cost leuen noch steruen, want hij wierdt op gegheten vande kancker, zoo dat alle menschen schrickten die bij hem quamen. Desen man was zeer dickmaels vermaent om hem te bekeeren, want zijn kinderen waren van haer moeder chatolick opgevoedt. Des was haer rou zoo veel te groter, ziende dese groote elende daer haerluijden vader in was. Ende all die hem kenden, wisten wel dat hij zeer opstinaet was, zoo datmen weijnich hoop hadde, want hij liet dickmaels de gheuse predicant bij hem comen.

[10v] Op den zelfden tijt ist gebeurt, dat ons Er. vader daer omtrent passeerde, ende van dese bedroufde kinderen versocht werdt om voor haer crancken vader te bidden en hem eens aen te spreken, 'twelck hij gaeren dede. Maer vande patient costmen dat qualick vercrijgen. Ten lesten hij consenteert ende hoorden den priester spreken, maer sonder eenich beweghen oft hoop van bekeering; twelck zoo grooten droufheijt int huijs verweecten, dat het met geen drooghe oogen te zien en was. Hier ouer wierdt ons Er. vader beweucht, nemende zijn afscheijdt, ende zijdt: ick gaen naer huijs om voor hem te bidden met mijn gansche vergadering ende wij zullen sinte Steuen in den arm nemen tot assistentie. En Godt heeft zijn gebedt verhoordt, want weijnich ueren daer nae was den huijsmans waghen voor de poort van Delft, want de patient en wilde niet steruen oft hij most heer Stalpaert spreken. En den waerdigen man, zonder vertouuen daer nae toe, hem gesproken hebbende, is hij warachtich bekeert met grote kennis ende berou van zijn sonden; heeft zijn volle gerechten ontfangen, waer van wij altsamen Godt

loofden en danckten. Ende ons Er. vader liet een deel van zijn maechden hochtijt houwen om also met meerder deuotie voor de crancke te bidden, die weijnich tijt daer nae leefden. Godt heb de ziel! Amen.

7

Een ighelick oft ghans Hollandt is ock wel bekendt dat grote wonder ende weldaet, twelck Onse Lieuen Heer door ons Er. vader gevrocht heeft, als hij bekeerde ende tot het geloof brocht de vrou van Groeneveldt met haer drie kinderen ende haer gehele huijsgesin bij nae, als knecht en maechden, onder welcke waren twee oft drie sorten van opinie: harmijniaen gommaris end' mennonist, die hij altsamen gekerstent, ock sommige gedoopt heeft ende volcomen catholick gemaectt heeft, ende de vrou zoo onderricht dat zij met een grooten iuer de kerck in haer huijs opgehouden heeft; twelck ons Er. vader door de gratie Godts met vierige gebeden en deuote predicatie te weeghe gebrocht heeft, gelick zijluijde getuijden ende wij gesien hebben. Godt zij geloof!

8

[11]

In Schrauen haghe woonden een advocaet die van gheuse ouders was en ock zoo opgeuoedt; maer hij hadt een catholicke huijsurou die hij naede christen manier getrouwt hadde. Maer hij leefde nae zijn opinie, twelck ons Er. vader zeer leedt was, want dese vrou was een van zijn naeste vrienden. Waer door hij zoo veel te weghe bracht dat haerluij kinderen catholick op gevoedt werden. Maer de man en maeckten geen professie vande Religie ende hadt nu all inde twintich jaer getrouwt geweest. Het is gebeurt dat Godt de Heer den aduocaet quam vi<si>teren met een slijtende sieckte, soo dat hij jaer en dach zieck ghinck ende ons Er. vader in dese traghe commedie ten hooghste becommert was, quam de patient altemets van Godts wegghen vermanen. Maer hij en cost niet resoluieren om de christen catholicke religie aen te nemen.

Ten lesten is hij cranck te bedde geuallen, zoo datter groot perikel van steruen was nae het adtuijs van docktoren. Ende ons Er. vader quam de patient zelfs waken, hopende dat het Godt noch versien zoude, twelck Hij door zijn grondelose bermherticheijt gedaen heeft. Want naedien ons Er. vader smorgens vrouch zijn afscheijt vande patient nam ende hem toegeseit hadt, dat hij met zijn ghansche vergadering voor hem ghinck bidden — want daer was noch weijnich aparentie van bekering, want <de> siecken en wilde niet gelouen dat de menschen de macht hadden malcander de sonden

[11v] te vergheuen, end' daer mosten noch zulcke groote saken geloofd worden — ons Er. vader belasten aen een van zijn machden die doentertijt inden Haghe woonden, naerstich hier op te letten ende sprack: Zoo haest als de patient willich is om noch een priester te hooren spreken, zoo haelt heer Jacop <van Everdingen>, want in sulcken gelegentheijt ismen dickmaels vrmoediger tegen een vreemde als tegen zijn vriende. Dus en wacht nae mijn niet. End' zoo was hij ock met de patient versproken. Ten lee gheen xxiiij uiren oft de siecken wilde een priester hooren spreken ende het was juist st. Bernardusdach, wiens assistentie wy deuotelick versochten. Ende de patient heeft hem uit ganscher herten bekeert. Want voor de clock tien ueren hadt hij all met groot berou zyn biecht gesproken ende met een starck geloof zijn Heer ende Godt ontfangen, twelck was een wonderlicke saeck, zoo getuijgen geestelick ende weerlick en naest Godt toeschrijven het beleijsd en het gebedt van ons Er. vader. Weijnich dagen daer nae heeft den aduocaet zijn heijligen olie ontfangen ende is zeer christelick in den Heer gerust. Godt heb de ziel! Amen.

Het is gebeurt op een zeeker[er]en tijt dat een treffelick jonck edelman ettelicke weecken gequeldt was met een starcke koorts ende hadt nu all drie weeken zyn camer gehouden, zoo dat hij zeer debijl was.

Ons Er. vader, passerende door Den Haghe, werdt odtmoedelick versocht van een persoon, die een groot ³⁶⁾ gevoelen van hem hadde, maer niet sonder reeden, om desen eedelman te comen besoucken ende hem de benedictie te gheven, twelck hij van Godts weegen gedaen heeft. Sprekende dese jonckheer aen, vrachde hem de conditie vande coorts, te weeten het gaen ende commen. Waer op de patient antwoort met een treurich gemoet: het is morgen mijn q<u>aeden dach, daer ick zeer voor vrees. Ende ons Er. vader sprack: hebt coragie, wi zullen Godt de Heer voor u bidden. De coorts mag morghen eens verschijnen, maer daer nae en comt zij niet weer; betrouet het Godt vastelick toe; leggende zyn handt opt hooft vande patient, tekende hem met een cruix opt voorhooft ende nam zyn afscheijt. En Godt de Heer heeft zyn dienaers woord gestant gedaen. Want des anderen dachs vernam men weijnich koorts, den derden dach quam de joncker vande camer en ghinck door de salett wandelen, danckende Godt, en liet den dienst Godts doen, en aelmous gheuen tot danckbaerheijt nae de christen manier.

³⁶⁾ Hs.: „grodt”.

Desen Ed. man werdt ettelicke jaren hier nae zieck, te weeten int jaer nae dat ons Er. vader gestoruen was. Och, sprack hij, dat heer Stalpaert noch leefden: ick zou wel haest genesen. Dese jonckheer was Willem, Anthoon van Schagen.

[12]

10

Omtrent Monster int Westlant was een chatolick huijsman die weeunaer was ende trouden een gheuse vrou, die Maertgen Geridts hiette, ock met hoop datse chatolick zoude worden. Maer dese vrou werdt hoe langer hoe argher. Want als men haer tot het christen geloof vermaende, zoo en deede niet als blasfameeren; en dat duerden tot int ende van haer leeuven toe. Waer over haer man en kinderen zeer bedrouft waren, niet sonder reeden, zoo dat ons Er. vader dickmael de nootvrint was ende liet hem inploijeren om voor dese persoon te bidden ten versouck van man en kinderen, want goede vermaningen en hadden geen vat op dese vrou. Ten lesten is zij cranck te bedde geuallen ende zonder twijffel heeft Godt almachtig tgebedt van zijn getrouwen diennaer verhoordt; want dese patient en wilde niet steruen oft zij most heer Stalpaert spreken, twelck zij vercregen heeft. Ende heeft haer uit ganscher herten bekeert en is corts daer nae christelick inden Heer gerust, twelck bij veel christenen voor een mierakel gehouwen is.

11

1629

Int jaer van neegenentwintich ist gebeurt dat meester Pieter van Veen, advocaet voor thoff van Hollandt ende pensionarijs van Schrauen haghe in zijn leeuven, met een dootelicke zieckte beuanghen werdt, waer over zijn kinderen zeer drouuich waren, niet sonder reeden, want zij waren all meest catholick, de moeder gheus ende ock all haer vrienden. En desen crancken vader was wel begaeft met natuerlicke deuchden, maer en hadt³⁷⁾ in xxx jaren geen professie van de chatolicke religie gemaec<t>. Dit was de swaricheijt, ende hierom hadtmen ons Er. vader menichmael versocht om voor de saeck te bidden; de welck hadde vande zoomer den adtuocaet ettelicke reijsen weesen besoucken op hoop, dat het met hem een goetd endt zou vallen, twelck, Godt zij gelooft, nae zijn wenchs geschiet is, want nae dien dat het steruens noodt wert nae tatvijs van den doctor, zoo hebben deese deuote dochters haren crancken vader odtmoedelick gebeden, dat hij toch een priester bij hem zou laten comen, om met hem te spreken. Waer

³⁷⁾ „hadt” in de rand bijgeschreven.

op den adtuocaet antwoorden: Het most heer Stalpaert weesen; die begeer ick te hebben, twelck also geschiet is. Ende zoo haest als ons Er. vader bij de patient quam, heeft hij hem uit ganscher herten bekeert, twelck wij ghelouen dat door bidden vercregen was. Want dese aensprack geschieden op den dach van sinte Cecilia, wiens assistentie ons Er. vader versocht. En op den dach van st. Cattryn versocht hij weerom het gemien gebedt voor de patient, also hij hem belooft hadde. Ende heeft op zijn gevonelicke ³⁸⁾ bidtplaets over de drie hondert paer knien doen buijgen ter eeren Godts. Des sanderendaechs heeft hij hem zijn volle gerechte gegheue[n], en corts daer na, op sint Andriesdach, is den adtuocaet christelick in den Heer gerust. Godt heb de ziel!

Nu zijn oudste dochter, die een zeer werelts creatuer was, is corts daer nae bij ons Er. vader geestelick geworden, ende de cleeren aff geleijdt, danckende en louende Godt van dit groote weldaet. Ende was de leste maecht die ons Er. vader in zijn leeuven uit de wereldt getroucken heeft! Godt zy gelooft!

Dese mieraculeuse zaeken zijn gebeurt in veerlicke ³⁹⁾ personen. Maer die nu gebeurt zijn in geestelicke personen, hoe zoumen die connen schrijuen! Ghij meucht dat concidereeren, hoe menig wonder en weldaet Godt de Heer door hem geurocht heeft, terwijle hy de vergadering vande maechden oprechten die ouer de tachtich int getal waren, die ons Er. vader uit de werelt getroucken heeft, waer onder een deel waren die hij tot het christen gelooff gebrocht hadde. Men can hem niet beter gelicken als bij Elijasarus den hoofmeester vanden patriarich Abraham, die door beuel van zijn heer ghinck zoucken de bruijdt oft de maecht die de hujsurou van Isaack zou weesen, tot welcke kennis hij ock door het gebedt gecomen was. Men mach wel dencken hoe menichmael ons Er. vader zijn knien geboghen heeft en Godt gebeden voor de wasdom en gerusticheijt vande maechden, twelck de sommighe gewaer geworden zijn, daer ick hier maer van een zal schrijuen, twelck mij best bekend is.

Inde vergadering en onder den Reghel van ons Er. vader Jan Stalpaert vander Wiel leefden een maecht, die hij ock op gewisselt oft uit de wereldt

³⁸⁾ gewone.

³⁹⁾ wereldlijke.

getroucken hadt int eerste jaer, dat hij in Hollandt quam preken, anno 1611 den 8 september. Dese persoon hadt van haer kindtse dagen aff, te weeten de eerste jaren van discretie, oudt wesende omtrent xiiij ja<er>, al propoost gemaectt van altyt in suiuerheijt te leeuën, maer sonder eenighe order van geestelickheijt te onderhouen maer christelick te leeuën. Dit duerden omtrent xij jaer. Nu oudt wesende omtrent xxiiij oft xxv jaer, heeft zij tgeluck gehadt ons Er. vader te horen preeken. En dit was een vande eerste predicatie<s> die ons Er. vader in Hollandt gedaen heeft. [Zij,] hem verstaende, heeft sij haer eijgen voornemen verandert ende hem gecosen tot een biechtvaer, om also tot gelegender tyt onder zijn gehoorsaemheijt te leuen; twelck sij nae ettelicke jaeren noch vercregen heeft, ongetwijfelt door zijn gebedt. Want hy kenden haer noodt.

Dese hadt inwendige strydt die tweederleij was: deen stree tegen de gerusticheijt van een geestelick leeuën end dander noch arger. Want daer was twijfel aen d'eewicheijt zoo dat op sekere tijden in deese maegt soo grooten benautheyt was ofter in hemel noch aerden geen plaets was om voor haer te rusten. En dit most ons Er. vader altemet eens hooren; maer hij berisptense wyselick en troostense soettelick met het exempel vande heylic<h> apostelen, en ock datter niemant seker is in dit leeuën; maer Hij sal niet slapen, die Israel bewaert. Op een ander tijt: hoe dickmael den apostel Paulus Godt badt om van temtatie verlost te zyn, en wat antwort hij vanden Heer kreech die zeijde: Mijn gratie is u genouch. Ende hoe dat zij sonder ophouwen Godt bidden <zoude>: hij zoude haer niet vergeten, twelck zij dickmael gewaer geworden is. Want, al hadt dese persoon noch zoo ongerust geweest, als zij mocht comen daer ons Er. vader preckten oft dienst dee, zoo verdueenen alle de temtatie<s> als de mist voor de son; zij gelooft, datse genesen is door syn gebedt.

Ziet hier den vroomen heldt wiens christelicke daden
 De wereldt nu vertelt. Hij vrocht door Godts genade
 Bij naemen hier te landt allomme in sHollants palen.
 Zijn ziel is nu gestrangt met hoop in shemels zalen.
 Wilt g'hem vorder soucken, sijn naem en sterft niet.
 Zijn faem leeft in zijn boucken, als men dagelickx ziet.

Eerdicht tot het graft

van ons Er. heer J. S. V. Wiel

Hier onder leijdt gescholen een goet Christen poeet.
 Zijn deucht is niet verholen: hoogh en lach wel weet
 Met wat manier van leeuwen hij ons is voorgegaen.
 Zijn ziel is nu verheeuwen; twiffelt daer niet aen.

Amen.

Godt geef zijn ziel vicktorij
 Voor all zijn strijden hier
 Geloont met schemels glory
 Gecroont met lawerier.

Godt lof: ick heb geuonden
 Een man van christen aert
 Die tvolck zal gaen verconden
 Zijn deuchden lang vergaert.

Amen.

Ten versoucke vanden Er. heer Medenblick heb ick dit bij malcander
 geuocht en geschreuen met consent vanden Er. heer Me^est^er Jan
 van Beecum, ons Er. ouersten, Anno 1632.

W. D. Reeck.

Anno 1640 inde maent van maert heeft den Er. heer Medenblick dit
 leeuwen geuisiteert. Hy verclaert dat het wel beschreeuen is, maer daer mosten
 noch eenighe pointen by geschreuen worden die hem bekendt zijn. Ende
 zijdt dat hij tselfde zal int Latijn oversetten, maer en heeft het niet connen
 doen overmidts de grote veruolging die den Er. man geleeden heeft in dit
 jaer, twelck gans Hollandt wel bekendt is.

Anno
1640

Den achsten Nouembry ⁴⁰⁾ is den Er. heer Roelandt van Medenblick binnen Delft zeer christelick inden Heer gherust ende te Rijswick inde kerck op het coor begraue, nae dat hy die groote veruolging bijnnen Leijden in Hollandt geleeden heeft, daer den Er. man langhe jaren Pastoor geweest was ende ontallicke vruchten gedaen heeft, zoo inde stadt van Leijden als int laghe landt, sooda<t> hij wel een confessoor genomt mach worden. Wan<t> nae dat hy driemael gebannen is geweest, eens uijt Utrecht, tweemael uijt Leijden, < . . . > maer den christen iue<r> bleef hem by tot inde uer sijns doo<ts>.

⁴⁰⁾ Door dezelfde hand maar met een andere, stompere pen geschreven. Volgens Bat. Sacra II blz. 265 is Rumoldus gestorven op 9 nov. 1642.

BIJLAGE II

Testament van Jan Baptist Stalpart van der Wiele

16 augustus 1630

Het testament van Stalpart van der Wiele berust in het Notarieel Archief van Delft (nr. 1890 fol. 27-28), in het gemeentearchief aldaar. Door A. van Peer werd het enige jaren geleden ontdekt en het voornaamste hieruit met een korte inleiding gepubliceerd in „Toekomst”, Katholiek Dagblad voor Delft en Omstreken, dd. 19 en 28 dec. 1951. Hier volgt de eerste volledige uitgave.

[27] Inden Naem ons Heeren Jesu Christi, Amen.

Kennelijck ende openbaer sij een ijgelijck die dit tegenwoordich instrument sullen sien ofte hooren leesen, hoe dat inden Jare naerder geboorte des selffs ons Heeren ende Salichmaker Jesu Christj duijsent ses hondert dertich den 16en Aug. des naernoens de klonck ontrent vier uijren voor mij, *Cornelis Pietersz. Bleiswijck*, notaris publijcq by den hove van Hollandt geadmitteert, binnen Delff residerende, ende voor den naerbeschreven getuijgen gecompareert is, den E. Mr. *Johan Stalpaert vander Wiell*, mij notario ende den getuijgen seer wel bekent, soo hij verclaerde ¹⁾ sieckelijck sijnde, doch gaende staende sijn reden verstant ende memorie seer wel gebruijckende als uijterlijck bleeck ende men anders niet konde bemercken. Revocerende voor eerst alle voorgaende testamentaire dispositie van uijterste willen dien hij testateur voor date van desen eenichsints gemaectt ende verleden soude mogen hebben, houdende alle d selue voor null ende van onwaerde, ende van nieuws disponerende, verclaerde hij Testateur te wesen sijn testament ende uijterste wille tgunt hijer naer volcht.

Eerst ende al vooren beveelende syn ziel inde genadige handen Goods ende sijn lichaem de Christelycke begravinge, ende voorts disponerende

¹⁾ Enkele woorden in de tekst doorgekrast.

naer sijne conscientie vande tijdtelijke goederen, die hij metter dood ruijmen ende achterlaten sall, zoo maectt ende bespreeckt hij testateur uijt broederlicke minne aen zijn suster Odilia Stalpards ofte bij haer aflijvigheid aen hare kinderen: Eerstelijck een constitucijbrief, dien hij sprekende heeft opte huysinge van Claes Claesz. Peem, staende opde Plaets van 'sGravenhage, zoo groot ofte klein van Capitael als die wesen sall ten tijde van zijn overlijden. Item een rentebrief van dertich gulden sjaers opt Corpus vanden Hage, staende ten lijve van zijn neeff Jacob Dedel. Item noch een rentebrief van vijftich gld. sjaers opt Comptoire vande gemene middelen tot Delff, staende ten lijve van Jan Dedel. Boven dezen soo legateert hij comparant noch aen haer twee geestelijke dochters, bij namen Ida ende Cecilia Dedell, omme met beter stade Godt te dienen ende voor haers ouders ende voorouders te mogen bidden. Eerst aen Ida een losrente van tweekveertich gld. sjaers. Item noch eene van vijftien gld. vijftien stuvers, sprekende alle beide opt Comptoir van Mierop. Ende aen Cecilia Dedel een losrente van vijftich gld. sjaers, staende opt Corpus vanden Hage. Met noch een rentje van twalff gld. 10 sts. sjaers, die uijtgekeert word van Balten Heijndircxsz. in den Veenstraet van sGravenhage.

Inde vordere sijne goederen, roerende ofte onroerende, Actien, Crediten, Brieven, boucken, meubilen, goud, zilver, gemunt ofte ongemunt, ende alle de reste, niet uijtgesondert ²⁾, twelck hij metter dood ruijmen ende achterlaten sall, institueert hij testateur zijn eenigen Broeder Jacob Stalpaerdts van der Wiele, die hij begeert dat stracks nae zijn overlijden zijn nae te laten boedel aenvaerden sall, sonder dat hij gehouden sall wezen daer van eenige notitie ofte openinge te doen aen iemand ter werelt. Ende off het zaecke waer (twelck God verhoede) dat iemand dese sijne dispositie in rechte ofte daer buijten quame te queruleren, zoo zall alsoodanighen persoon ofte persoonen daer mede versteken zijn vande makinge d'welcke haer bij desen sall wesen besproken: accrescerende de zelvige ten proffijte van zijn Broeder Jacob Stalpard voornout. Willende voorts hij comparant dat ³⁾, wes hy nae date van desen hier noch bij soude mogen comen te vougen, te vermeerderen, te verminderen ofte eenichsints te veranderen selfs oock inde hereditaire institutie, t'sij off hij t'selue dede onder zijn handt tsij in pre-

2) Hierna enkele woorden doorgekrast.

3) „dat t/m stont” met verwijzing in de kantlijn toegevoegd. Wat oorspronkelijk volgde, is doorgekrast tot aan „ende begrepen ward”; door de rest van de blz. is om onbekende reden een streep gezet.

sentie van twee gelooffwaerdige personen, Mannen ofte Vrouwen, dat all het selve sal wesen van sulcken kracht ende waerde all off het van woort te woorde hier inne geschreven ende geinsereert stont ende begrepen ward.

Alle twelcke voorseit is verclaerde hij testateur te wesen sijn testament ende uijterste wille, dwelcke hij begeerde achtervolcht te werden als testament, codicil, donatie ⁴⁾ uit saecke des doots ofte onder den levenden ofte alsoodanigen tijtel ofte forme, als naer rechten ofte costume aldaer best sal mogen subsisteren.

Al waert saecke dat alhier eenige nootwendige seremonien ofte solemniteyten van rechten niet en waren geobserveert.

[28] Versouckende hier van een ofte meer instrumenten in bester forme. Aldus gedaen ende verleden binnen Delft, ter woonste vanden voorseiden Mr. Johan Stalpaert, in presentie van Arent Dirxsz. Bleiswyck ende Andries Jansz. Groen, gelooffwaerdige getuygen, hier toe versocht ende gebeden.

Joh. Stalpard vander Wiele

16 Aug. 1630

Arent Dirkxsz. Bleijswk.⁵⁾

Andries Jansz. Groen

Mij present

C. P. Bleiswijck nots. publ.

1630.

⁴⁾ „donatie t/m geobserveert” wederom met verwijzing in de kantlijn toegevoegd. Het oorspronkelijke is opnieuw doorgekrast.

⁵⁾ Zie blz. 137.

BIJLAGE III

Stalparts album amicorum

Stalparts album amicorum, een papieren boekje van 13,5 bij 21 cm in een oorspronkelijk, perkamenten bandje, is samengesteld uit drie katernen van ieder zes dubbelbladen. Van de eerste katern zijn twee bladen afgesneden; fol. 6 is er echter apart bij ingeplakt. Het boekje berust thans in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage (ms. 132G42). Zie hierover: A. H. L. Hensen, Het album amicorum van J. B. Stalpaert v. d. Wielen, in BGBH. 46 (1928) blz. 436vv.; L. C. Michels, Stalpaert, TTL. 9 (1921) blz. 85vv.; G. J. Hoogewerff, Nederlandse dichters in Italië, in: Meded. Ned. Hist. Inst. te Rome 3e reeks, dl. VI (1950) blz. 50vv.; A. R. Heyligers, Biografie en bibliografie van J. Stalpart van der Wiele, in Bijdr. v. Vaderl. Gesch. en Oudheidk. (1937) VIIe reeks, dl. VIII blz. 179vv.

In het hier volgende delen we slechts mee wat nog niet of onvoldoende is gepubliceerd, in zoverre dit voor deze studie vereist was. Tussen teksthaken staat de foliëring van het hs.

- [1] In signum amoris dni. Jo. Baptistae Stalpardi sacrae theologiae Doctoris, et nostrae Congregationis sancti Petri de propaganda fide alumni, nunc vero a Summo Pontifice et a dicta Congregatione missi; et in pignus animi grati, <in> memoriam contuberni communis, et ad ardentiorum zelum, et stimulum continuum charitatis proximi, in portando lumen verae fidei hiis qui in tenebris jacent, se subscripsit Romae die 10 aprilis 1611 sigilloque munivit

Jo. Baptista Viues
sedis apostolicae de numero participantium
Prothonotarius et Vtriusque Signaturae Referendar-
rius.

Het zegel is verdwenen. De tekst werd reeds eerder, maar niet geheel juist uitgegeven door A. H. L. Hensen (o.c.) en G. J. Hoogewerff (o.c.). In de plaats van alumni stond in de vorige uitgaven delegati. Dit heeft er waarschijnlijk oorspronkelijk inderdaad gestaan. Bij nader beraad heeft Vives er alumni van gemaakt. Op het einde van de regel staat alum, waardoorheen de d en de g van het eerder geschreven woord zichtbaar blijven; aan het begin van de volgende regel staat ni, gevolgd door een letter die een x lijkt, maar een doorgestreepte s moet zijn. Deze bijzonder scherpe analyse danken we aan prof. L. C. Michels en prof. R. R. Post.

[10v] *Johanni Stalpardo cognominis gentilitii aetymologiam dabat, unaque ad dictum eius symbolicum „Ut iumentum factus sum apud te” alludebat Christianus N. Cattius.*

*Si Stalparde petas Atavus cur mente sagaci
a stabulo domitis nomina sumpsit Equis:
In promptu causa est; oculis exempla Philippi
praefixit Macedi, Hippomanisve suis.
Hunc nisi forte malis Batavus praefecerit hastis,
et comitem stabuli iusserit esse sui.
Sed quoniam reliquas series tam longa nepotum
occultat caussas, tu potiora capis;
Nomina dum Davidis derivas ore: Iumentum
factus apud te sum. Quid tria verba tenent?
Nec scapulas oneri, stimulis nec terga cruentis
subducis, tacito pectore cuncta premis.
En Samarita viri fluida in te membra reiecit:
perfer, nam stabulum teque virumque manet.*

Amoris ergo in Roma Anno 1610 die 3 Decem.

Ook op de tekening van fol. 11 (foto in BGBH.; zie boven) komt ps. 73, 23 voor.

[22] *Nihil aequè oblectaverit animum, quam amicitia fidelis. Quantum bonum est, ubi sunt praeparata pectora, in quae tuto secretum omne descendat, quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum sermo solitudinem leniat, sententia consilium expediat, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse delectet! Seneca de tranquillitate vitae.*
Rmo. ac summe colendo domino d. Joanni Baptistae Stalpardo vander Wyle, sacrae theologiae doctori eximio, sedis apostoli-

cae protonotario, quondam in studiis contubernalis, nunc Itali-
ci in Belgium itineris comes, perpetuae amicitiae fidem dat ac
nomen inscribit

Theodorus vander Laen.

Cuivis potest accidere quod cuiquam potest.

Augustae Vindelicorum nonis iunii anno salutis CIOIOCXI

- [25] Cum in eo magis cernatur amicitia ut diligamus, eique quibus chari sunt
amici laudentur, fit ut amicorum virtus sit in amando. Itaque qui hoc
faciunt pro dignitate, amici stabiles constantesque sunt habendi.

Rmo. ac summe colendo Domino D. Johanni Baptistae Stalpar-
do vander Wyle, S. Theologiae Doctori doctissimo nec non sedis
Apostolicae protonotario ex Italiis ad patriam redeunti, et
Achatu meo intimo

Guilielmus A Muylwyck.

Sustinens laboravi.

Coloniae Agrippinae die 18 Junij Anno 1611.

- [26] Virtuti fortuna comes virtutis amantem
Sors favet et placido congruit aura sinu.

Reverendo Domino Nostro Joanni Baptistae vander Wyle Stalpar-
do, S. Theologiae Doctori eximio S. Sedis Apostolicae Protono-
tario meritissimo Dno. et amico suo intimo, Reditum ex Italia
in patriam paranti in synceri affectus testimonium, moris et
amoris ergo Coloniae Agripp. scripsit

Joannes ab Oeijen

XIV kalend. Qvintil. Anno a Christo nato CIOIOCXI

Premittitur non opprimitur.

- [27v] In Ioannis Baptistae Stalpardi emblema Andreae Martinez de Sarassa
Hispani Cantabri amici in amicum octastikon.

Iactavit Phaeton Patrios frenare iugales
et curru insuetas ire per astra vias.

Phaebeis voluit lustrare facibus orbem
at orbem incendit facibus. Ipse perit.
Stalpardus vero curru dum vectus avito

arduus aethereas pervolat alte vias,
 Incendet[,] sedenim divinis ignibus orbem
 et lucis referet munera grata Deo.
 Et veluti Elias flammata tonitrua misit
 illi de ignito pectore verba fluent.
 Lampade Phaebaea Polus clarescit, eidem
 gaudia dat curru sarcina vecta tuo.
 I felix lux Battava et densos aethere nimbos
 aurea percurre, discutiens tenebras.
 Det Deus ipse tibi felices Nestoris annos
 qui tibi Nestoreum pectus et ora dedit.

[28] Vae mundo a scandalis, necesse enim est ut veniant scandala, verumtamen vae homini illi, per quem scandalum venit. Math. 18 <, 7>. Necesse est quidem venire scandala. Vae tamen est homini illi, qui quod necesse est ut fiat in mundo, vitio suo facit, ut per se fiat. Hieronimus in Math.

Quidquid exemplo faciunt mali, iure se facere putant, et aliquid, atque adeo multum addunt de suo. Cicero Sulpicio post victum a Caesare Pompeium

Continentiam, si diligis, circuncide superflua et in arctum desideria contrahe. Considera tecum quantum natura poscat, non quantum cupiditas expetat; palatum tuum fames excitet, non sapor; nec ad voluptatem sed ad cibum accedas. Nec praesentibus deliciis inhaereas, nec absentes desideres. Turpia fugito antequam accedant; nec quenquam verberis alium plus quam te. Omnia tolerabilia praeter turpitudinem putes. [A.]

Seneca de continentia.

Aurea ethnici verba et notanda.

[28v] Prima, et originalis Hispanorum lingua, vulgo Vascuenze

Gauçaric ceinda oberena, gueiago valio-

duena, gueiago irauten duena?

conciencia garbia dela. id est

Qual es el mas alto bien

que mas vale, i que mas dura?

es la conciencia segura.

Wat ¹⁾ is het hoogste goed

Dat het meeste waard is en het langste duurt?

Het is het zuivere geweten.

¹⁾ Voor de Nederlandse vertaling zijn we dank verschuldigd aan prof. J. H. Terlingen, voor de weergave van de Baskische tekst aan dr. N. G. H. Deen te Rotterdam.

Amorioric etz palinuada
sobra balio qui ere urre guçia
erran drazaquetec erromes.

Si te falta caridad
aunque mas oro te sobre

bien te puedes llamar pobre.
Esquerrac ematentuztela
obra gaiztoaren gatic
Negociaçen dute guizon adituec.

Dando gracias por agrabios

negocian los hombres sabios.

Haec ab eodem in eundem amico amicum miscellanea amoris ergo.

Wanneer u liefde ontbreekt
Ofschoon gij overvloed van
goud hebt,
Kunt gij u gerust arm noemen.

Dank betuigen in plaats van
onrecht doen
Brengen wijze lieden tot stand.

- [31v] Admodum Rdo. P. F. Petro de Trevio, Evangelij ad Hebraeos in VRBE
praeconi, quod hoc sui memoriale reliquisset;
Sequens distichon vicissim ponebat L<ubens> M<erito> Q<ue> J. Stal-
pardus.

Tu similis PETRO es habitu, sed munere CEPHAE
dum circumcisos ore manueque doces.

Calend. Novemb. 1610.

Onder de Hebreeuwse tekst volgt:

- [32] Fr. Petrus de Trevio ord.Praed.Dno. Joanni Stalpardo dno. suo celsissimo.

- [33v] Domino Jo. Baptistae Stalpardo Petrus Antonius Aracsius Japonis
natione hos uersiculos reliquit.

Pignus amoris, amice, cupis memorabile nostri
pignora nulla animo digna reperta tuo.

Ha veneranda negare nefas est pignora amico
nec mea nec patrum hoc secla tulere nefas.

Versiculos scribo quotquot Japonica tellus
dictat, non quotquot Musa latina refert.

Dum procul eoas remearem missus ad undas
iste mei versus pignus amoris erit.

Accipe pignus amicitiae, memor esto sodalis,
solicitaque pias fundere mente preces.

[34] Initium sapientiae timor Domini. Primum quaerite regnum Dei. Cum sancto sanctus eris cum perverso etc.

Volgens de zgn. Hepburn-transcriptie met de algemeen gebruikelijke wijzigingen volgt op de andere bladzijde:

[34v] Ten ni mashimasu warera ga on-oya, mi-na tattomaretamae, mi-yo kitaritamae. Ten ni oite oboshimesu mama-naru gotoku chi ni oite mo araretamae. Warera ga nichinichi no oyashinai wo konnichi ataetamae. Warera yori oitaru hito ni yurushimôsu gotoku warera oitaru koto wo yurushitamae. Warera wo akunen ni nogashitamau koto nakare.

De letterlijke vertaling luidt:

Onze verheven Vader, die in de hemel zijt, Uw verheven naam worde geëerd, Uw heerschappij kome. Zoals Gij in de hemel denkt, zo zij het ook op aarde, Geef ons heden ons dagelijks voedsel. Vergeef ons wat wij verschuldigd zijn, gelijk wij vergeven hun die ons verschuldigd zijn. Doe ons boze gedachten vermijden.

Amen ontbreekt ²⁾).

Aracsius geeft zelf ook een weergave in Latijns schrift:

[35] Pater noster Dei.

Ten ni maximasu Vareraga Von uoya minauo tattomare tamaye, miyo quitari tamaye. Ten ni uoite uoboximesu mama naru gotoqu chini uoitemo araxetamaye. Uarera ga nichichi no yaxinai uo connichi atayetamaye. Varera yori uoitaru hito ni yuruximôsu gotoqu varera uoitaru coto uo yuruxitamaye. Varera uo queô aqu yori no gaxi tamaye. Amen.

Deze ouderwetse transcriptie wijkt dus op het einde enigszins af.

²⁾ Al deze gegevens danken wij aan de vriendelijke hulp van de Leidse Japannoloog F. Vos.

BIJLAGE IV

De familie (Stalpart) van der Wiele in verband met Jan Baptist: bronnen en stamboom

Voorzover niet anders wordt aangegeven, zijn de gegevens voor het geslacht (Stalpart) van der Wiele in het algemeen ontleend aan: D. van Hoogstraten-J. L. Schuer, Groot Algemeen Historisch, Geographisch, Genealogisch en Oordeelkundig Woordenboek, V Byvoegsel (Amsterdam/Utrecht/'s-Gravenhage 1733) Byvoegsel blz. 156vv. (geciteerd als Van Hoogstraten); S. van Leeuwen, Batavia Illustrata, I 2 (sGravenhage 1685) blz. 1169vv. (geciteerd als Bat. Ill.).

Een bron was ook een enkele maal het zgn. cahier 89/4 Polvliet 1635 van de handschriftenverzameling van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslachts- en Wapenkunde te 's-Gravenhage. Dit cahier is ca. 1900 gemaakt en omvat het geslacht der Van der Wieles. Hoewel uitdrukkelijk verklaard wordt dat het voornamelijk steunt op Batavia Illustrata en Van Hoogstraten, bevat het ook een aantal andere mededelingen, vooral data en woonplaatsen. Nooit wordt echter de bron vermeld, al wekken de nauwkeurig gedetailleerde gegevens vertrouwen.

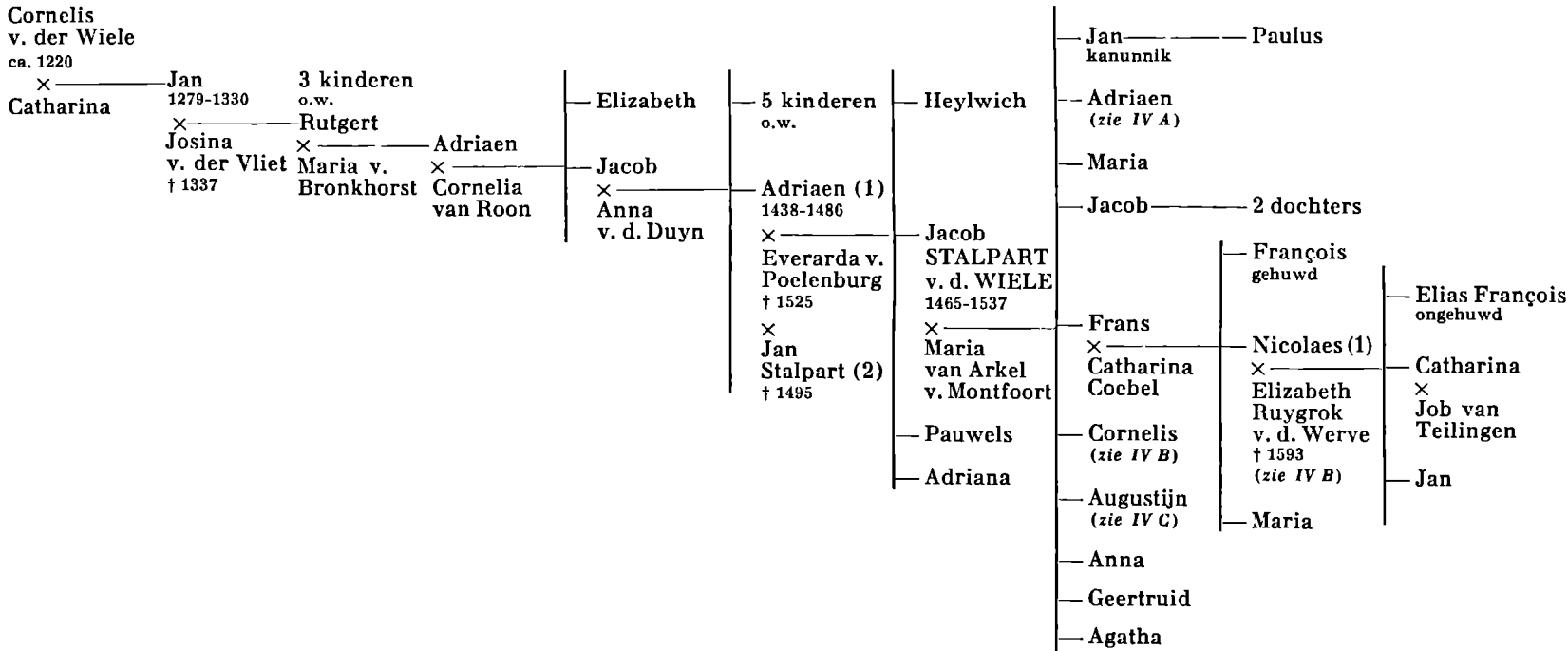
De door Alberdingk Thijm in Volks-Almanak voor Nederlandsche Katholieken 1853 blz. 87 noot 1 genoemde geslachtslijst in hs. „berustende met andere papieren enz., de Van der Wielen betreffende, onder den Heere A. J. Bruinsma te Leeuwarden” is ons niet onder ogen gekomen. Vermoedelijk is dit het hs. dat Ph. F. W. v. Romondt (verbonden aan het toenmalige Bureau International d'Etudes Généalogiques et Héraldiques) in een brief van 19 okt. 1921 aan L. C. Michels betitelde als „ms. Thijb”. Het berustte toen in het krijgsgeschiedkundig archief van den Generalen Staf te 's-Gravenhage, dat echter tijdens de oorlog geheel is uitgebrand. Overigens wekt hetgeen Thijm ervan meedeelt, niet de indruk dat het voor onze Stalpart van veel belang is. Hij zou er anders stellig veel meer uit geput hebben.

Uit het archief van het zgn. Hooftshofje in het gemeentearchief van 's-Gravenhage kwam een dossier (nr. 5) voor de dag dat eveneens enkele gegevens over de Stalparts bevatte (Familie Stalpart van der Wiele 1652-1703). Voor ons doel was vooral van belang een register van een overigens verdwenen boek met allerlei copieën van officiële stukken, op de familie Stalpart betrekking hebbende. Het register is uit latere tijd, maar het desbetreffende boek stamde uit de zestiende eeuw. In het register wordt nl. ook verschillende malen verwezen naar een tweede deel. Dit laatste, een hs., bleek nog in het gemeentearchief aanwezig (Bibl. nr. Df152). Het is van de hand van Adriaen Matthysz. Benninck, secretaris van Den Haag en werd door hem begonnen in 1558. Het bevat een register van als authentiek gewaarmerkte copieën, rakende het geslacht Stalpart van der Wiele en Van der Hoogh.

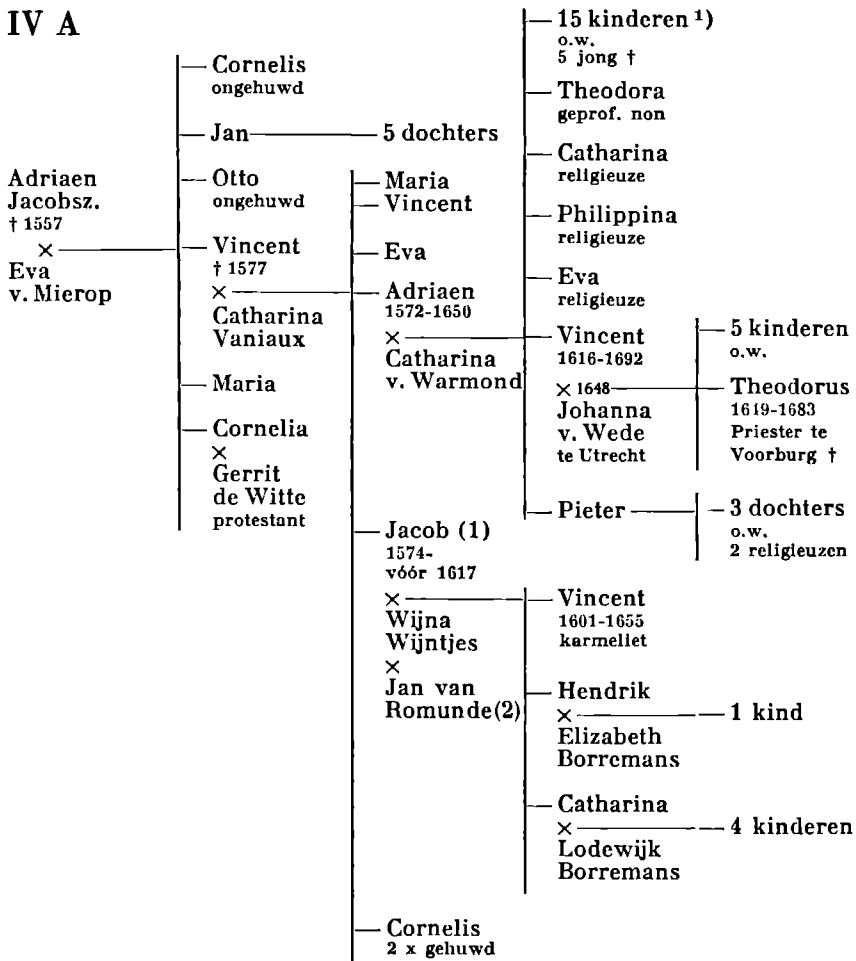
Voor het wapen van Van der Wiele en van Stalpart zie speciaal: J. B. Rietstap, *De Wapens van den tegenwoordigen en den vroegeren Nederlandschen Adel* (Groningen 1890) blz. 415 en 397-398; vgl. G. J. Hoogewerff, *J. Stalpart van der Wielen. Zijn Leven en Keur uit zijn Lyrische Gedichten* (Bussum 1920) blz. VII-VIII; Bat. III. en Van Hoogstraten. Dat het wapen van Stalpart van der Wiele minstens op de eerste van die naam en dus vrijwel zeker op Jan Stalpart is terug te voeren, bleek uit een vergelijking van een aantal wapens van diverse leden van dit geslacht. Zo vergeleken wij het wapen op het Stalpartkistje in het stedelijk museum te Delft (Catalogoog Meubelen Historische Zaal nr. 270a), dat volgens de directeur uit ca. 1620 dateert en dus van Jan Baptist of van zijn broer Jacob zou kunnen zijn, het priesterwijdingsgedachtenisprentje van Everard St. v. d. W. uit 1656 (Hist. Tijdschr. 10 (1931) blz. 19) en de wapens van de Van der Wiele van de Werves in het museum te Gotha (Die Haghe 1935 blz. 59). Eveneens het wapen van dr. Cornelis Pietersz. St. v. d. W. in het Frans Halsmuseum te Haarlem (catalogoog nr. 15 en 546). Het wapen en de kleuren zijn steeds dezelfde; slechts het aantal lampen verschilt. Dit was nl. niet voorgeschreven. Het kistje heeft 4 en 2 x 3, Everard 3 en 2 x 2, de Van der Wiele van de Werves 2 en 2 x 3 en Cornelis 3 x 3 lampen. Hun aller stamvader is Jacob Adriaensz. Stalpart van der Wiele, de eerste van die naam ¹⁾.

¹⁾ Waar in het voorgaande werd verwezen naar studies van L. C. Michels in TTL. 9 (1921), Hist. Tijdschr. 10 (1931) en BGBH 38 (1921), kan men ook te rade gaan bij diens zoeven verschenen: Filologische opstellen, II Stoffen uit de 16e en 17e eeuw, in: Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies (Zwolle 1958) blz. 173-256. Men zie aldaar de inhoudsopgave.

IV

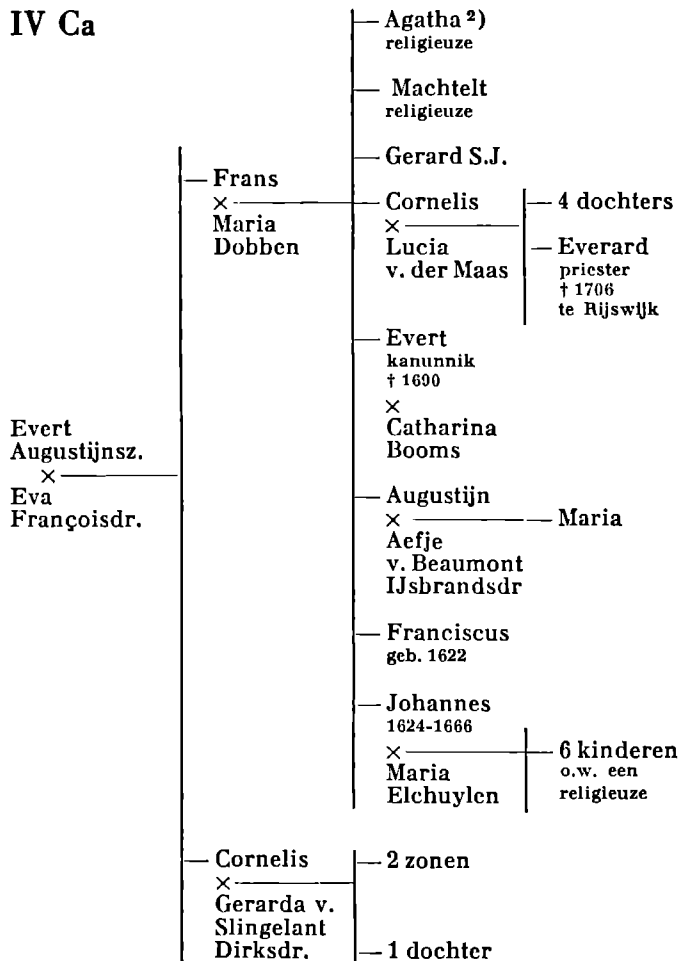

IV A

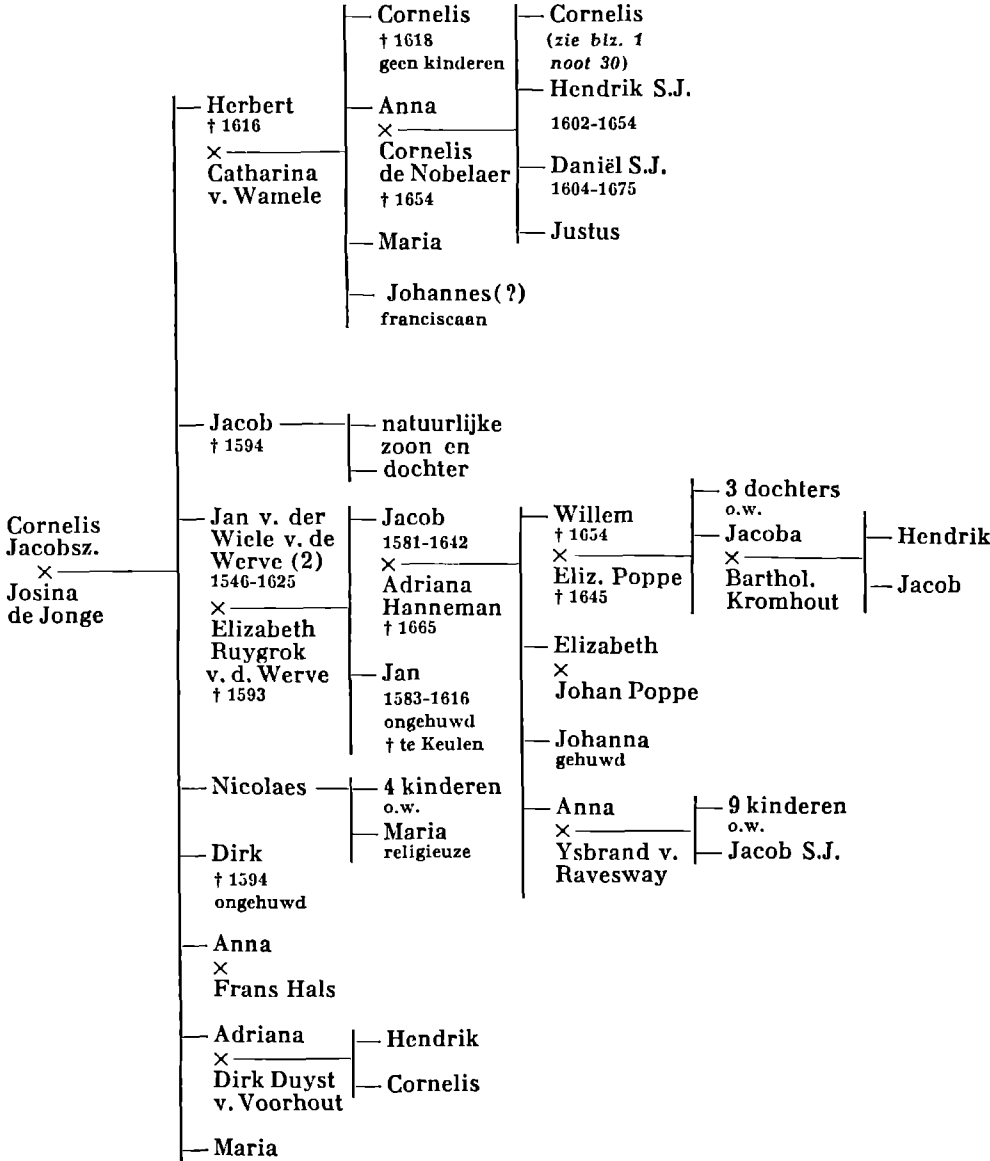
¹⁾ volgens cahier Polvliet.

IV Ca

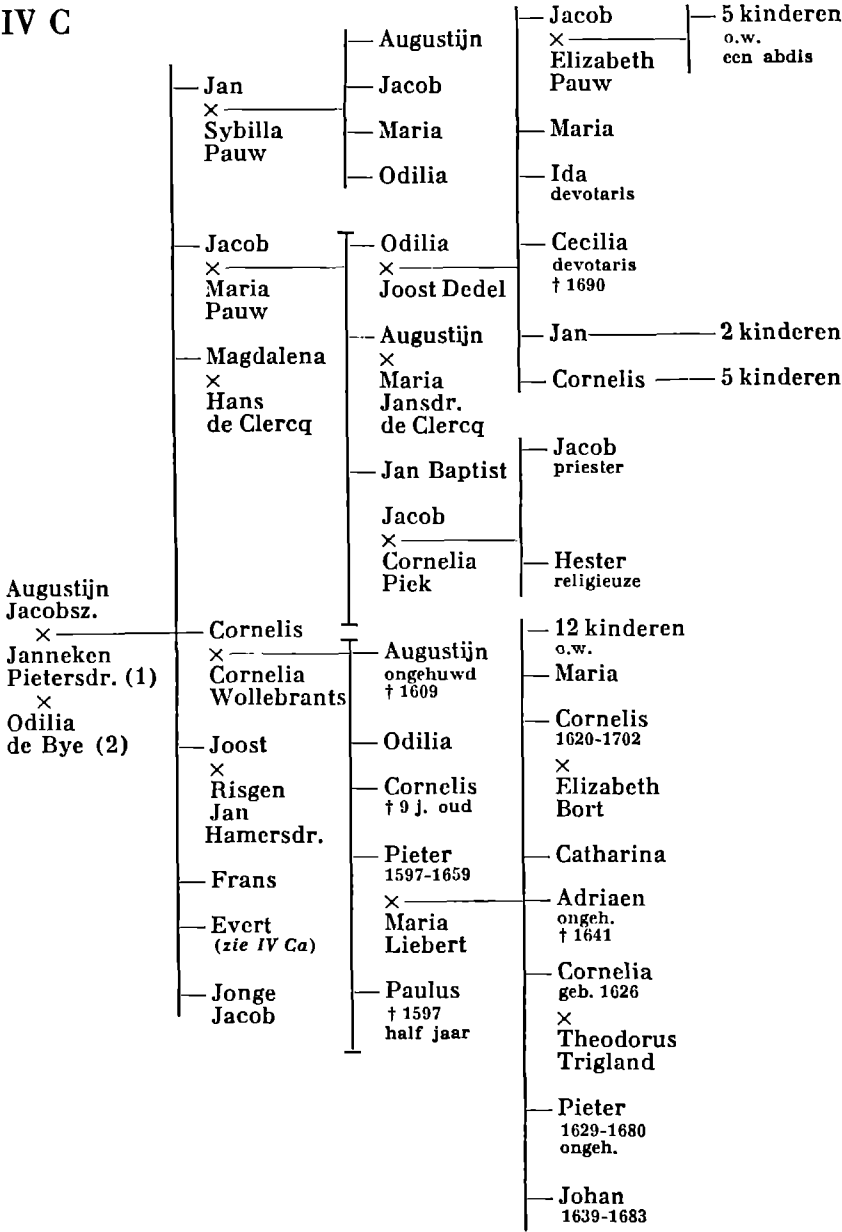

²⁾ rangorde van de drie eerste onzeker.

IV B

IV C

REGISTER

De cursief gedrukte cijfers verwijzen naar de bijlagen.

- Aa, v. der, 184, 208
 Achates, 76
 Aerts S.J., Norb., 84, 181
 Agnes, St., 164, 178, 179
 Album amicorum, 26, 60-67, 73, 75-78, 94, 168, 172, 180, 224 vv.
 Alkemade, Hugo v., 37
 Amstelredam, R. v., 40, 199
 Antonius, St., 197
 Aracsius, P. A., 66, 68, 228
 Arboreus S.J., A., 40, 90
 Arentsen, Jan, zie Duynisvelt
 Arkel v. Montfoort, Maria v., 11-12
 Augustinus, St., 163, 202, 209

 Baius, M., 48-49
 Baronius, kard., 54, 59
 Bartelsz., W., 107
 Bauters S.J., 82
 Bay, G. de, 49
 — Jac. de, 49
 Beaumont, Aeffgen Isbrants van, 21
 Beecom, J. v., 124, 190, 192, 219
 Been, Joh., 95
 Benninck, A. Mattsz., 231
 Bellarminus, kard., 59, 68
 Bentivoglio, G., 72
 Berendrecht, 40, 199
 Bernardus, St., 158, 215
 Beyma, B., 32-33
 Beza, 170
 Billicx, Aelbrecht Jansz., 122
 — Meynsge, 122
 Bleyswijck, A. Dirksz. v., 137, 223
 — C. Pietersz., 183, 221
 Bonifatius, St., 186
 Bool, Jac., 133, 135, 138
 Boom S.J., A., 90, zie Arboreus

 Booms, Catharina, 25
 Boot v. Wesel, D., 180
 Borghese, S., kard., 72
 Bort, Eliz., 24
 Broedersen, N., 50, 51, 53, 98, 104, 105, 107, 139
 Bugge, J., 102
 Bye, Jonge Jac. Joostens de, 12
 — Odilia de, 12

 Carolus Borromeus, St., 70, 202
 Cassianus, St., 161
 Cats, Boud., 63
 — Chr. Nsz., 62-63, 67, 69, 71, 73, 118, 225
 — Corn., 63
 — Jac., 39, 42, 159
 — Joost Boudsz., 47-48, 63
 Cecilia, St., 17, 70, 158, 198, 217
 Clarius, 49
 Clercq, Hans de, 12
 — Maria Jansdr. de, 15, 16
 — Oede Jansdr. de, 16
 Coninx, M. Amandi, 90
 Corstiaen Jansz., 16
 Cuyck, Corn. v., 40, 41, 42, 199
 — Henr. v., 41

 Dedel, Cecilia, 15, 183, 222
 — Corn., 15
 — Ida, 15, 222
 — Jac., 15, 128, 192, 222
 — Joh., 15, 183, 222
 — Joost, 13-15, 18, 21, 31, 40, 96
 — Justus Joostsz., 15
 — Maria, 15
 — W., 15
 Deens, J. Lambrsz., 143, 144

- Delff, W Jacobsz , 174
 Dierickx, Corn , 127
 Dobben, Maria, 21
 Dominicus, St , 43, 199
 Dusseldorpius, Fr , 92, 105, 107, 108
 Dussen, Bruyn (Bruno) Jacobsz v
 der, 15, 95
 — Bueckel Dirksz v der, 95
 — Cecilia v der, 15
 — Corn Pietersz v der, 95
 — Corn v der, 94
 — Dirk Bruynsz v. der, 95, 96
 — Elizabeth v der, 94
 — Huig Jac Bruinsz v der, 95
 — Ida v der, 15, 96
 — Johanna v der, 94
 — Maria Cornelisdr v der, 94
 — Pieter v der, 94
 — P Pietersz v der, 95, 137, 138
 — Sasbout v der, 137, 138
 Duynvelt (Duynisvelt), Cornelia,
 121, 125
 — Giertgen, 121
 — Jan Ariaensz , 121-122, 201
 — Jannetgen, 121
 — Maria Claes, 121
 Duyst S J , Corn , 75, 85, 91, 106,
 124
 Duyst van Voorhout, Corn , 26, 75, 76
 — D , 26, 40
 — H Dirksz , 19, 21, 26, 75, 76, 93,
 94
 — J Hendriksz , 93, 94
 — Joost, 94
 — Petronella, 40
 Evangelische Schat, 48, 159, 164, 203
 Everdingen, Jac v , 81, 215
 Extractum Catholicum, 164, 168, 184,
 203
 Faber, Joh , 85, 149
 Francesca Romana, St , 70
 Franciscus v Sales, St , 49, 53, 54,
 161, 173
 Franssen van Santen, W , 121
 Geridts, Maertgen, 127, 216
 Gezelle, Guido, 166
 Gool, D , 14, 31
 Gravius, Henr , 55, 56, 63, 67, 69, 72,
 74, 75, 76, 77, 140
 Gregonus de Wonderdoener, St , 157
 Groen, Andries Jansz , 192, 223
 Groen, W A , 192, 195
 Groenevelt, 214, zie Oldenbarnevelt,
 Franc v.
 Groenewegen, Machteld Jansdr v , 95,
 96
 Groot, Hugo de, 39, 42
 Gulde-laers Feest-dagen, 53, 54, 70,
 116, 159, 161, 165, 180, 191,
 203
 Gulde-Iaer Zonnen-dagen, 53, 159,
 162, 163, 203
 Haefacker, Aegidius (Jillis), 176
 Hagius (Utenhage), Corn , 160
 Hannemans, Adriana, 11, 21
 Harduijn, Justus de, 48, 176
 Hemelryck, 64, 159
 Hieronymus, St , 64, 184, 208, 227
 Hoef, Maria v der, 94
 Hoofthofje, 8, 9, 231
 Hoog, Cornelia v der, 12
 Hortensius, Jheronimus, 32
 Hovius, Matth , 50
 Huygen, Pietergen, zie Renboom
 Ignatius, St , 67, 70, 155, 164, 184
 Jacob, aartsv , 206
 Jacobs, Machtelt, 121
 Jacopone da Todi, 164
 Janneken Pietersdr , 12
 Jansen, Coors, 157, 158, 213
 Jansenius, Corn , 46, 47, 48
 Janssonius, Jac , 48, 51, 77
 Job, 161
 Joh Guldemont, St , 200, 201, 203
 Joh de Doper, St , 34, 154, 211
 Jutfaes, 126
 Kalvijn, 170
 Kenniphoven, Engelb v , 15, 24, 34,
 47, 51, 68, 72, 77, 81, 83, 100,
 102, 108-114, 128, 132, 134,
 139, 143, 191

Kisten, Balth. (Balten) Heijndricxs. v.
der, 16, 222
Klauwshofje, 94
Kromhout, Barth., 177

Laen, Nic. v. der, 62
— Paulus v. der, 62
— Theod. v. der, 62, 75, 77, 226
Lambringa, Lamb. Engelberti, 89-90
Laurentius, St., 203
Lelje, W. v. der, 187, 188
Leonardi, Giovanni, St., 57, 64
Liebert, Maria, 24
Lipsius, Justus, 49, 50

Madrutius, Carolus, kard., 55
Maes, Lucia v. der, 21, 25
Makeblyde S J., Lud., 84, 85, 95, 103,
104, 119, 120, 123-125, 127,
133, 135-143, 149, 150, 153,
155, 177, 182, 183
Malderus, 49
Marnus, St., 183, 207
Matraia (Matrarius), Giuseppe, 58, 64,
67

Maurits, 81, 93, 94
Medenblick, Rumoldus v., 27, 47, 88,
91, 108, 110, 120, 130, 132, 139,
172, 185, 192, 195, 219, 220
Meerman, Tryntgen Gerrits, 95
Mierop, Eva v., 11, 26, 27
Modé (Modacus), Mart., 85
Mulock, Vinc. Hugonis, 34
Musius, Corn., 172
Muylwijck, Adriaen v., 76
— Boudewijn v., 76
— Gulielmus v., 76, 77, 226
— J. v., 76
— M. v., 76

Naeltwijck, Adrianus v., 154
Neri, Filippus, St., 57, 58
Nes, Jan v., 174
Nobelaer, Corn. de, 19, 21, 26, 177
— Daniel de, 26
— Hendrik, 26
— Justus de, 26

Oeijen (Oyen?), Joannes ab, 76, 226
Oirschot, Adr. v., 90
Oldenbarnevelt, Francisca v., 154, 214
— Reinier v., 154
Onderwater, Aefgen Jansdr., 179
Oudzijs O P., Pieter Croeswijck, 35,
198

Paula, St., 185, 208
Paulus, St., apostel, 180, 202, 203,
218
— St., kluiz., 197
Paulus V, paus, 56, 69, 71, 201
Pauw, Dirk, 13
— Eliz., 15, 192
— Jan Claesz., 13
— Joost, 16
— Maria, 13, 198
— Sybilla, 13
Peem, Claes Claesz., 222
Persijn, Joh. v., 80, 81, 183
— Johanna, 183
Petrus, St., 202
Piek, Cornelia, 16
— Cornelis, 16
— Jacob, 16
— Jan Cornsz., 16
— Nicolaas, 16
Poelenburg, Everarda v., 9, 11
Pottere, Max de, 41
Pottere S J., Roeland de, 41, 136, 137,
184
Purmerent, Hendrick, 40, 41, 97
— Petrus, 41
— Suitb., 41, 97-104, 106, 107, 113,
121-124, 126, 132-135, 137, 139-
148, 150, 151, 185, 191

Ravesway, Ysbrand van, 21
Reeck, dr. Arnoldus (Arent) de, 180,
182, 188, 207
— Wilhelmina (Gulielma) de, 15, 22,
34, 35, 36, 40, 43, 53, 54, 69,
88, 96, 119-121, 124-127, 129,
130, 152-158, 160, 161, 164,
167, 182-185, 192, 194, 195,
196, 210
Reineri, Corn., 49

- S J , Joannes, 86, 136
- Renboom, Claes Jansz , 121
- Giertgen, 125
- (Reijnboom), Jan Claessen, 121, 122, 201, 202
- Jannetgen, 125
- Maria Claes, zie Duynevelt
- Pietertgen Huygensdr , 121-122
- Renesse v der Aa, Johan v , 42
- Reynegom, Corn v , 63, 64, 67, 69, 77, 185
- Theod v , 63
- Reyserus, Petrus, 203
- Riserius S J , 153
- Romaeus, Nic , 86, 118
- Romunde, Jan v , 28
- Roomsche Reijs, 55, 71, 169, 178, 193, 203
- Rota, Graciaen de, 168
- Janus Philippus della, 61, 62
- Rovenius, Philippus, 47, 76, 79, 84-86, 90, 92, 102-105, 112, 113, 115, 125, 130, 135-138, 143, 148, 150, 153, 172, 186, 190
- Ruygrok v de Werve, Corn , 11
- Elizabeth, 11
- Jan, 11
- Ruyven, Elizabeth v , 94
- Fred v , 94, 127, 211
- Pieter Joosten v , 94
- Santori, kard , 59
- Sarassa, A M de, 61-62, 64
- Sayon, V , 31
- Schagen, D v , 158
- W A , 158
- Evangelische Schat, zie 1 v Evangelische
- Seneca, 50, 64, 77, 162, 166, 179, 225, 227
- Sexagius, 136
- Simons, J , 98-103, 108, 129, 191
- Sixtius, Sybrandus 89, 90, 111, 112, 133
- Slingelant, G Dirksdr v , 21
- Jan, 21
- Stalpart, Jan, 9
- Stalpart van der Wiele
- Adriana, 26, 40, 93
- Adr Vincsz , 27-28
- Adr Jacszy , 11, 17, 18
- Agatha Fransdr , 19, 25
- Agatha Jacdr , 12
- Anna Herbertsdr , 19, 21, 26, 177
- Anna Jacdr , 12
- Aug Jacszy (grootvader v Jan Baptist), 12, 31
- Aug Jacszy (broer v Jan Baptist), 13-14, 16, 32, 194
- Aug Jansz , 13, 19, 40
- Aug Fransz , 21, 25
- Catharina Corndr , 24
- Corn Augsz , 20, 23-25
- Corn Evertsz , 21
- Corn Fransz , 21, 25
- Corn Jacszy , 11-12
- Corn Pietersz , 24, 29, 231
- Everard (Evert) Augsz , 12, 15, 19, 21, 25
- Everard Cornsz , 25
- Everard Fransz , 25
- Frans Augsz , 12
- Frans Evertsz , 19, 21, 25, 26
- Frans Jacszy , 11
- Geertruid Jacdr , 12
- Gerard Fransz , 19, 25
- Hester Jacdr , 17
- Jacob (broer v Jan Baptist), 13, 14, 16, 23, 32, 41, 107, 108, 183, 222, 231
- Jacob (1465-1537), 9, 10, 12
- Jacob Augsz (vader v Jan Baptist), 13, 14, 23, 31, 32, 40, 198
- Jacob Augsz , 12
- Jacob Jacszy , 17
- Jacob Jansz , 13
- Jacob Vincsz , 27, 28
- Jan Augsz , 12, 19, 31
- Jan Cornsz , 11
- O F M , Joannes, 26
- Johan Fransz , 21, 25
- Johan Pietersz , 29
- Jonge Jacob Augsz , 12
- Joost Augsz , 12
- Machtelt Fransdr , 25
- Magdalena Augdr , 12
- Nic Cornsz , 26, 38
- Nic Fransz , 11

— Odilia (zuster v Jan Baptist), 13-15, 20, 23, 32, 40, 183, 193, 222
 — Odilia Fransdr, 25
 — Paulus Jansz, 11
 — Pieter Cornsz, 24
 — Pieter Pietersz, 29
 — Theodorus Vincsz, 11
 — Vincent, karmeliet, 11, 27, 28
 Steenwijk, Bern v, 85, 86, 88, 91, 100, 106, 108, 110, 119, 124, 132, 133, 135, 142, 145, 149
 Stephanus, St, 158, 213
 Strijen, Joh v, 35
 Sura v Dordrecht, St, 157

Tack(ius) S J, Theodorus, 81, 119
 Tapheus, Paulus, 85
 Tempel S J, Marcus v der, 88
 Theodotus, Salomon, 176
 Thomas, St, 44, 46, 208
 Thomas v Kantelberg, St, 186, 210
 Tommaso di Gesu, 58, 59
 Torre, J de la, 85, 154
 Trevi (Trevio), Pietro de, 65, 67, 228
 Trigland, Theod, 24
 Triglandius, Jac, 24
 Trompert(s), Maerten, 40, 41

Uit-vaerd, 184
 Uyttenhage van Ruyven, Adr, 94

Vair, Guillaume de, 49
 Veecken, Hans v der, 87
 — Joh Jac v der, 87
 Veen, Geertruid v, 125
 — Pieter v, 41, 120, 125, 128, 158, 181, 199, 216
 — Simon v, 41, 199
 Vendeville, Jean, 59
 Vermeren (Vermeer), Jan, 40, 199
 Viering S J, Joh, 86, 101, 129
 Visscher, Roemer, 179, 193
 — Maria Tesselschade, 179, 181
 — Anna Roemers (van Wesel), 179, 180, 181, 188

Vives, Juan Batista, 56, 57-60, 62, 64, 66, 67, 69, 72, 73, 118, 225
 Vliet, Govert v, 17, 86, 185
 — Josina v der, 7
 Vockestaert, Jan Adriaensz, 181
 Vondel, J v d, 71, 177, 178, 179, 180
 — W v d, 178
 Vosmeer, Sasbout, 34, 36, 38, 40-42, 48, 51, 52, 55, 63, 69, 71, 73, 74, 75, 77, 79-81, 85, 87-92, 94, 97-101, 103-105, 109-115, 119, 130, 132-134, 140-143, 145, 146, 189, 201
 Vrouwelick Cieraet, 48, 159, 168, 176, 177, 179

Wachtelaer, Joh, 107, 108, 109, 111, 115, 132, 137, 185, 186, 209, 210
 Wapen van Stalpart, 9, 60-62, 231
 — van V der Wiele, 8
 Werve, Jan v de, 26
 Westerwolt, Volckaert, 33
 Wiele, Adriaen v der, 8, 9
 — Adriana Adrsdr v der, 9
 — Corn v der, 7
 — Heylwich Adrsdr v der, 9
 — Jan v der, 7
 — Rutgert Jansz v der, 7, 8
 — Pauwels Adrsz v der, 9
 Wiele v de Werve, Jacob v der (1581-1642), 11, 19, 21, 26
 — Jacoba Willemsdr v der, 177
 — Jan Jacs v der, 11, 26, 62, 80
 Wijntjes, Wijna, 28
 Wijvingtje Pietersdr, 126
 Willem Willemsz S J, 90
 Willibrord, St, 186
 Wit, Grietghen de, 121
 — Jan de, 121
 — Maritghe, 121
 Witt, Theod de, 137
 Wollebrants, Cornelia, 25
 — Pieter, 25
 Zieren O P, Pieter zie Oudzijs

STELLINGEN

I

Hoogstwaarschijnlijk moet de inschrijving van J. B. Stalpart van der Wiele aan de Leidse universiteit op 26 juli 1595 in verband worden gebracht met het antikatholieke plakkaat van de Staten van Holland van 12 maart 1595.

II

Ten onrechte is beweerd dat Stalpart in 1617 is benoemd tot aarts-priester van Delfland.

(G. J. Hoogewerff, J. Stalpart van der Wielen. *Zijn Leven en Keur uit zijne Lyrische Gedichten*, Bussum 1920, blz. 11, herhaald in: *Nederlandse dichters in Italië in de 17e eeuw*, in *Meded. Ned. Hist. Inst. te Rome* 3e reeks, dl. VI (1950) blz. 48 en 56.)

III

De houding van Stalpart tegenover de middeleeuwse legenden wijkt in wezen niet af van die uit vroegere tijden. Het bizarre neemt bij hem evenwel nooit de eerste plaats in.

IV

De *Gulde-Iaers Feest-dagen* zijn niet geheel volgens de oorspronkelijke bedoeling van de dichter uitgegeven.

V

In de *Gulde-Iaers Feest-dagen* zijn verschillende, kleine historische on-nauwkeurigheden te constateren, die niet uit de door hem gebruikte bronnen kunnen worden verklaard.

VI

Er zijn geen aanwijzingen dat Stalpart Rovenius' *Officia Sanctorum Archiepiscopatus Ultrajectensis* van 1623 heeft benut.

VII

Voor het vaststellen van Stalparts spelling is een nauwkeurige bestudering van zijn *Roomsche Reijs* van 1624 onmisbaar.

VIII

Er is een wezenlijk onderscheid tussen het gebruik van Schriftuurteksten in *Gulde-Iaer* . . *Zonnen-dagen* en de verwerking ervan in *Hemelryck*.

IX

Het ww. *verdorren* in *Gulde-Iaer* . . *Zonnen-dagen* blz. 2 betekent niet „verdwazen”, maar moet in de tegenwoordige betekenis worden genomen.
(G. J. Hoogewerff, J. Stalpart van der Wielen blz. 32.)

X

Stalparts neologismen liggen hoofdzakelijk in de orde van de analogie.

XI

De betekenis die de dichter Stalpart aan sommige woorden geeft, wijkt soms sterk af van de in die tijd gebruikelijke.

XII

Er zijn niet voldoende termen aanwezig bij de dichter Stalpart te blijven spreken van een renaissancistische periode in zijn leven, waaruit hij zich eerst na een bewuste, moeizame ascese zou hebben vrijgemaakt.

(Zie A. van Duinkerken, *Dichters der Contra-Reformatie* (Utrecht 1932) blz. 47.)

XIII

De oefeningen van geloof, hoop, liefde en berouw in de Eerste Katechismus, de Kleine Katechismus en de Katechismus der Nederlandse bisdommen dienen te worden vervangen door gebeden die meer zijn aangepast aan de geest van de H. Schrift en aan de resultaten van hetgeen de psychologie heeft kunnen vaststellen.

XIV

Voor het bevorderen van priesterroepingen hebben de leraren van het V.H. en M.O. in deze tijd een bijzondere verantwoordelijkheid, die niet steeds voldoende wordt beseft.

XV

De overschakeling van een autocratische naar een organische gezags-oefening is voor een harmonische bloei van de Kerk in onze tijd noodzakelijk. Waar ze niet tijdig tot stand komt, moeten heilloze spanningen worden verwacht.

XVI

De regering dient gelden beschikbaar te stellen voor de volledige uitgave van de gegevens in het Archief van de Oud-Bisschoppelijke Clerezie.

